

Harry K. Wells

EMPERYALİZMİN FELSEFESİ PRAGMATİZM

HUKUKTA TARİHTE PSİKOLOJİDE
EĞİTİMDE AHLÂKTA DİN VE DIŞ POLİTİKADA
İŞBİTİRİCİLİK FELSEFESİ

Sorun
Yayınları

HARRY K. WELLS

**EMPERYALİZMİN FELSEFESİ
PRAGMATİZM**

**Hukukta, Tarihte, Psikolojide, Eğitimde
Ahlâkta, Dinde ve Dış Politikada
İŞBİTİRİCİLİK FELSEFESİ**

Sorun Yayınları

1. Baskı : Eylül 1986

Dietz Verlag (1957) Almanca baskısından aynı adla Türkçeye çevrilmiştir
☆ Kapak Düzeni : Sadık Karamustafa ☆ Kapak Baskı : Koş Grafik
528 39 83 ☆ İç Baskı : Gözlem Matbaacılık Koll. Şti. 526 28 71 ☆ Cilt :
Örnek Mücellithanesi 520 87 67

HARRY K. WELLS

EMPERYALİZMİN FELSEFESİ PRAGMATİZM

Hukukta, Tarihte, Psikolojide, Eğitimde
Ahlâkta, Dinde ve Dış Politikada

İŞBİTİRİCİLİK FELSEFESİ

Türkçeye Çeviren : *Tahsin Yılmaz*

Sorun Yayınları

Boyacı Ahmet Sokak No: 12/307 Çemberlitaş/İSTANBUL

Tlf : 511 24 55

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
SUNUŞ	11
I. PRAGMATİZMİN KÖKENİ	
Pragmatizmin Politik ve Ekonomik Arka Planı	20
Metafizik Klübü	23
Pragmatizmin Felsefesi Kökenleri	26
II. CHARLES S. PEIRCE	
Pragmatizmin Üç Yöntemi	33
Peirce'ün Hakikat Kuramı	35
Direnme Yöntemi	36
Otorite Yöntemi	38
Bilimsel Yöntem	41
Peirce'e Göre Gerçeklik ve Hakikatın Anlamı	45
III. JOHN FİSKE	
Pragmatizmin Tarih Biliminde Yüceltilmesi	51
Fiske'nin Tarih Kuramı	55
Anglosakson Irkının Tanrısal Donanımı	57
Beyaz Irkın Üstünlüğü	59

IV. OLIVER WENDELL HOLMES

Pragmatizmin Hukuk Biliminde Yüceltilmesi	64
Holmes'in Bahse Girme Kuramı	66
Amaca Hizmet Etme Temeline Dayanan Hukuk	69
Pragmatik Hukuk Uygulaması	73
Görüşler Pazarı ve Apaçık Müzmin Tehlike	75
Holmes'in Öğrencileri	77

V. WILLIAM JAMES

Pragmatizmin Psikolojide Yüceltilmesi	80
Bilinç Akımı	84
James'in Öznelciliği ve Voluntarizmi	85
İnsan Doğasının Değişmezliği	88
James'in İçgüdü Kuramı	89
James'in Coşku Durumları Kuramı	91
James'in Alışkanlık Kuramı	93
James Weismann-Morgan'ın Ortaya Koydukları	
Genetik Anlayışına Dayanmaktadır	96

VI. JOHN DEWEY

Pragmatizmin Eğitimde Yüceltilmesi	99
Çocuktan Hareket Eden Eğitim: İçgüdüler Kuramı	105
Pragmatist Eğitimin Psikolojik Temeli	110
Bilginin Yerine Amaç ve Aracı Koyma	118
Sonuç	123

VII. WILLIAM JAMES'İN KÖKTEN EMİRİZMİ

Bilim ve Din	131
James'in Dünya Anlayışı	137

VIII. WILLIAM JAMES'İN İNANMA İRADESİ KURAMI

Hakikat Kuramı	147
Pragmatik Yöntem	152
İnanma İradesi	161

IX. JOHN DEWEY'İN ALETÇİLİĞİ (INSTRUMENTALİZMİ)

Güvenilir İnanma	168
Dewey'in Yaşantı Felsefesi	172

Dewey'in Üç Aşamalı Temellendirmesi	174
Dewey ve «Yaşantı»	177
Dewey'in Aletçi Hakikat Kuramı	182
Dewey'de Bilim İle Dinin Uzlaştırılması	187
X. DEWEY'DE «İNSANIN ÖZÜ» VE TOPLUM KURAMI	
Dewey'de İnsanın Doğuştan Özelliği	190
Dewey'in Kuramında Kültürün Rolü	192
Dewey'in Tarihi Materyalizme Saldırısı	194
Olasılık ve Çokculuk	198
Ahlâk Sorunu	200
XI. DEWEY'İN GRADUALİST AHLÂK ÖĞRETİSİ ANLAYIŞI	
Materyalist Etik Anlayışına Saldırı	205
Anlayışın Özü ve Rolü	206
Geleneksel Kuramın Özünün Yeniden Ortaya Konması	209
XII. DEWEY'DE DİN ANLAYIŞI	
«Doğal Olan»ın Dini	213
Toplum ve Din	215
Dinsel Yaşantı	218
Görünmez Güçlere Boyun Eğme	219
Tehlike Dolu Dünya	223
Tanrısal Olanın Yeniden Ortaya Konması	226
XIII. EMPERYALİZMİN FELSEFESİ	
Pragmatik Yöntem	230
Pragmatist Kuram	239
Öznelcilik	241
Kör İnançlara Yönelme	242
Uydurmacılık	242
Pragmatizmin Özelliği	243
Pragmatizmin Güç Kaynakları	246
Pragmatizm ve Resmi Politika	248
Pragmatizm ve Diyalektik Materyalizm	251

Ülkemizde sermaye sınıfı, kendi yarattığı siyasal ekonomik bunalımını aşmak için 12 Eylül döneminde bütün suçlu işçi ve emekçilere, onlardan yana aydınlara yükleyerek devlet mekanizmasını iyice ele geçirdi. Holdingler, devlet yönetiminde ağırlıklı bir biçimde söz sahibi durumuna geldi. Sermayenin sözcüleri, açıkça; «12 Eylül olmasaydı ANAP olmazdı»* demektedir. O ANAP ki, bir «ara rejim» şartlarında iktidar olmuş, uluslararası tekelci sermaye güçlerinin geri kalmış ülkelere dayattığı programı uygulamaya sokmuştur. Böylece emekçi halkımızın emek ve onuruyla oynanmış, ulusal çıkarlarımız gözetilmemiş, devlet yönetimine holdingler yanlısı haksız, eşitsiz, baskıcı ve gerici bir egemenlik gelip oturmuştur. Başta holdingler olmak üzere dışa bağımlı bir avuç azınlığın çıkarlarını gözetken ANAP'ın politikası ile ideolojik dayanağı acaba hangi felsefeye dayanmaktadır?

Holdinglerin devlet mekanizmasında belirleyici duruma gelmesiyle birlikte ideoloji alanında 80'li yıllara gelinceye kadar ülkemizde yaygın bir itibarı olmayan Pragmatizm felsefesi, «işbitiricilik» adı altında yönetimin resmi ideolojisi durumuna getirildi. İktidardaki parti yetkilileri, kendilerini halka «Eiz işbitiriciyiz! İşbitirici kadrolar yalnızca bizde var, bize oy verin!..» vb. laflarla tanıtmaya giriştiler. Yönetimin sorumlusu olan kişi bile yurtdışı gezilerinden birinde «Ben pragmatistim» dedi. Televizyon ve radyo konuşmalarında hükümet yetkilileri, *işbitiriciliği* göklere çıkarıyorlar. İşbitirici-

lik öve öve bitirilemez bir hazine durumuna sokuldu. Öyleyse nedir bu Pragmatizm? Nerede ve ne zaman ortaya çıkmıştır? İşbitiriciliğin özü nedir? Kimlere hizmet etmektedir?

İşbitiricilik, Pragmatizm adı altında geçtiğimiz yüzyılın sonlarına doğru Amerika Birleşik Devletleri'nde kapitalizmin serbest rekabet döneminin en yüksek noktasına ulaştığı, kapitalizmin artık emperyalist aşamaya yükselmeye, tekellerin devlet mekanizmasını ele geçirmeye başladıkları bir dönemde burjuva ideologları tarafından oluşturulmaya girildi.

İşbitiricilik, toplumda olup biten olayların gerçek nedenlerini halktan gizleyebilmek için öznel idealist kılığa büründürülmüş bir felsefedir. O, insan bilincinden bağımsız olarak varolan nesnel dünyayı, olaylar arasındaki neden ve sonuç ilişkilerini reddeder. Bunların yerine yönsüz, bir kurama dayanmayan, anlık ihtiyaçlardan doğan yaşantıyı koyar. Hakikatı inkâr eder. Onuñ yerine amaca hizmet etme ve yararlı olma anlayışını koyar. Ona göre amaca ulaşmada kişiye yararlı olan herşey, hakikattir, iyidir. İnsan, tarihsel ve toplumsal bir varlık değil, tersine doğuştan hazır olarak verilen içgüdüler varlığıdır.

Tüm bu özellikleri ile işbitiricilik felsefesi olarak Pragmatizm, kurama göre değil, insanın içinde bulunduğu anda kendisine yarar sağlayacak araçlara göre hareket ettiğini söyler. Böylece de *kendiliğindenliği* önplana alır; buna bağlı olarak da *oportünizmi* ve fırsatçılığı meşrulaştırır. Bunların hepsi, burjuvazinin varlığı için gerekli şeylerdir. Nesnel dünya yoksa, dünyada olup biten olaylar arasında neden ve sonuç ilişkisi bulunmuyorsa, hakikat kişiye yaşantısında yararlı olan şeyse, insanın yaptıklarından içgüdüleri sorumluyorsa, ortada burjuvazi için bir gülbahçesi var demektir. Burjuvazi yarattığı böyle bir bahçede de artık gönlünce at koşturabilirdi!

• Dr. Harry K. Wells'in Pragmatizm üzerine hazırladığı bu yapıtın ülkemizde bir devlet ideolojisi durumuna sokulmaya doğru götürülen bu felsefenin daha iyi anlaşılmasına katkısı olacağı inancındayız.

Sorun Yayınları

Size sunulan bu yapıt, Amerika Birleşik Devletleri'nde marxist felsefeye katkısı olan önemli bir yapıttır. Uzun yıllardan beri marxistler, söz ve yazı ile pragmatist felsefeye karşı savaşımlardır. Fakat ilk kez bu yapıtta bu felsefenin tarihsel gelişiminin, temel önkabullerinin ve bunların sonuçlarının, onun Amerikan yaşam ve düşün alanındaki etkilerinin, toplumsal ve politik rolünün ayrıntılı bir eleştirisini bulmaktayız. Yapıtında yazar, pragmatist felsefede yalnız yanlışlıkları gün ışığına çıkarmakla kalmamakta, aynı zamanda onun sınıfsal kaynağının ve toplumsal görevinin ne olduğu, pragmatizmin pratikte gerçekten neyi dñle getirdiği üzerinde de durmaktadır.

Bu yapıt, yalnız marxistler için değil, aynı zamanda tüm felsefe öğretmen ve öğrencilerinin, özellikle de doğa bilimleri, ekonomi, politika, işçi eylemleri, eğitim, hukuk, kültür ve dünya politikası alanlarında kuramsal çalışma yapanların ilgisini çekecektir. Yapıt, özellikle ÷lkemizde demokrasi ve dünya barışı için çaba gösteren kişilerin de ilgisini çekecektir. Çünkü burada ortaya konan felsefe sorunları, zamanımızda Amerika Birleşik Devletleri'nde izlenen ve propagandası yapılan tasarı ve politik çizgide de yansımaktadır.

Okuyucu, aşağıdaki temel soruları zorunlu olarak göz önünde bulundurmalıdır: Pragmatizm, kendisinin ileri sürdüğü gibi, bir felsefe midir? O, Dewey'in söylediği gibi, «çağdaş bilimin», doğa ve toplum bilimlerin felsefesi midir? Pragmatizm, tüm toplumsal sorunları çözümlemede izlenen «bilimsel» bir yöntem midir? Yoksa o, «sağlıklı insan aklına dayanan», daha önceki idealist ve materyalist felsefe sistemlerine karşı oluşturulmuş sıradan insanın «naturalist» dünya anlayışı mıdır? Ya da o, Dr. Wells'in, marxist materyalist ilkelere ve marxist diyalektik yönteme dayanarak onun hakkında öne sürdüğü şey midir? Dr. Wells'e göre pragmatizm, emperyalizmin felsefesidir. O, «Big Stick»¹ felsefesidir. O, kuramsız pratiğin; yönü olmayan eylemin; Amerikan patronlarının pek sevdikleri, «başarı kadar hiçbir şey yararlı değildir»in felsefesidir.

Amerikan felsefesinde ve diğer alanlarda ileri gelen pek çok kişi, Dewey'in yayınlarında su yüzüne çıkan pragmatizmden hoşnut değildi. Bunlardan bazıları, onda ahlâk ilkelerinin ve değer ölçülerinin bulunmadığının farkına varmışlardı. Bazıları da onda içerik olarak bulunan öznelciliğe ve gerçekliği reddetmesine değinmişlerdi. Pekçoğu, onun «başarıyı» vurgulamasına kuşkuyla baktılar ve kuşkuyu yaygınlaştırdılar. Bunlar, pragmatizmin her türlü yaşam ve düşün alanındaki yıkıcı etkilerinden korktular. Kuşkusuz pekçok kişi, onu dinsel ve mutlak idealizm açısından eleştirdi. Ne varki bu türlü eleştiriler, pragmatizmin gelişmesine, yayılmasına yaradı. Çünkü dinsel ortodoksluğu ve nesnel idealizme karşı olmak, pragmatizmin baştan beri sermayesi olmuştur. Bununla birlikte bu türlü eleştiriler, pragmatizmin açık olmayışı, bir temelden ve bütünlükten yoksun oluşu karşısında pekçok yönden olumlu bir sonuç da doğurmuştur. Nesnel bilgi ve hakikatın, eğitimde ve sanatta disiplinin olamayacağını öne sürmesinden ötürü pragmatizm, bazı kesimlerde hoşnutsuzluk ve kaygı uyandırmıştır. W. Y. Elliot, Morris C. Cohen, William E. Hocking, Alexander Meiklejohn, Roy W. Sallars, Arthur Murphy, Hans Reichenbach ve pekçokları onu yukardaki özelliklerinden ötürü şu ya da bu yönde eleştirmişlerdir.

1 Big Stick : Gözdağı verme.

Fakat bu düşünürlerden hiçbiri, bize pragmatist felsefenin ayrıntılı bir çözümlemesini sunmamıştır. Pekçokları onu zamanımızdaki belânın bir belirtisi olarak kabul etmelerine rağmen, bunlardan hiçbiri, Dr. Wells'in ortaya koyduğu ve bir marxistin sorması gereken soruları ortaya koymamıştır: Pragmatizm, kimin felsefesidir? Bu felsefe hangi sınıfa hizmet etmektedir? Amerikan emperyalizminin genişlemesinde ve yayılmasında, onun bugünkü dünyaya egemen olma çabalarında bu felsefenin rolü nedir? Üniversite öğretim üyelerinden hiçbiri, salt felsefi açıdan olsa bile, materyalizm ile idealizm arasındaki tarihsel çatışmada pragmatizmin yerinin ne olduğunu sormamıştır. Hatta materyalist kurama eğilim gösterenler bile pragmatizmin bilgi ve değerler üzerine yaptığı yıkıcı etkinin kaynaklarının öznel idealizmde aranması gerektiğini görememişlerdir.

Pekçok Latin Amerika, Avrupa ve Asyalı meslektaşlarının tersine Amerikalı profesörler, bazı kuraldışı olanlar hariç, marxist felsefeyi ciddi bir inceleme girişiminden inatla kaçınmışlardır. Hatta Dewey bile onu, 19. yüzyılın birinci yarısında görülen doğa ve toplum bilimlerinin sınırlı gelişme durumlarından çıkan özel bir durum olarak görmüştür. Bunlar, marxist felsefenin gelişme içinde olduğunu, Lenin'in felsefe ile ilgili yazılarının zamanımızda pekçok felsefe sorununu aydınlattığını kabul etmiyorlardı. Bunlar, ABD'de 1927 yılından beri İngilizce çevirisi bulunan Lenin'in «Materyalizm ve Emperiokritisizm» adlı yapıtını okumayı ve incelemeyi gereksiz buluyorlardı. Lenin'i okumuş olsalardı, onun daha 1908 yılında William James'in «Pragmatism» adlı yapıtını eleştirisinde pragmatik felsefenin özünü ve kaynaklarını görebilirlerdi.

Bu yapıt, Amerikan filozoflarınca uzun zamandan beri tartışılan sorunlar ile işçi sınıfı ve insanlığın karşısında duran sorunların aydınlatılmasına olumlu bir katkıdır. Yapıt, Amerikan dış politikasında somutlaşan felsefeyi kavramak isteyenler için de ciddi bir kaynaktır. Bu yapıt, her dürüst insanı ABD emperyalist felsefesinin kaynağı ve etkileri üzerinde aydınlığa ulaştırabilecek niteliktedir. Bilimsel materyalist dünya anlayışının tersine pragmatizmin temel özellikleri nelerdir? Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1) Her türlü insan yaşantısından bağımsız olarak varolan ve duyumlarımız aracılığıyla bilincimizde yansıyan nesnel bir gerçekliğin reddedilmesi;

2) Buradan sonuç olarak çıkan nesnel zorunluluğun, nedenselliğin reddedilmesi;

3) Her türlü nesnel bilgi ve hakikatin inkârı. Bu yüzden doğa ve toplumsal olayların önceden kestirilmesi, saptanması ve denetlenmesi olanağının reddedilmesi;

4) Herhangi bir görüşün ya da ilkenin geçerliliğinin biricik ölçөгünü, verilen amaçların başarılı olarak tamamlanmasında bulunduğunu ve bunun, o şeyin «hakikat» olduğunu dille getirdiğini ileri sürme.

Marxist bilimsel materyalizm, pragmatizmin temel görüşlerinin tam tersini ileri sürmektedir. Diyalektik materyalizmin bize öğrettiği şunlardır:

1) Kişinin bilincinden bağımsız nesnel, maddi bir gerçeklik vardır. Bunun, varolmak için onu bilen herhangi bir bilince ihtiyacı yoktur. Bu gerçeklik bize duyumlarımız aracılığıyla verilmektedir;

2) Bu gerçeklik yapılaşmıştır, kendine özgü yasaları vardır. Ortaya çıkan her olayın belli bir nedeni vardır ve onu zorunlu olarak başka bir olay izler;

3) Duyularımızın ve aklımızın aracılığıyla gerçekliğin bilgisine, hakikata ulaşırız. Bu bilginin aracılığıyla da gittikçe artan bir oranda doğa ve toplumsal ilişkilerin daha büyük bir kesimini önceden kestirebilir ve değiştirebiliriz;

4) Görüşlerimizin hakikat olup olmadığının ölçөгü, pratiktir. Fakat burada pratik anlayışı, pragmatizmin anladığı pratik anlayışı değildir.

Pragmatizmin basit, açık bir tanımını vermek olanaksızdır. Bununla birlikte yukarıda söylenen dört özelliğın egemen olduğu yerde pragmatizm egemen demektir. Dr. Welss'in saptadığı gibi, pragmatistler kendi durumlarını açık seçik ve çok anlamlılıktan uzak bir biçimde belirlemek için ne yazık ki

çok az çaba göstermişlerdir. Dewey bile birkaç cümle ile doğrudan doğruya söyleyebileceği şeyleri, dolambaçlı yollarla onlarca sayfa sonra söylemektedir. Dr. Wells, büyük bir çalışkanlık ve üstün bir beceriklilik ile pragmatizmin temel görüşlerini ortaya koymuş; onun özünü ortaya çıkarmak için onu, felsefe, tarih yazarlığı, hukuk, eğitim, ekonomik ve politik düşünme alanlarında ayrıntılarına kadar ele alıp incelemiştir.

Burada temel sorun, kişinin nasıl hareket etmesi gerektiğidir. Marxist hareket biçimi için sorun, araştırmada sınıfsal ve toplumsal güçlerin merkezde toplanmasıdır; araştırmanın ağırlık noktasını bunların oluşturmalarıdır. Bir felsefi sistemi nasıl açıklamalıyız? Daha önemlisi, benim ve senin için bu felsefenin anlamı nedir? Bunun tüm toplum için anlamı nedir? Ya da tüm bu sorular anlamsız mıdır? Felsefi bir kuramın anlam ve değerini belirlemede politik ve sınıfsal temellendirmeler ne dereceye kadar kullanılabilir? Bir filozofun kendi yaptıklarına karşı kendisinin tutumu ile onun düşün tarihinde ve sınıf mücadelesinde nesnel olarak yaptıkları arasında ne gibi bir bağlantı vardır? İşte bu sorular, bu yapının ortaya attığı ve cevaplamaya çalıştığı sorulardan yalnızca birkaçıdır.

Bununla birlikte Dr. Wells, bu türlü sorularda durup kalmamaktadır. Bu felsefenin halkın çoğunluğu, insanlığın tüm geleceği için zararlı olduğunu, çünkü onun bilim dışı, karşıdevrimci, karanlık, insanlık düşmanı bir felsefe olduğunu inandırıcı bir biçimde göstermektedir.

İşte size sunulan bu yapıt, «pratik olarak», «pratik kafa», «teoriyi bir yana bırak!», «teoriyle bir yere varılmaz!», «insan pratik olmalı!... vb. sözleri duyduğumuzda, uyanık olmamız gerektiğini öğretebilirse, görevini yapmış demektir. Ayrıca bu yapının, karşıdevrimci Amerikan düşüncesinin diğer alanlarda incelenmesi için kişiyi yüreklendirmesi, öte yandan da büyük demokrasi geleneğimizin incelenmesine götürmesi, çok olumlu bir niteliğidir. Fakat pragmatizmin özü hakkında pek çok şey öğrenen okuyucudan da pragmatizmi hergün savasılacak bir hain olarak tanıması, günlük yaşamımızın tüm alanlarına gizlice sokulmuş olan bir düşman olarak bilmesi;

özü gereği, ilkelerden çok çıkarılara yönelen bir felsefe olduğunu görmesi beklenmektedir.

Uzun yıllardan beri Amerikalı marxistler, pragmatizmi eleştirmişler, onun toplumsal açıdan yıkıcı bir güç olduğunu gözler önüne sermişlerdir. Bu yapıt bu türlü eleştirileri, pragmatizmin tarihsel gelişimini ele aldığı, onu ayrıntılı olarak çözümlediği ve türlü düşün alanlarında onun nasıl kullanıldığını araştırdığı için, yüksek bir düzeye çıkarmaktadır. O, pragmatizmin, bilimsel marxizmin yalnız bir düşmanı değil, aynı zamanda da Birleşik Devletler'de ve tüm dünyada barış ve gelişmenin düşmanı olduğunu göstermektedir.

Howard Selsam

I. PRAGMATİZMİN KÖKENİ

Maksim Gorki, pragmatik düşünme biçimini, hicivlerinden birinde Amerikalı milyonere şunları söyleterek çok uygun bir biçimde ortaya koymaktadır: «Temel sorun, yöntem değil, sonuçtur.»¹ İşte bu söz, pragmatizmin temel ilkesidir.

Pragmatik düşünme biçimi, hangi araçlarla olursa olsun, amaca ulaşma yöntemidir. Ona göre hakikatın nesnel bir ölçüğü olmadığı için de «başarı», her türlü eylemin biricik ölçüsüdür. Bu ölçü etkili olduğu sürece, yani kişiyi amacına götürdüğü sürece, istenilen herşeyi kullanmak suç sayılamaz. Pragmatizmde önemli olan biricik soru şudur: Bu, benim işime yarıyor mu? Cevap «evet» ise, bu şey hakikat ve iyi; yok «hayır» ise, yanlış ve kötüdür.

Başkan *Eisenhower*'in bu pragmatik ilkeyi, atom silahlarının kullanılmasına bile aktardığını görmekteyiz. O, atom silahlarının kullanılmasında şunları söylemektedir: «Kırımca atom silahlarının kullanılması, aşağıdaki temel ilkeye göre olacaktır: Bir savaşa girdiğimde atom silahlarının kullanılması bana yarar getirecek mi?... Onları kullanmakla savaş kazanacağımı önceden kestirebilsem, onları hemen kullanırdım...»² Görüldüğü gibi *Eisenhower* «eğer savaşa girersem»i

1 Maksim Gorki: *Deneme ve Hicivler*, Moskova 1950, s. 78

2 New York Times gazetesi, 12 mart 1951

de aynı pragmatik ilkeye göre ele almaktadır. Gerçekten pragmatik felsefede böyle düşünme biçiminin dışında bir düşünme biçimi yoktur.

Aynı düşünme biçimi, *William James* ve *John Dewey*'in felsefi görüşlerinde de ortaya çıkmaktadır. Bu kişilerde, pragmatik düşünme biçiminin sonsuz denebilecek türleri ortaya çıkmakla birlikte, temelde aynı özellikler görülmektedir. Pek çok yerde maskelenmiş olmalarına rağmen, demagogik örgütleri yırtılır yırtılmaz temel özlerinin ikelliği olanca açıklığı ile ortaya çıkmaktadır.

Pragmatizm, felsefi idealizmin bir türüdür. Başka bir anlatımla o, öznel idealizmin bir türüdür. Öznel idealizme göre yalnız bizim bilincimiz gerçektir. Doğa ve toplumsal evren bizim duyularımızda, düşünceler ise istemimiz ve coşkularımızda vardır. Pragmatizm, ABD'de somut tarihsel koşulların oluşturduğu öznel idealizmden kaynaklanan bir felsefedir. Üç filozof onun biçimini belirlemiştir: *Charles S. Peirce*, *Williams James* ve *John Dewey*. *Peirce*, onun temelini attı; *James*, onun propagandasını yaptı; *Dewey* ise onun önde gelen papazı oldu.

Pragmatizm, Harvard ve Columbia üniversitelerindeki profesörlerin oluşturduğu bir felsefe kuramı değildir. Pragmatik düşünme biçimi, birinci planda kapitalist sınıfın dünya anlayışını dile getirir; ikinci planda da burjuva ideologlarının bir ürünü olarak ortaya çıkar. Bir kez ortaya konan felsefe, kendisini oluşturan toplumsal hayatı ve genel sınıf bilincini de etkisi altına almaya çalışır.

Felsefe, hayatın diğer alanlarından kesilip atılıvermiş, onlarla ilişkisi olmayan bir uğraşı değildir. O, toplumsal bir sınıfın düşünme biçimi ile dünya anlayışının temelinde bulunan ideolojinin senteze ulaştırılmış bir biçimidir. *Marx* «Louis Bonaparte'ın 18. Brumeri» adlı yapıtında ideolojinin ortaya çıkışı hakkında şunları söylemektedir: «Özel mülkiyetin çeşitli biçimleri ve toplum hayatının koşulları üzerinde çeşitli ve kendine özgü duygular, düşünme biçimleri ve dünya anlayışları, tasavvurlar bir üstyapı oluşturur. Toplumsal sınıf bunları, maddi temellerinden ve onlara uygun toplumsal ilişkilerden yaratır ve biçimlendirir.»³ İşte pragmatizm, ABD'de ka-

3 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Seçme Yazılar*, Dietz Verlag, Berlin, 1957, Cilt 1, s. 250

pitalist sınıfın maddi temellerinden ve ona uygun toplumsal ilişkilerden yaratılan düşünme biçimi ve dünya anlayışının adıdır. Aynı zamanda pragmatizm, sınıfsal olarak belirlenmiş olan dünya anlayışının felsefe profesörleri tarafından akademik bir biçimde formüle edilmesini de dile getirir.

Pragmatik felsefe, bu ad altında olmasa bile, ilk kez 1878 yılında *Charles S. Peirce* tarafından ortaya kondu. *Peirce*, Harvard Üniversitesi profesörlerinden birisinin oğluydu. Tüm hayatı boyunca hemen hemen Cambridge'de oturdu. Harvard ve John Hopkins üniversitelerinde dersler verdi. Fakat *Charles Leyell* ve *Charles Darwin*'in öğretilerinin ve yeni bilimsel evrim anlayışının etkisinde kalarak felsefe ile uğraşmaya başladı.

«Popular Science Monthly» adlı derginin 1878 yılı ocak ve şubat sayılarında yayınlanan iki makalesi ile *Peirce*, pragmatizmin temel görüşlerini ortaya koymaktadır: «Hangi etkilerin, tasavvurlarımızın nesnelere bağlı olduğunu ve pratikte bu etkilerin hangi sonuçları doğuracağını insan göz önüne getirmelidir. Çünkü tasavvurlarımız, bu etkilere ve nesnelere bağlıdır.»⁴ Papaz *Berkeley*, bir zamanlar şunu söylemişti: «Var olmak, algılanmış olmaktır.» *Peirce*, bu öznel idealist kuramı değiştirerek ona Amerikan damgasını vurmuştur, ama kuram içerik bakımından aynı kalmıştır: Var olmak, pratikte yararlı amaçlara yönelmektir; ya da *var olmak, yararlı olmaktır*. Eğer bir nesne yararlı değilse, o var değildir.

Bu varsayım, öznel idealizmin özünü dile getirmektedir. Çünkü nesneyi insana, onun bilincine bağlı olan birşey gibi ele almakta, böylece de nesnel maddi evreni reddetmektedir. Böyle bir tutum, aynı zamanda, hakikatın olmadığı da ileri sürmek demektir. Böyle bir görüşe göre bilinçteki düşüncelere uygun düşen maddi bir evren yoktur. Hakikatın inkâr edildiği bir yerde ise hiçbir kuram, hiçbir bilim yok demektir. Bir düşüncenin ya da kuramın doğruluğundan veya yanlışlığından değil, bu görüşe göre, onların yararlı olup olmadıklarından söz edilebilir. Bu ise pratikte biricik ölçeğin *başarı* olduğunu ileri sürmekten başka birşey değildir.

⁴ Charles S. Peirce, «How To Make our Ideas Clear». İçinde: *Change, Love and Logic*, New York, 1959, s. 45

Daha 1878 yılında Birleşik Amerika'da burjuva filozofları felsefelerini bu biçimde sistemleştirdiler. Acaba böyle bir felsefenin ortaya konmasına hangi ekonomik, politik, kültürel koşullar yol açmıştır? Şimdi bunları incelemeye geçelim.

PRAGMATİZMİN POLİTİK VE EKONOMİK ARKA PLANI

Lenin, emperyalizm hakkındaki klasik yapıtında 1860-1870 yıllarını, tekelleşme tarihinin ilk aşaması olarak nite-ler. Bu aşamada tekelleşmeye yönelik göze batan bir baş-langıç yoktur. Tekelleşmenin bu ilk aşamasında «serbest re-kabet gelişmesinin»⁵ en yüksek düzeye ulaştığı görülmekte-dir. Rekabet süreci yardımıyla sermaye birikimi, tekellerin gelişiminin ikinci aşaması 1873 buhranından sonra başlar. Bu aşamada «gittikçe gelişen, ancak sürekli olmayıp, tersi-ne geçici görünüm-ler olan kartellerin gelişmesine»⁶ de tanık oluyoruz. Şu halde 1860-1878 yılları, serbest rekabetin en yük-sek aşamasını ve tekellerin gelişmesindeki birinci dönem ile ikinci dönemin başlangıcını kapsamaktadır.

Pragmatizmin ortaya çıktığı 1860-1878 yılları arasındaki süre, hızlı ekonomik gelişmelerin ve yoğun politik savaşların yeraldığı bir süre olmuştur. Ekonomik alanda bir yandan, sermaye birikiminin artmasıyla, tekellerin ortaya çıktığı, di-ğer yandan da işçi sınıfının sayısal olarak arttığı görülmek-tedir. Bu süre içindeki değişmelerin politikadaki yansımaları, bir yandan kapitalist sınıfın elinde devlet baskısının artması ve yaygınlaştırılmasında, bu örgütlenmiş devlet gü-cünün ve baskısının işçi, çiftçi ve zencilerin boyunduruk al-tına alınması için vahşice kullanılmasında; diğer yandan da halkın yeni savaş biçimleri aracılığıyla gittikçe artan militanca direnmesinde açıkca ortaya çıkmaktadır.

5 W. İ. Lenin: *Kapitalizmin Son Aşaması: Emperyalizm*, Dietz Verlag, Berlin, 1952, s. 24

6 Aynı yapıt.

1870-1871 Alman-Fransız savaşından sonra uluslararası alanda en göze çarpan olay olan Paris Komünü, işçi sınıfını olduğu gibi kapitalistleri de çok etkilemiştir. Komün, kapitalist sınıfı korku ve dehşete düşürmüştü. Çünkü Komün eylemi, üretim araçlarında özel mülkiyete dayanan kapitalist düzenin kaçınılmaz sonunu somut bir biçimde gösteriyordu. Ayrıca Komün, proleteryanın ve müttefiklerinin tarihsel misyonunu aydınlatması nedeniyle de işçi sınıfını uyandırmıştır.

.Eu ekonomik ve politik gelişmeler, burjuva ideolojisi üzerinde geniş ve derin etkilerde bulundu. Kapitalist sınıf, güneydeki feodal köleliğin ortadan kaldırılmasıyla, devlet üzerindeki denetimini tam olarak sağladıktan sonra bu ülkede ilk kez kapitalistlerin sınıf ideolojisinin oluşturulmasını zorunlu kılan koşullar yaratılmıştı. 1860-1870 yılları arasındaki ekonomik ve politik gelişme, acaba ideoloji alanına nasıl yansımıştır? Burjuva filozofları, acaba hangi ideolojik sorunları çözümlemek zorunda kalmışlardı?

İlkönce, politik güç kapitalist sınıf tarafından ele geçirildikten sonra hangi ideolojik gelişmenin beklenebileceğini gözden geçirelim. Fransa ve İngiltere'deki durum, bize burada yol gösterici örnek olabilir. Kapital'in ikinci basımının önsözünde *Marx*, bu iki ülkede ortaya çıkan olayların görünümünü birkaç cümlede ortaya koymuştur: «Burjuvazi, Fransa ve İngiltere'de politik gücü ele geçirmişti. Bu andan itibaren sınıf mücadelesi pratikte ve teoride gittikçe artan bir yoğunlukta tehlikeli boyutlar kazandı. Bu mücadele, burjuva ekonomisinin ölüm çanını çalıyordu. Artık şimdi temel sorun, şu ya da bu varsayımın doğru olup olmadığı değildi, tersine bunun sermayeye yararlı olup olmadığı, sermaye için rahat olup olmadığı idi. Namuslu bilimsel araştırma, yerini para için yazılan yazılara; yan tutmayan bilimsel araştırmalar, yerlerini kötü vicdanlı ve niyetli bir savunmaya bıraktı.»⁷

Marx, burada özellikle ekonomik açıdan konuşmasına rağmen, aynı zamanda da devlet gücünü eline geçirdikten sonra burjuva ideolojisinin tüm özelliklerini de gözler önüne sermektedir. Bir amaca bağlı, bir amaç için yapılan savun-

7 K. Marx: *Kapital*, Dietz Verlag. Berlin, 1955, Cilt 1, s. 13

ma, bilimsel araştırmanın yerine geçmekte, kapitalist sınıfın çıkarları da *hakikati* ortadan kaldırmaktadır.

Burjuvaziyi savunanlar, bu durumun Fransa ve İngiltere'de gerçekten olduğunu, fakat Amerika Birleşik Devletleri'nin bu konuda bir ayrılık gösterdiğini söylemek alışkanlığındadır. Fakat bizim görüşümüze göre, kapitalist ideolojinin bu ülkede kuraldışı bir olgu olmadığı apaçıktır. Bize göre, ayrıca, Birleşik Devletler'de burjuva savunmasının, İngiltere ve Fransa'da serbest rekabetçi kapitalizm döneminde değil, tersine tekellerin ve emperyalist eğilimlerin ortaya çıktığı dönemde gelişen bir savunma olduğu, bu savunmanın da baştan beri en kaba ve en soysuz bir savunma olduğu su götürmez derecede açıktır. «Amerika'nın kuraldışı olduğu» *kuramı*, hem ideoloji, hem de diğer alanlarda saptanan gerçeklerle çelişik durumdadır. Böyle bir görüş, hakikatin tam tersini dile getirmektedir. Çünkü ideolojinin özünün savunulması açısından biricik kuraldışılık, savunulan ideolojinin Amerika'daki görünümünün abartılmış olmasından başka birşey değildir. ABD'de tekелci kapitalizmin emperyalist aşamasında kapitalizmin klasik biçiminin oluştuğunu ileri sürmek, gerçeklere tamamen aykırıdır.

İlerde göreceğimiz gibi, bu ülkenin burjuva ideologları, türlü ideolojik alanlarda *amaca hizmet etme ve yararlı olma* kavramlarını, bilimin ve hakikatin yerine koyuyordu. Bunlar, amaca hizmet etmenin ve yararlı olmanın, tüm ideolojiyi kapsayan felsefi ilkeler olduğunu ileri sürdüler. *Marx*'ın sermaye için amaca hizmet etme ve yararlı olma olarak nitelendiği savunmanın kendisi, Birleşik Devletler'deki kapitalist sınıfın kapalı ya da açık felsefesi oldu. Bu nedenle insan, pragmatizmin «var olmak, yararlı olmaktır» iddiasıyla felsefede burjuvaziyi savunma biçiminin en soysuz olanını oluşturduğunu kolaylıkla anlayabilir. Gerçekten pragmatizm, burjuvaziyi savunmanın taçlandırılması ve kutsanmasıdır.

Bu felsefenin ortaya çıkış tarihi ve tüm ideolojiyi nasıl egemenliğine aldığı, bu yapının konusunu oluşturmaktadır. Pragmatizmin tarihi, 1871 yılında Paris Komünü'nün ortaya çıktığı tarihte Cambridge'de başlamaktadır.

1860 yılının başında Cambridge'de ilerdeki yıllarda burjuva ideolojisinin belirlenmesinde temel rolü oynayacak olan 'bir sürü insan toplanmıştı. Hepsi Harvard Üniversitesi'nde öğretmen, hatta profesör olmuş kişilerdi. Bu yüzden kişisel ve mesleksel açıdan sıkı bir ilişki içindeydiler. 1871'den 1874'e kadar resmi olmayan ve *Charles Peirce* tarafından «Metafizik Klübü» adı verilen bir seminer grubunda buluştukları hakkında elimizde yeterli belgeler vardır. Bu klübe «Metafizik Klübü» adı verilmesinin nedeni ise herkesi bu klüpten uzak tutmak ya da bu ad aracılığıyla kendilerine başka kişilerin karışmasını önlemektir*.

Bu seminer grubu, *Peirce*'ün dışında, doğa bilimci, filozof ve psikolog *Chauncey Wright*; *Oliver Holmes*; *Joseph B. Warner*; avukat, yargıç ve hukuk bilimcisi *Nicholas St. John Green*; tarihçi *John Fiske*; protestan papaz ve jeolog *Francis Ellinwood Abbot*; fizyolog, daha sonra da psikolog ve filozof olacak olan *William James*'den oluşuyordu. Bunlardan dördü, ilerde kendi alanlarında lider olacaklardır: *Peirce*, *Holmes*, *Fiske* ve *James*. Fakat diğer klüp üyelerinin bu ilk döneme yaptıkları katkı da küçümsenecek türden değildir. Bu grubun lideri *Chauncey Wright* idi. Pragmatik yöntemin temelinde bulunan *kuram*, ilk kez onun tarafından ortaya konmuştur. *Nicholas St. John Green* ve *Charles Peirce* ise bu kurama ilk biçimini kazandırmışlardır.

Bu kişileri birlikte çalışmaya sürükleyen acaba hangi sorun idi? 19. yüzyılın ilk iki çeyreğinde teoloji ve dinsel felsefe, düşün alanında egemenlik kurmuştu. Egemen sınıfın ideolojisi, güneyde olduğu gibi, kuzeyde de bu felsefenin tamamen etkisinde idi. Güneyde kölelik ve ülkenin her iki yöresinde tarım ekonomisi egemen olduğu sıralarda din, halkın uyanmasına karşı bir silah olarak yetiyordu. 1865 zafereinden sonra endüstride kapitalist gelişmenin büyük bir atılım yapması ve buna karşı da işçi sınıfının örgütlü mücadelesinin gelişmesi, dini artık bir silah olmaktan çıkarmıştı. Bu yüzden teoloji ve din felsefesinin yerini etkili bir kuram

* Philip P. Wiener: *Evolution and Founders of Modern Pragmatism*, Cambridge, 1949

almalı, bu kuram da dinin sağladığı sürekliliği sağlayabil-meli ve onu değerli gösterebilmeliydi. Evrim kuramının teo-lojiye yönelttiği eleştiriler, böyle bir burjuva felsefesinin ger-çekleştirilmesini de hızlandırıyordu. İşte Cambridge'deki klüp, şu genel sorun ile karşı karşıya idi: Geleneksel dinin iki yönden tehlikeye girmesi, bir yandan uyanan işçi sınıfı, diğer yandan ise bilim, daha doğrusu evrim kuramı.

Cambridge aydınları, bu sorunun «çözümü» ile pragma-tik evren anlayışını belirlediler. Böylece de tarihsel görevle-rini yerine getirmiş oldular.

Cambridge'de ortaya konan görüşler üzerinde yoğun tar-tışmalar sürdürüldü. Bu tartışmalar, bir yandan evrim ku-ramını yakından tanıyan bir sürü bilim adamı ve Harvard Üniversitesi'nde bilim adamı *Louis Agassiz* tarafından yöne-tilen papaz ve teologlar arasında yapılıyordu. Böyle bir tar-tışma, ne tek tek kişilere, ne de kuramlara bağlı bir tartışma idi. Bu tartışma, kiliselerde, okullarda, toplan-tılarda, yasa koyucular arasında birbirlerine karşı partile-rin doğmasına yol açmıştı. Tartışmanın yankıları daha son-raki kuşakları da etkiledi. Hattâ Tennessee'de 1925 yılında evrim kuramını öğrettiği gerekçesi ile suçlanan bir öğretme-ne karşı yürütülen Scopes olayı, bu etkinin en açık örneğidir.

Metafizik klübünün üyeleri, evrim kuramını, kilise kura-mından uzaklaştırmak için teologların başarısızlığa uğramış denemelerine karşı çıktılar, böylece de doğrudan doğruya teoloji bilimini güvence altına almayı amaçladılar.

Burada, *Edward Hitchcock*'un evrenin oluşması hakkında-ki denemesi, *Lyell*'in evrenin oluşumu kuramı ve *Paul Chad-bournes*'in türlerin ortaya çıkışı ile ilgili görüşü, sözü edil-meye değer. *Hitchcock*, bir kalvanist, teolog ve Amherst kole-jinin başkanı ve «Coğrafya ve Doğal Teoloji» profesörüdür. 1860'a gelinceye kadar onbir baskısı yapılan «The Religion of Geology and Its Connected Science» adlı yapıtın yazarı-dır. Bu yapıtında o, coğrafyanın, evrenin tanrısal düzenlen-mesi ve yönetilmesi hakkındaki bilgilerimizi genişlettiğini, mikroskopun «Jehova'nın insani bilgisinde altıncı yol oldu-ğunu»⁹ ileri sürmektedir. *Chadbournes* «Relations of Natural

9 Aynı yapıt, s. 11

History and Natural Theology» adlı yapıtında ise değişmez türler ve yaratma kuramındaki gelişme düşüncesini izleyerek bunların «yaratıcının planına» göre olup bittiğini göstermeye çalışmaktadır. Ona göre gelişme, «hayvanlarda ve bitkilerdeki büyüme yasası olan içgüdüsel bir özellik» taşır. O, bu konuda «insan aklına uygun görünen amaç ve araçların kullanılmasını»¹⁰ göstermeye çalışır.

Cambridge seminer grubu, yeni bilimle teolojiyi uzlaştırmaya yönelik denemelerin yeterli olmadığını kavramıştı. Bunun nedeni, onların bilim savunucuları olmalarından ve bu nedenle de bilimi, teolojik altında toplamanın yanlış olduğunu kabul etmelerinden değil, tersine teologların bilime pekçok ödün vermelerinden kaynaklanmıştır. Çünkü bunlar, *Lyell*'in ve *Darwin*'in buldukları nesnel maddi evrenin yasalarını kabul ediyorlardı. Örneğin Calvinist *Hickcock* şöyle bir görüşü ileri sürüyordu: «Coğrafya, bugüne kadar içinde maddi evrenin varolduğu zaman hakkındaki tasavvurlarımızı genişletmiştir.»¹¹

Bu seminer grubunun temel sorunu, sözümona «Metafizik» maskesi altında işçi sınıfı ve bilimsel materyalizm ile savaşıyordu. «Metafizik» kavramı ile bunlar, diyalektik materyalizmin tanımladığı metafiziği değil, yani diyalektik yöntem yerine mekanist bir yöntem kullanmayı değil, tersine insanın deneyimlerinden bağımsız olan gerçeklik hakkında nesnel düşüncelerin bulunduğunu dile getirmektedirler. Böylece onlar, insanın deneyim evreninden bağımsız olan varolanların bulunduğu ilişkin teolojik görüşe saldırmak bahanesiyle aslında «maddi evren» kavramına karşı savaş açtılar. Onlara göre «metafizik» kavramında hem nesnel evrenin, hem de nesnel manevi evrenin «inancı» yatmaktadır. Becerikli bir biçimde ortaya konmuş olan bu formül aracılığıyla burjuva felsefesi, dine karşı çıkışlarında hem bilimden, hem de emekçilerden yana olduğu sanısını uyandırabilirdi. Bununla birlikte, aynı zamanda, dinin daha önce ortaya koymuş olduğu karanlığı, daha da kötüleşmiş ve soy-suzlaşmış bir biçimde ileriye götürdü. Bu kötü niyetli saldırı, aynı anda bilim, kuram ve hakikatın reddedilmesi ve teolo-

10 Aynı yapıt, s. 14

11 Aynı yapıt, s. 11

jiye y6neltilen bir saldırı olarak da bu inkârın maskelenmesi olanağını sağladı. B6ylece 6n kapıdan kovulan dini, burjuva filozoflarının arka kapıdan yeniden taçlandırılması olanağı doğdu. Bundan b6yle hiçbir bilim, maskelenmiş dinle savaşmak y6rekliliğini de g6steremeyecekti.

Bu form6l, kapitalist sınıfın, y6netim g6c6n6 ele alıp ve doymak bilmeyen hırsıyla daha y6ksek kârlara koşması nedeniyle, tarihsel isteklerine uygun d6şmekteydi. Artık, teolojiye, demagojik bir saldırı aracılığıyla materyalizmle savaşan bir y6ntem ve kuram gerekiyordu. Bu kuram, burjuva d6nya anlayışını belirlemeliydi. Başka bir anlatımla bu, kapitalist sınıfın elde ettiği kârların 6oğalması ve t6m evreni sonuna kadar egemen olma dileklerinin maskelenmesi demekti. Bu y6ntem, kapitalist sınıf işin amaca uygunluk ve yararlı olma tasavvurlarının nesnel ve bilimsel anlayışlar olduğunun form6le edilmesinde bir dayanak noktası olmalıydı. B6yle bir kuram ortaya konu ve kapitalist sınıfın, amaç işin her t6rl6 aracı kullanması yasal sayıldı.

PRAGMATİZMİN FELSEFİ K6KENLERİ

Chauncey Wright, daha sonra pragmatizmin y6ntem ağısından temeli olacak bir kuramda kapitalist d6nya anlayışını ortaya koydu. Fakat o, kuşkusuz bu d6nya anlayışını g6kten d6şercesine hazır bulmadı. O, *Lenin*'in «Materyalizm ve Empririokritisizm» adlı yapıtında maskelerini yırttığı *Berkeley*, *Avenarius*, *Helmholtz*, *Mach*, *Alexander Bain*, *Jeremy Bentham*'ın ve ayrıca faydacılık kuramını ortaya koyan *Stuart Mill*'in 6đretilerinden bazı g6r6şleri aldı.

Temel kuram olarak *Wright*, doğa ve toplumsal hiçbir zorunluluğun olmadığını ileri s6rd6. Zorunluluğu reddetmesiyle birlikte aynı zamanda evrende zorunlu devinim yasalarının olduğunu, doğada ve toplumda gelişmenin, genel devinim yasalarına g6re olup bittiğini de inkâr etmiş oluyordu. Hiçbir nesnel zorunluluk yoksa, bilim, buluş yapmanın nenesi olan birşeyin varolduğunu ortaya 6ıkaramaz. Başka bir anlatımla, bilim neye devinim ve gelişme yasaları diyorsa,

Wright'a göre bunlar, insan davranışlarındaki alışkanlıklardan başka birşey değildi.

Metafizik klübünün tüm üyeleri, *zorunluluğun olmadığı* üzerindeki bu kuramın ortaya konmasını *Wright'a* borçludurlar. Çünkü bu, en azından kendi sorunlarının yarısını çözümlüyordu. Bazı üyeler bu borcun tamamen bilincindeydiler. Bu, *Wright'ın* 1875'de ölümü nedeniyle dikilecek anıtta *Peirce'ün*, *Williams James'e* yaptığı çağrıda açıkca görülmektedir. *James'e* yazdığı bir mektubunda *Peirce*, «onun anısı, bunu haketmiştir. Çünkü o, hepimizden daha fazlasını yaptı... burada seni, *Frank Abbot'u* ve kendimi göz önüne alıyorum.»¹² *Oliver Wendell Holmes*, *Wright'ın* ölümünden elli yıl sonra onun hakkında şunları söyledi: «*Chauncey Wright*, hemen hemen unutulmuş olan bu filozof, gençliğimde bana evren üzerinde zorunlulukla konuşulamayacağını, çünkü onun zorunlu olup olmadığının da bilinemeyeceğini öğretti.»¹³ *Zorunluluğun reddedilmesi*, *Peirce'ün*, *Holmes'in*, *Fiske* ve *James'in* yapıtlarında olanca açıklığı ile gün ışığına çıkmaktadır.

Wright, zorunluluk üzerine şunları ileri sürüyordu: «Gerçek bir yazgı ya da gerçek bir zorunluluk, evrenin hiçbir yerinde kendini göstermemektedir. Yalnızca olaylar arasında bir kurallılık vardır.»¹⁴ Nesnel zorunluluğun reddedilmesini akla uygun bir biçimde temellendirebilmek için *Wright*, İngiliz empirizmine, özellikle de *Berkeley'e* dayanmak zorunda kalmıştır. Tüm bilimi, olayları yasalarla açıklama yerine, yalnız olaylarla ilgili birşeymiş gibi ele aldı. Bu olayları da pratikte yararlı olmaya, insan hayatındaki özel amaçlara dayanan araçlara indirgedi. Onların, nesnel hakikat ile ilişkileri bulunmadığını ileri sürdü. Şöyle yazmaktadır: «Gerçek bilim, yalnızca olaylara ilişkin sorunlarla ilgilenir. Olaylar, belirlenmiş ve moral önyargılardan elden geldikince bağımsız iseler, artık bilim, olaylara karşı hangi duygu ve davranış kurallarıyla yönelmemiz gerektiği üzerinde yargıda bulunma işine koyulur. Fakat uygulamalı bilim, teorik bilim gibi, postülatları da değersiz sayar. Onun en son temeli, insan ha-

¹² Aynı yapıt, s. 41/42

¹³ Aynı yapıt, s. 174

¹⁴ «*Letters of Chauncey Wright*», Cambridge 1878, s. 111

yaının özel amaçlarıdır.»¹⁵ Demek ki ona göre bilimin son temeli, nesnel maddi evrenle uygunluk içinde bulunma değil, tersine pratikteki etkilerdir. Bir «olay», ona göre, ne doğrudur, ne de yanlıştır, tersine insan hayatı için yararlı ya da yararsızdır. *Wright* için bilim, bilgi nesnesinin bilimidir; bilgi nesneleri ise tüm nesnelerdir. Bu, *Wright*'ın da çok iyi bildiği gibi, katkısız öznel idealizmdir, katkısız Berkeleyciliktir. 1868'de *Abbot*'a yazdığı bir mektupta şunları söylemektedir: «İkinci olarak nesnel bilimin doğrudan doğruya reddedilmesinin, idealizm olup olmadığı sorunuzla beni şaşkına çevirdiniz... Pozitif bilimde ya da olguların veya onların yasalarının incelenmesinde idealizmle çatışan hiçbir şey yoktur (bak *Berkeley*). Olgular, diğer kuramlarda olduğu gibi, yalnız ruhsal durumlar ise, astronomi de aynı derecede gerçek, olguların ve onların yasalarının yeniden ortaya konmasında güvenilir bir bilimdir.»¹⁶

Abbot, *Wright-Berkeleyci* idealizmin «nesnel bilimin doğrudan doğruya reddedilmesi olduğunu ileri sürerken gerçekten haklı idi. Fakat *Wright*, bu çürütülemez gerçeği «olgu» ve «kendi başına şey» arasındaki ayrıma dayanarak örtmeyi denedi ve burada «olgunun» insanlar üzerindeki etkileri dile getirdiğini, başka anlatımla bir şeyin belli amaçla kullanılmasının nesne olduğunu ileri sürdü. Böylece de olgu nesnesinin yalnızca ruhsal durumlar olarak ele alınması olanağını sağlamış oldu. İdealistler için bilim, ruhsal şeylerin bilimidir. Burada olgular, maddi, gerçek nesnelerin, materyalistlerde olduğu gibi, yansımaları değildir. Bu tek yanlı karşı devrimci görüşe göre insanlar, kendi bilinçlerinde varolan düşüncelerden başka şeyleri bilemezler. *Abbot*'a yazdığı başka bir mektupta *Wright*, bu konuda da aydınlatıcı bilgiler vermektedir. O, «Pozitivizmin anlamlı kuramı bilginin göröliliği» diye söze girmekte ve «doğrudan doğruya biricik bilinebilen şey, gerçekten ruhsal durumlardır. Bir kişiye ya da şu evrenle ilişkili gördüğümüz içimizdeki etkilerdir.»¹⁷ demektedir. İşte bu, pragmatizmin dayandığı kuramın çekir-

15 Aynı yapıt, s. 111/112

16 Aynı yapıt, s. 131

17 Aynı yapıt, s. 131

değini oluşturmaktadır. Dış evrenin reddedilmesiyle bilimin de inkârına gidilmektedir. Bilim yalnız ruhsal durumların, insanları etkileyen şeyin bilimi ise, nesnel bilgi elde etme, yani bilinçten ve yaşantıdan bağımsız olan maddi nesnelerin bilgisini elde etme olanağı da yok demektir. Bu nedenle evrim kuramı, yalnızca ruhsal durumların yararlı sınıflandırılmasına aitmiş gibi gösterilmektedir. Burada, ayrıca, hakikat ve hatadan da söz edilmemekte, tersine onun bir düşünce olarak yararlı olup olmamasından ya da «insan hayatının belli alan ve amaçlarına» yönelen ilgilerine yararlı olup olmadığından söz edilmektedir.

Öznel idealist, pozitivist kuram, hayatta ve toplumdaki zorunluluğun burjuvazi tarafından reddedilmesinin akla uygun olarak temellendirilmesini amaçlayan kuramdır. Yeryüzünün, hayatın, toplumun gelişmesi, yasalarının nesnel özelliklerinden ve hakikatten yoksun kılındı. Böylece de onlar, insanın yaşantılarını düzenlemede yararlı yöntemler derecesine düşürüldü. Bu, burjuvaziyi ilkelere uygun düşünme ve davranma zorunluluğundan kurtardığı gibi, amaca hizmet etme kuramının yolunu da açtı.

Wright'ın *Berkeley*, *Hume* ve ingiliz empiristlerinden aldığı öznel idealist kuram, aynı zamanda metafiziğe yapılan sözümona eleştiriyi de ileriye götürdü. Çünkü eğer düşünceler bilinçte kendilerine uygun dışsal nesneye sahip değillerse, tanrının düşünceleri, ölümsüzlük, özel bir yaratmayla tanrı tarafından ortaya konan moral yasalar... vb. şeylerde hiçbir nesnel özellik yok demektir. Onlar, diğer görüşlerin desteği ile ruhsal durumları düzenlemede yararlı yöntemlerdir. İşte bu, teolog *Abbot*'u huzursuz ediyordu. Bunu ciddiye aldı ve bilime ve materyalizme yapılan saldırının temel amacının, onların reddedilmesi olduğundan kuşkulananmaya başladı. *Wright*, «Pratikte yön veren güdülerin, teolojik kuramın temeli olduğunu»¹⁸ söylemekle *Abbot*'u yatıştırmaya çalıştı. Gerçekte *Wright*, *Abbot*'a teoloji ve dinle halkı disiplin altında tutmanın biricik yolunun gerçek evrenin bilgisi olduğu görüşünün yok edilmesi olduğunu inandırmaya çalışıyordu. Bu yolla kör inanç, bilimsel eleştirilerle çatışmadan egemenliğini sürdürebilecekti.

Wright, araç ve amaç ilişkisine dayanan pragmatik yararlı olma ilkesinin oluşturulmasında daha 1867 yılında etkili olmaya başlamıştır. Zorunluluğun ortadan kaldırılması ve bunu öznel idealist kuram ile temellendirme, onun, Metafizik Klübünün üyelerine sunduğu bir armağan idi.

Pragmatizm, *kuramı*, zorunluluğun pozitivizm açısından reddedilmesini ve öznel idealizmi İngiliz empirizminden almıştır. Pragmatik yöntemin belirlenmesinde ise birinci derecede Alman idealizminden, özellikle de *Kant*'tan, ikinci derecede ise *Alexander Bain*'ın faydacılık kuramından yararlanılmıştır. *Peirce*, klüp üyelerine *Kant*'ın bilgi anlayışını; *Nicholas St. John* ise *Bain*'ın kuramını anlatmıştır.

«Salt Aklın Eleştirisi» adlı yapıtının son bölümünde *Kant*, eğer insan eyleme dayalı gerçek bir bilgiye ulaşamıyorsa, insanın yine de eylemde bulunduğunu, bu eylemin ise *inanca* dayandığını söyler. Başka sözlerle dile getirildiğinde, eğer insan belli bir amaç ya da hedef izliyorsa, fakat buna hangi yolla ulaşabileceğini zorunlu olarak bilmiyorsa, kişi kendisini yönetmesi için pragmatik inançlara izin vermek zorundadır. Artık belli bir araçla verilen bir amaca erişmede biricik olanak, inançtır. *Kant*, pragmatik inancı aşağıdaki biçimde tanımlamaktadır: «Doktor, tehlikede bulunan bir hastasının hastalığını bilmese bile ona birşeyler yapmalıdır. Diyelim ki hastalık verem olsun, doktor daha iyisini bilmediği için belirtilere bakar ve onlara göre yargıda bulunur. Onun bu inancı, kendi yargısı içinde tamamen raslantıdır. Belki başka bir doktor hastalığı daha iyi saptayabilecektir. İşte ben, belli eylemlere götüren araçların gerçek kullanımlarının temelinde bulunan bu türlü raslantı inançlara *pragmatik inanç* diyorum.»¹⁹

Kant'a göre güvenilir bir bilgi elde etme olanağı vardı. Bu nedenle de pragmatik inanç onun için eylemin biricik dayanağı değildi. Fakat bu inancın bir toplumsal sınıfın dünya anlayışı ve düşünme biçimi olarak belirlenmesi, Metafizik Klübünde ortaya konmuştur. Klüp üyelerinin görüşlerine göre evrende hiçbir zorunluluk yoktur. Gerçekte hiçbir nesnel

19 1. *Kant: Kritik der Reinen Vernunft*. İçinde: Immanuel Kants Werke, Cilt 3, Berlin, 1913, s. 552

evren olmadığı için de bilgide hiçbir *güvenirlilik*, hatta hiçbir bilgi yoktur. Böylece pragmatik kuram, pragmatik inanç yöntemini eylem için biricik yol olarak görmektedir. *Kant* için bir kuraldışı olan şey, pragmatistlerin elinde arsız bir yasa oldu. Artık insanlar, eylemlerini bilgi temeline göre değil, inanç temeline göre yapmaları için zorlanmalıydı. Gerekten böylece pragmatizm, karacahilliğin geri gelmesi, hurafelerin yeniden düşün alanında egemen olmalarından başka birşey olmuyordu.

Kant'ın pragmatik inanç üzerindeki görüşlerini *Peirce*, Birleşik Devletler'de burjuva felsefesinin belirlenmesinde ve temellendirilmesinde kullandı. Pragmatik inanç anlayışı ile *Berkeley*'in öznel idealizminden oluşturulan böyle bir düzenlemeyi, felsefe o zamana kadar yaşamamıştı.

Kökleri *Berkeley*'in öznel idealizminde bulunan *Kant*'ın pragmatik inanç görüşü, kendini pragmatizmde ortaya koymasıyla oluşturulan felsefe, ABD'de oluşan tekelci kapitalist sınıfın düşünme biçimi ve dünya anlayışı olup çıktı.

Yıllar sonra *Peirce*, Metafizik Klübü üyelerinin düşünme biçimleri üzerinde şunları söylemektedir: «Bizim düşüncemiz tamamen ingiliz damgasını taşır. Üyeler içinde yalnız ben, *Kant*'tan yola çıkarak felsefeye geçtim. Benim görüşlerimde de ingiliz özelliği olduğu söylenir.»²⁰ Kısacası *Kant*, *Berkeley*, *Berkeley* ise *Kant*çı damgasıyla damgalandı. Bu evlilik seksen yıl sürdü.

Nicholas St. John Green de amaca ulaşmak için araç inancına dayanan pragmatik yöntemi klüp üyelerine tanıttı. *Bain*'in inanç tanımının çok yerinde olan bir tanım olduğunu ileri sürerek bu tanıma dikkatlelikle savundu. Bundan böyle inancı, kişiyi eyleme hazır tutan birşey olarak ele aldı. *Peirce*, *Green* üzerine şunları yazmaktadır: «O, *Bain*'in inanç tanımını kullanmanın nasıl önemli birşey, yani onun kişiyi eyleme hazır tutan birşey olduğu üzerinde önemle durdu. Bu tanıma pragmatizmin büyük babası saymama rağmen pragmatizm artık bu tanımın bir sonucu değildir.»²¹ *Kant* ve *Peirce*, bilgiye dayanmayan eylemin pragmatik inanca da-

20 Phillip P. Wiener: *Evolution and The Founders of Modern Pragmatism*, s. 19

21 Aynı yapıt,

yanması gerektiğini söylemişlerdi. Şimdi artık *Green* ve *Bain*'le inancın, kişiyi eyleme hazır tutan birşey anlamına geldiğini savunuyorlardı. *Peirce*, *Kant*'ın pragmatik inanç öğretisi ile *Wright-Berkeley*'in öznel idealizmini birleştirdi ve onu ABD'de kapitalist sınıfın resmi felsefesi yaptı. Böylece kapitalist sınıfın felsefesini belirlemek görevi, ilkönce *Peirce*'e düşmüş oldu.

PRAGMATİZMİN ÜÇ YÖNTEMİ

Peirce tarafından oluşturulan pragmatik felsefenin ortaya çıkmasında hangi ekonomik, politik ve ruhsal koşulların etken olduğunu ve onun belirlenmesinde rolü bulunduğunu gördük. Şimdi de *Peirce*'ün 1878 yılında «The Popular Science Monthly»¹'de yayınlanan iki makalesini gözden geçirmeye başlayalım.

Bu makalelerden birincisi «The Fixation of Belief» (İnan-
cın Sabitleştirilmesi başlığını taşımaktadır. Biz, bu makale
nin anlamını bugün tüm yönleriyle artık anlayabilecek du-
rumdayız. Çünkü eğer bilgi yoksa ve insan kendi yaşamını
ayakta tutmak için zorunlu olarak eylemde bulunuyorsa,
inanç böyle bir eylemin temelini oluşturmada biricik olanak
oluyor. Bununla birlikte neye inanmak zorunda olduğunuzu
nereden bileceksiniz? Bu anlayışa göre siz, birşeyi bilebile-
cek durumda değilsiniz. Şu halde burada sorun, inancın
halkta nasıl kökleştirileceğidir. Egemen sınıf için bu, çok
önemli bir sorundur. Acaba inanç, *istenilen bir biçimde* halk-
ta nasıl yerleştirilebilir? *Peirce*'ün özellikle bu soruyu dü-
şüncelerinin odak noktası durumuna getirdiğini göreceğiz.

¹ Birinci bölümde 4. alıntıya bakınız.

İkinci önemli soru ise halkın yanlış bir şeye inanmasının nasıl önlenebileceği idi. Ölmekte olan bir düzende egemen ekonomik çevrenin görüşüne göre yanlış kanılar, yalnız inanca dayananlar değildir, onlar aynı zamanda egemen sınıfın çıkarlarına dokunan ve hakikat olan kanılardır. Böylece sorun, daha da belirgin bir duruma gelmiştir. Sorun, halkın artık bilimsel hakikatlara inanmaktan nasıl uzaklaştırılabileceğidir. Bu sorunlar, *Peirce*'ün her iki makalesinde de ele alınmaktadır. İkinci makalesinin adı «How to Make Our Ideas Clear» (Düşüncelerimizi Nasıl Açık Kılabiliriz)dir. Bu makalesinde de *Peirce*, kendi görüşlerini daha açık bir biçimde sergilemektedir:

Makalelerinde *Peirce*, bilme ve bilmeme ile ilgilenmemekte, tersine «kuşku ve inanma duyuları» ile uğraşmaktadır. Çünkü ona göre, «inanmamız bizim dileklerimize yön verir, eylemimizi de biçimlendirir» Buna rağmen kuşku, her ikisini de engeller. Bizi eyleme sürükleyen şey, kuram değil, tersine inanmadır. Şu halde sorun, inanmanın nasıl sabitleştirileceğidir. İnanma nedir? *Bain* ve *Green* tarafından ortaya konan tanımı anımsayalım: «İnanma, kişiyi eyleme hazır kılan şeydir.» *Peirce*, bu tanıma başka bir biçim vermektedir. O, inanmanın kişinin eylemini belirleyen bir alışkanlık olduğunu söylemektedir. Ona göre, «İnanma, verilen bir biçimde eylemde bulunmak için oluşturulan alışkanlıktır. Buna rağmen kuşku, böyle bir alışkanlığın ortadan kaldırılmasıdır.»² «Alışkanlık, bizim eylemimizi belirler.»³ diyerek de sözünü sürdürmektedir. Ona göre kuşku, alışkanlığı yıkar ve «bir inanma durumuna ulaşmak için bir savaşa yol açar.»⁴ Kuşkudan sıyrılıp inanmaya ulaşmak için yapılan bu savaşa *Peirce*, «araştırma ya da düşünme» adını vermektedir. Düşünmenin görevi, bilgi kazanmak değildir, tersine yalnızca «kanıyı sabitleştirmek, inancı güçlendirmektir.»⁵ Ona göre, «düşünmenin biricik görevi, inanmayı yaratmaktır.»⁶

2 Charles, *Peirce: Change, Love and Logic*, s. 41

3 Aynı yapıt, s. 15

4 Aynı yapıt, s. 16

5 Aynı yapıt

6 Aynı yapıt, s. 20

Hakikat nerede ortaya çıkmaktadır? *Peirce*'e göre bunun cevabı, hakikatın hiçbir yerde ortaya çıkamayacağıdır. Çünkü kişinin inandığı şey, ona göre hakikattır. Kişi, biz yalnızca hakikata inanmalıyız, derse, bu *Peirce* ve pragmatizm açısından tamamen anlamsızdır. Böyle bir düşünme, döngüsel düşünmedir. Çünkü bizim için hakikat, inandığımız şeydir; neye inanıyorsak, o bizim için hakikattır. Şöyle demektedir *Peirce*: «Bu yüzden araştırmanın biricik konusu, inancın sabitleştirilmesidir. Düşüncenin bu biçimde dile getirilişinin bizim için yeterli olmadığını kabul edebiliriz. Fakat biz, yalnız inancı değil, tersine doğru inancı aradık. Bununla birlikte bu kabülümüz, yeniden gözden geçirildi. Sonunda kendini geçerli olarak ortaya koydu. Çünkü sağlam bir inanç kazanılınca, inanç ister yanlış isterse doğru olsun, biz ondan bir hoşnutluk duyarız...»⁷ İnanmaya yönelen kanıyı sabitleştirmek, düşüncenin amacıdır. İstersek biz buna, hakikat diyebiliriz. Fakat bu, onun yalnızca eşanlamlısını kullanmak demektir. «Gerçek inanmadan» söz etmek ise anlamsızdır. Çünkü her iki kavramda aynı anlamı bulmaktayız. İnanç «hakikattır», hakikat ise «inançtır». İnanç, eylemin alışkanlık durumuna gelmesidir. İşte bu nedenle «hakikat» eylemin bir alışkanlığından başka birşey değildir. İnançın karşıtı kuşkudur. Fakat inanç ise hakikattır. Şu halde «hakikatın» karşıtı, «hakikat olmayan» değildir, tersine kuşkudur. Düşünmenin ya da araştırmanın görevi, bir yandan inanç ile kuşku, diğer yandan da alışkanlık ile eylem arasındaki savaşı yoluna koymaktır.

İnancın sabitleştirilmesi demek, bir alışkanlığın sabitleşmesi demektir. Bu ise bilimsel ve diğer araştırmaların konusudur. «İnancın sabitleşmesinin araştırmanın biricik amacı olması» diyor *Peirce*, «çok önemli bir noktadır.» Bu cümle, aslında bizim için de çok önemlidir. Çünkü bilimsel araştırmanın, yani nesnel hakikatın olduğunu doğrudan doğruya reddedilmesini kapsamaktadır. Bu görüş, bilimsel kuram ve hakikatın toptan inkârıdır. Bu, nesnel yasaların, doğa ve

⁷ Aynı yapıt, s. 16

toplum alanlarındaki nesnel yasaların kabul edilmemesi demektir. *Peirce*'ün bu cümlesi çok önemlidir. Çünkü kişi, onda bulunan karşı devrimci ve yıkıcı anlamı tam olarak gün ışığına çıkarabilmektedir.

Sözgelimi bazıları beyaz ırkın üstün olduğu kuramına inanmak isteseler ve bu saptansa, *Peirce*'ün görüşüne göre bu kuram hakikat olacaktır. Bunu, bilim ve tarih yalanlasa, bu kuramın nesnel hiçbir dayanağı olmadığını kanıtlasa bile, bu kuram *hakikat* olacaktır.

Peirce, ortaya koyduğu kuramın nasıl karşı devrimci ve yıkıcı bir kuram olduğunu, her iki makalesinde açıkça gözler önüne sermektedir. Bundan başka *Peirce*, makalelerinde «inancın sabitleştirilmesinin» üç yöntemini ele alıp incelemektedir.

DİRENME YÖNTEMİ

Peirce, ele aldığı birinci yönteme «düşüncesinden vazgeçmeme» yöntemi demektedir. Bu yöntem genel olarak, gerçek bilgi ve hakikat olmadığı için, insanın istediği herşeye inanabileceğini, bu nedenle de onların hakikat olacağını dile getirir. Çünkü bu durumda doğru olmayan bir şeyin yanlışlığını gösterebilecek ya da inanılan şeylerin hakikat olmadığını ispatlayabilecek hiçbir şeyimiz yoktur. Düşünmenin amacı inanma olduğuna, doğru ya da yanlış diyebileceğimiz birşey olmadığına göre, kişiyi *inanmak istediği* şeye inanmasından kim alıkoyabilir?

Pragmatistler için «düşüncesinde direnme» yönteminin birkaç olası ölçeği, o düşüncenin kişiyi başarıya götürüp götürmediği ve inancın sabitleştirilmesinde etkili olup olmadığıdır. Eğer etkili ise ya da nerede ve ne zaman sürekli olarak etkili olmuş ise, bu diğer yöntemler için de geçerlidir. Felsefede bu düşünme biçimine *voluntarizm* denmektedir. Bu kuram, insan, inanmak istediği herşeyi yeterli bir direnme, sebat etme ile inanırsa, bu şeyin inanan insan için bir *varlık* kazandığını ileri sürer. Voluntarizm, pragmatizmin mantıki son noktasıdır. *Peirce*, bunu şu biçimde ortaya koymak-

tadır: «Eğer kanının sabitleştirilmesi, araştırmanın biricik nesnesi ise ve inanç, doğası gereği alışkanlıksa, tasarladığımız bir soruya herhangi bir cevap vermekle niçin istediğimiz amaca ulaşmayalım?»⁸

Peirce, böyle bir yöntem başarılı ise, onunla çelişen hiçbir şeyin olamayacağını da ileri sürmektedir: «Bir kişi hayatta sırt çevirebilir ve kendi görüşlerinin değişmesine yol açan herşeyi bir kenara itebilir. Bunu yapabilirse... birisinin buna karşı çıkabileceğini sanmıyorum. Onun davranışının akıldışı olduğunu söylemek de bencillik olurdu. Çünkü bu, onun inancı sabitleştirme yönteminin, bizim yöntemimiz olmadığı konusunu aşmaktadır... Şu halde ona, kendisini hoşnut eden biçimde düşünmesi izni verilmelidir.»⁹

Bir kişinin görüşü ya da inancı, diğer bir kişinin inancı ve görüşü kadar iyidir. Bu saptama, pragmatizmin bir itirafıdır. Bu, pragmatizmin kör inançlara, karanlık görüşlere kapıları açtığını ortaya çıkarmaktadır. Pragmatizm, bir kişi, bir topluluk ya da sınıf için etkili olan herşeyi benimsemek istemekte, hatta zorunda kalmaktadır. İnanç, yararlı olan herşeydir. Çünkü ispatlanabilecek ya da çürütülebilecek hiçbir şey yoktur.

Peirce ve pragmatizm için herşeye inanmada istemenin etkililiğini sınırlayan birşey vardır: İstem, her zaman etkili değildir. Kendi inancını paylaşmayan birisiyle karşılaştığında kuşkuya düşer. Bu, bir çekingenliğe yolaçar ve eylemin alışkanlığını ortadan kaldırır. Şu halde başarısızlığa uğrama, direnme, sebatetme yöntemini sınırlar. Yinelenen başarısızlıklar, tek kişiye bağlı kalmayan, tersine inancın toplumda etkili olmasını sağlayacak yeni bir yöntemi zorunlu kılar. Direnme yöntemi, kişiyi kuşkuya sürükleyebilir. Bunu ortadan kaldırmanın çaresi, ise inancı bireysel değil, toplumsal olarak sabitleştirmektir, onun toplumda geçerliliğini sağlamaktır. «Böylece» diyor *Peirce*, «burada inancın yalnızca bireyde sabitleştirilmesi değil, aynı zamanda da toplumda sabitleştirilmesi söz konusudur.»¹⁰

İnancın sabitleştirilmesinde ikinci ve üçüncü yöntem, inancın toplum içinde sabitleştirilmesi ile ilgilidir. Birisi inan-

8 Aynı yapıt, s. 17/18

9 Aynı yapıt, s. 19

10 Aynı yapıt, s. 20

cı, büyük topluluklarda sabitleştirmeye yönelir. Buna *Peirce*, «otorite yöntemi» adı vermektedir. Diğer yöntem ise az sayıdaki seçkin kişilere, yani aydınlara ayrılmıştır. Buna da *Peirce*, alaycı bir tutumla «bilimsel yöntem» demektedir.

OTORITE YÖNTEMİ

Otorite yöntemi, devlet gücü ve baskısı aracılığıyla inancın politik olarak sabitleştirilmesidir. *Peirce*'ün bu yöntemi ortaya koymasında insanın aklına 1860-1878 yılları arasında olup biten büyük politik savaşlar, Abolitionist¹¹ eylemi, 1860 yıllarındaki işçi direniş ve grevleri, bunların kanla bastırılması, güneyin devrimci zencilerine karşı yürütülen savaşlar gelmektedir. Bu yöntem, pragmatizmin kurucularının eylemlerinin bilincinde olup olmadıklarını da aydınlatmaktadır. *Peirce*, otorite yöntemi ile inancın sabitleştirilmesini şu biçimde ortaya koymaktadır: «Bir yer, yerine devlet gücü eylemde bulunmalıdır. Oyle bir durum oluşturulmalıdır ki bunun görevi, halkı doğru kuramlara yöneltsin. Bu devlet gücü, bu kuramları gençleri eğitmek amacıyla yinelemelidir. Bu kurama, karşı kuramları halktan uzak tutmak ve onları engellemek yetkisi verilmelidir. İnsanların inançlarında birdenbire değişmelere yol açabilecek tüm nedenler, insanlardan uzaklaştırılmalıdır. Böylece halk, düşüncelerini başka yönlerde geliştirmeye götürecek şeyleri öğrenmemesi için, *bilgisizlik* içinde tutulmalıdır. Ayrıca geleneksel inancı reddedenler öyle yıldırılmalı, gözleri öyle korkutulmalı ki, karşı durma yürekliliğini gösteremesinler. Böyle kişiler cezalandırılmalıdır ya da düşünceleri zararlı olan kişiler sıkı bir biçimde izlenmeli; onlara, yasak düşünceleri mahkûm etmek için, ibret verici cezalar verilmelidir. Bir yerde tam bir anlaşma sağlanamıyorsa, bu görüşü egemen kılmak için yararlı bir araç olarak kendini gösteren, fakat ülkede egemen olan görüşle uyuşmayan yabancı görüşlerin kökü kurutulmalıdır. Bunun için kişi, gerekli araçlardan yoksunsa, her-

11 Abolitionistler, güney eyaletlerinde köleliğin ortadan kaldırılması için savaşanlara verilen addır.

kesin kabul etmemesi için bu yabancı görüşleri açıkca ortaya koymalıdır. Ayrıca doğru inancı benimseyenlerden, yabancı görüşlerin etkisini elden geldiği kadar uzaklaştırmak için, bu inançlardan caymamaları istenmelidir.¹²

İnsan, *Peirce*'ün bu betimlemesi ile otorite yöntemini alaya aldığını ve onu gülünç duruma düşürme amacı güttüğünü sanabilir. Fakat böyle bir sanı, kapitalist sınıfın felsefesi olan pragmatizmin ödevlerini ve özünü tamamen ters anlamaya yol açabilir. İnancın sabitleştirilmesi, düşünmenin biricik görevi ise ve terörist otorite yöntemi, inancın sabitleşmesinde, onun sabitleştirilmesinde başarı gösteriyorsa, kısacası etkili oluyorsa, onun temellendirilmesini çürütebilecek hakikat, ilerleme ve ahlâkılık gibi ölçüler de artık yok demektir. Bu yöntem, pragmatizm ve kapitalist sınıf için yalnız kabule şayan değil, aynı zamanda da en iyi yöntemdir. Çünkü bu yöntem, kendisinin geçmişte başarılı olduğunu ispatlamıştır. İşte burada biz, bu felsefenin tüm zararını, yıkıcılığını görebiliyoruz. Ortaya çıkışından beri pragmatizmde, onu faşizmin felsefesi yapacak çekirdekler vardı. Nitekim pragmatizm, en sonunda faşizmin felsefesi olmuştur.

Peirce, makalelerinde açıkca ortaya koymasına rağmen, bu yönetime karşı kişisel bir isteksizlik göstermiştir. O, bu yöntemi belki savunmamış olabilir. Fakat gerçek yaşamda burjuvazi tarafından yapılanlara karşı çıkıp protesto etmemiştir. Bu tutum, onun felsefesine tamamen uymaktadır. Çünkü o, hangi ilkeye dayanarak, bir pragmatist olarak, yapılanları protesto edebilsin ve bunlara karşı savaş açabilsin.

Adı geçen makalelerinde *Peirce*, otorite yöntemini eleştirmek ya da onu reddetmekten çok uzaktır, tersine onu övmektedir. Onu, direnme yöntemiyle karşılaştırmakta ve bu karşılaştırmadan bekleneceği gibi bu yöntemle ulaşılabilecek başarının derecesini göstermektedir. *Peirce*, «inancın sabitleştirilmesi yöntemini, ki buna otorite yöntemi de diyebiliriz, değerlendirdiğimizde, onun direnme yöntemine göre özellikle ruhsal ve moral açıdan üstün olduğunu teslim etmemiz gerekir. Onun başarısı, öbürüne göre daha büyüktür, gerçekten sürekli olarak büyük sonuçlar oluşturmıştır.»¹³ diye yazmaktadır.

¹² Aynı yapıt, s. 20/21

¹³ Aynı yapıt, s. 21

Bu yöntem, inancın sabitleşmesinde daha başarılıdır. Çünkü, inancın sabitleştirilmesinde başarı göstermektedir. Biricik moral ya da ruhsal ilke, amaca uygunluktur, amaca ulaşmadaki başarıdır. İnancın sabitleşmesi, amaca ulaşmada tüm araçların kullanılmasını mübah sayar.

Peirce, otorite yönteminin sınıfsal özellik taşıdığını da itiraf etmektedir: «Nerede bir aristokrasi ya da çıkarları gerçekten belli görüşlere bağlı insanların birliği varsa, orada bu doğal ürün, birtakım zorunlu toplumsal sonuçlar doğuracaktır.»¹⁴ Egemen sınıf, gücünü otorite yönteminden alacaktır; bu doğaldır ve kaçınılmazdır. Buna karşı yapılabilecek hiçbir şey de yoktur. Egemen sınıfın terörizmi, bunu zorunlu kılmaktadır. Halk buna boyun eğmek zorundadır. Otorite yöntemi, gaddarlığı ve dehşeti de içermektedir. *Peirce*, «bu, sisteme zalimlik eder. Eğer planlı bir biçimde gerçekleştirilirse, her düşünen insan için bir dehşeti dile getirir»¹⁵ demektedir. «Vahşilik, zalimlik ve dehşet, doğal ürünlerdir. Bunlar, böylece oldukça yüksek derecede acımasızlık doğururlar.»¹⁶

Otorite yöntemi, pragmatizmin değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken en önemli yöntemdir. Çünkü bu yöntem, kendini egemen sınıfın gerekli gördüğü inancı halkın bilincine yerleştirmede en etkili yöntem olarak göstermektedir. O, en başarılı yöntem olduğundan, en iyi yöntemdir de. O, en iyi etkilemeye yönelik amacın bir aracıdır. *Peirce*, bunu şu biçimde ortaya koymaktadır: «İnsan yığınları için bu yöntemden daha iyi bir yöntem belki de yok. İnsanlar, ruhsal bakımdan köle olmak için yaratılmışlarsa, onlar köle olarak kalmalıdır.»¹⁷ Gerçekte pragmatizm, köleliği sürdürmek, ekonomik, politik ve ideolojik köleliği desteklemek için en uygun bir felsefedir.

Peirce, otorite yöntemini, insanın ihtiyaç duyduğu zaman el attığı bir yasa olarak görmez. Ona göre bu yöntem, top-

14 Aynı yapıt

15 Aynı yapıt

16 Aynı yapıt

17 Aynı yapıt, s. 22

lumsal hayatın zorunlu ve normal bir koşuludur. Kitleleri sürekli olarak egemenliğinde bulundurmaya yönelir. *Peirce*, «Otorite yöntemi, insan kitlelerine sürekli olarak egemen olur»¹⁸ dedikten sonra, «Devlet işlerinde türlü biçimlerde örgütlenmiş baskıları kullanan iktidar, kişinin tehlikeli görüşlerini herhangi bir biçimde baskı altında bulundurabileceğine inanır»¹⁹ diyerek sözünü sürdürmekte ve «Otorite yöntemi, barışın yoludur»²⁰ demektedir. Tüm bu söylenenlere göre, daha önce söylendiği gibi, burada *barış*, halkın baskı altına alınması ve ilerlemenin engellenmesidir.

Otorite yöntemi ile direnme yöntemi, temelde bir ve aynı madalyonun iki yüzüdür. Birbirlerini karşılıklı olarak en uygun bir biçimde tamamlamakta ve genişletmektedirler. İnancın yönelen istem, terör ve otorite temeline dayanan inanç yolunu açar. Her iki yöntemin kökleri, düşünmenin görevinin hakikat ve bilgiye ulaşmak olduğunu reddeden, onun biricik görevinin inancın sabitleştirilmesi olduğunu ileri süren kuramda, bulunmaktadır. Bu, ABD emperyalizminin taleplerini dile getiren ve ona uygun düşen bir felsefedir. Çünkü hakikatın bilimsel yolla bulunmasının yerine inancın sabitleştirilmesini koymakla pragmatizm, gittikçe genişleyen yalancı bir devletin temelini attı. Yıldırma ve terörle emperyalizm, halka polis devletinin, demokrasi, savaşın, barış olduğunu inandırmaya çalışmaktadır. *Peirce*'ün ortaya koyduğu iki yöntem, emperyalizmin kullandığı yöntemlerin bir yansıması ve onların haklı gösterilmesidir. İnancın sabitleştirilmesi, emperyalist ideolojinin biricik amacıdır. Pragmatist felsefe de bu ideolojinin akla dayandırılmaya çalışılan açıklamasıdır.

BİLİMSEL YÖNTEM

Ortaya koyduğu ilk iki yöntemde *Peirce*, açıkca ve hiç utanmadan egemen sınıfın gerekli gördüğü karacahilliği savunmakta, üçüncü ve sonuncu yöntemle de daha önce savunduğu görüşü pekiştirmeye çalışmaktadır. *Peirce*'ün «bi-

18 Aynı yapıt, s. 28

19 Aynı yapıt

20 Aynı yapıt

lmsel yöntem» dediği Şey, bazı inanç cümlelerinin, gerçekten «doğru» ya da «yanlış» denilebileceğini dile getirmektedir. İŞte burada pragmatik felsefenin rolü ve özelliği gizlenmektedir.

Peirce, hakikatın güçlendirilmesine yönelen «bilimsel yöntemin», kitlelerin işi olmadığını öne sürmekte; bu işin, direnme ve otorite yöntemlerinden hoşnut olmayan aydınlaraın işi olduğunu ileri sürmektedir. Bu yöntem, kendi egemen inançlarından başka görüşlerin de bulunduğunu bilen kişilere özgü bir yöntemdir. Bu türlü yaşantılar, kuşkuya götürür, kişiyi eylemde bulunmaktan alıkor. Fakat egemen sınıf, aydınlardan da «doğru» bir biçimde düşünmelerini ve eylemde bulunmalarını ister. Böylece de aydınlar için inancın sabitleştirilmesinde başka bir yöntemin gerekliliği ortaya çıkar. Bu insan topluluğu için «öyle bir yöntem bulunmalı ki bu yöntemle göre inancımız insancıl olan Şeylerle değil, düşünceimizin etkileyemediği dış olgularla oluŐturulsun.»²¹

Peirce, «bilimsel» yöntemle göre, inancın dış süreklilik, düşünceimizin etkileyemeyeceği dış süreklilik aracılığıyla sabitleŐtirilebileceđinden söz etmektedir. Bu, tıpkı bilimsel materyalizmin öne sürdüğu gibi, nesnel evrenin kabulü ve onun insan bilincinde yansıması görüşünün benimsendiği sanısını uyandırmaktadır. Fakat *Peirce*, bundan neyi anladığını ilerde açıklamaktadır: «Bizim dış sürekliliğimiz, etkisi bir kişiye ilişkin olsa bile, bizim anlayıŐımıza göre dışsal birşey değildir.»²² İnsan, *Peirce*'ün «Bizim anlayıŐımıza göre dışsal»dan söz etmesini ve «onun etkisi ya'nız bir kişiye ilişkin olsa bile» demesini göz önüne getirmelidir. Daha burada kullanmak zorunda kaldığı kaçamak yolun tutamak noktalarını bulmaktayız. Bu tutamak noktaları, felsefesinin dış gerçekliği reddettiği gerçegiini örtbas etmede bir anahtardır. Bu tutamak noktalarından yola çıkıldığında evren, «yalnız benim» yaşantımdır. *Peirce*, evrenin benim değil, bizim yaratmamız olduğunu açıkça söylemektedir. Bunu söylemekle de öznel idealizme, yani *varolmak, benim tarafımdan algılanmış olmaktadır* görüşüne saldırdığını bize inandırmaya uğraŐmakta-

21 Aynı yapıt, s. 28

22 Aynı yapıt

dır. Fakat aslında öznel idealizmin eski biçimini biraz değiştirmekten başka birşey yapmamaktadır: *Varolmak, bizim tarafımızdan algılanmış olmaktadır. Peirce*, evrenin benim değil, *bizim* yaratmamız olduğunu söylemektedir. Onun formülü, bireysel ve kişisel tekbencilik yerine insanlıksal tekbenciligi koymaktan başka birşey değildir²³.

«Ben» yerine «bizi» ya da «benim yerine» «bizim»i koymakla evrenin, insanın yaşantılarından bağımsız olabileceğini ileri sürmek, bir aldatmacadır. Kişi, evren «benim» yaşantımdır ya da «bizim» yaşantımızdır, derse, her iki durumda da maddi evrenin nesnelliğini reddediyor demektir. Her iki durumda hiçbir maddi evren kabul edilmediğine göre, onların bilinçte yansımaları sorunu da yok demektir. Bu nedenle de görüşlerin, gerçekliğe uygun olup olmadıklarını araştırmak yoluyla onların hakikat olup olmadıklarını saptamak olanağı da yoktur.

Genel ve bireysel tekbencilik, materyalizm ve bilim açısından, tıpkı bir yumurtanın başka yumurtalara benzemesi gibi, birbirlerine benzerler. Her ikisi de nesnel gerçekliği reddettiklerinden, bilimi, kuram ve hakikatı kapı dışarı etmektedir. Bu yüzden *Peirce*'ün bilimsel dediği yöntemde inanç, diğer yöntemlerde de olduğu gibi, bilgiye, gerçekliğe ve hakikata dayandırılmadan sabitleştirilmektedir. Böyle bir adım bir kez atıldı mı, «bilimsel yöntem»; *Peirce*'ün öne sürdüğü diğer yöntemler gibi, voluntarizmde; yani insan, inanamak istediği şeye inanır, görüşünde sona ermek zorundadır.

Öznel idealizmin evren anlayışı karşısında, bilimsel materyalizmin, bilimin ve sıradan insanın evren anlayışı vardır. Bunlara göre, eğer doğru iseler, duyumlar, denemeler, görüşler ve inançlar, bu maddi evrene uygun düşerler. Bu anlayış, materyalizmin ve marxizmin bilgi teorisidir.

Peirce'ün ölümünden elli yıl sonra *John Dewey*, onun öznel idealizmini gizlemeye çalışan formülü üzerinde şunları yazmaktadır: «Bu, egosantrik çıkmazdan kurtulmanın pragmatik çıkış yoludur.»²⁴ Burada ortaya konan formül, aynı zamanda *Dewey*'in de formülüdür. Fakat ne *Peirce*, ne

23 Tekbencilik, felsefi bir görüştür. Buna göre varolan, yalnız BEN'dir. Evren ve diğer insanlar, şeyler, benim bilincimin yaratıklarıdır.

24 Charles S. Peirce: *Change, ove and Logic*, S. 303. İçinde: John Dewey, *The Pragmatism of Peirce*

de *Dewey*, maddi evrenden, ne de insan tarafından yaratılan evrenden kaçıp kurtulabilirlerdi. Bu nedenle görüşlerini maskeleyemekten başka birşey yapamazlardı.

Şimdi de *Peirce*'ün, kendi formülünün gerçek anlamını nasıl maskeleyemeye çalıştığını görelim. Ortaya konulan «bilimsel yöntem», pragmatizmin temel iki kavramını içermektedir: a) Pragmatik ilke, b) hakikat ve gerçekliğin tanımı. *Peirce*'ün, pozitivist kuramı nasıl maskeleyemeye çalıştığını ve bunun için kullandığı hokkabazlığı araştırmak için bu bölümün başında sözü edilen cümleye geri dönmek gerekir. Bu cümleye *James*, «pragmatizmin ilkesi» demektedir. Buna göre, nesne ile onun üzerimizde yaptığı etki, özdeşdir. *Peirce*, «birşey hakkındaki tasavvurumuz, onun duysal etkileri hakkındaki tasavvurlarımızdır.»²⁵ demektedir. Duyusal etkiler ise, oluşturdukları alışkanlıklar aracılığıyla bilinebilirler. Böylece bir nesnenin, bir şeyin anlamı, kendisinin duysal etkileri ile özdeş olmaktadır. Duyusal etkiler de yeniden, bir inanç olan eylemde alışkanlığa götürmektedir. Bu yüzden bir nesnenin anlamı, oluşturduğu inanç ile özdeş olmaktadır. Aynı şeyi başka bir anlatımla söylersek, «Birşeyin anlamı, o şeyin beraberinde getirdiği, oluşturduğu alışkanlıklardır.»²⁶

Örneğin «korku»nun anlamı söz konusu olsun. Pragmatist yönteme göre onun anlamı, pratikte nasıl etkili olduğu ile tanımlanacaktır. Şu halde korkunun anlamı, insan davranışına yaptığı etki ile özdeş kılınılmaktadır. Buna göre, korkunun anlamı, kaskatı kesilme, öğürme duygusu, sıvışmak!.. vb. olacaktır. Korku, maddi nesnel evrende korku uyandıran işsizlik, sefalet, hastalık, polis kandökücülüğü, linç hukuku gibi olgulara karşı yapılan bir tepki olarak tanımlanmayacaktır. Tam tersine, salt öznel olarak ele alınacaktır. Bu öznel ele alınış biçimine göre korku, eylemde ortaya çıkan eyleme ilişkin alışkanlıklar hakkındaki duyumu inanç biçimine sokmaya zorlayan şeydir. Gerçekten *James*, psikoloji üzerine yazdığı yapıtında, coşkulara ilişkin bu «kuramı» geliştirmiştir. Böyle bir kuramın egemen sınıf için yararlı olacağı apaçıktır.

²⁵ Aynı yapıt, s. 45

²⁶ Aynı yapıt, s. 43

Burada özetlenen «pragmatizmin ilkesi», *Peirce*'ün ortaya koyduğu «bilimsel yöntem»in çekirdeğini oluşturur. İlke nesnel, maddi evrenin ve hakikatin reddedilmesine dayanmasına rağmen, *Peirce* onu, maddi evrenin ve hakikatin varlıklarını ortadan kaldırmak için kullanmaktadır.

PEİRCE'E GÖRE GERÇEKLİK VE HAKİKATIN ANLAMI

«İnanç tarafından... dışsal süreklilik tarafından oluşturulan» ve aydınlar için öngörülen bu bilimsel yöntem anlayışında *Peirce*, insanı bireysel çaresizlikten kurtaracak insanlıksal tekbenciliğin belirtisini de ortaya koymaktadır. Dışsal olan şey hakkında *Peirce*, şunları söylemektedir: «Etkileyen ya da etkileyebilen şey, varolmalıdır.»²⁷ Burada o, dışsal olanın bağımsız değil, tersine insan yaşantısına bağımlı olduğunu olanca açıklığı ile ortaya koymaktadır. Ancak bu, yalnız beni değil, başkalarını da etkileyen şey demektir.

İnancın sabitleştirilmesinde bilimsel yöntemin «temel varsayımını» *Peirce*, aşağıdaki biçimde belirlemektedir: «Öyle gerçek şeyler vardır ki onların özellikleri, onlar hakkındaki görüşlerimizden bağımsızdır... Düşünme aracılığıyla nesnelerin gerçekten ne olduklarını bulup ortaya çıkarabiliriz. Bunun için yeterli yaşantı ve akla sahip olan kişi, doğru sonuçlara ulaşabilir.»²⁸ Bu, *Peirce*'ü anlamadığımız sanısını uyandırabilir. Fakat burada o, gerçeklikten, hakikatten ve «özelligi, hakkındaki düşüncelerimizden bağımsız olan nesnelerden» söz etmektedir. Acaba *Peirce*, *gerçeklikten* ve *hakikatten* ne anlamaktadır? Şimdi bunu araştırmaya başlayalım.

Gerçeklik, anahtar bir kavramdır. Onsuz, hakikat olmaz. Düşünce ve yaşantıdan bağımsız bir gerçeklik olmanızın görüşler ve kuramlar, kendilerine uygun düşen dışsal bir nesneye sahip olamazlar. Sahip olduğu söylenirse, bu, hakikatin da ortadan kaldırılması demektir.

²⁷ Aynı yapıt, s. 25

²⁸ Aynı yapıt, s. 26

Peirce, gerçeklik kavramının merkezi rolünü kabul etmekte ve bunu da şöyle dile getirmektedir: «Yeni bir kavram olarak 'gerçeklik' burada ortaya çıkmaktadır.»²⁹ Ve sözünü şöyle sürdürüyor: «İnsan, herhangi bir gerçekliğin olduğunu nereden bildiğini kendisine sorabilir.»³⁰ Bilimsel materyalizm bu soruyu şöyle cevaplamaktadır: Kapitalist sınıfın böyle bir soruyu ortaya atmasının politik bir gerekçesi vardır. Çünkü kapitalist sınıf, bilgi ve hakikatın halkın ve işçi sınıfının elinde olmasından korkmaktadır. İkinci olarak da toplumsal çalışma yardımıyla üretim güçlerinin gittikçe gelişmesi ve toplum ile doğa alanında sürekli olarak yükselen denetleme olanakları, maddi evrenin gerçekliğini insanın bilebileceğini tartışmasız ispatlamaktadır. Fakat *Peirce*, ortaya koyduğu soruyu, bilmecemsi bir biçimde cevaplıyor: «Kişi araştırmadan hareket ederek bu araştırmanın gerçek şeylerin varlığını ispatladığını ileri süremezse, bu en azından karşı bir sonuca da götürmez.»³¹ Yalnızca bu sözlerle dayanarak bile *Peirce*'ün agnostik olduğunu, yani gerçek bir evrenin varolup olmadığını bilmeyen, bu yüzden de idealizme ve dine kapıları açan bir kişi olduğunu söyleyebiliriz. Fakat biz, onun «gerçeklik»ten ne anladığını henüz ortaya koymuş değiliz. Onu bulmak için incelememizi sürdürelim.

Makalesinin başka bir yerinde *Peirce*, gerçekliği şöyle tanımlamaktadır: «Şu halde gerçek olanı, özellikleri benzetilebileceği şeyden bağımsız olarak verilmiş birşey olarak tanımlayabiliriz.»³² Bu sözler, materyalist bir görünüm göstermektedir. Ancak burada bir «fakat» bulunmaktadır. *Peirce*, «fakat, insan bu tanımını ne dereceye kadar yeterli görürse görsün, bu tanımın 'gerçekliği' tam olarak dile getirdiğini kabul ederse çok büyük bir hata yapmış olur.»³³ Tanım, oldukça açıktır. *Peirce*, tanımdaki materyalist karışımı ilerde ortadan kaldıracaktır.

Pragmatist ilkenin genel kuralının «gerçeklik» kavramına uygulanmasında *Peirce*, şöyle demektedir: «Diğer özellik-

29 Aynı yapıt

30 Aynı yapıt

31 Aynı yapıt

32 Aynı yapıt, s. 53

33 Aynı yapıt

ler gibi gerçeklik, şeyler tarafından oluşturulan duyusal etkilemelerden meydana gelmektedir. Gerçek şeyin biricik etkisi ise inançların oluşmasıdır. Çünkü etkilerin doğurduğu tüm duyular, bilinçte inanç olarak ortaya çıkar.»³⁴ Şu halde gerçeklik, insanın eylemi olmaktadır. Fakat eylemde bulunma, «eylemdeki alışkanlığın» bir sonucudur. Demek ki gerçeklik, eylemdeki alışkanlıktır. *Peirce'e göre eylemdeki alışkanlık, inancın tanımıdır. Bu nedenle Peirce için gerçeklik, inanılan şeydir. Neye inanılmışsa ve o inanılan şey sabitleştirilmişse, o şey gerçektir. Gerçek olan şey, inandığımız şeydir; inandığımız şey, gerçektir.* Böylece gerçeklik, açık bir biçimde insanın özüne, onun inancına bağlı birşey olarak ortaya konmaktadır. O, insanın dışsal özelliğinde değil, içsel özelliğinde bulunmaktadır. Bir inanca sahip olmak demek, eylemde bir alışkanlığa sahip olmak demektir. Bu yüzden gerçeklik, eylemdeki alışkanlıktır. Biz, *Peirce'e göre, birşey sanki gerçekmiş gibi eylemde bulunuruz.*»

Böyle bir düşünüş biçimine göre inancın sabitleştirilmesi, gerçekliğin sabitleştirilmesi olarak da adlandırılabilir. Çünkü inanma ve gerçeklik, bir ve aynı şey olmaktadır. *Birşey, ona inandığımız için gerçektir. Yoksa ona, gerçek olduğu için inanmıyoruz.* Gerçekliği, inanma ile eşdeğer tutan bu sonuç, direnme yöntemi ile en ince ayrıntılarına kadar özdeştir. Direnme yönteminin «ben'i yerine burada «biz» ortaya konmuştur. Gerçeklik, *inandığım şey değil, inandığımız şeydir.* Burada artık özel inanma değil, genel inanma sabitleştirilmektedir.

Acaba «bilimsel yöntem» ile «otorite yöntemi» arasında hangi ayırım bulunmaktadır? Her ikisi de genel inanmayı belirliyor. Aralarındaki ayırım ise birisinin «kitle için en uygun» olan baskı ve şiddete, diğ erinin ise «düşünceler pazarına», yani burada şu ya da bu düşüncenin onunla ilgilenenler tarafından genel inanç olarak kabul edildiği düşünce ve inanç alış verişine dayanmasıdır. *Şu halde burada çoğunluğun inancı, hakikatın ölçeği* yapılmak istenmektedir. Böyle bir tanım, elbette materyalistlerin ve bilim adamlarının hakikat tanımlaması değildir. Biz, hakikatten insanların çoğunluğunun herhangi bir zaman aşamasında bir şeyi hakikat olarak

kabul etmesini değil, nesnel maddi evrende düşüncelere uygun düşen şeyi anlıyoruz.

Peirce'ün hakikatı inkârı, gerçekliği reddetmesine dayanmaktadır. Onun görüşüne göre, gerçeklik gibi, hakikat da sürekli olarak inanılmış olan şeydir. Hakikat, eylemdeki alışkanlık olarak inanmadır. *Gerçek* olan herşey, *hakikattir*; *hakikat* olan herşey, *gerçektir*. Hakikat gibi, gerçeklik de insanların sürekli olarak inandıkları şeydir.

Peirce, gerçekte acaba ne söylemektedir? *Peirce*, «görüş, tüm araştırmacılar tarafından benimsendiği belirlenirse» demek ve sonunda şunu saptamaktadır: «hakikattan anladığımız şey, işte budur. Bu görüşte ortaya konan nesne de gerçektir. Ben, gerçeldiği böyle açıklayabilirim.»³⁵ «Hakikat», tüm araştırmacılar tarafından inanılan şeydir ve gerçeklik ise her zaman böyle bir süreçten sonra inanılan şeydir. Burada «gerçeklik», tamamen insan bilincine bağımlı kılınmaktadır. Başka bir anlatımla gerçeklik, inanmaya ya da eylemin alışkanlıklarına bağımlı kılınmaktadır. Böyle bir hakikatın hiçbir anlamı olamaz. Çünkü «görüşlere uygun» düşen hiçbir gerçeklik yoktur. Bu yüzden «hakikat», «gerçeklik» ve bilinç, inanç nesneleri olarak tamamen bir ve aynı şeydir. Gerçeklik, bilincin bir kopyasıdır. *Peirce*'e göre bilinç, maddi evrenin bir ürünü değildir, tersine evren bilinç tarafından yaratılmıştır. Kuşkusuz böyle bir görüş, öznel idealizmden başka bir görüş değildir.

Peirce, burada gerçeklik hakkındaki tasavvurunun öznel olmasından, bu anlayışı ile daha önceki anlayışının, yani «gerçeklik», özellikleri benzetilebileceği şeyden bağımsız olarak verilmiş olan şeydir»in çelişik olduğundan ötürü suçlanacağını farkındadır. Böyle bir suçlamaya bilerek karşı çıkmamasıyla, görüşleri arasında bir çelişki olduğunu tamamen ispattırmaktadır: «Bu görüşün, gerçeklik hakkında verdiğimiz soyut tanımlara doğrudan doğruya karşıt olduğu; gerçek olanın özelliklerini, en sonunda, hakkında düşünülen şeye bağımlı kıldığı söylenebilir. Buna cevabımız şudur: Gerçeklik, bir yandan zorunlu olarak düşünmeden bağımsız değildir,

35 Aynı yapıt, s. 57

tersine benim ya da belli sayıdaki insanların onun hakkında düşünebileceklerine bağımlıdır.»³⁶

Bir pragmatistin bu apaçık açıklaması, pragmatistlere göre, gerçekliğin genel olarak düşünceye bağımlı olduğunu gözler önüne sermektedir. Bunun ne anlama geldiği hakkın-da hiçbir kuşku yoktur: «Gerçeklik», benim ya da senin düşünebileceğimiz şeyden bağımsızdır, fakat genel olarak bilinçten ya da düşünceden bağımsız değildir. Gerçeklik, insanın inanmasına bağlıdır, ve onun tarafından yaratılmıştır.

Peirce'ün oluşturduğu bu tekbencilik, en kaba tekbenciliktir. Burada insan, evreni yaratıyor, ama tersi olmuyor. Genel tekbencilik kuramı, aslında kaba bir safsatadan başka birşey değildir. Çünkü birey, başka kişilerin varolduğunu nereden biliyor? *Peirce*'ün yaptığı gibi, gerçekliğin reddedilmesiyle bu konuda bir bilgi ortaya konamaz. Burada bir kişi, diğer kişilerin varolduğunu ancak *inanabilir*. Bu nedenle *genel tekbencilik, en sonunda bireysel tekbencilığe dönüşmektedir*. Böylece de *Dewey*'in «egosantrik çıkmazdan kurtulmanın yolu» hakkındaki görüşü, kendi gözleri önünde darmadağın olmaktadır. Genel ya da bireysel inanma, tekbencilikten kurtulmanın *görünüşte* yoludur veya öznel dünyaya anlayışını ve pragmatik yöntemi maskelemek için bir yoldur. Çünkü ancak bu yolla gerçek bilimsel yöntemin yerine inancın sabitleştirilmesi yöntemi konabilir ya da onun temeli oluşturabilirdi. Hakikatın, bilginin ve bilimin inkârı, yararlı olma kuramına amaç ve araç yolunu açar. Böyle bir kuram için amaca varmada her türlü aracı kullanmak kutsaldır.

İnanmanın, inancın basitleştirilmesine ilişkin bu üç yöntemin kökeni, hakikatın ve gerçekliğin reddedilmesine dayanmaktadır. Hakikatın ve gerçekliğin varlığı kabul edilmiş olsaydı, egemen sınıfın kendi amacı için halka inandırmak istediği şeyi tutarsız ve kendi zararına olduğu gösterilebilecekti. Fakat bunların reddedilmesi, kapitalist sınıfın düşünme ve dünya anlayışını belirleme olanağını yaratmıştır. Böylece zihinsel bir sorunun çözümlenmesi aracılığıyla *Peirce*, ideolojik bir sorunu çözümlmeye kalkıştı. Başka bir anla-

tımla Peirce, işçi sınıfına ve dostlarına karşı bir silah olarak burjuva dünya anlayışını sistematik olarak belgelemeye girişti.

Peirce'ün pragmatizmi belirlemesinde, daha sonra ortaya konacak tüm pragmatist görüşlerin çekirdeği bulunmaktadır. İnanmayı, inancı sabitleştirmede ortaya konan üç yöntem, pragmatist yöntemin tüm olasılıklarını kapsar. *Peirce*'den sonra gelenler, bu üç yöntemden biri ya da diğeri üzerinde durmuşlardır. Örneğin *William James*, direnme yönteminden yola çıkarak «inanma iradesi» yöntemini geliştirdi. *John Dewey*, bilimsel yöntemden hareket ederek pragmatizmin bir türü olan aletçiliği (instrumentalizmi) ortaya koydu. Son olarak da otorite yöntemi bugün ABD faşizminin felsefesi oldu. *Peirce*'de pragmatizmin sistematik olarak belirlenmesi, emperyalizm aşamasında kapitalist sınıfın kendi soyguncu amacı için yararlanabileceği bir biçimde ortaya konmuştur.

Bununla birlikte 1878 yılında *Peirce*'ün her iki makalesinde pragmatizmin ilk belirlemesinde bu olgu, pek göz önüne alınmamıştır ve aşağı yukarı 20 yıl süre bu felsefe dik-kati bile çekmemiştir. 1898'den sonra ve özellikle de *James*'in pragmatizmi yeniden ele alıp işlemesinden sonra pragmatist felsefesinin hızlı bir biçimde yayıldığı, etki alanını genişlettiği görülmektedir.

1907 yılında yayınlanan «Pragmatism» adlı yapıtında *James*, *Peirce*'ün «pragmatizm ilkesi» dediği yöntemin tarihsel oluşumu hakkında genel bir bilgi vermektedir: «Bu ilkeyi yirmi yıl boyunca kimse göz önüne almadı. Onu ben, Kalifornia Üniversitesi'nde profesör *Howison* tarafından yönetilen Felsefe Klübü'nde yeniden ortaya koydum, özellikle de dinle olan ilişkisi açısından. Bu tarihten (1898) sonra bu ilkenin ele alınması için zaman artık olgunlaşmıştı.»³⁷ Acaba 1878-1898 yılları arasında neler olmuştu ki zaman, pragmatist felsefe için artık olgunlaşmış sayılmaya başlanmıştır? Bunu cevaplayabilmek için bu yıllar arasında ortaya çıkmış olan ekonomik, politik ve ideolojik gelişmelere göz atmak zorundayız.

37 Williams, James: *Pragmatism*, New York, 1907, s. 47

PRAGMATİZMİN TARİH BİLİMİNDE YÜCELTİLMESİ

Burjuva ideoloğu olarak *Williams James*, aslında 1878 yılında *Peirce*'ün ortaya koyduğu ve ölü doğmuş gibi görünen pragmatist felsefenin 1898'de kendisi tarafından sunulduğunda nasıl olup da yeniden alevlenip yaygınlaşacağını bilemezdi. Düşünce tarihi üzerine gerçek bir bilim, kendini oluşturan nedenleri, değişen tarihsel koşullarda aramalıdır. Acaba bu ilkeyi, yani «pragmatist ilkeyi yeniden ele almak için zamanın olgunlaştığını» söyleyebilme, bu devirde toplumun maddi ve zihinsel yaşamında meydana gelen hangi değişmelere dayanıyordu?

Bu tarihte «Batıdan Göç» tamamlanmış, Pasifik kıyılarına erişilmiş ve kara kıtasının pürüzleri giderilmiş, iç pazar ele geçirilmiş, kıvılcıklar büyük oranda yok edilmiş ya da zorla toplama kamplarına yerleştirilmişti. «Serbestçe mülk edinme ve batıdan göç» devri çoktan kapanmıştı. Bununla birlikte ulusun ekonomik hayatında temel ve geniş değişimler olmuştu. Serbest rekabete dayanan kapitalizm, vahşi rekabet koşulları nedeniyle ve bunun sonucu olarak da toplumsal üretim güçleri büyük oranda artmış ve bunlar tröstlerde birleşmişlerdi. Böylece tröstler daha yüzyılımızın başında son tarihsel aşamasına girmişti. 19. yüzyılın sonunda

ise Amerika, aynı zamanda, emperyalist saldırı savaşlarına yöneldi. Bu savaşlar, Küba'nın işgali ile başladı, en son noktasına Annexion'daki İspanya kolonilerinde ulaştı. Kısaca 1898 yılı, emperyalizmin başlangıcını simgeleyen bir yıldır.

Aşağı yukarı 1898 yılında kapitalistler, tekel birliklerini ve devlet mekanizmasını ekonomik, politik olarak denetlemeleri nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'nin gerçek beyleri idiler. İç savaşın başarıyla bitmesinden sonraki otuz yıl boyunca bu düzenlenmiş şiddet aracı oluşmuş ve bunun etkisi ülkede çalışan emekçiler tarafından duyulmaya başlanmıştı. Tarihin hiçbir aşamasında kendi halkını bu derece kanlı bir biçimde yağmalayan ve soyan egemen bir sınıf hiçbir kıtada görülmemiştir. Bununla birlikte kan kusturucu kapitalistler, tüm bu yağma ve soygunları gönüllerince yürütememiştir. Küçük esnafın, çiftçilerin, zencilerin ve emekçilerin direnişleriyle karşılaşmışlardır. Yüzyılın son onyılında ABD tarihinde şiddetli sınıf mücadelesine tanık olunmuştur.

Tüm olarak yirmi yıl, tekellerin merkezileşmesi, sömürme, ezme ve kapitalistlere karşı şiddetli sınıf savaşı yıllarını kapsar. *Peirce*'ün, o zamanlar göze batmayan makalelerinin yayınlanması ile *James*'in bunu coşkuyla yeniden ele alması arasındaki süre, kapitalizmin nitelik ve nicelik bakımından tekелci kapitalizme dönüştüğü aşamaya raslamaktadır. Bu, emperyalizmin doğuşu ve büyümesi aşamasıdır.

Böylece kapitalistler, iç savaştan sonraki yıllardan yüzyılın sonuna kadar kıtadaki ekonomik ve politik gücünü genişletti ve halk üzerindeki baskısını pekiştirdi. Kapitalistler gerçi beylerdi, fakat ulusun kesin beyleri değillerdi. Bu aşamada gittikçe artan bir hızla çoğalan zenginliği ve güçlerini korumak zorunluluğu kendini gösteriyordu. Devlet gücünün denetimi ve kullanımı, ilk kez kendini koruma yollarını da oluşturdu. Fakat bu, onlar için yeterli değildi. Buna ek olarak kapitalistler halkın gittikçe yükselen direniş ve militanca savaşını önlemek için yeni ideolojik silahlara ihtiyaç duyuyorlardı.

Yalnız ekonomik ve politik değişimler bakımından değil, aynı zamanda da burjuva ideolojisinin çeşitli kesimlerindeki genişleyen değişiklikler yüzünden zaman, artık pragmatizm

için olgunlaşmıştı. 1878-1898 yılları arasında ideolojinin tüm alanlarında yeni kuramlar geliştirildi. Ortaya konan kuramların ise kapitalist sınıfın pragmatik dünya anlayışı ile uyum içinde oldukları görülmektedir.

Tüm ideoloji alanlarında pragmatistlerin görevi, sınıf ve düzen için yeni ve etkili bir yüceltme aracı ortaya koymaktır. Bu görevi yerine getirmek için hepsi benzer araçları kullanırlar ve kullanırlar. Bunun tekniği, belli bir akıl yürütmeyi üç aşamada geliştirmektir: Başlangıçta hepsi mutlak idealizme ve teolojik yüceltmeye karşı kendi alanlarında bir savaş yürütülmektedir. Fakat bu sözümona «savaş» perdesi arkasında gerçekte materyalizmi ve bilimi ölüme mahkum etmeye çalışmaktadır. Böylece birinci adım, bilimsel yöntemin yerine pragmatist yöntemin konması olan ikinci adım için yolu açmaktır. Bilim ve materyalizm böylece ortadan kaldırılınca, hakikatin yerine yararlı olma ilkesini yerleştirme olanağı sağlanmaktadır. Sonuncu aşamada ise, aynı biçimde olmasa bile, daha önceki teolojik yüceltme biçiminin içeriği yeniden öne sürülmektedir. Tüm bu ideolojiler, soysuzlaşmış teolojik hizmetten başka birşey değildir. Bunlar, kapitalist sınıf tarafından satın alınmış kalemşörler tarafından uydurulmuşlardır. Bunlar, hakikatin araştırılması için değil, kapitalist sınıfın çıkarlarının korunması için çalışmaktadırlar.

Bu biçimde ortaya konmuş bir temellendirme, kapitalist sınıfın buyrukları olan bu ideolojiler göz önüne alınmadan düşünülemez. Herşeyden önce bunların hepsi kapitalist sınıfı ve kapitalizmi savunmaktadırlar. Bunların hepsi, eski ve özellikle kokuşan burjuvazinin yüceltilme biçimi olan teolojik yüceltmeye karşı çıkmaktadırlar. Çünkü emekçileri, artık eskimiş bu dünya anlayışı içinde tutmak olanaksızlaşmıştı. Bu yüzden burjuvazinin kuramcıları, yeni bir ideolojik silah bulmak zorundaydılar. Bu temel öyle olmalıydı ki eski ile *görünüşte* savaşsın, fakat aynı zamanda da onun temel özelliğini korusun, pekiştirsin.

Bu üç aşamalı ve yan tutucu pragmatik temellendirme, ayrı ayrı alanlardan nasıl etkili olduğunu gördüğümüzde daha aydınlık bir biçimde ortaya çıkacaktır. Egemen sınıfın ihtiyaçlarına daha iyi uyan yeni bir yüceltme ve savunma

biçiminin yaratılmasında ilk deneme tarih biliminde *John Fiske* tarafından yapılmıştır. *Fiske*, *Peirce*'ün Metafizik Klübünün üyesi idi. Bu nedenle de Cambridge pragmatik okulu oluşturan tartışmalara da katılmıştır. O, *Peirce* ve *William James*'in yanında bir de O. *Wendell Holmes*'in de etkisi altında kalmıştır. Onun tarih kuramı, tamamen pragmatist olmamakla birlikte, bu felsefenin temel pekçok özelliklerini de taşınmaktadır.

Fiske'nin konuyu incelemesi, belli bir ölçüde eski, yüceltmenin eski teolojik biçimden pragmatik biçimine geçişi simgelemektedir. Bu nedenle onu, pragmatizmin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir aşama olarak ele almak gerekir. Ortaya koyduğu kuramda göze batan nokta, onda emperyalist görüşlerin açık ve seçik bir biçimde görülmesidir. Bu görüşlerin yardımıyla daha sonraki pragmatistlerin demagogilerini kolayca aydınlatabiliriz.

Fiske'nin düşünsel donanımında pragmatizmden başka *Comte*'un pozitivizmi ile *Spencer*'in evrimciliği de vardır. Görünüşte materyalist olan *Comte*'un pozitivizmi ile *Spencer*'in yine görünüşte evrimci olan evrimciliği arasındaki bağlantı oldukça ilginçtir. *Fiske*, Harvard'da *Comte*'un pozitivizmi hakkında dersler vermiştir. Aynı zamanda da *Spencer*'in önceden belirlenmiş bir amaca doğru gelişmeyi dile getiren teolojik evrim kuramının propagandasını da yapmıştır.

Positivizm ile evrimci belirlemenin bu uzlaşımı, ilk bakışta uzlaşmaz bir çelişki gibi görünmektedir. Çünkü *Comte*'un pozitivizminin en önemli özelliği, toplum ve doğada yasaların ve bunların bilimsel bilgide yansıması zorunluluğunun tamamen reddedilmesi olurken, *Spencer*'in evrimciliğinde ise önceden belirlenmiş zorunlu bir tarihsel akış vardır. Bununla birlikte çelişki görünüştedir. Temelde bu iki görüş birbiriyle uzlaşmaktadır. Çünkü pozitivizmin ileri sürdüğü gibi gerçek bir tarih bilimi yoksa, tanrı tarafından belirlenmiş bir yazgının ve tanrısal öngörünün, eğer böyle masallar yararlı bulunuyorsa, bulunduğu iddialarına karşı artık hiç bir şey söylenemez. Onları çürütecek hiçbir kanıt da bulunamaz. İşte *Fiske*'nin savunduğu pozitivizm, uydurma evrimci tarih kuramına bu biçimde yolu açmaktadır.

FİSKE'NİN TARİH KURAMI

Sözünü ettiğimiz üç aşamalı akıl yürütme, *Fiske*'nin tarih kuramında acaba nasıl ortaya çıkmaktadır? Birinci adımı, tarih bilimine saldırı oluşturmaktadır. Bu saldırı, geçerlikteki teolojik tarih anlayışına görünüşte saldırma, onu eleştirme maskesi altında yapılmaktadır. Bu adım, pozitivizmin tarih yazıcılığı alanına girmesini olanaklı kılmaktadır. İkinci aşama, bilimsel yöntemin yerine pragmatist yöntemin kullanılmasıdır. Tarih yazıcılığında pragmatist yöntem, burjuvazinin egemenliğini genişlettiği ve koruduğu ölçüde herhangi bir biçimde uydurulmuş buluşlara dayanmaktadır. *Fiske*'nin temellendirmesindeki üçüncü adım, Amerika'nın dünyadaki misyonu üzerine tarihsel bir uydurma yaratmayı içermektedir. Bu son aşamada teolojik tarih yazıcılığının içeriği yeniden ortaya konmaktadır. Başka bir anlatımla, bu üçüncü aşamada önceden belirlenmiş bir amaca doğru giden tanrısal bir yazgının olduğu görüşü savunulmaktadır.

Paris Komünü olayı *Fiske*'yi çok korkutmuştur. «Kosmik Evrim» adlı eseri ilerici teorilere yapılan mikropça biricik saldırıdır. O, sosyalistleri, «İnsanlararası tüm ilişkileri sözleşme ile değil, buyruklarla açıkladıkları ve her bireyciliği toplumsal baskı ile boğdukları»¹ gibi uydurma bir gerekçe ile suçlamaktadır.

19. yüzyılın sonlarına doğru gerçek tarih bilimi, tarihsel materyalizmi geliştirmiştir. Ama *Fiske*, gerçek bir tarih bilimi ortaya koyma olanağını inkâr etmektedir. Tarihsel materyalizm, evrim ve devrim yolunda tarihin, insanı günlük yaşamdaki üretimin değişen temellerine uygun olarak ileriye doğru ilerlemekte olduğu görüşünü savunmaktadır. O, «Sınıf mücadelesinin toplumda çökmekte olan ile yeni ortaya çıkanı yansıttığını ileri sürmektedir. İnsanın bilincini belirleyen şey, onun bireysel bilinci değil, tersine onun toplumsal varlığıdır.»² demek ve görüşünü şöyle sürdürmektedir: «Belli bir gelişme aşamasında toplumun maddi üretim güçleri mevcut üretim ilişkileri ile çelişkiye düşer ya da hukuksal bir dille belirtirsek, mülkiyet ilişkileri ile, üretim güçlerinin gelişme

1 Philip P. Wiener: *Evolution and Founders of Modern Pragmatism*, s. 149

2 Marx/Engels: *Ausgewählte Schriften*, Cilt 1, s. 338

biçimleri nedeniyle bu ilişkiler kendilerini köstekler. Bundan sonra artık toplumsal devrim aşaması ortaya çıkar. Ekonomik temelin değişmesiyle üst yapının tümü yavaş yavaş ya da hızlı bir biçimde değişir.»³

Fiske, ancak tarih bilimini «yıkıttan» sonra övgüye, savunmaya yönelen bir kuram geliştirebilirdi. Nitekim o, nesnel tarihsel zorunluluğu pozitivist açıdan inkâra buradan hareket ederek ulaşmaktadır. O, herhangi bir tarih biliminin olasılığını da reddetmektedir. Bu yoldan hareket ederek hazır olarak verilen amaçlara yararlı olacak pragmatik uydurmaları oluşturma olanağı yaratmaktadır.

Fiske'nin tarih kuramı, «Amerika'nın Politik Amaçları» adlı küçük yapıtında olanca açıklığı ile sergilenmiştir. Bu yapıt 1885 yılında yayınlanmış ve çok tutulmuştu. Burada *Fiske*, «Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin özel bir yaratımın sonucu değil, tersine evrimin sonucu olduğunu»⁴ saptamakla işe başlamaktadır. Daha sonra da toplumsal evrimin «en yüksek amaç» olduğunu söylemektedir. Bu «en yüksek amaç», yöresel ve bireysel özgürlüğü zedelemekten, özgür ve uyumlu eylemin güvencesidir.»⁵ Ve şöyle sürdürüyor görüşlerini Fiske: «*Politik* açıdan bakıldığında bu, uygarlığın temel amacı olmuştur. Ulusların başarı ve başarısızlıklarını, bu en yüksek amaca ulaşmadaki başarı ve başarısızlıklara göre değerlendiriyoruz.»⁶ Uygarlığın temel amacı, *Fiske*'nin öne sürdüğü bu en yüksek amaç, acaba nereden çıkmaktadır? Tarihin bilimsel incelenmesinden mi? Toplumsal gelişmenin nesnel yasalarından mı? Elbette hayır. Bu amaç, «Anglosakson ırkının tanrısal donanımından»⁷ gelmektedir. Şu halde burada tarih, ırk belirlenimini körükleyen bir kuram için kullanılmaktadır. Şimdi «Amerika'nın Politik Amaçları» adlı yapıtta «tanrısal donanım» hakkındaki görüşleri gözden geçirelim. *Fiske*, bu yapıtında topladığı konferans konuşmalarını 1830-1885 yılları arasında pekçok kez İngiltere'de, aşağı yukarı kırkbeş kez de ABD'de yinelemiştir.⁸

3 Aynı yapıt

4 John Fiske: *American Political Ideas*, New York 1835, s. 6

5 Aynı yapıt

6 Aynı yapıt

7 Aynı yapıt, s. 101

8 Aynı yapıt, s. 9/10

ANGLOSAKSON İRKİNİN TANRISAL DONANIMI

Konferansın başında *Fiske*, Amerika bağımsızlık günü olan 4 Temmuz⁹ gününü kutlamak üzere seçkin Amerikalıların Paris'te düzenledikleri kutlama yemeğinde söylenenlere ilişkin bir anekdot anlatmaktadır. İçki masasında üç kişi, kendi aralarında birbirlerine şunları söylemektedir: Birinci konuşmacı;

— Amerika'nın mutluluğu için içiyorum! Kuzeyde İngiliz Amerika'sı ile sınırlı, güneyde Meksika körfezi ile, doğuda Atlas Okyanusu ve batıda da Büyük Okyanus ile sınırlı bir Amerika şerefine içiyorum!

İkinci konuşmacı;

— Bu söyledikleriniz, soruna çok dar bir açıdan bakmak demektir. Sınırlarımızı belirlemek istediğimizde Anglosakson ırkına sunulan büyük ve zengin geleceği de göz önüne almamız gerekir. Ben de Amerika Birleşik Devletleri'nin mutluluğu için içiyorum! Kuzeyde Kuzey Kutbu, güneyde Güney Kutbu ile; doğuda güneş, batıda ise batan güneş ile sınırlı bir Amerika Birleşik Devletleri!»

Bu pervasızca falcılık, dinleyiciler tarafından çok alkışlandı. Uzak Batı'nın efendisi olan üçüncü konuşmacı söze karışır;

— Geçmiş ve şimdiyi arkamızda bırakırsam, bu gerçek yurtsever Amerikalının, eğer tanrısallık donanımımıza dayanmak istiyorsak, göz önüne serdiği dar sınırlarla niçin yetinmek zorundayız? Ben de Amerika Birleşik Devletleri'nin mutluluğu için içiyorum! Kuzeyde kuzey ışığı, güneyde güney ışığı, doğuda ve batıda ise kıyamet günü ile sınırlı bir Amerika!»¹⁰

Görüldüğü gibi burada tarih bir güldürü konusu yapılmaktadır. Ancak bu güldürü belli bir amaç için ortaya konmaktadır. *Fiske*, kendini ikinci konuşmacı ile açıkça aynılaştırmaktadır. Üçüncü konuşmacının fantastik savları ile *Fiske*'nin önerisinin, ona oranla, ne kadar masum olduğunu göstermeye yaramaktadır. *Fiske*, dünyaya Anglosakson ırkınca egemen olunmasını, evrimin «en yüksek amacı» iddi-

9 4 Temmuz 1776 Amerika'nın Bağımsızlık Bildirisi günü

10 John Fiske: *American Political Ideas*, s. 101

ası arkasında gizlemek istemektedir. O, bu «tanrısal donanım» kavramı ile tarihin akışını yorumlamaktadır. Bu uydurma yorum, onun açısından, amaca ulaşmada yararlı olmalıdır. *Fiske*, Anglosakson ırkında tarihin en yüksek amacının, yani bütünde birlik, kısımlarda bireysellik ilkesinin, ki bu ilkeyi *Fiske* daha sonra federalizm olarak adlandıracaktır, somutlaştırdığını ileri sürmektedir. Bu, «Kutuptan kutuba, güneşin doğuşundan batışına kadar uzanan» dünyanın egemen olunmasındaki Anglosakson sırrıdır.

Fiske, son amaç açısından konferansının üçte ikisini «batı uygarlığı» tarihinin yeni bir yorumuna ayırmaktadır. Onun iddiası, Avrupa ve Birleşik Devletler tarihi, seçkin halkların, aşağı halklara karşı savaşının tarihidir. Bu savaş Antik Yunan'ın düşük düzeydeki Asya halkı olan Perslere karşı yürüttüğü savaşlarla başlamıştır. Daha sonra Romalılar, doğulu barbar sürüleriyle savaşmıştır. Yine Alman halkları, aşağı düzeydeki Slav halklarını yenmek sorumluluğunu üzerine almıştır. En sonunda da görkemli «üstün ırk» olduğu ileri sürülen Anglosaksonlar, tarih sahnesine çıkmışlardır. Bunlara ise aşağı düzeydeki Fransız halklarını disiplin altında tutma misyonu verilmiştir. Bu savaş sırasında ise Anglosaksonlar, yalnız aşağı ve barbar Kızılderili halkları değil, aynı zamanda da aşağı düzeydeki Latin uluslarını, İspanyolları ve Fransızları ortadan kaldırma görevini üstlenmişlerdir.

Tüm bu evrim, Anglosakson ırkının tanrısal donanımına aittir. Gerçekten bize 1776 Amerikan devrimi, «şaşkına dönen dünyaya şimdi açıkca bir yerine iki İngiltere'nin varolduğunu, her ikisinin de insanlığın politik olarak yeniden biçimlendirilmesinde tüm güçleri ile çalışmaya hazır olduklarını gösterdi.»¹¹ olarak anlatılmaktadır.

Fiske, iç savaşta zencileri ortadan kaldırmak için değil, tersine *federalizm* ilkesini savunmak için savaşıldığını söylemektedir. Ona göre federalizm, «Uygarlığın genel amacına İngiliz ırkının yaptığı en önemli katkıdır.»¹² Bu seçkin ırkın, büyük katkısı acaba nedir? Bu konuda *Fiske*, şunları söylemektedir: «Federalizm ilkesi, bir devletin insanların kendi

¹¹ Aynı yapıt, s. 129

¹² Aynı yapıt, s. 132

iç sorunlarını denetlemelerinden ibarettir. Bununla birlikte daha fazla eyaletler arasındaki genel sorunlarda karar verme, asla kanlı savaflara ya da yoğun diplomasiye değil, tersine merkezi hükümetin sistematik bir biçimde yasa koymasına götürmelidir... Eğer gerekli ise bunların kararları, bu devletlerin birlikte oluşturdıkları güçle zorla yürürlüğe konabilmelidir.»¹³

İç savaşın «batının tarihi» için dile getirdiğı anlam, bu ilkeyi doğru kabul etmesinden ibarettir. «Bu ilke dokunulmamış olarak kaldıktan sonra» diyor *Fiske*, «alanların daha fazla genişletilmesini ya da hükümetimizin halka daha fazla yük yüklemek zorunda olduğunu anlamak olanaksızdır.»¹⁴ Artık burada *Fiske*'nin federalizmi niçin tarihin «en yüksek amacı» olarak ortaya attığını kavramaktayız. Bu amaç, Anglosaksonların yalnız bir yeteneğı değil, aynı zamanda da büyük bir ölçüde dünyanın politik olarak yeniden düzene sokulmasının formülüdür. *Fiske*, böylece Birleşik Devletler'in bu formülü kullanarak niçin daha fazla genişlemek istediğini temellendirmekte, ABD'nin tüm dünyaya egemen olması hakkında ortada hiçbir gerekçe artık yoktur, demek istemektedir.

BEYAZ IRKIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Fiske, Anglosaksonların üstünlüğü görüşünün ABD'nin dünyaya egemen olma isteklerinin zorunlu koşuluna ait olduğu bilincindedir. Fakat aynı zamanda ırkın üstünlüğüne ilişkin böyle bir kuramın beyazların üstünlüğü görüşünden ayrılmayacağını da bilincindedir. O, seçilmiş Anglosakson ırkına ilişkin tasavvurunu ve beyazların üstünlüğü görüşünü «tanrısal belirleme»ye ulaşmada ideolojik bir silah olarak kullanmaktadır. Afrika konusunda ise şunları söylemektedir *Fiske*: «Doğal güzellikleri, ağaç ve madenleri bakımından zengin, sağlıklı bir iklimi ve verimli bir toprağı, gemilerin

¹³ Aynı yapıt, s. 133

¹⁴ Aynı yapıt, s. 133

seyrettiği büyük nehirleri ve içdenizleri olan bu büyük kıta, artık aslanlara, uzun kulaklı fillere ve yamyamlara bırakılamaz.»¹⁵ Bundan sonra da bir kehanette bulunmaktadır: «İki ya da üçyüz yıl içinde İngiliz çıkışlı güçlü bir ulus tarafından fethedileceğinden ve büyük kentler ve yeşeren çiftliklerle donatılacağından, demiryolu, postahane ve diğer uygarlık özellikleri tarafından bezenmiş Afrika kıtasından kim kuşkulunabilir? Bu, bize bir düş olarak görünmemektedir.»¹⁶ *Fiske* ve emperyalistler, Anglosakson ırkının bu türlü «tanrısalsal donatılmaya» ilişkin umutlarından elbette kuşkulanamazlardı.

Aynı görüş açısından hareketle *Fiske*, Avusturalya hakkında, «Bu ülke henüz hayvan düzeyini aşmamış, uygarlıktan uzak kabileler tarafından doldurulmuştur.» demektedir. Aynı şeyleri, Yeni Zelanda ve Güney Deniz Adaları için de söylemektedir: «Bugün Birleşik Devletler'de beyazların beşte dördünün yaptığı gibi, insan ırkının beşte dördünün ataları olan İngilizlere geri götürüleceği günler yakındır. Her iki yarım kürede olan bu ırk, güneşin hiç batmadığı bir imparatorlukta denizlerin egemeni olacaktır.»¹⁷

Fiske, beyaz ırkın üstünlüğü, seçilmiş Anglosakson ırkı ve onun dünyaya egemen olma isteği üzerindeki konferansı şöyle bitirmektedir: «Yeryüzünde böyle bir durumun varolacağı zaman gelecektir. Bundan sonra, Paris'teki akşam yemeğinde dostumuzun söylediği gibi, kutuptan kutuba uzanan Birleşik Devletler'den söz etmek olanaklı olacaktır... Bunlar yapıldıktan sonra dünyanın hristiyanlığından ilk kez söz edilebilir olacaktır.»¹⁸

Emperyalizmi yüceltenlerin tarihi savunmaya kalkıştıklarında bataklığa saplandıklarını görmekteyiz. *Fiske*'nin federalizm hakkındaki bu uydurması, *Winston Churchill*'in Avrupa Parlamentosu, *Harry Truman*'ın Marsall Planı, Atlantik Paktı, öne sürülen emperyalist kozmopolitizmi, aslında ulusal sınırları, halkları ve kültürleri hor görmenin birer görüldürleridir. *Fiske*, tarih yazıcılığında ABD emperyalizminin yal-

15 Aynı yapıt, s. 140/141

16 Aynı yapıt, s. 141

17 Aynı yapıt, s. 143

18 Aynı yapıt, s. 151/152

nız kendi kıtası için değil, tüm dünyayı ele geçirmesini, bunun için kan dökmesini, soygunculuğunu hoş görmektedir.

Fiske, teolojik tarih yazıcılığına saldırı ile işe başlama-sına karşılık, en sonunda onun içeriğini yeniden ortaya koy-makta ve benimsemektedir. Teolojik kuramın içeriğinde, ege-men sınıfın amaçları ve ilgileri somutlaşmaktadır. Teolojinin bu içeriğe verdiği biçim, «şeyin gerçek özünün» tanrının sonsuz iradesi olduğunu dile getirir. *Fiske*, işte bu içeriği ol-duğu gibi benimsemekte, fakat ona yeni bir biçim vermek-ten de geri kalmamaktadır. *Fiske*'de «şeyin gerçek özü», uy-durma biyolojik ırk kuramı olmaktadır. Tanrı iradesi görü-şü, beyaz Anglosakson ırkının üstünlüğü görüşü tarafından ortadan kaldırılmaktadır. Bu ise egemen sınıfın «tanrısai be-lirlenimi» kuramının kaynağını oluşturmaktadır. Böylece egemen sınıfın görevi, sürekli olarak egemen olmak, egemen-liğini yeryüzünün en uzak noktasına kadar genişletmek, yay-maktır.

Pragmatizmi doğru bir biçimde kavramak için *Fiske*'nin kendi tarih yazıcılığında pragmatist felsefeyi nasıl dile getir-diğini araştırmamız gerekmektedir. Pragmatist dünya anla-yışı, tarih incelemesinin, toplumsal gelişmenin nesnel yasa-larının bilimi olması gerektiği gerçeğinin reddedilmesinde ortaya çıkmaktadır. Tarihsel zorunluluk kuramı, bu biçimde ortadan kaldırıldıktan sonra, kişi egemen sınıfın ilgilerini kö-rükleyen uydurma bir tarihsel akış icat edebilirdi. Doymak bilmez bir gözle daha yüksek kâr elde etme peşinde koşma ve bu amacı gerçekleştirmek için de dünyaya egemen olmak isteme, «seçkin ırkın» doğuşundan gelen yeteneği ve hakkı olmaktadır. Böylece tarih yazıcılığı kuramı, aslında «seçkin Anglosakson ırkı ve beyaz ırkın üstünlüğü» kuramı olan ırk kuramının uydurduğu yalanlar ve masallar ile sömürüyü sa-vunmaya ve bunları yüceltmeye yaramaktadır. *Fiske*, hakika-tın bilgisiyle değil, tersine *kapital için yararlı olanın ne olduğu* ile ilgilenenlerin habercisidir.

Geleceği ve gelecek hakkındaki bir kuramı reddetmesi, günlük uygulamada adı geçen biçime bürünmektedir. Bu, amaca hizmet etme, amaca yararlı olma kuramıdır. Amaca yararlı olmanın biricik ölçüğü ise aracasız durumlardaki ba-şarıdır ya da başarısızlıktır. Bu, pragmatizmin özüdür. Bu-

nunla birlikte bu özü, *Fiske* ortaya koymuş değildir. *Fiske*, doğmakta olan emperyalizm aşamasında kapitalist sınıfın pragmatist görüş biçimini yeniden ele alıp işlemiştir. Bu pragmatist tarih anlayışı yalnızca *Fiske*'ye özgü değildir. Bir sürü tarihçi, bunlar arasında *Arthur M. Schlesinger* de bu tarih anlayışını savunmaktadır. O, tarihin pragmatist yorumunu «Age of Jackson» adlı yapıtında işlemiştir. Görüşünü, «Biz, geçmişe ya da gelecek hakkındaki kuramlara kölece bağlı olmadan ortaya çıkan sorunların üstesinden gelmek için ciddi, ısrarlı, pragmatik olarak işe başlamalıyız.»¹⁹ Bununla birlikte gerçekten bilimsel bir kuramın reddedilmesi, «batı uygarlığı», «sosyalist emperyalizm», «kızıl tehlike», «kızıl saldırı», «üçüncü kuvvet», «önde gelen dünya gücü olarak Amerika'nın sorumluluğu» üzerine yararlı yalanlar ve masallar uydurmada bir deneme görevi yapmaktadır. Bu masalların üretilmesi, gerçek bir tarih kuramının, sorunları ortaya çıktıkları gibi ele alıp üstesinden gelme kuramının araştırma alanına girmektedir.

Charles A. Beard, son yapıtları göz önüne alındığında, gerçekten pragmatist bir tarihçidir. O, kendi ekonomi determinist tarih kuramından cayınca, tarihin bir bilimi olmayacağı sonucuna varmıştır. Amerikan Tarihçileri Derneği başkanlığına seçilmesi dolayısıyla yaptığı konuşmada, uzun bir tarih sürecine dayanan olayların düzenlenmesi ve seçilmesi ihtimalini reddetmektedir. «Olayların düzenlenmesi ve seçilmesi», diyor *Beard*, «ister ulusal ya da dünya ölçüsünde veya ırklar ya da sınıflar ölçüsünde olsun, zorunlu olarak düzenlenmiş veya seçilmiş bilgilerin toplamı tarafından belirlenmektedir.»²⁰ Şu halde tarihçi, olayları, ulaşmaya arzu ettiği *uydurma tarihsel etkiyi* icad etmek için kullanmaktadır. *Beard*'ın görüşüne göre yazılan tarih, bilim değil, tersine bir «inanma aktıdır»²¹ Onun daha sonraki tarih öğretisi *Hery Steele Commager* tarafından aşağıdaki biçimde değiştirilmiştir: «Tarihçi geçmiş hakkında rasgele verilmiş bölük pörçük parçaları kendi görüşüne göre yeniden birleştirir... Sayısız ardılları tarafından savunulan *Ranke*'nin bilimsel yöntemi,

19 Arthur M. Schlesinger: *Age of Jackson*, New York 1945, s. 523

20 H.S. Commager: *The American Mind*, New Haven 1950, s. 304

21 Aynı yapıt, s. 308

Beard'ın ileri sürdüğü gibi, bir iflastan başka birşey değildi. Onun savunucuları da şifa bulmaz yanlışlıklar içindeydiler.²²

Tarihçiler, geçmiş hakkında bilgi sahibi olamıyorlarsa, tersine kendi kafalarındaki tasarımlara göre yapılan planları dokuyabiliyorlarsa, onların tarihe yönelişlerindeki tutumları gerçekte pragmatist pozitivist bir tutumdur. Olaylar öyle düzenlenmeli ki burjuvazinin amaca yönelik niyetine uygun düşsün. ABD emperyalizminin savunucuları olan tarihçiler, olaylara öyle bir biçim verecekler ki bunlar beyazların üstünlüğü ve onların dünyaya egemen olma istekleri ile uyum içinde olsun.

Pragmatizmin tarih yazıcılığına nüfuz etmesi, büyüyen emperyalist devletler için bir ideolojinin yaratılmasındaki zorunlu gelişmeydi. *Fiske*'nin tarihi pragmatik olarak ele alması, *James*'in 1898 yılında yeniden ele alacağı pragmatist ideolojinin biçimsel felsefesinin yayılmasında büyük etkisi olmuştur.

PRAGMATİZMİN HUKUK BİLİMİNDE YÜCELTİLMESİ

Burjuva ideolojisine katkısı olan *Peirce*'ün Metafizik Klübüne üye olan yalnız *Fiske* değildi. Pragmatist dünya anlayışını biliminde işleyen, bu dünya anlayışını hukukta savunan *Oliver Wendell Holmes*'dir.

Hukuk kuramında *Holmes*'in pragmatist olduğu öteden beri bilinmektedir. Örneğin *Henry Steele Commager*, *Holmes*'in «Hukuk biliminde ilk ve en büyük pragmatist olduğunu»¹ yazmaktadır.

Tarih biliminde ve felsefede olduğu gibi, hukuk kuramında da pragmatist yöntem, evrim kuramının geleneksel kurama saldırısını desteklemek bahanesi altında geliştirilmiştir. Evrim kuramı, o güne dek savunulan doğal hukuk anlayışını yıkmıştır, diye düşünülüyordu. Bu kuram, hukukun kökünün insanın iç doğasında bulunduğunu, bu nedenle tanrısal akıl ile tanrının iradesini dile getirdiğini ileri sürmektedir. Bu konuda *Blackston*'un «yorumlarına» hukukun kutsal yapıtı gözü ile bakılıyordu. Bu dinsel yapıt şunu duyuruyordu: «Tüm insana ve insanlığa ilişkin yasalar, doğal hukuka ve vahiy yasasına dayanır. Amerikalı devrimciler

1 H. S. Commager: *The American Mind*, s. 385

bağımsızlık bildirgelerinde ve Bill of Right'da,² tıpkı Abolitivistlerin yaptığı gibi, zencilere karşı yürüttüğü büyük savaşta doğal hukuk anlayışına dayanıyorlardı.

Sivil hukuk, açıkça doğal hukuk olarak ilan edilmiştir: Yaşama hakkı, özgürlük ve mutlu olma hakkı, devredilemez haklardır. Doğal hukuk kuramı, 18. ve 19. yüzyıllarda burjuva demokratik devrimlerinin kuramsal olarak haklı gösterilmesi idi. Bununla birlikte bu kuram, yalnız devrimlerin haklı gösterilmesi için kullanılmamıştır. Egemen sınıflar onu, köleliğin onaylanması, yasal soygun ve yasa tarafından desteklenen sömürü için de kullanmışlardır.

İç savaştan sonraki olaylar ve en azından 1880 yılına kadar olan gelişme, iki nedenden ötürü kapitalist sınıf için yeni bir hukuk kuramı yaratmak zorunluluğunu doğurmuştur. Bir yandan büyüyen işçi sınıfı ve onun mücadeleye hazır olma azmi, diğer yandan gelişen sınıf bilincine karşı doğal hukuk anlayışını bir silah olarak kullanıma, artık yetmiyordu. Sendikalarda, partilerde birleşen ve sosyalist görüşler edinen işçi sınıfı, fabrikatörlerin ortaya koyduğu yasaların gerçekte doğanın ve tanrının yasaları olduğunu bildiren bir kurama kendini artık kaptırmıyordu, böyle bir öğretiye artık inanmıyordu. Diğer yandan da tekel ve tröstlerin hızlı bir biçimde merkezileşmesi, doğal hukuk anlayışını zorunlu olarak yıkmıştı. Devrim süresinde *Lincoln* ve *Jefferson* doğal hukuku, yaşama hakkını ve özgürlük ve mutlu olma isteğini kendilerine rehber edinmişlerdi. Devlet gücünü elinde bulunduran kapitalist sınıf için bu haklar, devrimci nitelikteydi. Bu nedenle kendi çıkarları için tehlikeli birer silah olmuşlardı. Onlar, göz yumulacak düşünceler olamazdı.

Yukardaki nedenlerden ötürü hukuk ideolojisinde yeni savaş araçları kullanmak, kapitalist sınıf için zorunlu idi. Bu alanda çalışanların çabaları egemen sınıfın ihtiyaçlarına uygun düşen, işçilere karşı etkili silahlar oluşturan hukuk kuramında yeni savunma ve yüceltme biçimleri yaratmaya yönelmişti.

Peirce'ün felsefede, *Fiske*'nin tarih anlayışında yaptığı gibi, *Holmes* de kendi tarihsel görevini, hukuk kuramını

² Amerikan halkının temel haklarını belirleyen ABD anayasasındaki ilk on madde. Bu anayasa 1791 yılında yürürlüğe girdi.

pragmatizm temeline oturtmakla yerine getiriyordu. Onun hukuk kuramındaki birinci adım da nesnel zorunluluğunun pozitivist açıdan reddedilmesidir. Bu da teolojik kurama saldırı bahanesi altında yapılmaktadır. İkinci aşamada hakikat yerine yararlı olma anlayışı yerleştirilmektedir. Üçüncü aşamada ise teolojik haklı gösterme kuramının özü, yeniden ortaya konmakta ve o savunulmakta, yüceltilmektedir.

HOLMES'İN BAHSE GİRME KURAMI³

Bir önceki bölümde *Holmes*'in, *Chauncey Wright* tarafından ortaya konan evrende «zorunluluğun yeri olmadığı» görüşünü benimsediğini söylemiştik. Öte yandan *Holmes*, *Peirce*'ün etkisiyle İngiliz öznel idealizminin, özellikle de *Berkeley* ve *Hume*'un kuramlarının etkisinde kalmıştır. *Pollock*'a yazdığı bir mektupta şunları söylemektedir: «Gerçek olan şey, bunların her birisinin az ya da çok ayrı sistemlere sahip olmalarıdır. Nesnel bir gerçekliğin olup olmadığı, bu gerçeklikte ayrı ayrı davranışlarımızı harekete geçiren nedenlerin birliğini bulmanın olası olup olmadığı ya da hakikata olan eğilimimizin, kahveye olan tutkumuz gibi olup olmadığının değerlendirilmesini meslekten filozoflara bırakıyorum.»⁴

Bu sorun üzerinde düşünmeyi meslekten filozoflara bırakmak suretiyle *Holmes*, kuramsal olarak ne nesnel gerçekliği, ne de hakikatı göz önüne almaktadır. Hakikatin ve gerçekliğin reddedilmesi, yaşantının öznel olduğu; öznel amacına yararlı görünüyorsa bir kişinin bir yaşantıdan başka bir yaşantıya geçtiği anlayışına yol açmaktadır. *Holmes*, *James*'in voluntarist kuramında kendine özgü bir biçimi geliştirmektedir: «Hakikat, iyi ya da kötü diye düşünmek zorunda olduğumuz şeydir.» «Hakikatin en son ölçeği» diyor *Holmes*, «iyi ya da kötü, şuna ya da buna inanmak zorunda ol-

3 *Holmes*, bu deyimli to bet-bahse girme ve ability-yetenek sözcüklerinden oluşmuştur. Buna kendisi Bet-Abilitarianism demektedir.

4 *Holmes-Pollock Letters*, Cambridge, 1941, Cilt 1, s. 105

duğumdur. Yaşantı, bana bu ölçeğin yanılmaz olduğunu göstermiştir.»⁵ Bu kuram, nesnel hakikatı inkâr eder. İnkârın konusu ise bu evrende nesnel zorunluluğun olmadığıdır. *Holmes*, «Gençliğimde hakikatın ulusun büyük bir kısmının oyu olduğunu söylemek alışkanlığındaydım.»⁶ demektedir. Böyle bir görüş, «kuvvet, hukuku yaratır; güçlü olan, haklıdır»ın genişletilmesinden başka birşey değildir. Nesnel hakikat olmadığından *Holmes* için kuvvet, aynı zamanda *hakikatı* da yaratabilirdi.

Holmes, kendi felsefesine «bahse girme» felsefesi (Bet-Abilitarienizm) demektedir. Bununla o, *Wright*'dan öğrendiği gibi, evrende hiçbir zorunluluğun olmadığını, bu yüzden de güvenilir hiçbir bilgi ve nesnel hakikatın varolandığını; insanın ilerde şunun ya da bunun olacağı üzerinde yalnızca bahse tutuşabileceğini kastetmektedir. Şöyle diyor *Holmes*: «Ben kendimi Bet-Abilitarian olarak niteliyorum. Bizimle olan ilişkisinde evrenin nasıl hareket ettiği hakkında ancak bahse tutuşabileceğimize inanıyorum. Bireyin ne olacağı üzerinde biz, ancak bahse girebiliriz. Böylece özgür iradeler için, inanma rağmen, yeni bir atom gücünün yaratılması için dar bir hareket alanı bırakılmaktadır.»⁷

Holmes'in bahse girme anlayışını başka bir yerde, «bahse tutuşan, bilmediği şey hakkında bahse girebilen kişidir.»⁸ olarak ortaya koymaktadır. Pragmatizmin yararlılık ilkesi yönteminin tüm uygulamaları, işte bu *bilmeme* kuramına dayanmaktadır. Hukuk biliminde bu kuram, mahkemenin gerçekten ne yapacağı hakkında bahse tutuşma yeteneği biçiminde ortaya çıkmaktadır. İnsan, devletin ve hukukun özünü bilmeyebilir, fakat yaşantısına dayanarak yargıcın geçerlilikte olan toplumsal kurallara göre belli bir yönde karar vereceği konusunda ancak bahse girebilir.

Hukuk kuramında yansıması gereken hukukun yapısı, eğer bilimsel olmak istiyorsa, *A. J. Wyschinski*'nin «Devlet ve Hukuk Kuramı Sorunları» adlı yapıtında göz önüne serilmektedir: «Hukuk, egemen sınıfın isteklerini dile getiren ve

5 *Holmes*'in *Otto*'ya mektubu. İçinde: *Journal of Philosophy*, Cilt 30, s. 391

6 *Illionis Law Riew*, Cilt 10

7 *Holmes-Pollock Letters*, Cilt 2, s. 252

8 *Aynı yapıt*, s. 22

yasa koyma yollarıyla belirlenmiş olan kuralların tümüdür... Bu kuralların kullanımı, egemen sınıfın istediği ve ona yararlı olan toplumsal ilişkilerin ve durumların gelişmesi, onların pekiştirilmesi amacıyla devlet, gücüyle güven altına alınır.»⁹

Holmes ve yandaşları, böylece hukukun nesnel özelliğini ve bunun hakikata uygun biçimde hukuk kuramına yansımalarını reddetmektedir.

Burjuva hukuk kuramcılarının temel görevi, kendi öznel niyetlerinden bağımsız olarak, tüm toplumun mutluluğu üzerine tumturaklı boş sözlerle hukukun sınıfsal özelliğini gizlemeye çalışmaktan ibarettir. Şöyle demektedir *Wyschinski*: «Burjuva devlet ve hukuk kuramları, bu kuramları ortaya koyanların öznel dilekleri bir yana, sömürüye yararlı olma işini görmektedirler... Burjuva hukuk kuramları, burjuva hukukunun sömürüye hizmet eden özelliğini gizlemektedirler. *Genel mutluluk, halkın çıkarları* üzerinde tumturaklı boş sözlerle burjuva hukukunun, sömürücünün çıkarlarını savunmada halkın ezilmesine yaradığı gerçeğini maskeleyemeye çalışmaktadırlar.»¹⁰

Holmes, ne yaptığının gerçekten farkındaydı. Bunu, onun kynik* itiraflarından aldığımız birkaç alıntıda açıkca görebiliriz. Onun, *Karl Marx*'dan en azından bir yapıt okuduğunu biliyoruz. 1892'de *Pollock*'a yazdığı bir mektubunda şunları söylemektedir: «*Marx*'ın yapıtını okumaya başladım. Bende büyük adam izlenimini uyandırmasına rağmen, *Hegel*'den ve siyasal ekonomiden daha düşük düzeyde bir düzenleme düşünemem.» *Hegel* ve siyasal ekonomiden söz edilmesi çok ilginçtir. Çünkü *Hegel*, *Holmes*'in kabul etmediği mantık ve yapı'yı dile getiriyordu. Siyasal ekonomi ise kapitalizmin değerlendirilmesini ve sosyalizmin kaçınılmazlığını, ki bundan *Holmes* diğerlerine oranla daha fazla korkmakta ve nefret etmektedir, göstermektedir.

* Kynik: Antik dünyada Antisthenes'in oluşturduğu «köpekçi bir yaşamı» sürdürmenin mutluluğu sağlayacağını savunan bir felsefe akımı. Ayrıntılı bilgi için bkz:

* Tuncer Tuğcu, *Felsefe Tarihi*, İlkçağ I. cilt s. 93, Sorun Yayınları, 1965

9 *Sowjetische Beiträge zur Staats- und Rechtstheorie*, Berlin 1953, s. 76

10 A. J. Wyschinski: *The Law of the Soviet State*, New York 1948, s. 50

Özellikle İngiltere ve Kuzey Amerika'da geçerlikte olan hukuku göz önüne aldığı ilk ve belki de en ünlü yapıtı «*The Common Law*»'da *Holmes*, sık sık anılan cümle ile düşüncelerine giriş yapmaktadır: «Hukukun yaşam kaynağı, mantık değil, tersine yaşantıdır.»¹¹ Bu pragmatik hukuk anlayışını içeren ustaca ortaya konmuş bir formüldür. Bu, çok ustacdır, çünkü ilk bakışta ileri bir görünümde ortaya çıkmaktadır. Bu formül, sanki teolojik ve mutlak metafizik tasavvurları reddediyormuş gibi bir izlenim uyandırabilmektedir. Fakat bu, aslında özellikle yalnız geleneksel hukuka değil, aynı zamanda da hukukta her yapı ve mantığa da saldırıdır. *Holmes*, metafiziğe saldırma bahanesi altında hukuk kuramını bilim yapabilecek olan biricik kavrama, yani hukuk mantığının 'sınıfsal yapısına' saldırmaktadır.

«Hukukun, yaşantı ile varolduğu» iddiası, insan yaşantısının sürekli olarak sahip olmak istediği şeyi dile getirir. Bu ise toplumun «uygun» olarak nitelediği şeydir: «Hukukun özü, belli bir zaman aşamasında, belli bir dereceye kadar, bu zaman aşamasında yararlı olarak görülen şeyle uyum içindedir.»¹² Hukuk hakkındaki yargımızın ölçüleri, «hukukun, arzu ettiğiniz sonuçlar üzerinde ne dereceye kadar etkili olduğuna»¹³ bağlıdır. Burada «uygun olmak» demek, amaca hizmet etmek demektir. Böylece hukuk, kendi yaşama gücünü, toplumun yaşantısı tarafından amaca yararlı bulunan şeyden almaktadır. *Holmes*, hukukun gelişmesini, «Sözü edilen topluluk için yararlı olan şey üzerindeki düşünceler»¹⁴ ile açıklamaktadır. Burada «topluluk», *Holmes*'in geliştirdiği kuramın sınıfsal özelliğini maskeleymeye yarayan genel bir kavramdan başka birşey değildir.

Holmes için hukuk, kapitalist sınıf için değil, tersine söz konusu topluluk için yararlı olan şeydir. Hukuk düzenine dayanarak güç kullanma, sınıfsal ihtiyaçlara değil, devletin ih-

11 Oliver Wendell Holmes: *The Common Law*, Boston 1881, s. 1

12 Aynı yapıt, s. 2

13 Aynı yapıt

14 Aynı yapıt, s. 35

tiyaçlarına ve mutluluğuna indirgenmektedir. «Polis gücü, devletin büyük bütün ihtiyaçlarına kadar uzanır. Bu güç, alışkanlıklarla engellenen ya da egemen *moral tarafından* veya *devletin mutluluğu için doğrudan doğruya zorunlu olduğu kabul edilen egemen görüşleri* korumak amacıyla kullanılmalıdır.»¹⁵ Devletin egemenliğini sürdürmesini sağlayan polis gücü ve hukuk, «toplu yaşamda belli bir düzeyi aşan bireysel özelliklerden vazgeçmenin ve genel-geçer bir davranış göstermenin genelin mutluluğu için zorunlu olduğu için»¹⁶ vardır. Hukuk tarihi, «insanlığın korkunç yalnızlıktan örgütlü toplumsal hayat yolunda mücadele ettiği acı dolu adımlar ve dünyayı sarsan mücadele»¹⁷'nin tarihidir. Hukukun tarihi, sınıf mücadelesinin bir kesimi değildir; tersine o, *örgütlü toplum hayatının gelişmesine* dahildir. Bu nedenle yasalar, toplumsal düzende bireyler ve gruplar arasındaki ilişkileri öyle düzenlemeli ki bunlar arasında bir sürtüşme ortaya çıkmasın.

İster doğal hukuk, isterse sınıfsal hukuk olsun, hukukun nesnel temelini reddeden *Holmes*, hukuku salt yararlı olma ilkesine dayandırmaktadır. Şöyle demektedir: «Yargıçlar tarafından seyrek ya da sık sık haklı gösterme ile birlikte dile getirilen gerçek düşüncelerde, hukukun kendi tüm yaşama gücünü elde ettiği kökler bulunmaktadır. Burada kuşkusuz adı geçen topluluk için yararlı olan şeyin ne olduğuna ilişkin düşünceleri kastediyorum.»¹⁸ Fakat «yararlı olma ilkesi», araç ve amacı ilgilendiren bir sorundur.

Eğer yasalar amaca ulaşmada birer araç iseler, acaba amacın saptanması nasıl yapılmaktadır? *Holmes*, yasaların hizmet ettiği gerçek amacı maskelemek için şöyle diyor: «Bir yasanın gerçekten haklı gösterilmesi, bu yasanın arzu ettiğimiz bir amaca ulaşmamıza yardım etmesinden ibarettir.»¹⁹ Amaçlar, toplumsal istekler, topluluk tarafından saptanır. Bu, «bir yasa kuralının içinde gizli olarak bulunduğu toplumsal

15 *Noble State Bank v. Haskell*, 219 ve 110

16 *Holmes: The Common Law*, s. 108

17 O. W. *Holmes: Speeches*, Boston 1934, s. 18

18 O. W. *Holmes: The Common Law*, s. 35

19 O. W. *Holmes: The Path of the Law*. İçinde: *Collected Legal Papers*, New York 1921, s. 195

amaçtır.»²⁰ Böylece hukuk, büyük çoğunluk için büyük yarar sağlama amacına yönelen bir araç durumuna düşürülmektedir. *Holmes*'e göre, topluluğun mutluluğu, amaçları saptamaktadır. Bu amaçlara hukuk yararlı olmak zorundadır. Bu yolla *Holmes*, sınıflı toplumda sömürü düzeninin kutsallaştırılmasına yarayan hukukun gerçek özünü, egemen sınıfın bir aracı olarak maskeleyerek istemektedir.

Holmes, gerçek bir hukuk kuramını kapı dışarı ettikten ve onun yerine amaca yararlı olma ilkesini koyduktan sonra, tıpkı *Fiske*'nin yaptığı gibi, sermayeye hizmet eden uydurma bir hukuk kuramı kurabilirdi. Bu yolda onu engelleyecek tüm engelleri de ortadan kaldırmış oluyordu. «Hukuk», diyor *Holmes*, «insanın en temel içgüdülerinden başka hiçbir şeyi daha iyi haklı göstermeyi istemez.»²¹ Görüldüğü gibi *Holmes*, hukuk kuramına içgüdü kuramını da yerleştirmektedir. Fakat insanın en temel içgüdüğü acaba hangisidir? Bu, kuşkusuz —*Holmes* ve kapitalistler için— özel mülkiyete sahip olmaktır. O, «The Common Law» adlı yapıtında şöyle demektedir: «Pratikte amaçlara yararlı olan hukuk, gerçekte varolan güçlere dayanmalıdır. Bu nedenle insanın bir içgüdü sayesinde, ki bunda evcil bir köpekle benzerlik içindedir ve bu içgüdü için ayı balığı elle tutulur bir örnektir, sahip olduğu şeyi baskı ve yalanla elinden çıkarmak istememesi hukuk için tamamen yeterlidir... Bu içgüdü varolduğu sürece, insanları kendi başlarına bırakmak yerine içgüdüğü düzenli bir yolla doyurmak için hukuk varolacaktır.»²² Burada bize hukukun temel amacının sahip olma içgüdüünün savunulması olduğu söylenmektedir. Böylece özel mülkiyet ve onun korunması, topluluğun isteği tarafından değil, tersine mülk sahibinin biyolojik kaynaklı içgüdüğü tarafından belirlenmektedir. *Holmes*, daha önce hukukun, yaşantının dile getirilmesi olduğunu ileri sürerken, şimdi de onun belli bir içgüdü olduğunu söylemektedir. Her iki iddia da aynı madalyonun iki yüzünden başka bir şey değildir. Çünkü, hukukun nesnel yapısını yansıtan bilimsel kuramın ortadan kaldırıl-

20 Aynı yapıt, s. 187

21 Aynı yapıt, s. 200

22 O. W. Holmes: The Common Law, s. 213

masıyla, amaca hizmet eden kuramın uydurulması yolları artık açılmıştır.

Hukukla ilgili «içgüdü» kuramı, eski teolojik doğal hukuk öğretisinin içeriğini yeniden canlandırmaktadır. Buna göre egemen sınıfın yasaları, asla sınıfsal yasalar değildir; tersine «nesnenin özü» gereği ortaya konan yasalardır. Bu teolojik formülasyona göre «nesnenin özü» ise tanrı tarafından yaratılmıştır. *Holmes* ve pragmatistler, hukuk biliminde eski kuramın kapsamını ve içeriğini korumaktalar, bununla birlikte ona çağdaş koşullara göre yeni bir biçim vermektedir. Onlar, nesnelerin özü kavramını ruhsal alandan söküp çıkarmakta ve onu uydurma biyolojik bir alana aktarmaktadır. Bunun sonunda da doğuştan hazır olarak verilen içgüdüler, hukukun kaynağı durumuna getirilmektedir.

Başka bir yerde *Holmes*, kynik bir biçimde hükümetin ve hukukun, toplulukta egemen olan gücün gerçek kaynağını bildiğini ispatlamaya çalışmaktadır. Böylece «içgüdü» ve «topluluğun mutluluğu» ile ilgili kuramların maskesini açığa vurmaktadır. *Montesquieu* üzerine yazdığı bir yazıda şunları söylemektedir: «Kişi, topluluktaki güçlerin gerçek dengesiyle uyuşma durumunda olan ölçekten başka hangi ölçeği bulabilir? Yani egemen gücün dilekleriyle uyuşma durumunda olan hangi ölçek bulunabilir?... İyi bir hükümetin ölçeği, egemen gücün isteğini yürürlüğe koymaktadır.»²³ Başka bir yerde de hukuk ve yasa koyma hakkında sınıfsal kuramı ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır: «Bizim ülkemizde, diğer ülkelerde olduğu gibi, yasa koymanın deneysel olduğu bir gerçektir. Bu, zorunlu olarak bir araç olarak ortaya konmuştur. Bu araç sayesinde güce sahip olan toplumun bir kesimi, kendisine hoş gelmeyen yükleri başkalarının omuzuna atmıştır.»²⁴

Bir mektubunda da *Holmes*, bu görüşünü hukuk anlayışına aktarmaktadır: «Sorun, *Corpus Juris*'in* gelişmesi ise, burada karşımıza çıkan ilk soru şudur: Toplulukta egemen olan güçler, yollarına çıkan engelleri uzaklaştırmak için ne

* *Corpus Juris*: Bağlayıcı hukuk kuralları

23 O. W. Holmes: *The Path of the Law*, s. 258

24 Max Lerner: *Mind and Faith of Justice Holmes*, Boston 1943, s. 50/51

istemektedirler?»²⁵ *Holmes*, hangi toplumu temsil ettiğini hukukun kaynağının ne olduğunu açıkça bilmektedir; fakat onun hukuk kuramının temel özelliği, hukukun sınıfsal özelliğini maskeleyip gizlemektir.

PRAGMATİK HUKUK UYGULAMASI

Hukukun, yararlı olma ilkesi hakkındaki düşüncelere veya topluluğa uygun düşmeye dayandığına ilişkin *Holmes*'in genel kuramı, konumuz için çok önemlidir. Pragmatizmin hukuk kuramının ele alınış biçiminin arkasında daha birçok şey saklanmaktadır, gizlenmektedir. O, mahkemelerdeki duruşmalarda izlenecek pragmatik yöntemi de içermektedir. Örneğin yargıç, mevcut yasa kurallarına ve içtihatlar göre değil, tersine yargısının «toplumsal sonuçları» üzerinde kehanette bulunmak suretiyle karar verirse hukuk, nedeni değil, sonucu önemli sayıyor demektir. «Yasa kuralları ve içtihatlar, haklı gösteriminde yalnızca tamamlayıcı olarak ele alınacak dayanaklar olabilirler.»²⁶ Kısacası yargıç, yargılarını, bunların pratikte hangi *etkiyi* yapabileceklerini tahmin etmek suretiyle vermektedir. Yargı, bir ilkeye değil, göz önüne alınan amaca ulaşmada olası başarı ve başarısızlıklara dayanmaktadır. *Holmes*, bunu şöyle dile getirmektedir: «Hukuk biliminin uğraştığı temel hak ve görevler, kehanette bulunmaktan, bahse girmekten başka bir şey değildir... Bu türlü bir hukuksal görev, bir kişi belli bir şeyi yapar ya da ihmal ederse, mahkeme kararıyla şu ya da bu cezayı giymek zorunda olduğunu tahmin etmekten başka bir şey olamaz.»²⁷ Böylece mahkeme, belli ve sabit yasaların uygulanması değildir. Onun görevi, daha çok yasa koyucu bir güç olmaktır. Kongre tarafından belirlenmiş şeyler varsa, mahkemeler, bunların «toplumsal sonuçlarına» dayanarak yargıda bulunabilir. Örneğin, kongre grev ve gösteri yürüyüşü-

25 Aynı yapıt, s. 432

26 O. W. Holmes: *The Path of Law*, s. 169

27 Aynı yapıt

nü yasaklamışsa, mahkemeler ileriye dönük yargılarıyla bunları engelleyebilecek durumdadır. Bu durum, gerçekten 1880-1890 yıllarından başlayarak 1930'lara kadar sürmüştür. Hukuk kuramında *Holmes*, mahkemelerin bu gücünü haklı göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda hukukun pragmatik tanımını da vermektedir: «Hukuk, mahkemelerin gerçekte verdikleri yargılar hakkında tahminlerde bulunmaktan başka bir şey değildir.»²⁸ Mahkemeler tarafından karara bağlanan şey, topluluk için yararlı olma üzerindeki düşünceler tarafından belirlenmektedir. Fakat burada topluluk sözcüğü, mahkemenin eylemlerinin egemen güçlerin topluluktan istedikleri şeye bağlı olduğu gerçeğini örtbast etmek için kullanılmaktadır. *Holmes*'in kuramında avukatlık, müvekkiline mahkemenin hangi yolu izleyeceği hakkında düşüncelerini söylemeyi dile getiren bir uğraşıdır. Avukatlar, bir yargıcın «toplumsal yararı» göz önüne alarak hangi yargıda bulunacağını tahmin etmek zorundadırlar. Avukat, müvekkiline, «eğer belli bir şeyi yapmışsa, hüküm giymek ya da para cezasına çarptırılmak zorunda olduğunu bildirir.»²⁹

Holmes, hukuku «kynik bir ekşimtraklık»³⁰ ile temizlemekte ve onu tüm moral ayrıntılardan yoksun bırakmaktadır. O, «hukuk ile moral arasındaki karışıklığı gidermektedir.»³¹ Böylece hukuk, salt bir yararlı olma aracı olarak ele alınmaktadır. Amaca hizmet etme kuramı, iki yönde etkili olmak zorundadır. Bu kuram, bir yandan amaca hizmet etme, toplumsal ilerlemenin aracı olan hukukun maskelenmiş biçimidir; diğer yandan da hukuku eski moral ve doğal hukuk kuramlarından kurtarmakta ve onu egemen sınıfın buyruğuna vermektedir.

Holmes, bir vuruşta kapitalist sınıfa yeni kuramsal hukuksal bir silah sağlamıştır. Bu silahı, eski hukuk öğretilerine saldırma ve hukuk öğrenimine sözümona bilimsel yöntemi uygulama bahanesi altında gerçekleştirmiştir. Gerçekte ise yaptığı şey, pragmatik dünya anlayışını, düşünme biçimini, hukuk kuramına uygulamaktır.

28 Aynı yapıt, s. 173

29 Aynı yapıt

30 Aynı yapıt, s. 174

31 Aynı yapıt, s. 69

GÖRÜŞLER PAZARI VE APAÇIK MÜZMİN TEHLİKE

Pragmatizmin burjuva demokrasisine ve faşizmin kuramsal açıdan haklı gösterilmesine katkısı, iki açıdan ele alınabilir: «Görüşler pazarı» ve «açık müzmin tehlike».³² Daha 1878'de *Peirce*, hakikati, «onu arayanlar tarafından oybirliği ile benimsenmiş görüş»³³ olarak tanımlamaktaydı. *Holmes*, bu tanımdan şöyle bir formül çıkarmaktadır: «Hakikatin en önemli ölçeği, bir görüşün kendini görüş pazarında geçerli olduğunu ispatlamadaki gücüdür.»³⁴ *Peirce* ve *Holmes*, bir düşüncenin gerçeklik ile uyuşmasına ve bunun toplumsal pratik tarafından denetlenmesine ilişkin bilimsel ve materyalist hakikat ölçeğinin tersine benimsenmiş ve onaylanmış olmaya dayanan böyle bir görüşe sarılmakla aslında hakikatın öznel idealist ölçeğini savunmaktadırlar.

Holmes, bu kuramı hukukun sınıfsal özelliğini, özünü haklı göstermek ve bunu maskelemek için kullanmaktadır. Şöyle demektedir: «Hukuk, görüşler savaşında zafere ulaşan inançlarda somutlaşır.»³⁵ Hukukta somutlaşan bu inançlar, acaba ne biçim inançlardır? Bunlar, diyor *Holmes*, «Belli bir zamanda geçerlikte olan moral ve politik kuramlar, genel politikanın doğrudan doğruya esinleri tarafından zorunlu bulunan ihtiyaçlar; açıkca söylensin ya da bilinçsiz olarak ortaya konsun, yargıçların yurttaşlarla ortak olarak sahip oldukları önyargılardır.»³⁶

Bu kuram, *Holmes*'in burjuva demokrasisini temellendirme denemesidir. Tekelci kapitalistler tarafından kitle haberleşme araçlarının denetlendiği bir ortamda «görüşlerin pazarı» tasavvuru yardımıyla egemen görüşlere hakikat gözüyle bakılmakta ve bunun, bir hukuk kuramı olduğu söylenmektedir. Böylece egemen sınıf, halkı şoven ırk düşmanlığına, mezhep düşmanlığına ve diğer yalanlara sürüklemekte ve bu görüşlerin «Görüşlerin Çarpışması Pazarında» başarı-

32 Bu kuramlar, burada kısaca ele alınacaktır; fakat ayrıntılı bir araştırma acil bir görevdir.

33 Charles, *Peirce: Change, Love and Logic*, s. 56

34 O. W. *Holmes: Dissenting Opinions*, s. 50

35 O. W. *Holmes: The Path of the Law*, s. 295

36 O. W. *Holmes: The Common Law*, s. 1

ya ulaştıklarını savunmaktadır. Sanki çatışma varmış görünümünü korumak için burjuvazi, kendisi tarafından denetlenen görüşler ortamında, muhalefetin birkaç sözcüsüne sözümona yer vermektedir. Fakat bu sınırlandırılmış burjuva özgürlüğünü burjuvazi, «gerçek özgürlük», «Amerikan demokrasisi» gibi sloganlarla reklamını yapar ve bunu dünyanın her yanında deli zurnacı gibi öttürür durur.

İşçi sınıfının önderliğinde halk kitleleri daha geniş burjuva özgürlükleri elde etmek için örgütlenir örgütlenmez tek elci kapitalistler, baskıya dayanan önlemler ile ödün arasında bocalarlar. Birleşik Devletler'de 1930'lu yılların tarihi, halk kitlelerinin şiddetli çatışmalar sonunda burjuvaziye nasıl ödün verdirdiğini gösterir. Yüksek mahkeme yargıçları, o zamanlar Birleşik Devletler'deki emperyalist egemenliğini ayakta tutmak için bu türlü zorunlu ödünler verilmesini gerekli görmüşlerdi. Gerçekte pragmatist hukuk kuramı, yararlı olma ilkesi ile bu türlü bir ödüne yeterli alan bırakıyordu. Halkın zorlu mücadelesinden sonra kazandığı zaferler, *pazar* kuramının geçerliliğine dair bir kanıt olduğu söylenmeye başlandı. Ayrıca, mahkemelerin büyük reformların bir aracı olduğu yalanı da uyduruldu.

Bununla birlikte «pazar» kuramı, her iki yüzü keskin bir bıçaktır. Çünkü halkın çoğunluğu gerçek görüşlere yöneldiğinde tek elci beylere bir titreme, bir korku gelmektedir. Bunların, özgürlük görüşlerinden, geniş bir demokrasi isteginden ve özellikle de sosyalizm düşüncesinden ödleri kopmaktadır. *Holmes*, sınıf çatışmasını ve işçi sınıfının artan gücünün, belli durumlarda kendi düşüncelerinin dışında tüm düşüncelerin ortadan kaldırılması için egemen sınıfı zorlayabileceğinin farkındadır. Şöyle diyor *Holmes*: «Yasaların, sınıf yasası olmasına karşı yapılan itiraz, onların bir sınıfı korumalarından değil, tersine yasa koyucuya hiçbir yarar sağlamayacağından ya da rakip sınıfın iktidarı ele geçirmesinin kendisi için tehlikeli olacağı görüşünden oluşmaktadır...»³⁷

Bu söylenenlerin aydınlanması için yüksek mahkemenin işçi sınıfı partisi başkanını mahkum eden kararının ve Smith

37 Max Lerner: *Mind and Faith of Justice Holmes*, s. 50

Yasası'nın, yasaya uygun olduğunu bildirmesinden daha açık belge olamaz.

Holmes, yasayı halka karşı bir silah olarak geliştirdiğinde ve onu uyguladığında, aslında tekelci kapitalizmin çalışan bir sözcüsünden başka bir şey değildir.

HOLMES'İN ÖĞRENCİLERİ

Holmes'in ortaya koyduğu pragmatik hukuk kuramı, *Roscoe Pound*, *N. Cardozo*, *Louis D. Brandeis* ve *Felix Frankfurter* tarafından geliştirilmiştir. 1930'ların ortalarına kadar yüksek mahkemenin yargılarında bu gurup, gerçekten değişik yargılarda bulunmuştur. *Franklin D. Roosevelt*'in «eski-ler»le çatışmasından ve bu çatışmanın sonunda yüksek mahkemenin oluşturulmasındaki değişikliklerden sonra pragmatistler, en yüksek mahkemede çoğunluğu ele geçirmişlerdir.

Bu grubun ileri gelen kuramcısı, *Pound* idi. Hukuku, «toplumun yeniden inşa edilmesinde en etken araç»³⁸ olarak nitelemek suretiyle hukukun demagojik biçimde maskelenmesi işini olgunlaştırmıştır. *Pound*, kendi sistemine «sosyolojik hukuk bilimi» adını vermektedir. Fakat bunun pragmatik bir hukuk kuramı olduğunu da itiraf etmektedir: «Hukuk biliminde sosyolojik akım, hukuk felsefesi olarak pragmatizm akımıdır. Temel ilkeler olarak kalmaları yerine insanların benimsemek zorunda oldukları kuramı ve ilkeleri, insanın koşullarına uydurulması akımıdır.»³⁹ *Holmes* için olduğu gibi, *Pound* için de «toplumsal yararlılık», merkezi bir kuramdır. Burada «iyi yasa, toplumda iyi sonuca götüren şeydir.»⁴⁰ görüşü, özellikle vurgulanmaktadır.

Commager, «The American Mind» adlı yapıtında pragmatistlerin hukuk kuramına yaptığı katkıları şöyle özetlemektedir: «Sosyal hukuk bilimi, pragmatistti... Bu, kişisel hak ve özgürlükleri korumada hukuka yardım etmiyordu;

38 H. S. Commager: *The American Mind*, s. 378

39 Aynı yapıt

40 Aynı yapıt, s. 379

tersine toplumsal ihtiyaçların doyurulması için ortak bir araç olarak kullanılıyordu. Bu, büyük kentlerdeki toplumsal yaşam gerçeğine ve eşit bir düzende politik yaşam gerçeğine uyumu sağlamış bir felsefe idi.»⁴¹

Pragmatik hukuk kuramı hakkında doğru bir anlayış, yukardaki bitiş cümlesinde iki değişiklik yapmakla elde edilebilir: Bu, kapitalist düzende toplumsal yaşama ve sınıfsal bir düzende de politik yaşam gerçeğine uyumu sağlanmış bir felsefe idi. *Commager*, 1937 yılında yüksek mahkemede yapılan değişikliklerin, pragmatik «sosyolojik hukuk bilimini mahkemenin resmi kuramı yaptığı»⁴²'ndan söz etmekte ve bu değişikliklerin bir yasa devrimi olduğunu ileri sürmektedir.

Bu devrim, gerçekten neyi dile getirmekteydi? Bu, Birleşik Devletler'de hukukun sınıfsal özünü kapitalist açıdan maskelemeyi ve onu yürürlüğe koymayı dile getirmekten başka bir şey değildir. Halkı ve işçi eylemlerinin önde gelen kesimlerini, önemsiz sayılamayan başarılarıyla ters yollara srklenmelerini önledikleri için de bu devrim, onlara göre «iyi» bir kuramdı.

Hukuk kuramında pragmatizmin gelişmesinin sonucu olarak, özellikle liberal olarak nitelenen yargıçlar, *Holmes*, *Brandeis* ve *Franfurter*, yeni ve modernize edilmiş bir hukuk kuramını, yani hukukun sınıfsal özelliğini maskelemeye yönelen bir hukuk kuramını geliştirmişlerdir. Onlar, liberal çağrılarını, yalnız hukuk kuramındaki demagojiye değil, aynı zamanda da onların yargılarında dile gelen ödünlere borçludurlar. Bu ödünler üzerine nasıl düşündüklerini 1897'de *Holmes*, yazdığı bir mektupta açıklamaktadır.⁴³

Kısaca, verilen ödünler halkın zorlamasıyla alınan dnlerdir. Bu ödünler, o anda kapitalist sınıf için uygun kurtuluş yolu olıyordu. Düzenli işçi eylemlerinin savaş durumunu göz önüne alarak sakın ve düzenli grev sözcülerinin hukukunu tanıma, insanın yapabileceği en akıllı şeydi. Buna karşı çıkmak ise «iki yüzü keskin bir bıçak» olabilirdi. Böyle bir karar, bir yandan işçi sınıfına darbe indirecekti; öbür yandan da tüm

41 Aynı yapıt, s. 379/380

42 Aynı yapıt, s. 381

43 *Holmes-Pollock Letters*, clt 1, s. 81

sendikaların mücadele azmini ve bağımsızlığını yeni bir aşamaya yükseltecekti. Bu nedenle de bundan sakınmak gerekiyordu. Pragmatist hukuk kuramları, eğer amaca uygun olarak kabul ediliyorlarsa, bu türlü «uyumlara» izin vermektedir. Hukuktaki pragmatistler, amaca hizmet ettiğine inandıkları ödünleri halka vermek taraftarıdır. Bunları, amaca hizmet etmeye uygunsalar, birer baskı unsuru olarak kullanırlar.

Holmes, Pollock'a yazdığı bir mektubunda felsefenin sınıfsal rolü üzerinde şunları söylemektedir: «Aklıma, her şeyin iyi ve en iyi düzende bulunduklarını ispatlamak için felsefecilerin mülk sahipleri tarafından satın alındığına dair Brooks Adams'ın görüşü gelir.»⁴⁴ Adams'ın görüşünü serbest bir biçimde yazarsak, Holmes ve yandaşlarının gerçek düşüncelerinin ne olduğu ortaya çıkar: Hukukçular, her şeyin en iyi düzende bulunduğunu kanıtlayacak kuramları geliştirmeleri için mülk sahibi sınıf tarafından satın alınmış kişilerdir.

İdeolojinin diğer alanlarında olduğu gibi, hukuk kuramında da pragmatizm, kapitalist sınıf için amaca hizmet etmeyi dile getirir. Ancak bu kurama *toplumsal ilerleme* görüşümü verilmeye çalışılmış ve böylece de onun temel özü maskelenmiştir.

PRAGMATİZMİN PSİKOLOJİDE YÜCELTİLMESİ

William James'in 1400 sayfa tutan iki ciltlik «Principles of Psychology» adlı yapıtı 1890 yılında yayınlanmıştır. Pragmatizmin biçimlendirilmesinde bu yapının çok büyük bir rolü olmuştur. Bu yapıtta pragmatist bilgi kuramı, ama aslında *bilmeme kuramı* temellendirilmektedir. Burjuvazinin yetkilileri bu durumu görmekte ve bu nedenle de sırtlarını *James*'in kuramına dayamaktadırlar. Fakat bu yetkililerden hiçbirisinin, «Principles of Psychology» ile ilgilenmediği, *James*'in yapıtının pragmatik bilgi kuramı için hangi türden bir temellendirme oluşturduğunu görmedikleri göze batan bir özelliktir.

James'in psikolojide ortaya koyduğu kuram, bilincin burjuvazi açısından yorumu için tipik bir örnektir. Burjuva psikolojisi manevi olanı, tarihsel bir olgu olarak değil, soyut ve tarih dışı olan «değişmez insan doğasının» bir özelliği olarak ele almaktadır. Buna göre manevi olanın gelişmesi, insan doğasında doğuştan hazır olarak verilmiş olan eğilimlerin kendilerini açmaları, kendilerini açığa vurmaları sürecidir. Buradan hareketle manevi olan, doğuştan hazır olarak belirlenmiş olan içgüdüler, içdürtüler ve coşkular açısından

değerlendirilmektedir. Öte yandan burjuva psikolojisi, incelediği burjuva insanının içgüdülerini, içdürtülerini, coşkularını, «insanın psikolojik özellikleri» olarak öne sürmektedir. Ücret, para tutkusu, savaş histerisi, ekonomik rekabet tutkusu, insan doğasının değişmez özellikleri olarak ortaya konmaktadır. Burjuva psikolojisi için manevi olanın incelenmesinde ağırlık noktası, toplumsal alanda değil, tam tersine biyolojik alandadır. Manevi olanı biyolojik alana indirgeme, aslında psikolojinin gerçek bilimini ortadan kaldırıp onun yerine öznel idealizmden kaynaklanan uydurma bir psikoloji bilimi gerçekleştirmek için yapılmaktadır.

Psikolojide de pragmatik görüş, burjuva ideolojisinin diğer alanlarında olduğu gibi, teolojik kuramlarla savaşta evrim kuramının yanında yer aldığı sanısı uyandırılarak yerleştirilmiştir. *Darwin* ve *Lamarck*'ın kuramlarının eleştirdikleri şey, *James*'in «ruh kuramı» dediği şeydir. «Bu kuram skolastiğin ve sağduyunun ortodoks spritualist bir kuramıdır»¹ diyor *James*. Bu kuram, «anımsama, yargılama, isteme, tasavvur etme gücü ya da merakını gösteren»² kişisel bir ruhu, basit bir birliği önkoşul olarak kabul etmektedir. Geleneksel ruh kuramına göre zihinsel yaşamın bu işlevleri, «Mutlak, yani tanrı tarafından verilmiş özelliklerdir.»³ Bunlar, ezeli ebedi olup, değişmez bir nitelik gösterirler. Evrim kuramının etkisiyle kuşkusuz böyle bir görüş, artık savunulamayacak bir duruma gelmişti. Çünkü evrim, bilincin gelişmesini de kapsar. *James*, geleneksel ruh kuramının tutarsızlığını gösteren sorular ortaya koyduktan sonra şöyle demektedir: «Ayrıca, ruhun temel güçlerle karmaşık bir biçimde donatıldığı görüşünde akıldışı olan şeyler de bulunmaktadır. *Şu halde özellik, mutlak olarak değil, belli koşullar altında ethili olmaktadır. Bu koşulların araştırılması* psikolojinin ilginç bir ödevi olacaktır.»⁴

Bu açıklama, bizce çoktan bilinmektedir. *Fiske* ve *Holmes*, bilindiği gibi, tarih ve hukuk anlayışlarını benzer biçimlerde ortaya koymuşlardı. Bu, görünüşte olumlu bir başlan-

1 William James: *The Principles of Psychology*, New York 1890, cilt 1, s. 1

2 Aynı yapıt

3 Aynı yapıt, cilt 1, s. 2

4 Aynı yapıt, cilt 1, s. 3

gıç gibi görünmektedir. Fakat bir pragmatist böyle bir yol izliyorsa, bu hareketiyle eski kuramı başka bir biçimde yeniden ortaya koymak için, materyalist bakış açısını ortadan kaldırmak girişimini *gizlemek* istediği apaçık ortaya çıkar. *Fiske* ve *Holmes*'de bu yöntemin aynen kullanıldığını görmüştük. Aynı durum, *James*'in psikolojiyi ele alışı için de geçerlidir. Bilincin, etkileri altında varolduğu ve kendini geliştirdiği «koşulların araştırılmasını» *James*'in nasıl yürüttüğünü görelim şimdi de.

Bir pragmatist olarak *James*'den ilk önce, pozitivist bir tutumla, değişmenin materyalist ve bilimsel yapısını reddetmesi; geleneksel teolojik kuramın *içeriğini* tam olarak değil, ama yine de onun önemli içeriğini yeniden ortaya koyan, uyduruk bir kuramı geliştirmesi beklenirdi. *James*, gerçekten böyle bir yol izlemiştir.

James, «psikolojisi»nin daha önsözünde böyle bir yol izleyeceğini açıklamaktadır. Bu önsözde o, yapıtının, «sıkı bir pozitivist görüş açısından hareketle yazıldığını, bunun için de «*Chauncey Wright*'a, *Charles Peirce*'e ve diğerlerine teşekkür borcu olduğunu»⁵ söylemektedir.

İlk adım olarak *James*, psikolojinin temeli olarak bilimsel materyalist yapıyı reddetmektedir. Bunu da «ultra» bilimsellik ve teolojik psikolojiye saldırı maskesi altında yapmaktadır. *James*, bilimsel materyalist bilinç kuramını, yani bilincin gerçekliğin, toplumsal pratik sayesinde, kendini geliştiren bir yansıması olduğunu reddetmektedir. Gerçi bilinç için gelişmiş bir beyine bağlı merkezi sinir sistemini bir önkoşul olarak kabul etmektedir. Fakat bilinç, biyolojik temele asla indirgenemez. Bilinç, yalnızca biyolojik bir olgu değildir, o aynı zamanda da toplumsal bir olgudur. Bununla birlikte kişi bilimsel materyalist görüşü ayakta tutmak, ama aynı zamanda da onun özünü reddetmek isterse, bilinçli yaşamı, *James*'in yaptığı gibi, ancak beyin fizyolojisi tarafından incelenebilir. *James*, çıkış noktası olarak işte bu yolu seçmiştir.

Önsözde *James*, başlangıç bölümünde ayrıntılı olarak inceleyeceği şeyi bir cümleyle dile getirmektedir: «Bu nedenle

⁵ Aynı yapıt, cilt 1, s. VI/VII

biz, bölük pörçük olan düşüncelerimizi bir bütün içinde inceledik ve beynin durumları ile birlikte varolan yasaları da psikolojinin en son yasaları olarak ele aldık.»⁶ Bu temel üzerine görünüşte «*müthiş bir bilimsellikmiş*» gibi görünen şu görüşleri ortaya koymaktadır: «Beyin, zihinsel eylemlerin aracısız psişik önkoşuludur. Bu nedenle de psikolojinin göz önüne alması gerektiği ruhsal yaşantılar ve özellikle de zihinsel yaşantılar, zihinsel yaşamın koşullarında varolmak zorundadırlar.»⁷ İşte *James*, bu fizyolojik temel üzerine «genel yasayı» oturtmaktadır. Şöyle diyor bu konuda: «Aynı zamanda ya da sonra bedenin durumlarına uygun düşmeyen, bedenin durumuyla uyum içinde olmayan zihinsel değişiklikler asla varolamaz.»⁸ Şimdi de psikoloji biliminin gerçek yapısını ortadan kaldırmak için bilincin bu biyolojik yorumunu, *James*'in nasıl kullandığını görelim.

James'e göre, «Zihinsel yaşam, toplumsal pratik aracılığıyla nesnel gerçekliğin bir yansıması değildir; tersine o, «ruhsal yaşantıların, özellikle de duyumlar üzerindeki ruhsal yaşantıların yansımasıdır.» Görüldüğü gibi, burada düşünceler ile gerçeklik arasında bir uyuşma değil, tersine düşüncelerle beynin durumları ya da beynin işlevleri arasında bir uyuşma söz konusudur. O, bu konuda şunları söylemektedir: «Zihin ile beynin durumları arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim, duyumların (düşünceler ve duyumların) temel öğelerinin, sinir uyarımlarının temel öğelerine nasıl uyum yaptıklarını göstermektedir.»⁹ Sloganı ise şu: «Nevroz olmadan hiçbir psikoz»¹⁰, *James*'e göre, psikiyatri terminolojisine ait değildir. Bu sloganın anlamı, bilincin (psikoz), sinir uyarımlarının (nevroz) sonucu olan duyumlardan oluştuğunu söylemektir.

6 Aynı yapıt, cilt 1, s. VI

7 Aynı yapıt, cilt 1, s. 4

8 Aynı yapıt, cilt 1, s. 5

9 Aynı yapıt, cilt 1, s. 28

10 Aynı yapıt, cilt 1, s. 129

Duyumlar, sinir uyarımları tarafından oluşturulur; fakat sinirler beyine uyarımların sonsuz akımını ilettikleri için, bu uyarımlara uyum yapan duyumlar için kesintisiz bir akım var demektir. İşte bilincin «temel öğeleri, duyumların başlangıcındaki karmakarışıklığı»¹¹ böyle oluşmaktadır. *James* için bilinç, kesintisiz sinir uyarımlarına uygun düşen kesintisiz duyumlar akımıdır.

James'in görüşüne göre bilinç, sinirsel uyarma akımını yansıtan bilinç akımıdır. Bu akım, kesintisizdir, tıpkı bir nehir gibi akıp gider: «Bilinç, kendini parça parça olarak algılamaz. «Dizi ve Silsile» gibi sözcükler, bilinç için doğru bir tasarım ortaya koyamaz. Bilinç, birleştirilmiş değildir. O, akar. Nehir ya da akım tasavvuru, bilinci en uygun biçimde adlandıracabilecek benzetmelerdir. *Biz, bundan böyle bilinçten söz ettiğimizde, onu düşünce akımı, bilinç ya da öznel yaşam diye adlandırmak istiyoruz.*»¹²

«Bilincimizin hayran olunacak akımı»¹³ diye adlandırdığı bu kavram ile *James*, psikoloji bilimi için gerçek bir temeli ortadan kaldırmıştır. Şimdi elinde artık «duyumların bir karmakarışıklığı», salt bir düşünme akımı vardır. Bunu da kendi niyetine uygun düşecek bir biçimde ele almaktadır. İkinci adımda da *James*, «bilinç akımının» merkezi «yapısı» olarak da amaca yararlı olma tasarımını ortaya koymaktadır. Böylece mekanist indirgemeci görüş yardımıyla amaca yönelen araç kuramına yolu açmaktadır.

Bilince yararlı bir özellik yüklemek için *James*, akımın başlangıçta kesintisiz olduğunu, fakat bunu yaşam sürecinde kişinin kırabileceğini ileri sürmektedir. Bu akımı, ona göre, «ilgilere ve dikkate» göre parçalayabiliriz. Şöyle diyor *James*: «Benim yaşantımı etkilemeyen milyonlarca olgu, duyumlarımda şu anda vardır. Niçin? Çünkü bunlar, beni ilgilendirmemektedir. Benim yaşantım, yaşamak istediğim şeydir. Yalnızca göz önüne aldığım noktalar, benim zihnimi be-

11 Aynı yapıt, cilt 1, s. 288

12 Aynı yapıt, cilt 1, s. 293

13 Aynı yapıt, cilt 1, s. 243

lirler. Seçilmiş ilgi olmadan yaşantı, bir karmakarışıklıktan ibarettir.»¹⁴

Ben, beni bilinçli etkileme çerçevesinde ilgilendiren şeye dikkat ederim, ancak ve ancak bu duyumları seçerim. Daha sonra da onları düzenler ve adlandırırım, diyor *James* ve ekliyor: «Aynı yolu izleyerek bu söylediğim duyum demetleri arasındaki ilişkileri saptarım. Böylece de *kendi evrenimi, kendi bilinç akımından oluştururum.*» Duyumların başlangıçtaki karmakarışıklığından, ilgilerime dayanan seçme ve dikkat etme aracılığıyla içinde yaşadığım evreni inşa ederim: «Kısaca söylendiğinde, zihin, tıpkı bir heykeltraşın bir taş bloku işlediği gibi, elde ettiği bildirimleri işler... Aynı biçimde aramızda bulunan birisinin evreni de duyumların başlangıçtaki karmakarışıklığına dayanır... Başka heykeltraşlar, aynı taştan başka başka heykeller yapar! Başka beyinler, aynı karmakarışıklıktan ayrı ayrı evrenler oluşturur! Benim evrenim, milyonlarca, milyarlarca evrenden yalnızca bir tanesidir. Benim bu evrenim, onu dışarda bırakmak isteyen, onu yok sayan evrenler kadar gerçektir.»¹⁵

Böylece «gerçeklik» diye adlandırılan şey, duyumlar karmaşasından, bilinç akımından seçilmiştir. Çünkü benim ilgim ve dikkatim, bana seçtiğim şeyin gerçek olduğunu inandırmıştır. Görüldüğü gibi *James* için de gerçeklik ve inanma, *Peirce*'de olduğu gibi, aynı şeydir. Her ikisinin de kökleri ilgi ve coşkularda bulunmaktadır. Bunlar, karmakarışık duyumlar kaosundan hakikatın seçilmesini belirler. *Kendi iç doğası gereği inanma ya da gerçekliğin anlamı, bunların coşkulara diğer duygulardan daha fazla bağlı bir duygu türü olmalarıdır.*»¹⁶ diyor *James*.

JAMES'İN ÖZNELCİLİĞİ VE VOLUNTARİZMİ

«Gerçekliğin Algılanması» adını verdiği bölümde *James*'in ortaya koyduğu psikolojinin ve buna bağlı dünya anlayışının öznel ve voluntarist bir dünya anlayışı olduğu açıkça gün ışığına çıkmaktadır. *James*'in psikolojisi pragmatik fel-

¹⁴ Aynı yapıt, cilt 1, s. 402

¹⁵ Aynı yapıt, cilt 1, s. 288/289

¹⁶ Aynı yapıt, cilt 1, s. 283

sefenin temeli olarak kabul edildiğinden, pragmatik filozofların *James*'in yapıtlarına zorunlu olarak dayanmaları, buna rağmen onları eleştiri süzgecinden geçirmemeleri, şaşılacak bir nokta değildir. Adı geçen bölümün tümü boyunca *James*'in niçin belli bir çözümlemenin çerçevesinden dönüp dolaştığını açıklayan iddialar yeralmaktadır. Bu iddialardan birisi, *James*'in görüşünün özelliğini açıkça göstermektedir: «Gerçeklik, coşkularımıza ve etken yaşamamıza olan ilişkileri dile getirmekten başka bir şey değildir. Pratik zihniyetli insan için bu sözcüğün anlamı yalnızca budur. Bu anlamda, ilgilerimizi uyandıran her şey, gerçektir. Tüm gerçekliğin kaynağı ve temeli, öznel, kendimizdir. Burada kişinin pratik ya da mutlak görüş açısını göz önüne getirip getirmemesi önemli değildir.»¹⁷

James, yazısını şöyle sürdürüyor: «Söz konusu tartışmalı şey gerçekmiş gibi, çekingen ve düşünerek davranmalıyız. Sürekli olarak o şey gerçekmiş gibi davranmalıyız. Çünkü o, en sonunda gerçek olduğunu bizim yaşantımızda gösterecektir. Daha sonra bu, bir alışkanlığa ve bir duyguya bağlanacaktır. Ona olan ilgimiz sonucunda bu şey, tipik bir inanma biçimine bürünecektir.»¹⁸

Bu sözleriyle *James*, psikolojisinin öznel idealist özünü açıkça ve kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ortaya koymaktadır. Yapıtında bu sonuçtan önce gelen yüzlerce sayfa, bu sonuca yolu açmak için yazılmıştır. Her şeyi biyolojik bir temele dayandırması, buradan çıkan dikkat ve inanma için duyum demetlerinin seçilmesine bağlı olan bilinç akımı, *James*'i kaçınılmaz bir tekbenciliğe; evrenin, kişinin kendisi tarafından yaratıldığı görüşüne götürmüştür. İnsan, gerçek bir anlamda, *James*'in 'psikolojisinin pragmatizmin kuramsal temellendirilmesi olduğunu açıkça söyleyebilir.

Düzensiz olan bilinç akımı, kendi ilgi ve ihtiyaçlarına uygun düşmesi, onlarla uyum yapması için birey tarafından düzene sokulacaktır. Bu seçim ise neyin benim için yararlı ya da amaca uygun olduğu açısından yapılacaktır. Duyumlar nehrinde göz önüne aldığım şey, inandığım şeydir; dik-

17 Aynı yapıt, cilt 2, s. 295/297

18 Aynı yapıt, cilt 2, s. 321/322

kat ettiğim ve inandığım şey ise benim için gerçektir. *James* şöyle diyor: «En kısa formül belki şu olabilir: *İnanmamız ve dikkatimiz bir ve aynı şeydir*. Şu anda bizim için gerçek olan şey, üzerinde dikkatimizi yoğunlaştırdığımız şeydir.»¹⁹

Materyalist psikoloji için duyumlar zorunludur; bunlar, bilginin kaynaklarıdır. Duyumlar olmadan, bilincin oluşması olanaksızdır. Fakat duyumlar, gerçekliğin kendisi değil, ancak gerçekliğe geçişte köprülerdir. Tüm idealistlerde olduğu gibi, *James* için de duyumlar, gerçekliğe geçişte bir yol değil, bir engeldir.

Bilimsel materyalizm, bu evrendeki eylemimiz aracılığıyla, tarihsel ve toplumsal eylemimiz aracılığıyla içinde yaşadığımız evreni bildiğimiz görüşünü savunmaktadır. Toplumsal pratik ve üretim eylemi, sınıf mücadelesi ve bilim, bilginin hem kaynağı, hem de ölçөгüdür.

Öte yandan *James*, duyumların «zengin ve karmakarışık çeşitliliğinin», bir bilinç akımını dile getirdiğini ileri sürmektedir. İnsan bilinci, bilimsel materyalizme göre, diyalektik bir biçimde gelişir. Diyalektik ve tarihi materyalizme dayanan bilgi kuramına göre duyumlarımızda ortaya çıkan şey, nesnel evrendir. Evrenin türlü yönlerini *algılarız* ve duyumlarımızdan hareketle evren hakkındaki *tasarımlarımızı* oluştururuz. Mao Tse Tung'un «Pratik Üzerine» adlı yapıtında ortaya koyduğu gibi «duyumlar ve tasavvurlar basamağı»,²⁰ bilginin ilk basamağıdır. Bu basamakta kişiler, «tek tek olgular arasındaki dış ilişkiyi»²¹ görmektedir. İkinci basamak, akla dayanan bilgi basamağıdır. Bu basamak, «olgu ve şeylerin dış yüzünü, onların dış ilişkilerini yansıtmaz, tersine «olgunun özü, bir bütün olarak olguyu, olgular arasındaki içsel ilişkiyi kapsar.»²²

Lenin, materyalist bilgi kuramını şöyle özetlemektedir: «Materyalist kuram, yani şeylerin düşüncede yansımaları kuramı, burada tüm açıklığı ile ortaya kondu: Şeyler, bizim dışımızda vardır. Algılarımız ve tasavvurlarımız, onların

19 Aynı yapıt, cilt 2, s. 322

20 Mao Tse Tung: *Über die Praxis*, Dietz Verlag, Berlin 1956, s. 8

21 Aynı yapıt

22 Aynı yapıt, s. 9

kopyalarıdır. Pratikte bu kopyalar denemeden geçirilir; böylece doğru olan, yanlış olandan ayırt edilir.»²³

James kendi öznel ve idealist bilgi kuramını, materyalist bilgi kuramına karşı bir saldırı olarak geliştirmiştir. Fakat bu saldırıyı, teolojik anlayışa yöneltiyormuş süsü vererek maskeleymiştir. Böylece de bilimsel yöntemin yerine pragmatik yöntemi koyma olanağı bulmuştur. Burjuvazinin savunulmasını, onun yüceltilmesini üzerine alan psikolojisine, teolojik kuramın temel özünü sokmayı da unutmamıştır.

İNSAN DOĞASININ DEĞİŞMEZLİĞİ

Son adım olarak *James*, geleneksel ruh anlayışını, en azından onun temel özelliğini, yani insan doğasının değişmezliğini yeniden kuramında ortaya koymak zorundaydı. Buraya kadar bilincin her türlü gerçek yapısını ortadan kaldırmış; düzensiz olan duyum akımından ilgilere ve dikkate göre, amaca yönelik olan bilinç akımını seçerek, bunun yerine koymuştu. Geriye bir soru kalıyordu: İlgiler ve dikkat nereden çıkmaktadır? Bunlar, duyum nehrinden gelemezlerdi; çünkü bu, ilk karmakarışıklık durumunda ilgi çekici ve ilgi çekici olmayan salt bir akıttır. İlgi, duyum yaşantısızdan çıkamazdı. Duyum yaşantısına *James*, bilincin *önkapısı* diye adlandırmaktadır: «Yaşantının bilinen yolu, önkapıdır, yani beş duyunun kapısıdır.»²⁴

«Önkapı», kendini bilinç akımına açar. Fakat acaba bilincin ilk öğelerinde durum nasıldır? Örneğin, «1. Bireysel eylemin duyumları ve duyguları, 2. Coşkular, dilekler, içgüdüler, tasavvurlar, estetik görüşler, 3. Zaman, mekân ve sayı tasavvuru, 4. Farklılık ve benzerlik, bunlar arasındaki ara basamaklar tasavvuru, 5. Olaylar, amaç ve araç, özne ve onun özelliği arasındaki nedensel bağlılıklarda durum nasıldır?»²⁵ Bunlar nereden çıkmaktadırlar? «Niçin bunlar, arka kapıdan gelmiş olamazlar?»²⁶

23 W. I. Lenin: *Materyalizm ve Empiriokritisizm*, Dietz Verlag, Berlin 1957, s.98/99

24 W. James: *The Principles of Psychology*, cilt 2, s. 628

25 Aynı yapıt, cilt 2, s. 629

26 Aynı yapıt, cilt 2, s. 631

James, bilincin *arka kapısından* acaba neyi anlamaktadır? O, bu deyimden bilincin kalıtımsal *organik zihinsel yapısını* anladığını söylemektedir. Bu içgüdü ve coşku anlayışı ise geleneksel ruh anlayışından, insan doğasının değişmez olduğu anlayışından başka bir şey değildir. İçgüdülerden, coşkulardan ve türlü ilkel tasavvurlardan oluşan bu «zihinsel yapı» duyum akımından seçilen dikkat ve ilgileri belirlemektedir. Şu halde *James'e* göre benim evrenimin seçimi, en sonunda, bana doğuştan hazır olarak verilmiş olan içgüdülerimin ve coşkularımın ürünü olmaktadır. Bunlar, dikkatimin ve ilgilerimin yönünü belirlemektedir. Bunların yardımıyla ben, «duyumların başlangıçtaki karmakarışıklığından» içinde yaşadığım evreni seçiyorum, onu oluşturuyorum. Demek ki ben, belirli bir organik zihinsel yapı ile, «doğuştan belirlenmiş bir hazine» ile dünyaya gelmekteyim. Bu hazine ise herhangi bir duyu yaşantısından oluşmamakta, yani ön kapıdan çıkmamakta, tersine arka kapıdan gelmektedir. Şöyle diyor *James*: «Şu halde, burada iç belirlenimlerde doğuştan belirlenmiş bir hazine vardır. Bu hazinenin kaynağı bu lutlarla örtülüdür; o, dış etkilemenin etkisinde değildir.»²⁷

JAMES'İN İÇGÜDÜ KURAMI

James'in ortaya koyduğu «içgüdüsel yaşamın temel yapısı»²⁸ndan acaba ne anlaşılmaktadır? İçgüdü, kör, otomatik ve bir amaca yönelecek bir biçimde eğitilmemiş güdüdür. Bu, amaç bilgisi olmadan *teolojik* ya da amaca yönelik bir davranıştır. *James*, içgüdüyü şöyle tanımlıyor: «İçgüdü, onları önceden tanımaksızın ya da onlar hakkında önceden bilgi elde etmeksizin belli amaçlara ulaşılabilir bir biçimde davranma yeteneğidir.»²⁹ «İnsanda, aşağı dereceden herhangi bir hayvanınkinden daha fazla içgüdü etkindir. Bu içgüdülerden her biri, aşağı derecedeki içgüdü gibi kördür.»³⁰

27 Aynı yapıt, cilt 2, s. 623

28 Aynı yapıt, cilt 2, s. 392

29 Aynı yapıt, cilt 2, s. 382

30 Aynı yapıt, cilt 2, s. 390

İnsanda bulunan içgüdülerden bazıları acaba nasıl gün ışığına çıkmaktadırlar? *James*, «emme», «ısıрма» gibi çocuğa özgü içgüdülerden başlayarak cinsel içgüdülere kadar, içgüdülerin uzun ve kesin bir sınıflamasını yapmaktadır. Fakat bunların yanında «sahip olma içgüdüsü», «kazanma içgüdüsü» gibi içgüdülerden de söz etmektedir. *Holmes*'de olduğu gibi, *James* için de özel mülkiyet, tarihsel gelişmenin bir sonucu değil, tersine belli bir «içgüdünün» sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. *James*, «Gördüğümüz güzel bir şeyi istememenin bize nasıl zor geldiğini herkes bilmektedir.» diyor ve görüşünü şöyle sürdürüyor: «... Bu güzel şeye başkası sahip olursa, bu şeyi kazanmak için içgüdü, ona sahip olan kişiye sık sık zarar vermek için saldırgan bir içgüdü olur.»³¹ İş, bu söylenenlerle bitmemektedir. *James*'e göre, Sahip olma içgüdüsünün yan görünümü olan bir de «toplu içgüdüler» vardır. «Sahip olma içgüdüsünün bir türü de aynı düzeydeki şeyleri birarada toplama içgüdüsüdür.»³² Örneğin endüstri kurumlarını, demiryollarını, bankaları merkezileştirme içgüdüsü gibi. Başka bir içgüdü de «ölüm içgüdüsüdür» ya da «savaş isteme içgüdüsüdür.»³³ *James*'e göre, bu içgüdü, katliamları, kasaplığı ve savaşları kaçınılmaz yapmaktadır.

«Bazı noktalardan insan, engellenemeyen zalimliği ile en vahşi bir hayvandır... Bu yüzden bizim türümüzün içinde yetiştigi kanlı beşik, *bellum omnium contra omnes* (herkesin herkese karşı savaşı)dır. Örneğin insanlar arasındaki ilişkilerin değişkenliği; dünkü düşmanın bugünkü dost olması, bugünkü dostun yarınki düşman olması düşüncesi; bu yüzden kuşaklar boyunca arka arkaya başarılı katliamlar yaptığımız gerçeği; her ne kadar barışçıl erdemlere sahip olmak istememize rağmen, korkunç kişilik özelliklerinin, gerçi kül altında, ama heran tutuşmaya hazır bir durumda, çevreye yayılması gibi. Bu kişilik özelliklerinin yardımıyla atalarımız pekçok katliama girişmişler, başkalarına zarar vermişler; ancak kendilerine hiçbir şey olmamıştır.»³⁴

31 Aynı yapıt, Cilt 2, s. 422

32 Aynı yapıt

33 Aynı yapıt, Cilt 2, s. 414

34 Aynı yapıt, Cilt 2, s. 409/410

Bu türlü burjuva içgüdülerini, zihnini organik yapısını oluşturmaktadır. Bunların ışığında ise kişi «bilinç akımından» seçim yapmaktadır. İçgüdüsel olarak belirlenmiş olan zihinsel yapı, arka kapıdır. Bu, yaşantının ön kapısı aracılığıyla bilince girmesine izin verilen şeyi belirlemektedir.

James ve burjuva psikologlarının genel görevi, özellikle kapitalist toplumda bireyler tarafından yaşamları süresince kazanılan özellikleri, doğuştan ve bu yüzden de ezeli ebedi içgüdülere dönüştürmektir. Böyle bir hareket biçimiyle bunlar, «kendi doğasını değiştirmeyen insan» uydurmacasını ayakta tutabilmekte; insan doğasının değişmeyeceği safsatasından hareketle toplumun, toplum yapısının da değişmeyeceği, değiştirilemeyeceğini ileri sürmektedir. Böylece *James*, görevini yerine getirmesinde kendisine yardım eden coşku durumları kuramını da geliştirme olanağı bulmuştur.

JAMES'İN COŞKU DURUMLARI KURAMI

Coşku durumları, bilinç yapısının doğuştan belirlenmiş arka kapısına dahildir. Fakat, içgüdülerden ayrılamayacak derecededirler. *James*, bu konuda şunları söylemektedir: «İçgüdünün tepkileri ve coşku görünüşleri birbirlerinden ayırdedilemeyecek derecede birbirinin içine girerler.»³⁵ Her ikisi de zihinsel yapının içine ait olan içgüdülerdir, her ikisi de aynı fizyolojik temele sahiptir. Onlar, çevredeki yaşantılardan oluşmazlar. Tersine bedenini ve sinir sisteminin, özellikle de beynin fizyolojik özelliklerinden ötürü ortaya çıkmaktadırlar. *James*'in coşku kuramının özü, kişinin kaçtığı için korktuğu varsayımdır. Kişinin coşkusu, nesnel evrene yaptığı tepkinin değil, tersine beyninin fizyolojik değişikliklerinin sonucu doğmaktadır. Coşku, dış gerçekliğin yansıması değil, tersine bedensel coşku ve hareketin yansımasıdır. *James*, kuramını şöyle betimlemektedir: «Buna rağmen, benim kuramım şudur: Coşku uyandıran şeyin algısını bedensel değişiklikler izler. Bu olup biten değişiklikleri, duygusal olarak kavrama-

³⁵ Aynı yapıt, Cilt 2, s. 442

mız ise coşkudur... Ağladığımız için üzüntülüyüz; hiddetlen-
diğimiz için öfkeliyiz; titredığımız için korkuyoruz yerine,
korktuğumuz, öfkeli olduğumuz, üzüntülü olduğumuz için
titriyoruz, hiddetleniyoruz, ağlıyoruz demek gerekir.»³⁶

Bilincin sinirsel uyarımları yansıtması gibi, *James*'e göre
coşkular da bedensel değişiklikleri yansıtmaktadır. Her iki
durumda da *James*, fizyolojik çözümleme maskesi altında
öznelciliğe düşmektedir.

Sovyet psikoloğu *E. T. Çernokov*, *James*'in coşku kuramı-
nın öznel olduğunu açıkca göstermektedir: «Duygu ve coş-
kuları materyalist olarak ele almak, bunlarda nesnel gerçek-
liğin bilincimizdeki kopyalarını görmek demektir. Başka bir
anlatımla, dış evrendeki olay ve şeylerin bizimle olan ilişki-
lerinin kopyaları... Duyularımız ve coşkularımız, nesneldışı
ya da bilinçdışı olamazlar. Bilinmeyen, tanınmayan birşeyi
duymak ve onu yaşamak, olanaksızdır... Coşkuların dış gö-
rünüşleri olan organik tepkiler, örneğin korku, coşkunun te-
meli olarak ele alnamaz. Bunlar, ancak bireyi tehdit eden
tehlike bilincinin sonucu olabilir.»³⁷

James'in kuramını, Zenci halkı, işçi sınıfını ve dostlarını
eyleme geçiren öfkeyi ele alıp incelediğimizde daha iyi an-
layabiliriz sanıyorum. *James*'in burada ortaya çıkan coşku-
yu nasıl incelemek istediğini ya da incelememizi istediğini
kendimize açık kılmaya çalışalım: «İnsan bir tutkusunu bas-
kı altına alır ve bu geçer gider. Kişi kızgınlığını dile getirme-
den önce, ona kadar sayar ve böylece aynı şeye neden olan,
bize gülünç görünür... Yıldızları düzene koy, gözleriniz par-
lasın, sırtüstü yat! Kaslarınızı hareket ettirmek yerine yük-
sek sesle konuş! İnsanları dostça selamla; uyuşukluğu yavaş
yavaş ortadan kalkmayacaksa, bırakın kalbiniz buz olsun!»³⁸

James'in coşku durumları ile ilgili kuramı, bize, kızma,
korku, üzüntü, kuşku gibi duyguların nesnel temeli olmadı-
ğını inandırma denemesidir. Bu coşku durumlarını ortadan
kaldırmak için kapitalist sınıfın sömürü ve baskısını ortadan
kaldırmaya gerek yoktur. Bizim ihtiyacımız, yalnızca yıldız-

36 Aynı yapıt, Cilt 2, s. 449/450

37 *Soviet Psychiatry*. Baltimore 1950, s. 271

38 *W. James: The Principles of Psychology*, Cilt 2, s. 463

ları parlatmak, omuzları dik tutmak, gülmek ve mutlu olmaktır. *James*'in önerisi izlenebilseydi, gerçekten oldukça mutlu olan belli bir insan grubu olabilirdi.

JAMES'İN ALIŞKANLIK KURAMI

James, «organik zihinsel yapının» içgüdülerden başka, bir ögesini daha ortaya koymaktadır. İçgüdü ve coşkulardan başka bir de alışkanlıklar vardır. Fakat tek tek bireylerin somut yaşamında ortaya çıkan coşkuların ve içgüdülerin bireyselleşmesi, *James*'e göre, alışkanlıkları oluşturmaktadır. *James*, «İçgüdüler, alışkanlıklar oluşturalım diye bize verilmişlerdir.»³⁹ demektedir. Örneğin, belli bir kişide bankaya sahip olma alışkanlığını doğuran şey, sahip olma içgüdüdür. Veya korku dediğimiz coşku, sözgelimi, işsizlik ya da savaştan korkma alışkanlığına yol açabilir. *James*, «Alışkanlık, toplum mekanizmasında güçlü bir atılım sıralamasıdır. Bu, toplumun değerli ve tutucu bir ögesidir. Bu, hepimizi yazılı kurallar içinde tutar; şansın kendilerine güldüğü kişileri, yoksulların başkaldırmasından korur.»⁴⁰

Kökleri değişmeyen içgüdülerde bulunan alışkanlıklar sınıf mücadelesinde öyle bir silahtır ki egemen sınıfın o olmadan egemenliğini ayakta tutması, olanak dışıdır: «Alışkanlık, küçüklükten beri zor ve hoş olmayan işlere sokulanları, mesleklerini bırakmalarını engeller. Onlara, balıkçıların ve denizcilerin bir kış boyunca büyük denizlerde pekçok zorluklara katlandıklarını öğretir. Maden işçilerine, maden ocağının karanlıklarında kalmalarını sağlar... Farklı toplumsal katmanlar oluşturur ve toplumsal engellerin ortadan kaldırılmasını önler.»⁴¹

İşçiyi çalışmaya, kapitalistleri ise sömürmeye iten şey, kapitalizmdeki üretim biçimi değil, tersine içgüdülerin görünüş alanına çıktıkları alışkanlıklardır. Bu alışkanlıklar, böylece, sınıfların birbirlerine karışmasını da önlemektedirler.

39 Aynı yapıt, Cilt 2, s. 402

40 Aynı yapıt, Cilt 2, s. 121

41 Aynı yapıt

James, alışkanlığı, kapitalist toplumu ayakta tutan bir alçı olarak görmektedir. Materyalist psikoloji ise alışkanlıkların toplumda ve bireyin toplumsal eylemi aracılığıyla, yani bireyin belli bir toplum biçimindeki eylemi aracılığıyla oluşuklarını öğretmektedir. Kapitalist toplumda ise burjuva alışkanlıkları, halka zorla şırınga edilmektedir. Fakat kapitalizmde maddi yaşamdaki çelişkiler keskinleştiği için, işçi sınıfının alışkanlıkları değişmektedir. Kapitalizm tarafından belirlenen alışkanlıklar yerine yeni alışkanlıklar, yeni kişilik özellikleri oluşmaktadır: Arkadaşlık, dayanışma, yolundan döndürülemez olma, sendikalara ve işçi sınıfı partisine güvenme, sömürüye ve ezilmeye karşı savaşına. *James*, kapitalizmi ayakta tutabilmek için alışkanlıklara, özellikle burjuva kapitalizmi ayakta tutabilmek için alışkanlıklara, özellikle burjuva alışkanlıklarına ihtiyaç duymaktadır. Fakat *James*'e göre kapitalizmi ayakta tutan harç, işçi sınıfının militanca sınıf mücadelesi yardımıyla eritilmektedir. Alışkanlıklar, doğuştan belirlenmiş içgüdüler değil, toplum içindeki deneyimlerle oluşmaktadır; onlar, toplumsal deneyim aracılığıyla oluşturulmaktadır.

İçgüdüler, coşku durumları ve alışkanlıklar, *James* için bilincin kendini değiştirmeyen ve değişmez yapısını oluşturmaktadırlar. Üçü birlikte, ilgi ve dikkatin yardımıyla duyum karmakarışıklığından, bilinç akımının taksim edilmesini etkilemektedirler. Mantıksal düşünme ise bilinç akımının amaçla götüren kısmını seçme sürecidir. Şöyle diyor bu konuda *James*: «Tüm mantıksal düşünme, zihin yeteneğine, yani mantıksal olarak gözlenen olgunun parçalara ayrılması, burada acil olan durum için doğru sonuçlara götürebilecek önemli kısımların alınmasına bağlıdır.»⁴² Sözünü şöyle sürdürmektedir: «Mantıksal düşünme, zihnin seçici eyleminin başka biçimidir.»⁴³ Seçilecek olan «şey» olarak adlandırılmakta ve bir ad ile dile getirilmektedir. Fakat «şeyler» hakikatte «duyum nitelikleri grubudur» ya da «organik zihinsel yapının» kendilerine pratik ve estetik amaçlar veren bir duyum yumağıdır.

⁴² Aynı yapıt, Cilt 2, s. 287

⁴³ Aynı yapıt

«Şeyler acaba nedir? Dikkatli bir biçimde incelenecek olursa, bunların duyuşsal olarak belirlenmiş özellik türleri olduğu görülür. Bu özellik türleri, bizi pratik ve estetik açıdan ilgilendirir. Bu yüzden onlara adlar veririz. Böylece onlara anlam açısından belli bir yer ayırırız... Fakat bizce şeylerin gerçek nesnelliğini oluşturan tüm bu özellikler, belli bir anda bize verilen öznel duyumların tersine, sonuncular gibi, yalnızca duyumlardır. Akıl, hangi duyumların diğerlerinden daha gerçek ve geçerli sayılması gerektiğini kendi başına seçmekte ve yargısını vermektedir.»⁴⁴

Kendi yasasına göre zihin, içgüdü, coşku durumları ve alışkanlığa dayanarak seçme yapmaktadır. *James'e* göre, hem coşkular, hem de alışkanlıklar, en sonunda, içgüdüye indirgenebilir olduklarından, mantıksal düşünmenin ve anlama eyleminin, sonunda içgüdü'nün hizmetçisi olduğu sonucu apaçık ortaya çıkmaktadır. İçgüdüler, kapitalist sınıfın yaşamı için zorunlu ve gerekli olan herşeyi, örneğin «sahip olma içgüdü», «öldürme içgüdü» gibi, kapsadıkları için buradan mantıksal düşünmenin burjuvaziye hizmet ettiği sonucu çıkmaktadır. Bu, *James'in* «*Principles of Psychology*» sinin bir sonucudur. Bu ise asla bir bilim değil, tersine kapitalist sınıfın savunulması, onun özelliklerinin yüceltilmesidir.

James'in psikolojisinden yola çıkılırsa, doğa bilimlerinin durumu ne olacaktır? Bu bilimler de zihin tarafından duyum karma karışıklığından seçilecek ve bu nedenle de bunlar, yaşantıyla, daha doğrusu maddi evrenle değil, organik zihinsel yapı ile uğraşacaklardır. Bilimin yasaları, içgüdüleri, coşkuları ve alışkanlıkları ile, akıl tarafından ortaya çıkarılmaktan ziyade *icat edilecektir*.

«Şimdi mantık ve matematiğe, salt ve apriori bilimler denilen bilimlere geçiyorum. Bu konudaki tezim, bunların düşük bir ölçüde, doğa bilimi olarak, yazdığımız evren düzeninin etkileri olduğudur. *Salt bilimler, en sonunda karşılaştırmaların sonuçlarını dile getirirler. Karşılaştırma, dışsal etkilerin algılandığı düzende kavranılabilir bir etkileme değildir. Karşılaştırma, zihinsel yapımızın doğuştan gelen bir ögesidir.*

Bu nedenle salt bilimler, ortaya çıkmalarında yaşıntının rolü olmayan teoremlerden oluşan bir organizmadır.»⁴⁵

James'e göre bilimsel bilginin kaynağı, deneyim, daha doğrusu toplumsal deneyim, toplumsal eylem değil, tersine zihinsel yapı, içgüdüler, coşkular ve alışkanlıklardır. Böylece de bilim, amaca hizmet etmenin bir aracı durumuna getirilmektedir. O, duyumlar karınakarışıklığını, yararlı olmaya göre düzenler. Fakat hakikat ile, deneyimlerin birbirleriyle tutarlı olup olmadığı ile, gerçeklik ile asla ilgilenmemektedir.

James, zihinsel yapı tarafından yüzlercesinin üretildiğini öne sürdüğü değişikliklerden söz etmektedir. Fakat bunlardan yalnızca pekazı kendilerinin yararlı olduklarını kanıtlamaktadır. Darwinizmin bu yönünü James, kendi psikolojik kuramını haklı çıkarmak için kullanmaktadır. O, Lamark'ın kazanılmış özellikler kuramını reddetmekte, «türler» ve «değişme» görüşünü benimsemektedir. Buna göre insanın bilincini değiştiren şeyde, kendi çevresinin değişmesinde insanın toplumsal eylemi hiç rol oynamamaktadır. Bunlar, kendiliğinden ortaya çıkan değişikliklerdir. Organik zihinsel yapıdan özleri gereği yaratılmışlardır. Bunlar, yavaş yavaş içgüdüler, alışkanlıklar, davranışçı bir çevre oluşturmak için, bilinç akımından izlenimlerini seçerler.

JAMES WEISMANN-MORGAN'IN ORTAYA KOYDUKLARI GENETİK ANLAYIŞINA DAYANMAKTADIR

İçgüdülerin kaynağı üzerindeki kuramı desteklemek için James, «Principles of Psychology» adlı yapıtının düzeltilmiş baskısının son bölümünde Weismann'ın genetik kuramına dayandığını söylemektedir. Şöyle demektedir: «Yapıtı, 1885'de yazdığım gibi bıraktım, değiştirmedim. O zamanlar acele sonuçlar çıkarmış ve içgüdülerimizin çoğunun kaynağının mutlaka genetiğin arka kapı yönteminin sonuçlarında aranması gerektiğini söylemiştim... Fakat çok önceleri profesör Weismann, Freiburg'da Lamark'ın kuramına karşı ciddi bir

45 Aynı yapıt, Cilt 2, s. 641

eleştiriyi başlatmıştı. Onun, *Lamark*'a karşı polemiği doğa bilimcileri arasında öyle geniş bir yankı uyandırdı ki daha önce hemen hemen düşünülmeden benimsenen kuramdan neredeyse vazgeçilmesine yol açtı. Bu nedenle burada, kendi eleştirilerime *Weismann*'ın eleştirilerini de katıyorum.»⁴⁶

Kaçtım sorunu *James* için çok önemlidir. Çünkü içgüdü biçimine büründürülen ezeli ebedi ve değişmez olan insan ruhu anlayışının yeniden ortaya konması, buna dayanıyordu. *James*'in yeniden ortaya konan ruh kuramının sığınağı olarak *Weismann-Morgan*'ın genetik anlayışına dayanması, bir raslantı değildir. Geleneksel ruh kuramını eleştirmek baha-nesiyle bir psikoloji bilimi kurmaya girişmiştir. Fakat baştan beri üstlendiği görev, bilimin «ruh kuramını» savunmasını sağlamak ve bilginin, bilimsel kuramın ve hakikatın olanaksızlığını ortaya koymaktan başka birşey değildir.

James'in psikolojisi, daha sonraki tüm pragmatist felsefenin kuramsal temelini oluşturmakla kalmadı, aynı zamanda da *Freud*'un psikanalizm kuramının ABD'de yerleşmesinin koşullarını da hazırladı. ABD'de daha sonraki psikoloji akımlarını kişi, *James*'in sisteminden çıkarabilir. Psikolojide egemen okullar, davranışçılık ve gestalt psikolojisi, *James*'in çığır açan(!) çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Öte yandan *John Dewey* üzerinde de büyük bir etkisi olmuştur. Hem felsefi düşüncelerinden ve hem de psikolojisinden söz ederken *Dewey*, şunları söylemektedir: «Düşüncemi etkileyen, ona yeni bir yön ve nitelik veren felsefi etmen, işte budur... Bu, onun psikolojisinde 'Will to Believe. Pluralistic Universe of Pragmatism' başlığı altında topladığı makalelerden çıkmaktadır... Bu gerçeğin aydınlatılması için 'gizli temel duyumlar' deyiminin 'bilinç akımı' deyimini ile değiştirilmesini söylemek yerindedir. Felsefi düşüncemizin büyük bir oranda bu görüş açısından yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine inanıyorum. Bu felsefenin, sonuç olarak, eğitimde, ahlâkta, dinde bugünkü ihtiyaçlara uygun düşen, çağdaş bilimle de aynı düzeyde olan felsefi bir sistem kazandıracağına içten inanıyorum.»⁴⁷

⁴⁶ Aynı yapıt, Cilt 2, s. 686

⁴⁷ John Dewey: *From Absolutism to Experimentalism*. İçinde: *Contemporary American Philosophy*, Cilt 2, New York 1930, s. 23-26

Dewey'in bu sözleri, *James*'in kendisine yaptığı etkileri nasıl haklı çıkardığını, gelecek bölümde onun eğitim kuramını incelerken daha iyi anlayacağız.

James'in «*Principles of Psychology*» adlı yapıtı, pragmatizmin demagojik iddialarının, yani kendisinin bir bilim olduğu, gerçekçi ve ilerici olduğu iddialarının maskesini düşürmektedir aslında. O, geleneksel ruh kuramı yerine değişmez ve içgüdüler tarafından belirlenmiş olan insan doğasının psikolojik kuramını koymaktadır. Bu psikolojik kuram, pragmatik felsefenin gömme duvar dolabındaki iskeletidir. Burjuva ideologlarının bu psikolojik kuramı kilit altında bulundurmaları, bu yüzden, şaşılacak bir durum değildir.

VI. JOHN DEWEY

PRAGMATİZMİN EĞİTİMDE YÜCELTİLMESİ

Pragmatizmin türlü ideoloji alanlarında yüceltilmesi olgusunun oluşmasını gözden geçirirken etki alanları Harvard Üniversitesi olan bir dizi kişilerin, yani *Wright, James, Peirce, Fiske* ve *Holmes*'in görüşlerini inceledik. Şimdi de dikkatimizi Chicago Üniversitesi çevresinde toplanan diğer bir kesime çevirelim. Chicago Üniversitesi'nde toplanan grubun önde gelen lideri *John Dewey* idi.

Chicago Üniversitesi 1892 yılında *John D. Rockefeller* tarafından kuruldu ve finanse edildi. İlk rektörü *H. Harper*, *Dewey*'e felsefe bölümünün başkanı olması önerisinde bulundu ve onu Michigan Üniversitesi'nden çağırdı. *Dewey*, 1894 yılında Chicago'ya geldi ve onyıllık boyunca pragmatist eğitim kuramının geliştirilmesi sorununa eğildi. Eğitim felsefesini, Üniversiteye bağlı deneme okulundaki çalışmalarınıyla temellendirmeye çalıştı. Bu deneme okulunun adı, «*Elementary School of University*» idi. *Dewey*, sözü edilmeye değer ilk yaptığını, yani «*The School and Society*»'yi bu deneme okulunda altı yıl boyunca yaptığı eğitim araştırmalarına dayanarak yazdı ve burada pragmatist eğitim felsefesinin temel kura-

1 John Dewey, *The School and Society*, Chicago 1949 (I. baskı 1899, Chicago)

minı geliştirdi. 1899 yılında yayınlanan bu yapıt, pragmatist eğitim anlayışının bugün bile kuramsal temelini oluşturmaktadır.

John Dewey ve yandaşları, özellikle *Kilpatrick*, *Childs* ve *Counts*, yazılarında Birleşik Devletler’de biricik sistematik eğitim kuramı olarak pragmatist eğitim kuramını geliştirip savunmaktadırlar. *Dewey*’in pragmatist eğitim kuramının aslında yaptığı şey, sözümona bu felsefenin çocuğun içgüdü ve içdürtülerinin geliştirilmesine yaradığı sanısını uyandırarak burjuva eğitim anlayışının içeriğini gizlemeye çalışmaktır.

Her sağduyulu ana baba ve her titiz öğretmen, eğitim süreci ile çocuklarda olası olan en yüksek gelişmenin ortaya çıkmasını herşeyden önce isterler. Fakat bu gelişme nasıl cereyan etmelidir? Gelişmenin güç kaynağı nerededir? *Dewey*’in dediği gibi bu güç kaynağı birinci derecede çocuğun içsel, doğuştan getirdiği *doğasında* mıdır? Yoksa birinci derecede insanlar tarafından yüzyıllar boyunca yaratılmış ve benimsenmiş kültürde, bilgide ve hakikatlarda mı? Hümanizm, özellikle de diyalektik materyalizm, çocuğun gelişmesinde güç kaynağının toplumda bulunduğunu; aile ocağı, okul ve toplu yaşamanın çocukta bilginin oluşmasına yol açtığını ispatlamıştır. Çocuğun yetişme süreci, insanlığın tarihsel gelişmesinde yarattığı maddi ve manevi değerlerin ona özenle tanıtılmasını zorunlu kılar. Kişilik, birinci derecede çocuğun aralarında yaşadığı, öğrendiği, oynadığı ve çalıştığı insanlarrın etkisiyle oluşur.

Dewey’in sunduğu reğeteye göre bu toplumsal miras, görmemezlikten gelinmektedir. Bunu da çocuktaki içgüdüleri, hümanist miras(!) olarak eğitimin temelino yerleştirmek suretiyle geręekleřtirmeyi denemektedir.

Çocuğa yapılan bu ihaneti, *Dewey* nasıl becermektedir? Tıpkı kırmızı bir kurdela gibi, *Dewey*’in bunu temellendirmedeki temel yönlendirici motif, “*The School and Society*” adlı yapıtın tümü boyunca uzanmaktadır. İlkönce şunu söylemektedir: “İlişkiler kökten değiştiler, bu yüzden eğitim düzenimizde de bu derecede kökten bir değişiklik gerekir.”²

Eğitim düzeninde kökten değişikliği zorunlu kılan şeyler acaba hangi koşulların değişmesiyle ortaya çıkmışlardır?

Eğitim düzeni, şimdi artık çalışan halk kitlelerini de kuşatmaktadır. Dewey'in görüşüne göre bu, eğitim düzeninde kökten değişmeyi zorunlu kılan varolmamızın temel koşullarındaki değişme midir? Dewey'in buna cevabı, kitlelerin çoğunluğunun «içgüdüleri», «yetenekleri», «istidatları», zihinsel olarak değil, tersine pratikle sınırlandırılmış, olmaktadır. Bu yüzden eğitimde kökten bir değişme yapmalı; manevi alana özen gösterme, toplumda küçük bir azınlığa bırakılmalıdır. Bu özen gösterme, eğitimden yararlanan egemen sınıfa özgü bir özen göstermedir. Niçin? Çünkü özel mülkiyet sahiplerinin oğlanları ve kızları, zihinsel yetenek ve ilgilere sahiptir. Buna karşılık işçi sınıfının çocukları ise daha çok «pratiğe yönelik» yetenek ve ilgilerle donatılmıştır. Resmi okullarda yeni eğitim gören işçi sınıfının çocukları, «pratik yeteneklerini»³ geliştirecek biçimde eğitilmelidir.

Böyle bir akıl yürütmeden hangi sonuç çıkarılabilir? Çıkarılacak tek sonuç, işçinin, kapitalist düzenin gereği işgücünü patronlara ve çiftlik ağalarına sattığı için işçi olmadığı; onu işçi yapan şeyin, doğuştan getirdiği özelliklerinin *pratik yetenek ve ilgilere uygun olmasıdır*. Bu yüzden işçi, işçi olarak; patron ise patron olarak doğmaktadır. Başka bir anlatımla, kapitalizmin sınıfsal özelliği, tarih sürecinde yaratılmamış, tersine insanın doğası ve kalıtım sayesinde oluşmuştur denilmek istenmektedir. Böyle bir görüş, sınıflı toplumlarda egemen sınıflarca ileri sürülen bir kuramdır. Bu görüş, en azından *Platon'un tanrıların altından*, işçilerin ise *bronzdan* yaratıldığı *yalanı* kadar eskidir.

Dewey'in pragmatik eğitim kuramının temel tezi, şu görüşte açıkca dile gelmektedir: «Buradan, insanların büyük çoğunluğunda zihinsel ilgilerin bulunmadığı sonucu çıkarılabilir.»⁴ Bunlar, «pratik içdürtüler ve yetenekler» denilen şeylere sahiptirler. Burada Dewey'in «insanların çoğunluğu» sözcüğü yerine «emekçiler» sözcüğü kullanılabilir. Böylece de Dewey'in gerçek niyeti, olanca açıklığı ile gün ışığına çıkar.

3 Aynı yapıt, s. 22-23

4 Aynı yapıt, s. 26

Dewey'in burjuva eğitim anlayışında yapmak istediği reform, yukarda ortaya konan saptamadan mantıksal olarak çıkmaktadır: «Eğer biz (kapitalistler) eğitim amaçlarımızı tüketici ödevler olarak ele alırsak ya da bu eğitim sürecine, temel ilgileri (çalışan kitlelerin ilgileri) yaratmaya ve üretime yönelen (patronlar) için kâr üreten kişilerin etkinliklerini de katabilirsek, okulun' (kapitalist düzendeki okulun) eğitilenlere (işçi sınıfına mensup olanlara) yaptığı etkinin daha canlı, daha sürekli ve kültürel açıdan daha değerli olduğunu saptayabiliriz.»⁶ Dewey, burada işçinin yetenek ve ilgisinin üretime yönelik olduğunu söylemek istemektedir. Başka bir biçimde söylersek Dewey burada, işçinin kapitalistler için kâr ürettiği ve ücretin kölesi olmak zorunda olduğu anlayışını uyandırmak istemektedir.

Patronların kârlarını artırma ve üretime yönelik içgüdünün en yüksek düzeye gelmesini sağlama olanağı, ancak egemen sınıfın istediği *ethinliklerin* okullarda merkeze alınması ile vardır. Kısaca resmi okullar, patronların istedikleri biçimde meslek okulları olmalıdır. Bu okullarda işçinin başka türlü değil de *niçin* böyle olduğu anlatılmamalı, tersine insanın nasıl çalışması gerektiği öğretilmelidir. Bu yolla da işçi sınıfına kendi «içgüdülerini» geliştirme olanağı verilmelidir. Dewey, «Adı geçen ağırlık noktasına yönelen tüm etkinlikler, okul yaşamının kendisi olmalıdır.»⁸ demektedir. İşçi, kendisine doğa tarafından verilen yeteneklere uygun biçimde çalışmasını öğrenmelidir. Başka bir anlatımla işçi, egemen sınıfın isteklerine göre yapılması gereken meslekleri öğrenmelidir. İlkokul, ki işçi sınıfı mensuplarının gidebileceği okuldur, «gerçek hakikatların kazanılması ile uğraşmaz.»⁷ Uğraşmaz, çünkü gerçek ve hakikat, işçi sınıfının elinde olursa, kapitalist sınıf için birer tehlike olur. «Büyük çoğunluk için bilgi elde etmenin toplumsal hiçbir yararı olmadığı gibi, bu bilgilerden çıkan sonucun toplumsal bir kazanç getirmeyeceği de açıktır.» Burjuvazi, bilgi kazanan işçi sınıfının kendisi için apaçık bir tehlike anlamına geldiğinin gerçekten

8 Aynı yapıt, s. 28. Parantez içindeki sözcükler yazar tarafından eklenmiştir.

6 Aynı yapıt, s. 12

7 Aynı yapıt

bilincindedir. «Tahta, metal, dokuma, dikiş, yemek pişirme»⁸ gibi etkinliklerden söz ederken Dewey, şunları söylemektedir: «Bunlar, onları uyanık ve etkili yapar, faaliyetsiz kalmalarını ve edilgen davranmalarını engeller. Onları yararlı ve yetenekli kılar; bu yüzden de ev işlerine yardımcı olmalarına daha istekli kılar. Daha sonraki hayatlarında önlerine çıkacak pratik görevlere bir dereceye kadar hazırlar: Kızlar, daha iyi ev hanımı olurlar; oğlanlar ise, eğer eğitim düzenimiz meslek okulları ile genişletilirse, gelecek hayatlarındaki mesleklerine hazırlanır.»⁹

Daha sonra *John Dewey*, tüm insanların ya da en azından «bizlere pekçoğunun» işçi olduğunu söylemekte, bu eğitim kuramının sınıfsal özelliğini gizlemeye çalışmaktadır. Kuşkusuz «bizlerden» bazıları «üsttür.» «Bizlerden» çoğu ise «astır». Herkes, kendi etkinliğiyle yetinecek biçimde eğitilmelidir. Bu yetinmeye, insanlık için çok şeyi dile getiren büyüklerin⁽¹⁾ ilgili işleri onaylamaları ile ulaşılmalıdır. Bu, işçiye, sömürüldüğünün bilincine ulaşmasını olanaksız kıldığı için, sömürülme ile yetinmesi gerektiğini söylemekten başka birşey değildir. Sömürüldüğünün bilincine ulaşması yerine işçiye, patronlar için çalışırsa, «insanlık için çok değerli bir görev» yaptığı öğretilmelidir. Bunu işçi, öğüne kadar tam olarak bilmiyordu. Çünkü kendi işinin toplumsal ve bilimsel değerini bu yönde değerlendirebilmesi için, hiçbir fırsata sahip olmamıştı. Bu fırsatı işçiye, *Dewey*'in eğitim kuramı sayesinde öğretmek mümkün olacaktı. *Dewey*, burada bu tür okulların, işçiye işçi sınıfının emekçi bilinci ve zihniyeti yerine geçebilecek yeni bir *olanak* verebileceğini ummaktadır. Bunu kendi ağzından dinleyelim: «İçinde hepimizin yaşadığı toplum, herkesin bir mesleği bir uğraşısı, kısaca yapacak birşeyi olan bir toplumdur. Bazıları patrandur, bazıları işçidir. Bununla birlikte burada ortak nokta, herkesin günlük işinin büyük olduğunu, insanlık için büyük bir değer taşıdığını kavrayabilecek bir biçimde eğitilmeleridir. Bugün pek çok işçi, kullandıkları makinaların yalnızca eki durumundadırlar. Bu, makinaların ürettiği şeylere büyük değer veren sisteme ya da makinalara bağlı olabilir. Fakat bu, büyük bir

⁸ Aynı yapıt, s. 11

⁹ Aynı yapıt, s. 10

oranda, işçilerin bugüne kadar kendi çalışmalarının bilimsel ve toplumsal değeri hakkında olumlu bir anlayışı geliştirecek bir olanağa sahip olmamasına bağlıdır.»¹⁰

Dewey, «yeni eğitim» yardımıyla kullandığı makinaların yalnızca birer parçası olmaktan mutlu olmayan işçileri, bu durumlarıyla yetinmeleri için eğitmek istemektedir. Çünkü o, kapitalist sınıfın gönlünde yatan düşük ücretin, uzun çalışma süresinin, işsizler ordusunun «kapsamlı ve insancıl» anlamını ve tüm bunların «toplumsal ve bilimsel değerini» işçilere öğretmek istemektedir.

Dewey, kapitalizmin çelişkileri olan rezaletleri ortadan kaldırmanın tek çıkar yolunun yeni eğitim düzeni olduğunu ileri sürmektedir. Fakat insan, işçi sınıfının «yapıcı içgüdülerini» kavramak suretiyle ekonomik rezaleti ortadan kaldırmada ileri bir adım atmış olabilir. Ekonomik rezaletin nedeni, işçi sınıfının içgüdülerinin gelişmemesinde yatmaktadır. Eğitim, bu içgüdülerin geliştirilmesinde yoğunlaşmalıdır. Daha çocuklarda bile bu içgüdüler, toplumsal olan yönde eğitilmeli, tarihsel bilgilerle zenginleştirilmeli, bilimsel yöntemlerle denetlenip aydınlatılmalıdır. İşçi sınıfının içgüdülerinin bu biçimde yönlendirilmesinden bir toplumun en iyi güvenesi olan saygı değer, cana yakın ve uyumlu bir hayat süreren *kapitalist* yararlanmaktadır. Eğer okullar, işçilere kendi içgüdülerinin kâr üreten makinaları kullanmada görevlerini yerine getirebileceklerini aşılasa, bundan sonra artık, kapitalistin gördüğü gibi, kapitalist düzenin rezaletlerinin gerçekten önü alınabilir ve böylece de sorun çözümlenmiş olurdu.

İçgüdüleri inceleme bakımından «ekonomimizin rezaletlerini» araştırma ve saptama konusunda Dewey, şunları söylemektedir: «Zamanımızda endüstri düzeninin temelinde bulunan içgüdüler, okul çağında ya pratik bakımdan gözardı edilmekte ya da biçimi tamamen değiştirilmektedir. Bu yapıcı pratik içgüdüleri, daha çocuk ve gençlerde düzenli olarak ele almadan ve onları toplumsal yönde eğitmeden, tarihsel bilgilerle zenginleştirmeden ve bilimsel yöntemlerle denetlemeden ve aydınlatmadan önce ekonomik düzenimizin reza-

¹⁰ Aynı yapıt, s. 21-22

letini saptayabilecek, hattâ onlara karşı etkili olarak savaşılabilecek durumda olmalıyız.»¹¹

Kapitalizm, insanın insan tarafından sömürülmesi sonucu tarihsel olarak ortaya çıkan bir düzen, bir olgu değilmiş de bu düzenin oluşmasına üretime yönelik içgüdüler neden olmuştur, denilmek istenmektedir *Dewey*'in sözlerinde. Bu görüşe göre kapitalizmin, içgüdülerin bir ürünü olduğu; daha doğrusu onun kaynağının toplumsal değil, biyolojik olduğu ileri sürülmektedir.

Holmes ve *James*'de olduğu gibi *Dewey*'de de biyolojik içgüdüler, doğaüstü olanın yerine geçmekte, böylece de ekonomik düzenin korunmasının güvencesi olmaktadırlar. Bu, insan doğasından hareket eden toplum hakkındaki kuramın değişik bir türünden başka birşey değildir. İnsan doğası, içgüdüler yığını olarak anlaşılırsa, buradan tüm pratik amaçlar için insan doğasını değiştirmenin olanak dışı olduğu görüşü çıkar. *Dewey*'in ve pragmatistlerin görüşüne göre toplumun temeli, biyolojik içgüdüleriyle birlikte insanın doğasından oluşmaktadır. Toplumun temeli, bunlara göre, üretim güçleri değildir. Toplumun temelinin üretim güçleri olduğunu savunan görüşe göre, ki bu biricik bilimsel görüştür, insan toplumunun yapısı, bir organizasyon sorunudur. Bu yüzden üretim güçlerinin değişmesiyle toplum da değişir. Birinci görüşe göre ise, ki egemen sınıfın ideolojisine dayanmaktadır, toplum düzeni, içgüdülere dayanmakta ve hiçbir değişikliğe uğramadan sürüp gitmektedir.

ÇOCUKTAN HAREKET EDEN EĞİTİM: İÇGÜDÜLER KURAMI

Dewey'in pragmatist eğitim kuramında içgüdüler, başrolü oynar. Tüm içdürtü ve eğilimler... vb. en sonunda «ilk içgüdüye, temel içgüdüye» geri götürülür. Bu temel içgüdü ise *Morgan-Weismann*'ın hücre genetiğinin işleyişine ilişkin kuramına göre kalıtımla getirilmektedir. Böylece de biyolo-

¹¹ Ayrı yapıt, s. 22

lik temele dayandırılan *James*'in psikolojisi, *Dewey*'in «yeni eğitim kuramının» temelini oluşturmaktadır.

Dewey, «Çocuğun doğrudan doğruya içgüdü ve etkinliklerine»¹² dayandırdığı kuramını, geleneksel eğitim kuramına saldırı bahanesi altında geliştirmektedir. Aslında bu kuramı, ilk kez *Dewey* yaratmamıştır. *Fröbel*, içgüdülere dayanan eğitim kuramını bir kuşak önce Almanya'da ortaya koymuştu. *Dewey*'in, *Fröbel*'in hakettiği yüceltmede kusur etmediğini hemen görebiliriz. Her ikisi de çocuğun, eğitimin odak noktasında bulunması gerektiğini ileri sürmektedirler. *Dewey*, ayrıca, çocuğun içgüdülerinin önplana alınacağı bir okul düzenini savunmaktadır. Bunu da açıkca söylemektedir.

Dewey, eski eğitimin bazı özelliklerini haklı olarak eleştirmektedir. Fakat bu eleştiri ile eğitime ilişkin temel kavramları da reddetmeye yönelmektedir. Çünkü o, eski eğitimde «kötü» olanı, çocuğun dışında bulunan etkilere dayanan eğitim anlayışı ile özdeşleştirmektedir. Eski eğitim düzeninde çocuğun içgüdü ve kendiliğinden ortaya çıkan etkinliklerinden daha çok öğretmen ve ders kitapları, eğitimin temeli idi. *Dewey*, öğretme işinin içsel bir süreç olduğunu ve bu sürecin temelini çocuğun kendisinde ve özellikle de onun içgüdülerinde bulunduğunu ileri sürmektedir. O, eski eğitim kuramının bu biçimde ters çevrilmesine *kopernikvari bir devrim* demektedir. Bu, gerçekten kopernikvari bir devrimdir, ama ters gösterilmiş bir devrimdir. Buna göre toplum, çocuğun içgüdüleri çevresindeki rayda dolaşıp durmaktadır. *Dewey*'in gerçekleştirmek istediği şey, aslında devrim değil, bir karşı devrimdir. Buna göre eğitimin ağırlık noktası, eğitimi devralan sınıf ya da toplum değil, çocuğun içgüdüleri olmalıdır. Bu biçimde *Dewey*, çocuğun içgüdülerini burjuva etkilemesinin geliştirebileceği sanısını uyandırmaya çalışmaktadır: «Ders ve eğitim düzeninde şimdi ortaya çıkan büyük değişiklik, ağırlık noktasının değiştirilmesinden ibarettir. Bu, *Kopernik*'in ortaya koyduğu devrimden, yanı arz yerine güncel, yıldızların merkezi yapmasından aşağı kalır bir değişiklik, bir devrim değildir. Bu kez merkezde, uygulamaya yönelen

tüm eğitim önerilerinin içine aldığı *çocuk* vardır. Artık çocuk, herşeyin etrafında düzenlendiği bir merkezde bulunur.»¹³

Çocuk ve onun içgüdüleri, dersin merkezini oluşturmalıdır. Böyle olunca da iki yönlü bir eğitim sorunu ortaya çıkmaktadır: Eğitim, birinci olarak insan doğasında gelişmemiş içgüdüleri etkilemeli; ikinci olarak da onlara uygun araçlar sağlayarak kendilerini gösterme olanağı vermelidir. Bu yolla eğitim, eski eğitim düzeninden, daha doğrusu sistematik bilgi verme ve disiplin kazandırmadan daha iyi amaçlara yönelebilir. Dewey, «Bu yolu kabul etmek ve gelişmemiş içgüdüleri geliştirmek, eğitim açısından bakıldığında, bir cennettir» demektedir. Bu cennette burjuvazinin «disiplin», «kültür» ve «bilgi» adına istediği herşey, heran bulunmaktadır. «Cenneti ararsak, herşey bize kendiliğinden ummadığımız bir biçimde görünecektir. Bu, eğitsel açıdan yapılan yorumda eğer kendimizi çocuğun ihtiyaçları ve gerçek içgüdüleri ile özdeşleştirir, onun kabulü ve gelişmesini göz önüne getirirsek, yetişkinin yaşamında bulunan disiplin, bilgi ve kültür heran ortaya çıkar.»¹⁴

Dewey'i doğru yorumlayabilmek için, biraz önce yapılan alıntıdaki «yetişkin» sözcüğünü «burjuvazi» sözcüğü ile değiştirmek gerekir. Bu hususta o, çok duyarlı davranmaktadır. Çünkü herşeyin çocukta yoğunlaştığı kendi okul anlayışı ve pratik öğretim yöntemi, o zamanlar burjuva basını tarafından sert bir dille eleştirilmişti. Kapitalist sınıf, Chicago Üniversitesi'ndeki bu burjuva vaizin kendilerine nasıl yararlı bir iş yaptığının henüz bilincinde değildi. Burjuvazi, eski eğitimde temel konular olan disiplin, sistematik bilgi aktarma, burjuva dünya anlayışını şırınga etme, ahlâk anlayışı ve davranış biçimi gibi konuların onun eğitim kuramında bulamadıkları için Dewey'i suçladılar. Dewey, «The School and Society» adlı yapıtında kendi kuramının eski kuram ile eşit olmadığını, tersine sonuçları bakımından eski kuramı aştığını pekçok kez söylemektedir. Bugün egemen sınıf, Dewey'in eğitim kuramının anlamını artık anlamış bulunmaktadır.

Herşeyin çocuğun üzerinde yoğunlaştığı okulda öğretmen, acaba hangi ödevi yerine getirecektir? Öğretmen, «Ço-

13 Aynı yapıt

14 Aynı yapıt, s. 53-55

çuğun içdürtü ve içgüdülerini etkilemeli ve onların gelişmesine öyle bir yön vermeli ki çocuk yüksek bir anlayış düzeyine ve yargıda bulunma gücüne erişebilsin, etkili alışkanlıklar kazanabilsin.»¹⁵ Öğretmen, içgüdülerin gelişmesini yönetmelidir. Burada iki etmenin göz önünde bulundurulması gerekir. Birincisi, «Çocuğun kendi içgüdülerine giriş, ikincisi ise içgüdülerin yüksek bir düzeyde sona ermesidir.»¹⁶ Dewey'e göre birinci etmen açısından hareket edildiğinde öğretmenin girişini kendi eline alması, büyük bir pedagojik hatadır. Öğretmene belli bir etkinliği düzenlemesi izni hiçbir zaman verilmemelidir. Girişim, çocuğun kendisinden çıkmalıdır: «Hiçbir etkinliğin taklide dayanarak yapılmasına izin verilmemesi, genel bir ilkedir. Başlangıcı, çocuk kendisi yapmalıdır.»¹⁷ Öğretmen, çocuğun belli bir gelişme basamağında hangi içgüdüsünün ortaya çıkmaya zorlandığını bilmelidir. Onun görevi, yalnızca bunu bilmektir. Çünkü içgüdülerin gelişmesini sağlayan yeterli yüreklendirme ve materyal çocuğa zaten hazır olarak verilmektedir.

Daha sonra Dewey, şunları söylemektedir: «Biraz önce söylendiği gibi, *duyarlı* öğretmen, çocuğun belli gelişme aşamasında hangi güçlerinin ortaya çıkmaya zorlandıklarını, gerekli yüreklendirmeleri yapmak ve zorunlu materyalleri yaratmak için hangi etkinliklerin bu güçlerin ortaya çıkmasına yardımcı olduklarını bilmeleridir.»¹⁸ Öğretmen, içgüdülerini önceden tanımalı ve ders materyallerini ona göre yaratmalıdır, hazırlamalıdır. Bununla birlikte Dewey, bununla da yetinmemektedir. O, şunu söylemekle eski, yani dışardan, öğretmenden hareket eden eğitim anlayışının içine gizlice yeniden girmektedir: «Öğretmenin, çocuğun içgüdülerini ve bunun anlamını çocuktan daha iyi bildiği görüşü doğrudur. Fakat çocuğu yüreklendirme, çocuğun içinde bulunduğu gelişme aşamasına *uygun* olmalıdır. Bu yüreklendirme, çocuğun içgüdüsel olarak zaten yöneldiği uygun biçime ulaşmasını etkilemelidir.»¹⁹

15 Aynı yapıt, s. 123

16 Aynı yapıt

17 Aynı yapıt, s. 124

18 Aynı yapıt, s. 125

19 Aynı yapıt

Burada kuram ile pratik arasında, yani eğitim sürecinin öğretmennin düşünceleri aracılığıyla öğrencileri etkilemek olduğu gerçeğini maskeleymeye çalışan kuramda, bir çatlağın kendini gösterdiği görülmektedir. Bu kurama göre çocuk, kendi içgüdülerini harekete geçirmek zorunda kalırken, öğretmen de bunun için zorunlu materyalleri bulmak zorundadır. Böylece burjuva eğitimi, eğitimin taklit ve dış etkilerle harekete geçirildiği anlayışından daha çok çocuğun içgüdülerinden ortaya çıktığı görünümü vermektedir. Dewey, bunlardan birincisine ikinci dereceden, ikincisine ise birinci dereceden eğitim etmenleri demektedir. Bu kurama göre taklit ve yüreklendirme, çocuğa içgüdülerinin doğurduğu ihtiyaç ve isteklere ulaşmada yardım etmelidir. «Taklit ve yüreklendirme, doğal ve kaçınılmaz olgulardır. Fakat bunlar, çocuğun kendi istek ve düşüncelerine ulaşmada yalnızca birer araçtır.»²⁰ Zaten Dewey, duyarlı bir öğretmenin, çocuğun isteklerini, çocuktan daha iyi bildiğini söylemektedir. Buradan, çocuğun içgüdüleri, düşünceleri, istekleri ve ihtiyaçları ile öğretmeninkiler aynı olmalıdır, sonucu çıkmaktadır.

Dewey, eğitimin amacının «Çocuğun yeteneklerinin tam olarak geliştirilmesi»²¹ olduğunu ileri sürmektedir. Fakat yetenekler, içgüdülerin, içdürtülerin, isteklerin, ilgilerin ve düşüncelerin başka bir biçimde dile getirilmesinden başka birşey değildir. Fakat bunları öğretmen oluşturduğu için buradan, Dewey'in duyarlı öğretmen anlayışından sonra itiraf ettiği gibi, eğitimin amacının öğretmenin kendi okul çağında ve daha sonraki hayatında kazandığı anlayışları çocuğa sırtına etmekten ibaret olduğu sonucu çıkmaktadır. Buna karşılık tüm eğitim süreci, çocuğun içsel içgüdülerine uygun düşen, kalıtsal doğasının gün ışığına çıkması kendini göstermesi olarak ortaya konmaktadır.

Okulda *uygulama*, burjuva eğitim uygulamasıdır. Buna karşılık *kuram*, bu gerçeği gizlemeye yönelen burjuva demagojisidir. Okulun temel görevi, çocukların *olası en yüksek gelişmesini* sağlamaktır. Bunu hangi ana baba istemez. Öğretmenler de kendi görevlerinin, çocukların en geniş ölçüde insan olmaları için eğitmekten oluştuğunu bilmek isterler.

²⁰ Aynı yapıt, s. 126

²¹ Aynı yapıt, s. 127

Diğer yandan pek az ana baba, kendilerini ezen ve köleleştiren sınıfın görüşlerini çocuklarına aşılama için onları okula göndermek gerektiği görüşünü paylaşabilir. Ve pek az öğretmen de egemen sınıfın bir aracı olarak, bu sınıfın görüşlerini çocuklara zorla aktardıklarını kendi kendilerine itiraf edecektir. Dewey'in eğitim kuramı, kendisine hoş görünmeyen bu gerçekleri, ana baba ve öğretmenlerin gözünden saklamak için çok iyi uydurulmuş ve düzenlenmiş bir kuramdır.

Okuldaki etkinliklerin çocukta yoğunlaşması gerektiği hakkındaki kuramsal uydurmanın, burjuvazi tarafından belirlenen okulun pratik gerçekliğini gizleme amacına yöneldiği apaçıktır.

Şimdi de pragmatik eğitim kuramının psikolojik temelini inceleyelim.

PRAGMATİST EĞİTİMİN PSİKOLOJİK TEMELİ

Dewey, «Çağdaş Psikoloji»nin,²² ki bundan W. James'in ortaya koyduğu psikolojiyi anlamaktadır, eğitim kuramının temeli olduğunu söylemektedir. Hatta o, üniversitedeki deneme okulunu «Deneysel Psikolojinin Uygulama Laboratuvarı»²³ diye adlandırmaktadır. Dewey, sözünü sürdürerek okulun, «çocuğun eğitimini, çağdaş psikolojinin ortaya koyduğu gibi, zihinsel etkinlik ve büyüme süreçleri ilkelerine göre düzenlemek»²⁴ çabasında olduğunu söylemektedir.

James'in psikolojisinin ilk planda içgüdüler ve onların gelişmesi ile ilgilendiğini anımsayacak olursak, içgüdüleri merkeze alan eğitim kuramını, kuramsal olarak haklı göstermek için Dewey'in niçin özellikle bu psikolojiye dayandığını anlayabiliriz. Dewey için eğitim sorunu, içgüdü ve iç dürtülerin gelişme aşamalarını tanımak, daha sonra da söz edilen gelişme aşamasına ulaşılmışsa buna uygun ders malzemelerinin ve konularının ortaya konmasından oluşmakta-

²² Aynı yapıt, s. 90

²³ Aynı yapıt, s. 88

²⁴ Aynı yapıt

dır. Psikolojik büyümenin bu aşamaları, ilk planda biyolojik özellik gösterirler. *James*'in psikolojiyi büyük bir oranda biyolojiye geri götürdüğü ve onu, *Weismann*'ın kalıtım kuramı ile tamamladığını düşünecek olursak, burada gerçekte bir çelişki bulunmamaktadır. *Dewey*'in de aynı şeyi yaptığını biraz sonra göreceğiz.

Dewey, eğitim sorununu, kendi anlayışı açısından ortaya koymaktadır. Bu konuda şunları söylemektedir: «Sorun, çocuğun yaşantısı, yetenek ve gelişmesi ile uyumlu olan bir ders sürecini ortaya koymaktan ibarettir. Sorun, belli bir gelişme aşamasında egemen olan ihtiyaç ve yeteneklere uygun düşen ders konularının çeşitliliğini ve aralarındaki doğru ilişkiler ile seçilmiş materyalin çocuğun gelişmesinde organik olarak ortaya çıkmasını sağlayan yöntemleri saptamaktır.»²⁵ Dersler, çocuk ancak bunlar için olgunlaşmışsa, yürütülmelidir. Verilen dersleri almaya yetenekli olmak demek ise, yetenekler, ihtiyaçlar, ilgiler ve alışkanlıklar öyle bir gelişme aşamasındalar ki bu aşamada dersin içeriği «organik olarak çocuğun zihinsel gelişmesine uygundur.» Yetenekler, ilgiler, gereksinimler ve alışkanlıklar da «temel bir içgüdüye» dayanmaktadır. «Her ilgi, birinci planda, en sonunda temel bir içgüdüye dayanan bir alışkanlıktan ya da içgüdüden çıkar.»²⁶ Eğitim için önemli içgüdüler ise etkinlikle ilişkili olan içgüdülerdir. Başka bir anlatımla, «yaratma ve üretme içgüdüleridir.»²⁷

Psikolojinin görevi, yaratıcı ve üretici içgüdülerin hangi gelişme aşamasında tahta işleri, dokuma, yemek pişirme ve diğer elişleri gibi etkinliklerin çocuğun «doğal yaşamına» katılması gerektiğini bildirmektir. Şu halde burada *James*'in ortaya koyduğu psikolojinin, çocuğun gelişme basamakları hakkında bize ne öğretebileceği söz konusudur. *Dewey*, sorunu şöyle ortaya koymaktadır: «Psikolojiden devşirebildiğimiz çalışma varsayımları, gerçekten acaba hangileridir? Belli bir dereceye kadar devralınan psikoloji ile bir düzeyde olan hangi eğitimle ilgili karşı kuramlarla karşılaşmıştır.»²⁸

25 Aynı yapıt, s. 88/89

26 Aynı yapıt, s. 135

27 Aynı yapıt

28 Aynı yapıt s. 90

Dewey, *James*'in psikolojisinden aldığı üç varsayımın adını anmakta ve onları gözden geçirmektedir. *Eski* psikolojinin varsayımlarına karşı yeni psikolojinin onlara denk düşen varsayımlarını koymaktadır. Aynı zamanda da gerçekten eleştirilmesi gereken görüşlere karşı savaşılmaktadır. Bununla birlikte, daha sonra yanlış olanla birlikte doğru olanı da inkâr etmektedir. Böylece sonunda benimsediği tamamen karşı devrimci bir özellik gösteren psikolojiyi, kendi eğitim kuramının temellendirilmesinde kullanıyor. Fakat bu, o zamanlar henüz canlılığını koruyan geleneksel görüşleri eleştirme bahanesi altında yapılmaktadır.

Zamanında kendi ülkesinde geçerlikte olan psikoloji anlayışından alınan varsayımlar için Dewey şunları söylemektedir: «Bu sorunların tartışılmasına yaklaşan kişiye, çağdaş ve eski psikoloji arasındaki ayrılık gösterilmelidir. Bu ayrılık, üç noktada kendini göstermektedir.»²⁹ Birinci varsayım, bireysel bilincin, düşünceleri dış evren ile olan ilişkisinden kazandığı anlayışına karşıdır. Dewey'e göre kişi, bireyi toplumdan soyutlayarak ele aldığı için, bu görüşe karşı çıkmalıdır. Bu söz, kulağa hoş gelmektedir. Fakat biraz sonra Dewey, bireysel bilincin düşüncelerinin toplumla olan ilişkilerinden ne anladığını söylemektedir. Birey, düşüncelerini ve kendi zihinsel donatımını toplumdan almaktadır. Bu görüş, doğru; fakat temel sorun, bunun nasıl olup bittiğidir. Diyalektik ve tarihi materyalizme göre düşünceler, kişilerin toplumdaki toplumsal pratiklerinden, üretici ve bilinçli toplum hayatına katılmasından oluşmaktadır. Şu halde zihinsel donatım, beyinde ve merkezi sinir sisteminde fizyolojik kökleri olmasına karşılık, birinci derecede toplumsal süreçlerin ürünüdür.

Fakat bireyin bilinci, *James*'de olduğu gibi, Dewey'de de birinci derecede biyolojik olarak belirlenmiştir. Ana baba aracılığıyla toplum, bireyin yalnız fizyolojik yeteneklerini değil, aynı zamanda da zihinsel donatımını da kuşaktan kuşağa taşır. Doğuştan getirilen miras olarak bireye, kendi ruhu, kendi bilinci mensup olduğu ırkla birlikte hazır olarak verilmektedir. Böylece de eski psikoloji anlayışına yaptığı saldırı yardımıyla Dewey, kendi kuramının karşı devrimci

²⁹ Aynı yapıt

özelliğini maskeleyemeye çalışmaktadır. Aynı zamanda Dewey, eski anlayıştan olumlu olarak devralınması gereken şeyi, yani bireysel bilincin dış evren ile girişilen karşılıklı ilişki ile oluştuğunu da inkâr etmektedir. O, bilincin içten, bireysel mirastan hareket edilerek biçimlendiği görüşünü savunmaktadır.

İçgüdüleri merkeze alan eğitim kuramı için Dewey, öyle bir psikoloji aramak zorundaydı ki buna göre bireysel bilinç, dış evrendeki toplumsal pratikle değil, birinci derecede kalıtımla belirlenmiş olan içgüdülerle belirlenmiş olsun. Şöyle demektedir Dewey bu konuda: «Kalıtım düşüncesi yardımıyla bireyin zihinsel ve psişik donatımının ırkın mirası olduğunu, mirası kişinin geçmişten kalıtımla aldığı ve bunun bireyin geleceğini belirlediği tasavvuru kendini kabul ettirdi.»³⁰ Dewey'in sözünü ettiği buradaki psişik kalıtım, o zamanlar yeni ortaya atılan Morgan Weismann'ın genetik anlayışıdır. Bu genetik anlayış, organizmayı yalnızca genlerin taşıyıcısı olarak ele alır ve genlerin kuşaktan kuşağa değişmeden geçtiğini ileri sürer. Dewey'in sözünü ettiği zihinsel kalıtım, Weismann'ın genetik anlayışını James'in psikolojik olgulara aktarmasının sonucu olarak ortaya çıkan zihinsel yeteneklerin kalıtsal olarak belirlenmesinden başka birşey değildir.

Dewey'in yeni psikolojiden devraldığı birinci varsayımla, şu halde, şu ileri sürülmektedir: Zihinsel yetenekler, kalıtımla alındığı için toplumsal olgulardır. Bilinç ise kuşaklar arasında yalnızca bir araçtır. İçgüdüler ve içdürtüler, özleri değişmeden bireysel bilinç aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarılır.

Dewey'in kendi eğitim kuramını temellendirmede yeni dediği psikolojiden aldığı ikinci varsayım, hakikatın yerine etkinliği koymaya dayanmaktadır. Bu, doğrudan doğruya ve açık olarak James'den gelmektedir. Fakat bu varsayım bile eski görüşe saldırı örtüsü altında ortaya konmaktadır. Eski görüşe göre zekâ ve bilgi, psikolojinin içeriğini oluşturmakta ve bu içerik, coşkuları ve etkinlikleri kapsamaktadır. Eski görüşe Dewey'in yönelttiği saldırı, aslında haklı bir saldırdır; ancak Dewey bununla coşkuları, içdürtü ve içgüdü-

leri, psikolojinin biricik içeriği yaptığını, gerçek evrenin gerçek bilgisini dışarda bıraktığını gizlemeye çalışmaktadır. *James*'de olduğu gibi *Dewey*'de de zekâ ve bilgi, gerçeklik kavramının bulunmadığı etkinliğe indirgenmiştir. Böylece bilgi, ulaşmak istenilen amaçları bulmak için yalnızca bir yöntem, bir araç durumuna sokulmuştur. Bu yolla da bilgi ve hakikatın yerine *amaca hizmet etme* konmaktadır. Bu varsayımı kendi eğitim kuramında *Dewey*, öğrenme etkinliğinin konusu olarak amaç ve araç arasındaki ilişkiyi temellendirmek için kullanmaktadır.

Dewey'in, *James*'in psikolojisinden aldığı bu ikinci varsayım şu biçimde ortaya konmaktadır: «İkinci olarak, daha önceki psikoloji, bilgi ve zekâ psikolojisi idi. Coşkular ve çabalar, tamamen rasgele ve amacından saptırılmış bir biçimde ortaya çıkıyorlardı. Duyumlar üzerinde çok şey söylendi, fakat coşkular üzerinde hemen hemen hiçbir şey söylenmedi. *James*'in sözleriyle dile getirecek olursak, zihin, duyum ile düşünceler arasında orta bir kısımdır.»³¹

Dewey ve *James*, etkinlik ile hiçbir bağı bulunmadığı için eski bilgi anlayışını reddederken, aynı zamanda bilginin, etkinliği yönlendirebileceği anlayışını da inkâr etmektedirler. Başka deyişle onlar, bilginin hakiki bilgi olmasını, düşüncelerin nesnel maddi evrene uygun olması gerektiğini reddetmektedirler. Bu, her keresinde saptandığı gibi, pragmatistlerin en büyük suçlarıdır. Onlar, kuram ile pratiği, hakiki bilgi ile doğru etkinlikte bulunmayı birleştirdiklerini ileri sürerler; fakat sonra da hakiki kuram ile hakiki bilgiyi birbirlerinden uzaklaştırırlar. Böylece de pratiği, amaç ve araç arasındaki yararlı olma ilkesine dönüştürmekle, yönlendirmesiz ve yönetimsiz bırakırlar. Etkinliğe yön verebilmek için bilgi, nesneleri olduğu gibi ve onlar gerçek maddi evrende nasılsalar, öyle yansıtılmalıdır. Pragmatistler, özellikle bu görüşü reddetmektedir. Onlar, bilgi yalnızca ve yalnızca pratikle, uygulama ile sınırlıdır demektedir. Bu, her türlü yönlendirmeyi dışarda bırakan bir görüştür. Çünkü bu görüş, bilimsel olan kuramı tahribetmektedir. Bu görüşün yardımıyla *Dewey*, çocukların işçi olarak yetişecekleri okulda

31 Aynı yapıt, s. 92-93

zihinsel bilgilerin kazanılmasını önleyen kendi kuramını savunmaktadır. O, bilgilerin *nasıl* aktarılacağı üzerinde durmakta, insanların tarih boyunca kazandıkları hakikatlar aracılığıyla gerçek dünyanın bilgisi üzerinde durmamaktadır.

James'in psikolojisinden alınan ikinci varsayım, şu halde, gerçek bilginin ortadan kaldırılması, etkinlik için model olarak amaç ve araçta yararlı olmanın egemen kılınması olmaktadır. Bu, pragmatizmin tüm alanlardaki anti bilimsel tutumunu ve zihinsel olanın bilinmesinin düşmanı kesildiğini gösterir.

Üçüncü varsayımı da *Dewey*, *James*'in psikolojisinden almış, onu kendi eğitim kuramının temellendirilmesinde kullanmıştır. Bu varsayım, çocuğun içgüdü ve içdürtülerinin gelişme aşamaları ile ilgilidir. Bu üçüncü varsayım da *Dewey*'in görüşlerinin karşı devrimci özelliğini açıkca ortaya koymaktadır. Bu kez *Dewey*'in saldırısı, zamanını çoktan doldurmuş olan bilincin hiç değişmediği, tüm zamanlar için geçerli olmak üzere doğuştan hazır olarak verildiği görüşüne yönelmektedir. Fakat *Dewey*, bu anlayışı eleştirdikten sonra bile, bu anlayışı kendi kuramında değişik bir biçimde savunmaya kalkışmaktadır. Bu anlayışı, başlangıçtan beri varolan ve kendisini basamaklar biçiminde geliştiren içgüdü ve içdürtü anlayışına dönüştürmektedir. Hatta o, bilincin değişmeyen bir olgu olmadığını, bir gelişme süreci olduğunu ileri sürmektedir; fakat gelişme kavramından da içgüdünün basamak basamak kendini geliştirmesini, kendini gün ışığına çıkarmasını anlamaktadır. Böyle bir görüşten hareketle eğitim için şu sonucu çıkarmaktadır: Her öğretim yönteminde, içinde bulunan gelişme basamağını geliştirmiş olan içgüdüleri göz önüne almak gerekir. Öğrenme, içinde bulunan gelişme basamağı ile uyumlu bir düzeyde olmalıdır. Neyin, hangi aşamada öğretilebileceği, ancak pratikte öğretilcek olan şeyi denemekle ortaya çıkabilir. Bu deneme yanılma olayı, *Dewey*'in Chicago'daki deneme okulunun görevi olmuştur.

Dewey, gelişme basamakları için şunları yazmaktadır: «...Zihni, biz kendini geliştiren birşey olarak, bu yüzden de özü gereği değişen ve aynı zamanda da farklı zaman aşamalarında farklı kavrama, yetenek ve ilgileri uyandıran birşey olarak anlıyoruz... Bilincin kendini geliştirdiği ve bu geliş-

menin çeşitli aşamalarda kendine özgü tipik özellikler gösterdiği tasavvurunu ciddiye aldığımız takdirde, eğitimin içeriğinin de değiştirilmesi gerektiği apaçktır. Öğrenme sürecinde ders içeriklerinin, hazır bilginin parçalanmış evrensel kısımları göz önüne alınarak değil, belli bir zaman aşamasında egemen olan etkinliğin yönlerine göre yapılacağı apaçktır...»³²

Dewey'in yorumuna göre ilgilerin kaynağı *temel içgüdü* olduğundan, gelişme basamakları kavramı biyolojik psikolojik bir alan tarafından taşınmaktadır. Çocuğun gelişme basamağını, onun içine girdiği toplumsal ilişkiler değil, tersine, Dewey'in ileri sürdüğü gibi, doğuştan getirilen içgüdülerin gelişmesi belirlemektedir. Şu halde, bu anlayışa göre basamaklar, biogenetik bir özellik göstermektedir. Dewey'in öne sürdüğü gelişme basamakları, kuşkusuz biyolojik olarak belirlenmemişlerdir. Onlar, daha çok çocuğun içine girdiği burjuva ilişkilerinden kaynaklanan psikolojik gelişme aşamalarıdır.

A. N. Leontjew, Sovyet psikolojisi üzerine yazdığı bir makalesinde, gelişme aşamalarının biogenetik kuramının pedagojide tipik bir burjuva yöntemi olduğunu ortaya çıkarmıştır. «Burjuva psikolojisinde çocukluğun çeşitli gelişme basamaklarında ele aldığı, herkes tarafından bilinmektedir. Bu, kendini az ya da çok çocukta hazır bulunan özelliklerin gelişmesi gibi ele alınan psişik gelişmenin metafizik yorumundan hareket etmesinde açığa çıkmaktadır. Başka bir anlamla, yanlış bir biçimde, bunlar, çocuğun psikolojik gelişmesini biyolojik gelişmesi ile aynılaştırmaktadır. Ayrıca da dış değiştirmeye ya da gelişmesini cinsiyet bezlerinin işlevlerinin temeline koyan biyolojik yasalar denilen yasaları, çocuk psikolojisine aktaran kuramlardan hareket etmektedirler. Bunlar, çocuğun psikolojik gelişmesini, büyümenin bir görünümü olarak göstermeye çalışan geliş güzel yapılan denemelerdir».

Çocukluğun, pedagojik olarak, çeşitli gelişme basamaklarında ele alınmasının uydurma bilimsel bir özellik gösterdiği apaçktır.»³³

32 Aynı yapıt, s. 94-96

33 A. N. Leontjew, *Belträge aus der Sowjetpsychologie*, Berlin, 1951, s. 29

Bu burjuva gelişme basamakları kuramına karşılık Sovyet psikologları şunu saptamışlardır: «İlgili gelişme basamağına yazgıcı bir biçimde sokulan, bu gelişme basamağında yazgıcı bir biçimde ortaya konan psişik özellikler, belli toplumsal koşullar altında olup biten çocuk yaşamının bir ürünü, eğitimin ve dersin bir ürünü olarak ortaya çıkar.»³⁴ İçgüdülerin gelişmesinde biogenetik aşama olarak Dewey'in göstermek istediği şey, aslında kapitalist toplumdaki dersin, eğitimin ve yaşamın ürünüdür. Öğrenme basamakları, gelişme basamakları, biyolojik olgulara değil, birinci derecede toplumsal olgulara dayanır.

Dewey'in *James*'den aldığı üçüncü ve sonuncu varsayım, gelişme basamaklarının biogenetik kuramıdır. Bunlar, içsel içgüdülerin, eğilimlerin, içdürtülerin, ihtiyaçların ve ilgilerin gelişme basamaklarıdır.

Dewey'in ileri sürdüğü bu üç varsayım, karşılıklı olarak birbirlerine bağlıdır. Birisi verilirse, diğerleri de zorunlu olarak onun mantıksal sonucu olarak ortaya çıkar. Çünkü eğer zihinsel yetenekler, biyolojik belirleme ile içgüdüler, eğilimler... vb. olarak kalıtımla kazanılıyorsa, burada bilginin, bu doğuştan verilmiş içgüdülerin doyurulması araçları ile ilgilendiği sonucu çıkar. Kısaca söylendiğinde, bu üç varsayım, eğitim kuramı için kapsamlı sonuçları içermektedir. Üçüncü varsayımdan, yani içgüdülerin, içdürtülerin kendilerini basamak basamak geliştirdikleri görüşünden yola çıkarak Dewey, yeni dediği psikolojiden eğitim için temeller almaktadır. Şöyle demektedir Dewey: «Psikolojik varsayımlarla eğitim alanında ulaşılmak istenilen sonuçlar hakkında konuşmaya başlayacaksak, ilkönce gelişme basamaklarından yola çıkmak uygun olur.»³⁵ Kısacası Dewey, kendi eğitim kuramının temeline büyümenin biogenetik anlayışına dayanan basamaklar kuramını yerleştirmektedir. Bu kuramın temelini içgüdü ve ilgileri almaya hazır olduğu anda belli bir ders konusunun çocuğun «doğal gelişmesi sürecine» sokmak gerektiği anlayışı oluşturur. Acaba ders konusu nedir? Dersin konusu, içgüdü ve ilgileri açısından çocuğun ihtiyaçlarını doyuran

³⁴ Aynı yapıt

³⁵ John Dewey. *The School and Society*, s. 97

araçtır. Pragmatik eğitimin tüm uğraşısı, amaç ve araç ilişkisini kurmak ve başarıya giden yoldaki tüm engelleri ortadan kaldırmaktır.

BİLGİNİN YERİNE AMAÇ VE ARACI KOYMA

Dewey'e göre tüm gelişme basamaklarındaki eğitimin amacı, amaç ile araç arasındaki ilişkiyi kurmaktır. O, bu konuda şunları söylemektedir: «Genel hareket noktası, aracın amaca uygunluğudur. Amaçlar, ilgiden doğar. İlgi ise en sonunda temel içgüdüye dayanan bir içgüdüden ya da bir alışkanlıktan oluşur.»³⁶ Ona göre belli bir gelişme basamağında çocuğun, bilerek ya da bilmeyerek, hangi amaç ve ilgileri gerçekleştirmeye yöneldiğini; onu, ilgilerinin başarılı olmasına yardım eden araçları kullanmaya götüren şeyin ne olduğunu bulup çıkarmak, eğitimin amacıdır. Başka bir anlamla amaç, çocuğun kendi amacına ulaşmada etkili olan araçları seçmede ve onları kullanmada yetenekli kılmaktır.

Dewey, üniversiteye bağlı deneme ilkokulunda iki «yaş grubu» üzerinde araştırma yaptığından, iki devreden söz etmektedir: «Birinci yaş grubu için, yani 6-8 yaşlar arasındaki çocuklar için tipik olan şey, onların doğrudan doğruya toplumsal ve kişisel ilgileri, faaliyete, tasavvura ve dile getirmeye yol açan aracısız bağılıklarıdır.»³⁷ Bu yaş grubu, etkinlik ile tasavvur, amaç ile araç arasındaki ayrımı henüz yapamamaktadır. Onlar, «aracısız yaşantının belirlenmemiş birliğinde yaşamaktadırlar.»³⁸ Bununla birlikte, «aracısız yaşantının belirlenmemiş birliği, çocukluk yaşamının bu devresi için tipik olan etkinlikte bulunma ile ölme arasındaki sıkı bağılılığı»³⁹ gösterir.

İlk kez ikinci aşamada eğitim, öncelikle amaç ve aracın uygun olarak kullanılması ile ilgilenir. Sekiz ve dokuzuncu yaştan itibaren onbir ya da onikinci yaşları içine alan ikinci

36 Aynı yapıt, s. 135

37 Aynı yapıt, s. 97-98

38 Aynı yapıt, s. 99

39 Aynı yapıt

yaş grubu, «çocuğu eylem yasalarına yöneltmek için uygundur. Bu gelişme basamağında çocuğu *zorunluluğun* bilgisine götürmek, bu tür çalışma ve araştırma yöntemlerini uygulamak ve zihinsel olarak onlara egemen olmasını sağlamak, kendi başına sonuçlara ulaşmasını sağlamak söz konusudur.»⁴⁰ İçinde nesnel dış evrenin yansıdığı bilgiler değil, tersine istenilen amaca götürmeyi vadeden her araç. İşte Dewey'e göre eğitimin içeriği burada aranmalıdır. Kişisel deneyim, hakikatın yerine konmaktadır. Yararlı olan herşey, etkili olan herşey, «gerçek» olarak adlandırılmaktadır. Dewey, bu yöneme göre işçi sınıfının çocuklarını *eğitmek* istemektedir. Bu çocuklar, insanlık tarafından kazanılan bilgi ve hakikatlerle tanıştırılmalıdır. Çünkü onların eline bunlar geçerse, kapitalist sınıf için tehlikeli olurlar. Bu nedenle bu çocuklara, etkinliğin yasaları öğretilmelidir ki iyi çalışma gücü verebilsinler. Daha önemlisi ise amaca uygun yalan ve görüşlerle egemen sınıfın kölelik ve ezme düzenine kendilerini bağlayan ideoloji ile mücadele etmesinler diye, işçi sınıfı çocuklarının elinden *hakikat* silahının alınmasıdır. Eğitimin, etkinlik yasaları ile sınırlandırılması, beyazların üstünlüğü, Anglosakson ırkının üstünlüğü ve emperyalizmin öldürücü tüm ideolojik silahlarının üstünlüğü yalanı için kapıları açık bırakmaktadır.

N. K. Gonçarov, Birleşik Devletler'de eğitim anlayışını inceleyen bir makalesinde, bu konuda şunları söylemektedir: «Pragmatistlerin öğrenme etkinliğinin temeline öznel yaşantıyı koydukları, bu yaşantıyı kazanmaya ilişkin kuramlarının ise inançlar temeline dayandığı apaçıktır. Onların görüşlerine göre düşünceler, bilim ve toplumsal deneyimi ve maddi nesnel evreni yansıtmaz; onlar, insanlığa yararlı oldukları ölçüde değerlidirler, gerçektirler. Dewey, «Bir görüşün değer ölçüsü, onun yöneldiği sorunu çözme yeteneğidir. Hakikatın ölçeği ise pratikte birşeyler gerçekleştirme olanağıdır» demektedir. Pragmatistler, hakikatın nesnelliğinden değil, tersine hakikatın yararlılığından söz etmektedir. Böyle bir karşı devrimci felsefe, Amerikan burjuvazisine çok hoş görünmektedir. Çünkü yararlı olduğu sanılan herşey, *gerçek* olarak

nitelendirilmektedir. Marşal Planı, karşı devrimciler için yararlıdır, o halde aynı zamanda da *gerçektir*. İşçi sınıfı aleyhine çıkarılan tüm yasalar da yararlıdır, o halde onlar da *gerçektir*. Böyle bir sofizmle herşey ispatlanabilir, hatta Amerikan kan dökücülerinin suçsuz kuzular olduğu ya da karşı devrimci pedagogların, tüm insanlığın velinimetisi olduğu anlayışı bile.⁴¹

Eğitimin her zaman amacı, *niyet* edilen amaca ulaşmada yararlı olan *araçları* bulmaktır. Çocuk, 8-9 yaşına girer girmez, eğitimin bu özelliğine göre eğitilmelidir. Eğer birisi, başka renkleri olan insanların üstünlüğü hakkında bir duygu uyandırmak isterse, temel içgüdüde kökleri bulunan isteklerin, ihtiyaçların, içgüdülerin doyurulması için kuşkusuz bir *araç* bulmaya çabalayacaktır. Sözelimi böyle bir duygu Ku-Klux Klanı'nda ortaya çıkabilir ve yeşerebilirdi. Eğer bu duygu, bir isteğin doyurulmasına yarıyorsa, *gerçektir*, hakikattir. Pragmatist kuramdan hareket edilirse, bunların gerçek olmadığını göstermek için kişinin elinde hiçbir ölçek de yoktur. Gerçi Dewey, bunu kuşkusuz açıkca söylemiyor; fakat bu, onun tutumunun mantıksal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Dewey, ikinci gelişme aşamasında uygulanması gereken ders konusunu ya da amaca yönelen araç yöntemini, aşağıdaki biçimde ortaya koymaktadır: «Sekiz ya da dokuzuncu yaştan itibaren onbir veya onikinci yaşlara kadar uzanan ikinci aşamada amaç, değişimleri tanımak ve çocuğun geçirmekte olduğu değişimleri göz önüne almaktan ibarettir... Yöntem için de benzer bir sorun söz konusudur: Çocuğun kendisinde benzer içsel gelişmenin zorunlu olduğu bilgisini kazanmasına yardım etmek. Başka anlatımla kendi başına sonuçları amaçlamaya onu yetenekli kılan çalışma ve araştırma yöntemlerini pratik ve zihinsel olarak egemen olma zorunluluğunun bilgisini kazanmasına yardım etmek.»⁴²

James, eğitimin amacının «etkinlik yasalarını» ya da çocuğun gelişmesindeki değişikliklere en iyi bir biçimde uyan değişmez sonuçlara ulaşmada *uygun araç* bulmak olduğunu

41 N. K. Gonçarov. Schule und Unterricht in den USA im Dienste der Reaktion. İçinde: Sowjetpädagogik, Kasım 1949

42 John Dewey. The School and Society, s. 99-100

söylemektedir. Bu amaç, eğer bir yandan etkinlik yasalarını, diğer yandan da bilgi ve hakikat arasındaki ayrılığı tanıyamıyorduk; Dewey'in bilgi ve hakikatin yerine amaç ve aracı koyduğunu bilmeseydik, doğru gözükebilirdi. Dewey'in ve okulların çocuğa uygun gelişme basamağında aktarmak istedikleri amaca yararlı olma, kuşkusuz burjuvaziye daima yararlı görünen şeydir. Örneğin bugün ilerici ülkelere karşı yürütülen atom savaşı denemeleri ve kıskırtmalarla yürütülen savaş histerisi gibi.

Eğitim yöntemi de ortaya konan eğitim amacından çıkmaktadır. Yöntem, öğrencinin kendi başına sonuçlara ulaşmasını yetenekli kılan araştırma yöntemlerine egemen olması zorunluluğunun bilgisini elde etmesine yaramalıdır. Çocuk, sorunun, W. James'in söylediği gibi, «başarıya ulaşmak olduğunu» öğrenmelidir.

«Amaca yönelik aracı» kullanmakla başarıya ulaştıracak olan etkinlik yasalarını öğrenme süreci olan eğitim, oniki yaşından sonra da sürmektedir. Deneme okulunda denemeler yapıldığı için Dewey, eski okulun çeşitli derslerinde, örneğin tarih ve doğa bilimleri derslerinde amaç ve yöntemin nasıl olabileceğini yalnızca özetlemekle yetinmektedir. Tarih dersi hakkında Dewey, şunları söylemektedir: «Amaç, evrensel bilgi aktarmak değil, tersine toplumsal sonuçlara ulaşmada kullanılan toplumsal iş süreçlerinin bilgisinden ibaret olduğundan, tüm Amerikan tarihini kronolojik bir biçimde düzenleme denemesi yapılmamaktadır... Amaç, kişilerin karşılaştıkları çeşitli engelleri ve çözüm yollarını gösteren türlü türlü iklimsel ve yereysel koşulların bilgisini ortaya koymak, diğer insanların amaçlarını ve çeşitli tarihsel geleneklerini açıklamaktan ibarettir.»⁴³

Tarih, belli amaçlara ulaşmak için hangi araçların geçmişte etkili olduğunu bilmek için öğretilir. Tarih, kronolojik sırasıyla değil, tersine devrim ve sınıf savaşlarına yol açan etkili yöntemin ne olduğunu kavramak için öğrenilir ve bu amaç için öğretilir. Bir de tarih, insanların, geçmişte toplumsal kaynaklı olmayan ve sömürge ülkelerindeki sömürme ve baskı ile de hiç ilgisi olmayan engellerin üstesinden nasıl

geldiklerini, yani iklimsel ve yereysel koşulların doğurduğu engelleri nasıl yendikleri biçiminde de öğretilir. Tarih, böylece amaca yönelik geçmişteki başarılı ya da başarısız araçların öğretilmesi olarak ele alınırsa, tarih dersi için ortaya konan öğretim izlencesinin dışına çıkarılmış olur. Dewey'in tarih dersi anlayışı, işçi sınıfının kız ve delikanlılarına bir tarihin bulunmadığını, tersine belli amaçlar için çeşitli araçların kullanıldığını öğretecektir.

Doğa bilimi dersi hakkında da Dewey, şunları söylemektedir: «Genel hareket noktası olan amaca yönelik aracı kullanmak, doğa bilimi dersindeki çalışmayı da belirler. Derste deneylerin yapılması, insanlara değerli sonuçlar sunan süreçlerin öğrenilmesine ayrılmıştır. Birinci aşamada çocuk, kendini üretici olmaktan daha çok araştırmacı olarak ortaya koyar. Onun deneyleri, tıpkı oynadığı oyunlarda olduğu gibi, kendi kendisini ortaya koymanın biçimleridir. Daha sonra da belli sonuçları ortaya çıkarmak için çeşitli materyallerin ya da yardımcı araçların nasıl kullanıldığını bulmaya girer.»⁴⁴ Böylece doğa biliminde, nesnel evrendeki şeylerin ve süreçlerin hareketine uygun düşen yasalar ve olgular değil, tersine istenilen sonuca ulaşmak için bulunan etkinlik yasalarının nasıl olduğu bilgisi söz konusu olmaktadır. Bu, asla doğa bilimsel bir ders olamaz, tersine öğretim izlencelerinden doğa bilimlerinin kapı dışarı edilmesi demektir. Bu burjuva eğitim kuramcılarında bekleyebileceğimiz birşeydir. Çünkü hakiki bir manevi bilim gibi hakiki bir doğa bilimi egemen sınıf için, eğer bunlar işçi sınıfının eline geçerse, büyük bir tehlike olurlar.

Diğer dersler hakkında da Dewey, şöyle konuşmaktadır: «Amaç araç ilişkisi, diğer çalışma alanları için de geçerlidir.»⁴⁵ Diğer çalışma alanları olarak de elışı, yemek pişirme, dikiş dikme, okuma... vb. sayılmaktadır.

Dewey, öğretim izlencesindeki tüm derslerde, «amaç ile araç arasındaki bilinçli ilişkinin özel ilkesi, kendini birinci ilke olarak gösterir»⁴⁶, demektedir. «Tüm çalışma alanlarında bunun üzerinde önemle durmak, çocuğun gelişmesinde kesin

44 Aynı yapıt, s. 101-102

45 Aynı yapıt, s. 102

46 Aynı yapıt, s. 103

etki yapacaktır»⁴⁷, diyerek sözünü sürdürmektedir. Buna göre bilginin ve hakikatin dayandığı şey olarak amaç ve araçta pragmatik yararlılığın üzerinde önemle durmak, çocuğun gelişmesinde birlikli ve yoğun bir etki yapacaktır. Bu etki, kapitalist sınıfın emperyalist aşamada özelliği olan ah-lâksal ve zihinsel çürümesi ile çocuğun özdeşleştirilmesi amacına yönelmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak Dewey, eğitim alanında manevi efendisine ve ustasına dayanmaktadır. *Fröbel*, gelişme basamaklarının biogenetik kuramını 1826 yılında Almanya'da yayınlanan «İnsan Eğitimi» adlı yapıtında temel tez olarak ortaya koymuştu. Dewey, deneme oku'lu hakkında bilgi verirken şunları söylemektedir: «Dört ile onüç yaşları arasındaki çocukların katıldığı okul, ilk kez *Fröbel* tarafından bilinçli olarak savunulan belli ilkeleri gerçekleştirmeye çabalar.»⁴⁸ *Fröbel*'in kuramında merkezi bir rol oynayan ilkelerden birisini Dewey, şu biçimde dile getirmektedir: «Her pedagojik etkinliğin kökeni, çocuğun içgüdü ve içdürtüleri tarafından belirlenmiştir. O, ister duyumlar olsun, ister düşünceler olsun, dış bir aracın kullanılmasını kapı dışarı eder.»⁴⁹

Bu, kendisinden pragmatist eğitim kuramının çıkarıldığı temel ilkedir. Bu ilke, eğitim tepesi üstü dikerek, ters bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu, kaba bir öznel idealizmdir. Bu, eğitimi, çocuğun içgüdüsel olarak belirlenen zihinsel yeteneklerine bağlı olarak ele alır; çocuğun görüş ve düşüncelerinin dışardan, yani öğretmen, kitaplar ve toplumdaki yaşam tarafından yapılan etkiye bağlı olduğunu reddeder. Diğer tüm alanlarda olduğu gibi burjuvazi, halkı kendi ideolojisi ile zehirlemek için pedagoji alanında da öznel idealizme ihtiyaç duyar. *Charles Peirce*'ün öznel idealizmi, *Berkeley* ve *Hume*'dan aldığı gibi, Dewey de merkezde içgüdüler bulunan

47 Aynı yapıt.

48 Aynı yapıt, s. 111

49 Aynı yapıt, s. 112

özel eğitim kuramını *Fröbel*'den almakta ve onu, pedagojisi-
sinde *amaç için araç kullanma* pragmatist yöntemini temel-
lendirmede kullanmaktadır.

Dewey, pragmatist eğitim kuramının ve yönteminin so-
nucunu öğretmenler için yönergelerde özetlemektedir. O, öğ-
retmenler için iki yönerge ortaya koymaktadır. Birincisi, öz-
nel içgüdü kuramına dayanmaktadır. Eğer öğretmen, çocuğu
hangi etkinliğe yönelteceği üzerinde düşünürse, şu soruyu
ortaya koymalıdır: «Bu etkinlik, çocuğu kendi içinde içgüdü
tarafından belirlenmiş kökeni olan ve onda gün ışığına çık-
maya zorlanan yetenekleri olgunlaştıracak birşey midir?»⁵⁰

Öğretmene sunulan ikinci yönerge ise şunu buyurmakta-
dır: «İçgüdünün çocuktaki gelişme aşamasına uygun bir et-
kinliği seçtikten sonra öğretmen, çocukta daha sonraki ama-
ları anlama ve amaçlara bir araç görevi yapacak etkinlikle-
rin zorunlu olduğunu kavrama duygusunu geliştirmeye»⁵¹
çaba göstermelidir. Şu halde, burada açıkça görüldüğü gibi,
özel içgüdü kuramı, amaca yönelik yararlı olma eğitim yön-
temine yol açmaktadır.

Dewey'in «The School and Society» adlı yapıtı, pragma-
tist eğitim kuramının Birleşik Devletler'de oluşturulmasını
gösterir. Yüzyılın başlangıcından beri onun felsefi anlayışı,
ülkedeki ileri gelen öğretmen yetiştiren kuramlarda örnek
alınmıştır. Fakat bu eğitim kuramı, ilerici bir eğitim kuramı
değildir. O, tamamen gerici bir özellik taşır. Buna karşılık
dürüst, mesleğine düşkün ve yetenekli öğretmenin elinde bu
kuram, eski ve otoriter eğitim tipini ortadan kaldırmaya yar-
dım etmiştir. Bu, eğitimde teori ve pratiğin gelişmesinde ta-
rihsel ve zorunlu bir görevdi. Aynı zamanda pragmatik ola-
rak davranmak, öğretmene, kendi işlerini bağımsız ve yaratıcı
olarak yapma olanağı da sağlamıştır. O, eğitim sürecinde
önemli bir noktayı gözler önüne sermiştir: Bir birey olarak
öğrencinin gelişmesini, öğretmenin sözlerini papağan gibi
tekrarlamaktan kurtarmıştır. Fakat tüm bunlara karşılık
pragmatist eğitim kuramı, eski okul düzeni yerine neyin ko-
nacağı hakkında öğretmeni ve okulu çıkınazlara sürüklemiş-
tir. O, Birleşik Devletler'de eğitimi, tıpkı eski eğitim gibi,

50 Aynı yapıt, s. 114

51 Aynı yapıt, s. 147

egemen güçlerin çıkarlarının hizmetine sokmuş ve aynı zamanda da eğitimi 20. yüzyıl burjuvazisinin koşullarına uydurmuştur.

Dewey ve öğrencileri, *Counts*, *Childs*, *Kilpatrick*, *Keleher*, *Washburne* ve diğerleri, içgüdü kuramını ve amaca hizmet etme yöntemini bir otorite olarak benimsemişler ve böylece de eğitimin, emperyalist karşı devrim için yararlı kalmasının güvencesini yaratmışlardır. *Gonçarov*, bu konuda şunları yazmaktadır: «*Dewey*, *Counts* ve öteki eğitim kuramcıları, burjuva çıkarlarını yalnızca ekonomide değil, aynı zamanda da amerikan gericilerinin ilgilerinin yöneldiği etkinliklerde de korumak için kesin bir savaş yürütmektedirler.»⁵²

Çeşitli alanlarda yirmi yıl boyunca pragmatizmi yüceltme girişiminin doruğunu teşkil eden *Dewey*'in «*The School and Society*» adlı yapıtı yayımlandığında zaman, pragmatist felsefenin yapılması için artık olgunlaşmıştı. *Peirce*'ün makalelerini yeniden keşfeden *W. James*, pragmatist felsefeye bir biçim vermek için *Fiske*'nin tarih bilimi anlayışından, *Holmes*'in hukuk kuramından, *Dewey*'in eğitim kuramından ve kendi psikolojisinden yalnızca sonuçlar çıkarmaya ihtiyaç duyuyordu. O, bunu yaptı ve hiçbir şey dokunulmamış olarak bıraktı. Hiçbir suretle demagojiye başvurmadiğı yazıları, pragmatizmin özünü tüm açıklığı ile gün ışığına çıkarmaktadır. Şimdi de *W. James*'i incelemeye geçelim.

«Hakikat, kısaca söyleyecek olursak, düşüncede tasarladığımız şeye yararlı olan şeyden başka birşey değildir. Başka bir anlatımla, doğru olan şey, davranışımızda bize yararlı olan şeydir.»¹ Bu görüşüyle James, pragmatik düşünüş biçimini tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır. James, daha sonra bu konuda şunları söylemektedir: «Burada yararlı olmayı, hemen hemen tüm ilişkilerde ele alıyorum.»

James, bunları 1907 yılında, başka deyişle ABD emperyalizminin ilk büyük sarhoşluk döneminde, yani Roosevelt'in «büyük kışkırtmayı» yönettiği devrede söylemektedir. Bu dönem, palavracılık ve kuvveti ele geçirme dönemi idi. Bu dönemde, aynı zamanda, yüksek kârlar elde etme eğilimi işçi sınıfı tarafından doğrudan doğruya önlenememesine karşılık yine de işçi sınıfının bilinci gelişmişti. Eğer işçi sınıfını ezmek mümkün olsaydı, tüm olanaklar yeni dünyanın endüstrileşmesine açılmış olacaktı. Bu ise «amerikan yüzyılı» olarak adlandırılacaktı.

İşte burada James, ülküdaşlarına yardıma koştu. İçinde yaşadığı zaman gibi, utanmadan, çekinmeden açıktan açığa emperyalist görüşleri topladı ve onları birbiriyle uzlaştırmaya çalıştı. O, bir tek cümlede kendi sınıfının zihniyetini açık-

1 Williams James. *Pragmatism*, s. 222

lamaktadır: «Bir düşünce, yaşamamıza yararlı olduğuna inandığımız sürece hakikattir.»² Kuvveti ele geçirme iradesine denk düşen «inanma iradesi», bilim, kuram ve hakikatın yerini alır. Buna karşılık yaşamımız için yararlı olan şey, pratik değeri olan herşey, nesnel maddi evreni bir kıyıya iter ve ortaya *gerçek* olarak çıkar. *Peirce*'ün «bilimsel yöntem» gibi bir özür ile gizlemeye çalıştığı demagojik temellendirmeler, *James*'de artık bırakılmıştır. Pragmatizmi, yararlılık ilkesinin yüceltilmesi, yani dolar ideolojisinin yüceltilmesi ve taçlandırılması olarak ortaya koymaya yönelmiştir.

19. yüzyılın son onyıllarında dinin kitleler üzerindeki etkisi oldukça azalmıştı. Bu yüzyılın son onyılına gelinceye kadar ABD'de felsefe, kendini mutlak idealizmle özdeşleştiren teoloji ile kaynaşmıştı. Mutlak idealizm ise kötülüğün görelî ve sınırlı olduğunu, buna karşılık tanrının iyi olduğunu, herşeyin biricik anlam vericisinin tanrı olduğunu, ezeli-ebedi olarak mükemmel olduğunu savunuyordu. Bu, şu ilkeye dayanan bir din felsefesi idi: Herşey düşünülebilen dünyaların en iyisinde en iyi bir biçimde bulunmaktadır. Kötülüğe karşı bu teslimiyet kuramında kapitalist sınıfın gözle görülür bir çıkarı vardı. Ama kapitalistler için istenmeyen nokta, emekçi halkın, kendilerini bu uydurma kuramdan kurtarmaya başlaması idi.

Böyle bir durum, egemen sınıf için bir tehlike oluşturmaktaydı. Bunun için de egemen sınıf, yeni bir ideolojik silaha ihtiyaç duyuyordu. Bu, öyle bir silah olacaktı ki onunla bilgisizliğe ve kör inançlara yeni bir temellendirme sağlanacak, aynı zamanda da bunlara bilimsel bir maske takılabilecekti. Bundan böyle bilim ile dinin uzlaştırılması, kapitalist ideolojinin güncel gündemini oluşturunuyordu.

W. James, kapitalist ideolojinin zor bir durumda olduğunun bilincine varmıştı. Bu, 1907'de yayınlanan önemli yapıtı «Pragmatism»in daha birinci bölümünde olanca açıklığı ile görülmektedir. Burada o, temel ilgisinin, «bugünkü din felsefesinin gösterdiği boş ve yüzeysel iyimserliğine karşı bir başkaldırma»³ dediği şeye yöneldiğini söylemektedir. O, böyle

² Aynı yapıt, s. 75

³ Aynı yapıt, s. 28

bir başkaldırmanın örneğini, anarko sendikalist olan ve sosyalistler ile işçi eylemleri üzerinde de belli bir ölçüye kadar etkili olan *Morrison J. Swift*'in «Human Submission» (Alımla Tevekkül) adlı yazısında bulmaktadır. *James, Swift*'in deillerine büyük bir önem vermektedir. Çünkü *James*'e göre bunlar, işçilerin büyük bir kesiminin düşüncelerini dile getirmektedir. O, *Swift*'in kapitalizmi eleştiren ve işsizlik, yoksulluk, hastalık ve açlık üzerine söylediği cümlelerini alıntı olarak vermekte, sözünü aşağıdaki saptama ile bitirmektedir: «Bu gibi durumlar hakkında önümde bir sürü haber bulunmaktadır... Bunlar hakkında cilt cilt kitaplar yazılabilir. Bir yazar, kısa bir süre önce bir İngiliz dergisinde, 'tanrı bize kendisini kendi evreni ile açtı' diye yazmaktadır... *W. H. Bradley* de, 'mutlak olan, ne kadar eşitsizlik ve yakınmaları içeriyorsa, o kadar tamdır' demektedir? *Bradley*'a göre evren, bu katledilmiş insanlar aracılığıyla zenginleştirmiştir. Buna o, felsefe demektedir. Profesör *Royce, Bradley* ve iyi yetişmiş düşünürler, mutlak olanın sırlarını çözdüler ve kötülüğü, acıyı lar ebeliği ile evrenden atmak istediklerken, bunun, evrenin ne olduğu hakkında gelişmiş bir bilince sahip olan özün gerçekliği ve durumu olduğunu söylediler. Bu kişilerin, yaşantıları aracılığıyla yaşadıkları şey, işte bu *gerçekliktir*. Filozoflar düşlerle uğraşmaktadırlar; buna karşılık yaşayan ve duyanlar, hakikatı tanımaktadır. İnsanlık bu görüşe sarılmıştır. Kuşkusuz filozof ve sermaye sınıfı değil, tersine sessiz düşünen ve duyan insanların büyük bir kesimi tarafından. Tıpkı din uzmanlarının ve skolastiklerin, onları değerlendirmişinde itiraf ettikleri gibi, bu insanlar artık evren hakkında kendilerine özgü bir yargı oluşturmaktadırlar...

Bu olguların tartışmasız gösterdikleri gibi din, artık değersizdir, boşdur. İnsanlık bundan sonra kendini artık dinin korunmasına veremeyeceği gibi, değerli zamanını da onun tarihsel gelişmesini incelemek için harcamaz. Dinin zamanı geçmiştir. O, kendini, kendi özellikleri ile olanaksız kılmıştır. İnsanlık, artık ne tartışmalı sistemleri denemek için ne de ezeli ebedi değerleri kavramak için zaman yitirecektir.»⁴

4 Aynı yapıt, s. 28-32

Bu alıntıdan sonra *James*'in doğuştan beri mensup olduğu sınıfın durumu hakkında tam bir bilince sahip olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Susarak düşünen ve duyan insanların büyük bir kesimi, aracısız yaşantıları sonucunda kapitalizmin kötülüğünü görmektedir. Bu gerçekler, dinin artık boş olduğunu çürütülemez bir biçimde göstermektedir. Bu nedenle kişi, değerlerini yitirmiş idealist sistemlerle vaktini öldüremez. Bu gerçekleri tanımak, toplum düzenini değiştirmeye ve kötülüğü ortadan kaldırmaya götürmelidir. Bu tutum, sahip olmak istediği herşeyi *James*'e veren toplumun temel kalelerini sarsmıştı. Buradan kendisi ve mensup olduğu sınıf için *James*, şu sonucu çıkarmaktadır: «Bu, bir empiristin, rasyonalist bir programa tepkisidir. Bu, mutlak bir inkârdır. Din, diyor *Morrison L. Swift*, 'bir uyur gezer gibidir. Onun için gerçek şeyler, var değildir... O, bizi sorguya çeken bir mahkeme gibidir.' Onun görüşüne göre, ister nazık, ister kaba olalım, başarısızlığa uğramaktayız. Bizlerden hiçbirimiz, onun yargılarını düşük değerde gösteremeyiz. O, olgun bir düşünür örneğidir. Bu düşünür, büyük talepler ortaya koyar. Eleştirici itirazları ve hoşnutsuzlukları ise en sonunda yazgıcı bir özellik gösterir.»⁵

Kısaca söylendiğinde *James*, dinin kitleler üzerindeki egemenliğinin artık kalmadığını, bu nedenle de dine dayanan bir felsefeden kaçınılması gerektiğini öğütlemektedir. Çünkü dine dayanan felsefe, artık hem toplum için, hem de felsefe için kötü sonuçlar doğurmaktadır. Bunun yerine *James*, zamanının manevi durumunu daha iyi yansıtabilecek ve kitleleri uyutabilecek bir felsefe anlayışı önerisiyle ortaya çıkmaktadır: «Bu sorunun çözümü için burada ben, kendi önerimi getiriyorum. Tuhaf görünen pragmatizm adı altında bir felsefe ortaya koyuyorum. Bu felsefe, iki talebi birden yerine getirmektedir. O, tıpkı rasyonalizm gibi, dinsel içeriği korumakta; diğer yandan da, empirizm gibi, gerçeklerle sıkı bir ilişki içindedir.»⁶

Görüldüğü gibi burada pragmatizm, kapitalist sınıfı tehdit eden sorunun çözümü olarak önerilmektedir. Gerçi *James*, bunu açıkca söylememektedir; ama *Swift*'in öne sürdü-

5 Aynı yapıt, s. 32

6 Aynı yapıt, s. 32-33

gü kanıtlara dayanması, pragmatizmin kapitalist sınıfın ihtiyaçlarını yerine getirmede bilinçli bir deneme olduğunu kuşku götürmeyecek derecede ortaya koymaktadır. Pragmatizm, bilim ile dini uzlaştırmada, *Ralp Barton Perry*'nin «Thought and Character of William James» adlı yapıtında bize inandırmaya çalıştığı gibi, *masum* bir çaba değildir⁷.

Daha 1875 yılında, yani Harvard Üniversitesi'nde psikoloji dersleri verdiği yıllarda *James*, bu sorunun bilincinde olduğunu açıkça göstermektedir: O, üniversitede felsefe üzerine bir konferans vermek istemişti; ancak üniversite yönetimi, bir doğa bilimcisinin felsefe üzerine konferans vermesi konusunda, ki o zamanlar felsefe, büyük oranda din felsefesi olarak anlaşılyordu, bir karara varamamıştı. Bunun üzerine *James*, üniversite yönetimine kendi görüşlerini kabul ettirmek amacıyla bir mektup göndermişti. Bu mektubunda *James*, şunları söylemekteydi: «Zamanımızda evrim kuramı, arkeolojik buluntular, merkezi sinir sistemi ve duyu organları hakkındaki bilgilerden hareket eden gerçek bir bilim oluşmaktadır. Bununla az ya da çok ilgilenen bir sürü makale ve deneme gazete ve dergilerde yayınlanmaktadır. Sorun, öğrencilerin bu dergilere ya da kitaplara dayalı bilgileri yüzünden bu konuya soğuk davranan profesörlerin kurbanı yapıp yapılmayacağıdır. Veya bilimsel eğitimi yardımıyla tüm bilimsel akıl yürütmenin gücünü tanıyabilecek durumda olan, aynı zamanda da yazarlığa daha çok amatörce tanışıklık sayesinde okulda okuduklarından başka birşey bilmeyen kişilerde sık sık raslanan belli ham görüşlerden, çarpık görüşlerden kendini koruyan bir adama, yüksek okul iş vermeyecek midir?»⁸

Bu açıdan bakıldığında *James*'in bu görüşünde, ele avuca gelecek yeni birşey yok. Kısaca söylendiğinde burada, eğer yüksek okul felsefesinin inceliklerini bilen ve bilimi dinle uzlaştıracı bir adama görev verecek olursa, öğrencileri, güçlü doğa bilimcilerinin ve görüşleri gittikçe yayılma özelliği gösteren materyalistlerin belli «ham» görüşlerinden kormanın olası olduğu söylenmektedir. Sonunda *James*, ken-

7 *Ralp Barton Perry. Thought and Character of William James, Boston, 1935, Cilt 1, s. 165*

8 Aynı yapıt, s. 11

di görüşünü üniversite yönetimine kabul ettirmeyi başarmıştır.

James için en büyük düşman, bilim ve materyalizmdi. Bunlara karşı durmanın biricik silahı, o zamana kadar din ve idealizmdi. Din ve idealizm artık güvenilecek dallar olmaktan çıktığından, onların yerine yeni bir felsefe konmalıydı. İşte pragmatizm, bu oyunun oynanmasında uygun bir araç olarak kendini gösterdi.

BİLİM VE DİN

Bilinmesi gereken birinci nokta, felsefe tarihinde *James*'in pragmatizme hangi yeri verdiğidir. O, 1898 yılında *zamanın* pragmatizm için *olgunlaştığı* hakkındaki sözlerini tamamen unutarak, başka bir yerde bu konuda şunları söylemektedir: «Pragmatik hareket denen şey, ki bu ad bana hiçbir şey söylememektedir, ama onu değiştirmenin zamanı da artık geçmiştir, ansızın bulutlardan kopup gelmiş birşey görünmektedir.»⁹ Bulutun bir felsefeyi nasıl dünyaya indirdiğini, *James*'in felsefe tarihini ele alış biçiminden çıkarabiliriz. «Felsefe tarihinde, bir ölçüde birbirleriyle çarpışan insan mizaçları kendini gösterir.»¹⁰ Demek ki «bulut», insan mizacını temsil eden bir deyim olarak kullanılmaktadır. Bu görüşü benimseyen kişinin oluşturduğu felsefe, o kişinin içinde yaşadığı, yaşamını sürdürdüğü toplum, mensup olduğu sınıf ya da değerlerini benimsediği sınıf tarafından belirlenmektedir. Böyle bir felsefe, insanın kişisel mizacına dayanmaktadır. Felsefe tarihi, tarih boyunca birbirleriyle çatışan *mizaçların* tarihi olmaktadır. *James*'e göre, gerçekte iki türlü mizaç vardır: Birincisi kaba ve materyalist; ikincisi zarif ve idealist. Böylece felsefi materyalizm ile idealizm arasındaki çatışma, sınıf mücadelesinin ideolojik bir cephesi değil, arka arkaya gelen uzlaşmaz mizaçların tarihi olmaktadır.

James, felsefe tarihinin birbirleriyle çatışan mizaçların tarihi olduğu tezini ortaya koyduktan sonra, sözünü şöyle

9 William James. *Pragmatism*, s. VII

10 Aynı yapıt, s. 8

sürdürmektedir: «Felsefe tarihini bu biçimde ele almak, bazı meslektaşlarıma değersiz görünse de ben, filozoflar arasındaki görüş ayrılıklarının pekçoğunu açıklamak için bu farklı görüşümüzün hesabını vermeye hazırım. Hangi mizaca sahip olursa olsun, meslekten bir filozof, felsefe yaparken mizacını gizlemeye çalışır. Mizacı, anlaşılmaya dayanarak kabul edilmiş bir temellendirme ilkesi değildir. Bu nedenle bu ilke, kendi sonuçlarında yalnızca kişiye bağlı olmayan temellendirmeden ibarettir. Fakat gerçekte filozofun önyargısı, büyük ölçüde onun mizacı tarafından etkilenir. Hatta bu etkileme, filozofun başlangıçta ortaya koyduğu nesnel öncüllerin etkisinden daha fazla olur.

Mizacı yüzünden filozof, temellendirmede şu ya da bu tarafa eğilim gösterir. Böylece de o, gerçeğin ya da ilkenin kendi başlarına gerektirdiklerinden tamamen apayrı, daha fazla duygusal ve daha fazla kynik, dünya anlayışına ulaşır. Filozof, kendini tamamen mizacına teslim eder; *kendini* mizacının eline bırakır. Mizacına uyan bir dünya istediği için filozof, dünya hakkında mizacına uygun düşen bir tasavvura inanır.¹¹

Tarih biliminde ve felsefede önerilen *mizacı kuramı*, işte budur. Bu, kapitalist sınıf için yararlı bir kuramdır. Çünkü toplumun maddi yaşamı ile bu yaşamın kişinin bilincinde oynadığı rolü tamamen yok saymaktadır. Burada kişinin, *Platon, Aristoteles, Kant, Hegel, Marx ve Engels* hakkında bilmek istediği herşeye sahip olmak için, hangi mizacıyla ilgilendiğini, yani kaba mizacıyla mı, yoksa zarif mizacıyla mı ilgilendiğini bilmesi yetecektir. Fakat *James*, mizacıların nereden oluştuğu sorusunu sormamaktadır. Çünkü bu soruyu kendisine yöneltmiş olsaydı, çıkış noktasına geri dönecekti. Onun için mizacı, değişmeyen insan doğasının, doğuştan belirlenmiş olarak getirilen içgüdülerin ayrılmaz bir parçasıdır. Böyle bir tutum, sınıf mücadelesini felsefenin alanından çıkarmaya ve bu mücadeleyi engellemeye pek elverişli idi. Böylece de felsefe tarihinin bir bilim olacağı sanılıyordu¹². Fakat bilimsel olmak için felsefe ve tarih bilimi, bireyin dışında nesnel olarak varolan evrenin, toplumun gelişmesine

11 Aynı yapıt, s. 7-8

yönelmelidir. *James* ise ortaya attığı tezle felsefenin tüm sorunlarını, salt öznel, bireyle ilgili sorunlar olarak ele almak zorunda kalmaktadır.

Eğer siz inatçı iseniz, materyalist, empirist ya da olaylara bağlı bir insansanız, demektir. Buna karşılık zarif iseniz, idealist, rasyonalist ya da ezeli ebedi ilkelere inanan kişisiniz, demektir. *James*, zihinsel donatımın bu iki tipinin temel özelliklerini, kaba ve zarif başlıkları altında şöyle sıralamaktadır¹³ :

ZARIF

Rasyonalist (ilkelere yönelen insan),
İntelektüalist
idealist
İyimser
Dine bağlı
İrade özgürlüğüne inanır
Monist
Dogmatik

KABA

Empirist (Olaylara bağlı insan)
Sensualist
Materyalist
Kötümser
Din dışı
Yazgıcı
Pluralist
Kuşkucu

James, iki tür insan tipinin özelliklerini bu biçimde öbekleştirdikten sonra şöyle sürdürmektedir sözünü: «Hiçbir kişi, hem olayları, hem de ilkeleri göz önüne almadan bir saat bile yaşayamaz.»¹⁴ Ve «Çocuğumuz bu iki şeyde iyi olana karşı eğilim duyarız.»¹⁵ Böylece o, kaba olanla zarif olanın, yani materyalizm ile idealizmin, bilim ile dinin, gerçekler ile uydurmayı birbiriyle uzlaştırmak için herşeyi hazırlamaya çabalamaktadır. O, her iki yanda iyi olan şeyleri almayı önermektedir. Fakat bunlar, hangi şeylerdir? Bunlar, kimin iyi dediği şeylerdir? *James*, şöyle demektedir: «O, olayları gerekli saymakta, bilimi gerekli görmektedir; fakat bir dine sahip olmayı da istemektedir.»¹⁶ *James*'in «O» dediği kimdir?

12 A. Sbdanov. Über Kunst und Wissenschaft. Dietz Verlag, Berlin, 1951, s. 83

13 William James. Pragmatism, s. 12

14 Aynı yapıt, s. 9

15 Aynı yapıt, s. 13

16 Aynı yapıt, s. 15

Cevap, apaçıktır: *Swift*'in tuttuğu yolu tutmak. *Swift*, bir dinin gerekli olduğunu söylememiş miydi? Kapitalist sınıf, hem bilime, hem de dine ihtiyaç duymaktadır. Ama kendi çıkarlarını koruyabilmek için onların birbirleriyle uzlaşmasını da istemektedir. Fakat bu uzlaşma, gerçekte bir uzlaşma değildir, tersine bilimi dine dayandırmaktır.

James, ayrıca «Siz» sözcüğünü de kullanmaktadır. Bunu kullanmakla daha içten etki yaptığını sanmaktadır. Şöyle demektedir: Siz, bir çıkmazdasınız. Siz, olaylar ve din istiyorsunuz, fakat size bunu ya da şunu seçme olanağı veriliyor. Siz, bilim ile din, materyalizm ile idealizm arasında kesin bir uçurum buluyorsunuz.

James, «Size ne gibi bir felsefe sunulmalı ki ihtiyaçlarınıza uygun olsun?» diye sormakta ve bu soruyu şöyle cevaplamaktadır: «Size, yeteri kadar dinsel özellik taşımayan bir empirik felsefe ve amaçları için yeteri kadar empirik olmayan bir din felsefesi verilmektedir.»¹⁷ *James*, kehanetini sürdürmekte ve şunları söylemektedir: «Olaylara büyük değer verenlere bakacak olursanız, eylemde kaba bir programı ve 'din ile bilim' arasındaki çatışmayı göreceksiniz. Bu, ya monist materyalizmde ya da dünya tarihini yalnızca maddenin parçalanması ve eylemi olarak bakan ve bu arada dini, nazik bir biçimde kapıyı gösteren *Spencer*'in görüşlerinde ortaya çıkmaktadır... Kısaca siz, içinde yalnızca kaba olanların rahatlık duyduğu materyalist bir evrenin içine girmektesiniz.»¹⁸

James, bu sözleriyle şunları söylemek istemektedir: «Siz» kuşkusuz bunu istemezsiniz. «Siz» elbette olaylarla bir ilişki kurmak istersiniz, fakat bu ilişkinin materyalist bir ilişki olmasını istemezsiniz. Çünkü materyalist ilişkiler size, bir tek bakış açısından önerilmektedir. Öte yandan *James*, bu sözleriyle, «Siz, bir din felsefesi, ya da hayatla ilişkisi olmayan bir din felsefesi de elde etmek istersiniz; fakat bu aşkın idealizm ya da theizm, sizin ihtiyaçlarınızı doyuramaz. *Swift*'in uyarısından da bildiğiniz gibi, bunlar halk tarafından kabul görmezler. Nesnel idealistlerin, *Green*, *Gaird*, *Bosanquet* ve *Royce*'nin size verebilecekleri hiçbir şeyleri de yoktur artık.

17 Aynı yapıt

18 Aynı yapıt, s. 15-17

Bu filozoflarda bulduklarınızla egemenliğini sürdüren empirizm ile elele giden materyalizme karşı durabilirsiniz, fakat bunun cezasını, somut yaşamla olan ilişkiyi yitirmekle ödersiniz»¹⁹ diyerek görüşünü pekiştirmek istemektedir. Mutlak ya da aşkın idealizm, «Eğer zarif görüşü temsil eden kurama yönelirseniz, bu iki sistem arasında seçim yapmanız gerekmektedir... Fakat bunların her ikisinin de içleri boş ve dünyaya yabancıdır.»²⁰

Şu halde felsefede dayanacağınız kuramlara baktığınızda savunulması olanak dışı olan iki kuramla, yani birincisi sizin düşmanınız olan materyalizmle, ikincisi ise eskiyen dinsel idealizmle karşılaşsınız. Birincisi, sizin düşmanınızdır; ikincisi ise artık kullanılamayacak derecede eskimiştir. İşte felsefe tarihi, bu kaba ve zarif görüşlerin arka arkaya gelen ürünlerinden başka birşey değildir. Fakat siz, ne yalnızca *kaba*, ne de yalnızca *zarif* felsefe istiyorsunuz. Sizin istediğiniz felsefe, kaba ve zarif ya da zarif ve kaba veya kaba içeriği olan zarif bir felsefedir.

«Siz, öyle bir sistem istiyorsunuz ki» diyor *James* ve buradaki «Siz» sözcüğü ile emperyalistleri kastediyor kuşkusuz, «bu sistem iki şeyi uzlaştırsın: Olaylara karşı bilimsel bağlılık ve onların hesabını vermeye hazır olmak; kısaca söylendiğinde uyum yapan ve kendini uyum durumuna getiren akıl; aynı zamanda da insanın ortaya koyduğu eski değerlere güvenme ve ister dinsel isterse romantik olsun buradan çıkan kendiliğindenlik.»²¹ «Ben» diyor *James*, «tuhaf görünen pragmatizm adı altında öyle bir felsefe ortaya koyuyorum ki bu felsefe iki soruyu da cevaplayabilecek güçtedir. Bu, kaba ve zarif bir felsefedir; burada zarif olan, kaba biçime büründürülmüştür. Bu felsefe, size uzun yıllar boyunca yararlı olacaktır. Bu, tamamen sizin isteğiniz üzerine ortaya konmuş bir felsefedir. Umuyorum ki bu felsefe sizi düşünceniz için aradığınız orta yola götürecektir.»²²

James, bu söylediklerinden aşağıdaki sonucu çıkarmaktadır: «Pragmatist felsefe, olaylarla iyi bir ilişki içindedir. Fakat *Spencer*'in tersine, ne onunla işe başlar, ne de onunla

19 Aynı yapıt, s. 19

20 Aynı yapıt, s. 18-20

21 Aynı yapıt, s. 20

22 Aynı yapıt, s. 40

işî biter. Olumlu dinsel görüşleri dışarda bırakmaz. Onlara da sempati duyar ve bu sempati içinde onları ele alıp inceler.²³

Bu sorunun anahtarı, «Siz» sözcüğünün anlamında yatmaktadır. Eğer bu sözcüğü tekelci kapitalistler gibi anlayacak olursak, bu sözcük yalnız apaçıklık getirmiyor, aynı zamanda da bir inanç özelliği gösterdiğini de ortaya koyuyor. *James*, böyle bir çevirinin hesabını *Morrison L. Swift*'ten aldığı bir alıntı ile vermektedir. *James*'in eski din felsefesinin milyonlarca insanı artık ideolojik uşaklıkta tutamayacağı görüşü, kuşku götürmeyecek açıklıktadır. Dinin halk üzerindeki etkisini yeniden sağlamak, kapitalist sınıf için zorunlu ol-maktaydı. *James* mensup olduğu sınıfa, pragmatizmin orta yol olduğu yutturmacası ile, dinin halk üzerindeki etkisini kendi felsefesi ile sağlayacağı konusunda güvence vermektedir. Acaba bu felsefi görüşün önemli olan içeriği nedir?

James, mutlak idealizme ve geleneksel dine saldırı bahanesi altında evrendeki zorunluluğu ve düşüncede hertürlü kesin bilgiyi inkâr etmektedir. Fakat sonunda dîni ve kara cahilliği arka kapıdan kuramına sokmaktadır.

James, «pragmatizmin özü» üzerinde konuşurken, onu, «bir yandan yöntem, diğer yandan da hakikat diye adlandırılan şey üzerinde genetik bir kuram»²⁴ olarak ele almaktadır. Aslında ise, sıra düzenini ters çevirmiştir. Çünkü pragmatik yöntem, *Peirce*'de olduğu gibi, hakikatı elde etmeden önce, onun ortadan kaldırılmasını zorunlu kılmaktadır. Hem pragmatik yöntem, hem de hakikat kuramı, bir dünya anlayışını gerekli kılar. Bu nedenle biz de burada bu sorunu mantıksal sırası içinde inceleyeceğiz: Dünya anlayışı, hakikat kuramı ve yöntem anlayışı.

23 Aynı yapıt.

24 Aynı yapıt, s. 65-66

JAMES'İN DÜNYA ANLAYIŞI

William James, 1905 yılında, «uzun yıllardan beri kendime özgü bir dünya anlayışı geliştirdim. Haklı ya da haksız, bu yolda öyle ilerledim ki şeyleri başka bir açıdan görmek, benim için olanaksızlaştı. Ortaya koyduğum bu dünya anlayışına *köktenci empirizm* adını verdim.»²⁵ demektedir. Nedir bu *köktenci empirizm*? Bu, ne türden bir dünya anlayışıdır? Bu konuda *James*, görüşünü şaşılacak bir açıklıkla ortaya koymaktadır. *James*, pragmatizm, «yeni birşey değildir. O, öz bakımından yeni birşey getirmediği halde, eski pekçok felsefi akımlarla uyum içindedir.»²⁶ demektedir.

Bu felsefi akım üzerinde kafamızı, uzun uzadıya yormaya hiç de gerek yoktur. *James*, pragmatizmin hangi eski felsefi görüşlerle uyum içinde olduğunu açıkca söylemektedir: «Pragmatizm, tek olana önem verdiğinden adcılıkla, pratik yararı göz önüne aldığından faydacılıkla, yalnızca dinsel çözümlere kötü gözle baktığı, metafizik soyutlamalara karşı olduğu için de pozitivizmle uyuşma içindedir.»²⁷ Kısaca söylendiğinde pragmatizm, evrenin varlığını reddeden tüm felsefi görüşlerin yamalı bohçasından başka birşey değildir. Bu felsefi görüşlerin ortak noktası, duyuşal yaşantıyı, süje ile obje arasındaki bir ilişki olarak değil, gerçekliği kendi özünden yaratma işini bilince bırakmalarıdır. Burada hemen *Berkeley*'in, *Hume*'un felsefeleri anımsanmaktadır. Bu nedenle *James*, bu filozofları, kendi felsefesinin öncüleri olarak adlandırmaktadır.

James'in öznel idealizme sempati duyması, hatta onu kabul etmesi, onu doyurmamıştır. Bu, onun şu sözlerinde açıkca görülmektedir: «Ne *Locke*, ne de *Berkeley*, ortaya koydukları hakikatı sonuna dek düşünmüşlerdir. Bana, savunduğum kavramın bile, ilk kez onlar tarafından kullanılan 'pragmatik' yöntemin zorunlu bir geliştirilmesi olarak görünmektedir.»²⁸ *Hume*'un köktenci empirizmi ile ilgili olarak da şun-

25 *William James. Essays in Radical Empiricism. New York 1912, s. 40-41*

26 *William James. Pragmatism, s. 10.*

27 Aynı yapıt, s. 53-54

28 *William James. Essays in Radical Empiricism, s. 10*

ları söylemektedir: «Bu, mozayik türünden bir felsefedir. Bu felsefe, bir sürü olgular felsefesidir. Bu olguları, ne *Hume*, ne de onu izleyenler, ne öze, ne de kendi objesini yaratan mutlak akla geri götürebilmişlerdir.»²⁹

James'in benimsediği bu kuram, papaz *Berkeley*'in «esse est percipi» ya da «varolmak, algılanmış olmaktır» biçiminde ortaya koyduğu öznel idealizmin bir görünüşüdür, bir türüdür. Gerçek nesneler, herhangi bir dış evren ile ilişkisi olmayan duyumlardan hareket edilerek üretilmektedir. *Peirce*, *James* ve pragmatizm, bağımsız gerçekliğin bu türlü bir inkârını, yani *Berkeley*'in görüşünü, «varolmak, inanmış olmaktır» biçiminde yorumlayabilirlerdi. Gerçeklik, insanın inandığı şey olamaz. Her zaman gerçeklik, bilincin ortaya çıkmasından önce varolan, onu bilen bilinçten bağımsız olan, nesnel maddi bir evren olarak ortaya çıkar. Fakat bu türlü bir gerçekliği inkâr etmek, köktenci empirizmin birinci ödevi ve özelliğidir.

James, aynı felsefi akımı savunan çağdaşlarından söz ederken, ortaya koyduğu dünya anlayışının temel özelliğini, daha yakından gün ışığına çıkarma olanağını bize vermektedir. «Burada *Sigwart*, *Mach*, *Ostwald*, *Pearson*, *Nilhaud*, *Poincare*, *Duhem* ve *Ruyssen*'i andığımda» diyor *James*, «uzman kişiler, bu kişilerin de benim üzerinde durduğum görüşü savunduklarını göreceklerdir.»³⁰ *Lenin*, bir yapıtında *James*'in saydığı sekiz kişiden beşinin maskesini yırtmıştır. *Lenin*, onların «Machizm ya da Empiriokritisizm» adını verdiği akımın temsilcileri olduklarını açıkca ortaya koymaktadır. *Lenin*, «Machçılar deyimini, empiriokritisizm deyimini ile aynı anlamda kullanıyorum»³¹ demektedir. *James*'in adını andığı ve *Lenin*'in felsefi sistemlerinin maskelerini yırttığı kişiler, *Mach*, *Ostwald*, *Poincare*, *Pearson* ve *Duhem*'dir. *Lenin*, bu felsefi okulun, «papaz *Berkeley*'in kullandığı kanıtlardan başka hiçbir kanıt ortaya koymadığını»³² göstermiştir.

Lenin'in saptadığı gibi, bu felsefede temel sorun şudur: «Şeylerden, nesnelerden duyumlara ve düşüncelere mi gidil-

29 Aynı yapıt, s. 42

30 Aynı yapıt.

31 W. İ. Lenin, *Materyalizm ve Empiriokritisizm*, s. 11

32 Aynı yapıt, s. 27

melidir ya da düşünce ve duyumlardan nesnelere mi gidil-melidir?»³³ Bu, *Engels*'in söylediği gibi, tüm felsefeyi farklı iki yönde belirleyen ayırdedici sorudur. *Lenin*, «Birincisi, ya-ni materyalist yön *Engels*'le; ikincisi, yani idealist yön ise *Mach* ile sürmektedir.»³⁴ demektedir. *Lenin*, *Mach*'a olduğu kadar *James*'e de uygun düşen bir özelliği ortaya çıkarmak-tadır: «Hiçbir kaçamak, hiçbir sofizm... *Ernst Mach*'ın nesne-leri, duyumların bir örgüsü olarak ele alan öznel idealizmi, ki bu *Berkeley*'in ortaya koyduğu öznel idealizmin geniş ge-tirilmesinden başka birşey değildir, apaçık ve tartışılmaz ger-çeği görmemezlikten gelemiz. Eğer beden, *Mach*'ın söylediği gibi duyumların bir kombinasyonu ise ya da *Berkeley*'in söy-lediği gibi duyumların bağlantısı ise, buradan zorunlu olarak tüm evren benim tasavvurumdur, sonucu çıkar. Bu kabulden hareket edildiğinde kişinin, kendisinin dışındaki insanların varolduklarına ulaşmaması olanaksızdır. Bu, tam anlamıyla bir tekbenciliktir.»³⁵

Peirce ve *James*, *Berkeley* ve *Mach* gibi, kendilerini ku-ramlarının mantıksal sonucundan, yani tekbencilikten kurtu-ramazlar, yani «tüm evren, benim tasavvurumdur» ve diğer insanlar yalnızca «benim tasavvurum» oldukları için ben, havasız bir alanda yüzmekteyim. Evrende varolan, yalnızca benim. İşte bu görüş, *James*'in geliştirdiği *inanma iradesinin* önkoşuludur. Çünkü düşüncemin ya da bilincimin dışında hiçbir şey var değilse, buna ya da şuna inanmakta beni en-gelleyecek hiçbir şey de yok demektir. Tasavvuruna sahip ol-duğum şeyde, inancım bana yardımcı olabilir. Bu türlü du-rumlarda, yaşayabilmem için, kendimi inancıma bırakmalı-yım. İşte katıksız bir tekbencilik. Pragmatik felsefenin ama-ca yönelik voluntarizminin temeli, işte bu tekbencilığe da-yanmaktadır. *Berkeley*'in «esse est percipi» ilkesi, pragma-tizmin «varolmak, inanılmış olmaktır» ilkesine dönüştürül-müştür. *Berkeley*, «ortaya koyduğu hakikatı sonuna kadar düşünmemiştii» derken *James*, aslında bunları göz önünde bulunduruyordu. Fakat *James*'in ortaya koyduğu kavram, *Berkeley*'in ilk kez kullandığı pragmatik yöntemin asla ge-liştirilmesi değildir.

33 Aynı yapıt, s. 31

34 Aynı yapıt.

35 Aynı yapıt.

Berkeley'in öznel idealizminin sonucu olarak ortaya çıkan tekbenciligi, *James*'in voluntarizm biçimine dönüştürmesi, emperyalizm aşamasında bulunan kapitalizmin kokuşmuşluğunu örtbas etmek için zorunluydu. Tarih, işte bir kuramın sonuçlarını bu biçimde gün ışığına çıkarmaktadır.

James'in ortaya koyduğu felsefenin, aslında *Mach* ve *Berkeley*'in felsefeleri ile aynı düzeyde olduğunu gördük. Aynı zamanda *Lenin* de, *Mach*'ın kuramının aslında *Berkeley*'in kuramı ile aynı olduğunu söylüyordu. Kısacası *Lenin*, *James* ile bir noktada aynı görüştedir: *Berkeley*'den başlayan, *Mach* ile *James*'e kadar uzanan doğrudan doğruya felsefi bir gelişme çizgisi vardır. Bir alıntıda *Lenin*, *Mach* ile *James* arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir: «Karşı devrimci burjuva felsefesinin yaygınlaşmış örneklerinden birisi, Machçılığa dayanmaktadır. En yeni Amerikan felsefesindeki son moda, pragmatizmdir (Yunancada pragma, eylem, yani eylemin felsefesi). Pragmatizm hakkında felsefi dergilerde pek çok şey söylemektedir. Pragmatizm, hem materyalist, hem de idealist metafizik ile alay etmekte, aracasız yaşantıyı göklere çıkarmakta; yalnızca yaşantıyı, pratiğin biricik ölçüğü olarak tanımakta; tamamen pozitivist akıma, özellikle de *Ostwald*, *Mach*, *Pearson* ve *Duhem*'e dayanmaktadır. Pragmatizm bilimin, gerçekliğin bir kopyası olmadığı, pratik amaçlar için bir tanrı yarattığı; yalnız pratik için, hiçbir metafizik olmadan, yaşantının hiçbir sınırını aşmadan Machçılık ile pragmatizm arasındaki ayrılık, empiriokritisizm ile empiriomonizm arasındaki ayrılık gibi geçersizdir (Krş.: William James, *Pragmatism, A New Name for Some Old Ways of Thinking*, New York 1907, s. 57 ve 106).»³⁶

Lenin, Machçılar ile pragmatistlerin, *Berkeley* türünden öznel idealistler olduklarını gösterdikten sonra polemiklerinin sonuçlarını özetlemekte ve şunları söylemektedir: «Genel olarak siyasal ekonominin profesörleri, kapitalist sınıfın uşaklarından; felsefe profesörleri de teolojinin uşaklarından başka birşey değildir.»³⁷

36 Aynı yapıt, s. 333

37 Aynı yapıt, s. 334

Bu söylenenlerin, *James'e* ve pragmatistlere nasıl uygun düştüğünü biraz sonra göreceğiz. Çünkü pragmatistler, teosofların, cinlerin uşaklarıdır.

James, nesnel evreni, bilimi, kuramı ve hakikati kabul eden materyalizmi, kendi kuramının düşmanı olarak görmektedir. O; «Materyalizmin, spiritualizme ve theizme karşı»³⁸ olduğunu bilmektedir. Çünkü «materyalizm, fiziksel yasalar, evrenin gidişini belirlemektedir»³⁹ derken, «spiritualizm, ruhun, evrenin gidişinin yalnız tanığı ve habercisi değil, aynı zamanda da bu gidişi kavrayabilecek güç olduğunu söylemektedir.»⁴⁰

James, materyalizme doğrudan doğruya saldırmakta ve nesnel evrenin varlığını ve onu tanıma olasılığını reddetmektedir. Böyle bir inkârın amacına ulaşmasında, *Berkeley'in* kuramından daha yararlı bir kuram olamazdı. Bu nedenle *James*, *Berkeley'in* kuramı ile işe başlamaktadır. Onun amacı, tıpkı *Berkeley* gibi, maddenin varolmadığını ispatlamaktır.⁴¹

James'in öne sürdüğü akıl yürütmenin temel özelliği, evrenin benim duyumum, düşüncelerim ve görüşlerimden ibaret olduğunu; «şey» ve «düşüncenin» bir ve aynı homojen maddeden oluştuğu görüşünü ileri sürmesidir.

Şöyle diyor *James*: «Birinci olarak, genel olarak ileri sürüldüğü gibi, düşünceler ve şey, heterojen midir?»⁴² Bu soruya verdiği cevapta, «Düşünceler ile şey, özlerinde homo-

38 William James, *Pragmatism*, s. 93

39 Aynı yapıt.

40 Aynı yapıt.

41 *James* şöyle demektedir: «Maddi öz, *Berkeley* tarafından eleştirilmiştir. Onun eleştirisi, kendisinden sonra gelen felsefe üzerinde büyük etki yapmıştır. *Berkeley'in*, madde kavramını incelemesi çok tanınmış bir incelemedir. Kişinin buna anlamaması bile yeterlidir. *Berkeley*, tanıdığımız dış evrenin reddedilebileceği görüşünü ortaya koymuş ve bunu ispatlamıştır. Maddi evrenin temelinde bulunan maddi öz kavramı, maddi evrenin varlığı görüşüne destek yapılan bu skolastik kavram, diyor *Berkeley*, dış evrenin varlığını inkâr için en etkili araçtır... Onun, maddeyi eleştirmesi, tamamen pragmatik türdendir. Madde hakkında bildiğimiz şeyler, renk, biçim, sertlik ve buna benzer algılarımızdır. Bunlar, kavramın özünü oluşturur. Madde gerçekten varsa, bu türlü duyuşsal algıları yaşarız; madde yoksa, böyle algılar olanaksızdır. Burada biricik farklılık bulunmaktadır; çünkü maddenin biricik anlamı, bu duyuşsal algılarda yatmaktadır. *Berkeley*, şu halde, maddenin varlığını inkâr etmiyor, bize onun özünün ne olduğunu söylüyor. Bu öz, temelde duyuşsal olarak algıladığımız şeyin başka bir adıdır.» Aynı yapıt. s. 89-90.

42 William James, *Essays in Radical Empiricism*, s. 28

jendir.»⁴³ demektedir ve «Düşünceler, şeyler gibi, gerçeklikte aynı maddeden ve malzemeden oluşmuşlardır.»⁴⁴ diyerek sözünü sürdürmektedir. Düşüncelerin ve nesnelerin (şeylerin) kendisinden çıktığı, evrende herşeyin kendisinden oluştuğu malzeme acaba hangi malzemedir? *James*, «Bir temel malzeme ya da materyal vardır. Bu malzemeye biz, 'salt yaşantı' diyoruz.»⁴⁵ demektedir. Düşünceler ve nesneler, 'salt' yaşantının, aracısız yaşantının birer parçalarıdır. Bu parçalar, belli bir bağlamda obje, başka bir bağlamda ise zihinsel birer durum olarak ortaya çıkar.»⁴⁶

Fakat salt yaşantı nedir? Aracısız yaşantı nedir? *James*, bu soruyu her zaman *şimdi* içindekinin *aracısız alanına salt yaşantı* diyorum, diye cevaplandırmaktadır. Salt yaşantı, «Öz ve yapabilmeye göre, obje ya da süjedir.»⁴⁷ *Şimdi* nedir? Bu şimdi, neyin şimdisi? «Yaşantının şimdisi, salt yaşantıdır, aracısız yaşantıdır.»⁴⁸ Bu yaşantı, neyin aracısız yaşantısıdır? Bu, *James*'e göre, önemli bir sorun değildir; çünkü *yaşantı veya yaşantıda ortaya çıkan şey*, salt yaşantı malzemesinden seçilmektedir. Düşünce ve şey, bilen ve bilinen birşey, süje ve obje, ayrı iki görüş biçimi açısından ele alınan yaşantıdır. Gerçekte ise onlar, bir ve aynıdır, yani salt yaşantıdır. «Bir yaşantı, bilen durumdaysa, diğeri gerçeklik, yani bilinen, tanınan durumunda olur.»⁴⁹ diyor ve ekliyor *James*, «evren, yaşantı ve gerçekliğin aynı şeye yöneldiği evrendir.»⁵⁰ Bu, tamamen aracısızdır, insan yaşantısına bağlı olan öznel evrendir. Süje ve obje, bilen ve bilinen, bunlar aslında temelde aynı şeylerdir. Bunlar, iki kez yaşanan yaşantıdır.⁵¹

43 Aynı yapıt, s. 29

44 Aynı yapıt, s. 37

45 Aynı yapıt, s. 4

46 Aynı yapıt, s. 15

47 Aynı yapıt, s. 23

48 Aynı yapıt, s. 24

49 Aynı yapıt, s. 25

50 Aynı yapıt, s. 59

51 *James* şunları söylüyor: «Öznel'i yaşantının tasvir ettiği, «nesnel'i ise tasvir edilen şey olarak ele alıyorum. Neyi tasvir ettiği ve neyin tasvir edildiği, burada sayısal olarak aynı değildir. Bununla birlikte yaşantıda tasvir edilme ile tasvir etme arasında per se ikilemin bulunmadığını düşünmemiz gerekir. Salt biçimde ya da soyutlandığında yaşantı, bilinçten ve bilincin dayandığı şeyden ayrılır. Onun öznelliği ve nesnelliği, onun bilinmesi gereken işlevsel özellikleridir. Eğer kişi, yaşantıyı iki kez ele alırsa, yani ondan iki kez söz ederse, onun farklı iki bağlamı ortaya çıkar.» Aynı yapıt, s. 23

Salt, aracısız yaşantı, ayrılmamış bir bütün, zengin ve karmaşık bir çeşitlilik, duyumların oluşturduğu bir kar-makarışıklık olup bir bilinç akımı oluşturmaktadır. Gerçek-ten *James* ve pragmatistler için bir tek malzeme vardır. Bu malzeme ise öznel yaşantıdır, aracısız yaşantıdır: «Yaşantı-nın, bu iç ikiliğe sahip olmadığına inanıyorum. Onların bi-linçte ve içerikteki ayrılıkları, birbirlerinden uzaklaşma bi-çiminde değil, tersine birbirlerine eklenme olmaktadır. Kısa-ca söylendiğinde yaşantı, bir grupta düşünce olarak, diğer grupta ise şey olarak ortaya çıkmaktadır. Yaşantı, aynı anda her iki grupta ortaya çıkabildiğinden, onu aynı anda obje ve süje diye adlandırmakta tamamen haklıyız.»⁵²

Şu halde, iyice incelendiğinde, burada ortaya çıkan nok-ta, yaşantının, birşeyin yaşantısı olmamasıdır. Çünkü yalnız insanın yaptığı, insana bağlı yaşantı vardır. Bir yaşantının, başka bir yaşantı ile ilişkisi olabilir; fakat bir bütün olarak yaşantı, kendi dışına taşan hiçbir ilişkiye sahip değildir. Ya-şantının ayrı kısımları arasındaki ilişkiler, daima yaşantıdır. Şöyle diyor *James*: «Yaşantılar arasındaki ilişkiler, yaşantı olarak yaşanan ilişkiler olmalıdır.»⁵³ Şu halde yaşantı, ken-di kendisine dayanmakta, kendisiyle sınırlanmaktadır. Bu nedenle de hiçbir dış ilişkiye sahip değildir. Bu yüzden ya-şantı, hiçliğe dayanmaktadır. *James*, *Berkeley*, *Hume*, *Mach* ve *Pelrcé*'ün felsefi akımını «hümanizm» olarak adlandırmak-ta ve bu konuda şunları söylemektedir: «Benim görüşüme göre hümanizmin ortaya koyduğu kazanç, bir bütün olarak yaşantının birşeye değil, kendi kendisine dayanmasını tanı-masıdır.»⁵⁴ Bütün bunlar, dolaylı da olsa, yaşantının objesi olarak nesnel maddi evrenin varolmadığını ispatlamaya yö-nelmişlerdir. Öyleyse yaşantı nedir? *James*, bu soruyu ya an-lamsız saymakta ya da yaşantı, yaşantı objesi olmalıdır, diye cevaplamaya çalışmaktadır. Yaşantı, bilinçten bağımsız bir gerçekliğin yaşantısı değil, tersine kendi kendisinin gerçek-liğidir: «Yaşantı ve gerçeklik, aynı şeye yönelmektedir.»⁵⁵ di-yor *James*.

52 Aynı yapıt, s. 9-10

53 Aynı yapıt, s. 42

54 Aynı yapıt, s. 193

55 Aynı yapıt, s. 50

James'in yaptığı gibi, bu evrenin bizim yaşantımız olduğunu ileri sürmek, aslında *Peirce*'ün kuramında da ortaya çıktığı gibi, *Berkeley*'in ilkesi olan «varolmak, algılanmış olmaktır»ın biraz değişik bir biçimini öne sürmek demektir. Eğer evren, bilen ve bilinen, bizim yaşantımız ise, yaşantının şu ya da bu kısmı arasındaki yaşanmış yaşantı olması gerekir. Buna göre bilginin, *yaşantıların yaşantısı* gibi birşey olması gerekmektedir.⁵⁰

James, yaşantıda iki kısım bulunduğunu söylemektedir: Bir yanda kavram ya da bilgi, diğer yanda da duyusal algılama ve duyumlar. Bilgi, duyusal algılamamanın bilgisidir, fakat her ikisi de aracasız, salt yaşantının öğeleridir. İkisi arasındaki ilişki, salt yaşantı ya da yaşantılar dizisidir. Yaşantı, gerçeklik ise, hem bilgi, hem de duyusal algılama, gerçektir. Bununla birlikte ne gerçekliğin, ne de bilginin gerçek bir anlamı vardır. Bunlar, yaşantıyı ve onun farklı kısımlarını dile getiren eşanlamlı sözcüklerdir. Böylece bilgi, kutu içinde saklanan birşey olmaktadır. O, duyumlardan ya da düşünceden bağımsız birşeye asla dayanmamaktadır. Bilgi, tamamen insanın içinde olup biten bir olay olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü bilgi, bizim yaşantımızdan üretilmektedir: «Duyumlanabilir gerçekliğin bilgisi, şu halde, bizim yaşantımızdan oluşmaktadır. O, yaratılmıştır ve özellikle de zamandaş olarak kendilerini geliştiren ilişkiler tarafından yaratılmıştır...»⁵¹

Başlangıçta renk, büyüklük ve biçim duyumlarına sahibim; ikinci aşamada bu duyumsal algıları, bilinen objelerde ya da tasavvurlarda sınıflıyorum; en sonunda da kendi duyusal yaşantıma geri dönüp yaşantımı deniyorum. Tüm bunlar, 'yaşantı örgüsü içinde' olup bitmektedir. Bu konunun aydınlatılması için *James*, kendi köpeği ile ilgili bir örnek vermektedir: «Örneğin, köpeğim hakkında şu andaki tasavvurumun, gerçek köpeğin bilgisini dile getirdiğini söylediğimde, bununla yaşantının etken dokusu bulunmuş olur. Yaşantı dokusunun oluşturduğu tasavvur, içiçe giden ve en sonunda hoplayıp zıplayan, havlayan bir bedenin yaşantı dizisi

50 Aynı yapıt, s. 156

51 Aynı yapıt, s. 37

lerine yönelir. Benim sağduyuya dayanan anlayışıma göre bunlar, gerçek köpektir, köpeğin şimdisiidir.»⁵⁸

Şu halde *James*'e göre «köpek», belli bir biçimde düzenlenmiş belli duyumların bilgisidir. Böylece kişinin kendi köpeğini bilebileceği diye bir sorun da yoktur. Çünkü «ben», «bilme» ve «köpek», tüm bunlar benim yaşantıumdur. *James*, bunu şöyle dile getirmektedir: «Bir nesnenin başka bir biçimde nasıl bilinebileceği sorusu, başka türlü olmanın bir duyu aldanması olan bir evrende her türlü anlamını yitirir.»⁵⁹

Kısaca söylendiğinde, bilgi var değilse, bilgiye ilişkin hiçbir sorun da yok demektir. Çünkü bilgi, kişinin bilincinden bağımsız olan dış evrenin bilgisi değilse, o anlamsız bir şey olarak ortaya çıkar. *James*, ona göre bilinçten, yaşantıdan bağımsız bir dış evren olmadığı için, bilgiye gerçek anlamını veremezdi. Bu durumda bilgi, sınıfsal ve öznel ihtiyaçların doyurulması için benim duyusal yaşantımın düzenlenmiş farklı türleri olmaktadır.

Aslında *James*, uydurma *salt* yaşantı kavramı ile kendi dünya anlayışının öznel özelliğini gizlemek istemektedir. O, yaşantı kavramını *salt* sıfatı ile genişletmekte ve böylece de yaşantının insana bağlı yaşantı olmadığını, insanın yaşantısı olmadığını, tersine yaşantının yaşantısı olduğunu; onun bize baştan beri hazır olarak verildiğini, bize inandırmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte yaşantı kavramının bir anlamı varsa, bu, yaşantıyı yapan bir organizmayı dile getirmekten ibarettir. Bu gerçekliği, yani yaşantının bu anlamda kullanıldığı, hiçbir genişletme ile ortadan kaldırılamaz. Böylece *James*'in dünya anlayışı, öznel idealizmin dünya anlayışı ile; başka bir deyişle, evrenin, insanın bir yaşantısı olduğu görüşü ile uygunluk içinde olduğu açıkca ortaya çıkmaktadır. Bu evreni insan, yaşantının sunduğu malzeme ile oluşturmaktadır. *James* bu dünya anlayışını, kendi kuramında yaşantının çift yönlü olduğu, yani yaşantının hem obje, hem de süje olduğu görüşü ile açıklamaya çalışmaktadır. Yaşantının süjesi ve objesi, böylece yaşantıdan çıkarılmaktadır.

Lenin, «yaşantı» kavramının, yaşantının süjesini göz önüne almadan kullanılmasının, *Berkeley*'in «varolmak, algılan-

58 Aynı yapıt, s. 198

59 Aynı yapıt, s. 69

miş olmaktadır. kuramının özünü gizlemek için girilen bir hokkabazlık olduğunu söylemektedir. Yaşantının, maddi evren gibi, kendi kendisine varolan birşey olmadığı apaçıktır. O, daima yaşantıyı yapan kişiye dayanır.

James'in dünya anlayışı, dolayısıyla gerçeklik ve bilgi anlayışı, maskelenmiş bir öznel idealizm türüdür. *James* için gerçeklik, benim yaşantımdır; bilgi ise inanmak istediğim, inandığım şeydir. Pragmatizm, eski düşünme yöntemlerinin yeni adıdır. O, *Berkeley-Mach* felsefesinin yeni adıdır.

James, acaba bu dünya anlayışında gerçekten hangi anlamı görmektedir? Artık bu konuyu incelemeye hemen geçebiliriz.

James, bilginin ve gerçekliğin anlamını, aslında göremezdi. Çünkü hakikatın biricik anlamı, tasavvurların ve dış evrenin, oysa onun için dış evren yoktur, birbirleriyle uyumasıdır. Pragmatizmde hakikat, onun bilgi ve gerçeklik anlayışında olduğu gibi, öznel yaşantının çeşitli kısımları arasındaki ilişkidir. Üstelik hakikat, öte yandan, yaşantının tamamen dışında olmalıydı. *James*, «Hakikat, yaşantılarımız arasındaki ilişkilere ya bir ilk biçime ya da yaşantının dışında bulunan birşeye asla ihtiyacı yoktur.»¹ demektedir. Tam tersine, «Hakikat, daima yaşantı içinde bulunan bir konudur.»² O, yaşantının bir kısmını, diğer kısımlarıyla amaca hizmet etmeye göre bağlayan ilişki içinde olmalıdır. Acaba bu icat edilen ilişki, nasıl ortaya konabilir?

HAKİKAT KURAMI

James, hakikat kuramını temellendirmede daha çok *John Dewey*, *F.S.C. Schiller* ve İngiliz pragmatistlerine dayanmaktadır. *James*, *Mach*, *Ostwald*, *Poincare*'nin bilimsel man-

1 William James. *Essays in Radical Empiricism*, s. 203/204

2 Aynı yapıt, s. 202

tıktan tanrısal zorunluluğu kovduklarını, bunun yerine «in-san iradesini» koyduklarını belirttikten sonra, sözlerini şöyle sürdürüyor: «Bu bilimsel mantık akımının başında, hakikatı pragmatik açıdan ele almaları nedeniyle, *Schiller* ve *Dewey* bulunmaktadır. Bu kişiler, düşüncemizde ve inançlarımızda hakikat ile bilimdeki hakikatın aynı anlama geldiğini öğretmektedirler. Bunlar, *hakikatın düşüncelerden farklı birşey olmadığını (ki düşünceler yaşantımızın kısımlarından başka birşey değildirler); düşüncelerimizin, yaşantımızın diğer kısımları ile doyurucu bir ilişki kurmamızı sağladığı ölçüde hakikat olduklarını söylemektedirler.*»³

Şu halde *James*'e göre hakikat, yaşantımızın bir kısmı ile diğer kısmı arasında «doyurucu» bir ilişkiyi dile getirmektedir. Hakikatın eşanlamlısı olarak kullanılan «doyurucu ilişki», acaba ne demektir? Bu sorunun cevabını şöyle veriyor *James*: «Bize araç hizmeti gören her düşünce; şeyleri doyurucu bir biçimde bağlamak, güvenilir bir biçimde çalışmak ve zaman tasarrufu sağlamak suretiyle yaşantımızın herhangi bir kısmından bizi başka kısımlarına götüren her düşünce; bu düşüncelerden herbiri, hakikattır. O, bir araçtır; yani bir *düşünme aracı* olarak hakikattır.»⁴ Sözlerine şunları da ekliyor *James*: «Bu, Chicago'da çok başarılı bir biçimde öğretilen hakikatın 'instrumentalist' anlayışıdır. Bu görüşe göre hakikat, düşüncelerimizin etkileme gücü ile aynı şeyi dile getirir.»⁵

İşte burada görüldüğü gibi, köktenci empirizm ile pragmatizm birleşmektedir; aynı şey olmaktadır. Nesnel cvren ortadan kaldırılırsa ve bilgi de yalnızca alay konusu yapılırsa, hakikat için bir temel bulmak, artık olanak dışı olacaktır. Bundan böyle hakikat, yalnızca amaca yararlı olma biçiminde ele alınacaktır: Hakikat olan şey... bize, bizim düşüncemizde yararlı olan şeydir yalnızca.»⁶

James, pragmatizm hakkında konuşurken, «Hakikat, pragmatizm için yaşantıda ortaya çıkan tüm belli değerler

3 William James. *Pragmatism*, s. 57-58

4 Aynı yapıt, s. 58

5 Aynı yapıt.

6 Aynı yapıt, s. 222

için genel bir addır.»⁷ demektir. Pragmatizm, «zihnimiz ile gerçeklik arasındaki 'uyuşmanın' statik ilişkisini» kabul etmemektedir. Pragmatizme göre, gerçeklik diye birşey yoktur. Pragmatizm, gizli bir amaca daha iyi ulaşabilmek için, yaşantının bir kısmının, yararlı olma açısından, başka bir kısmı ile birleştirilmesini, *hakikat* olarak adlandırmaktadır. Bu nedenle artık nesnel bir hakikat yoktur. *James*, «yaşantının daha önceki kısmını, yeni bir yaşantı ile birleştirmeyen, öznel doyumun saptanmasında hiçbir rol oynamayan salt nesnel hakikatı, hiçbir yerde bulmak olanaklı değildir.»⁸ demektir. Bu cümledeki bazı ayrıntıları attığımızda, *James*, açıkca «Salt nesnel hakikat, hiçbir yerde bulunmaz» demek istemektedir. Nesnel hakikat olarak başka bir hakikat olabilir mi? Elbette hayır. Fakat kusuru gizlemek için «hakikat» deyimini korunmaktadır. Şöyle sürdürüyor sözünü *James*, «Biz nesnelere, hakikat oldukları için, hakikat diye adlandırıyoruz. Çünkü hakikat olmak demek, yaşantının kısımlarını birbirine birleştirmek demekten başka birşey değildir.»⁹ Pragmatistler için bağımsız, kendi başına varolan bir hakikat yoktur. Hakikat, pratik amaçlar için, yarar getiren amaçlar için insanlar tarafından üretilir. Örneğin sömürüyü kutsallaştırma; beyazların üstün oldukları ya da atom savaşının, barışı kurtarma savaşı olduğunu inandırma amaçları için yaratılır hakikat. Kısaca, gerçek keşfedilmemekte, tersine yaşantının tüm dokusundan imal edilmektedir. *James*, «Hakikat... üretilir.»¹⁰ demektir. Bu, insana bir yalanın tanımı gibi görünmektedir. Çünkü emperyalizm için böyle yalanlar çok gereklidir.

«Bir düşünce, yaşamımızı yararlı olduğuna inandığımız sürece hakikattir.»¹¹ Burada pragmatizmin hakikat olarak adlandırdığı şeyin, iyi veya kötü değer yargısının başka bir adı olduğu apaçık ortaya çıkmaktadır. Öte yandan burada, bunun kimin için iyi olduğu sorusuna değinilmemektedir. Eğer faşizm, finans kapital için iyi ise, o hakikattir. «Hür dünyayı» kızıl saldırıdan kurtarma kuramı, silahlanmaya yö-

7 Aynı yapıt, s. 68

8 Aynı yapıt, s. 64

9 Aynı yapıt.

10 Aynı yapıt, s. 218

11 Aynı yapıt, s. 76

nelenler için iyi ise, o hakikattir. *Charles E. Wilson*¹² bu kuramı savunuyordu: General Motors Firması için iyi olan şey, memleket için de iyidir.» Bu yüzden de bu, hakikattir.

Şöyle diyor *James*: «Burada *Schiller*'in, *Dewey*'in ve benim hakikat kuramı içiçe girmektedir... Hakikatın *iyinin* bir türü olduğunu, kişilerin genellikle kabul ettikleri gibi, *iyiyi* düzenleyen bir kategori olduğunu söyleyebiliriz. *Kanılarımız aracılığı ile ve kabul edilebilir belli nedenlerle kendisini iyi olarak ispatlayan herşeyi biz, gerçek diye adlandırıyoruz.*»¹³

Sorunun özü şu biçimde ortaya çıkmaktadır: Benim için iyi olmayan, bir kişi ya da sınıf için kötü olan gerçek bir düşünce, kabul edilmemeli; onun yerine amaca hizmet eden bir düşünce konmalıdır. Bu durumda hakikat, bir alış veriş işi olmaktadır. Bunun sonucu ise hakikatın yerine, yanlış bir düşüncenin ya da bir yalanın konulmasıdır. Böyle bir sonucun, pragmatizmin bir ögesi olduğunu, *James* itiraf etmektedir: «Gerçek düşünceler, yaşama yararlı olan hiçbir şeyi içermeselerdi ya da bu gerçek düşüncelerin bilgisinin zararlı olduğu ispatlanırsa... görevimiz, gerçeklikten uzaklaşmak olurdu.»¹⁴ Köktenci empirizm, gerçekliğin, bilginin ya da hakikatın olmadığını kendince ispatladığından, onun için yalanı ve yanlışlığı çürütmede artık hiçbir kuramsal temel de yoktur. Yanlış ve yalana dayanan, fakat etkili olan bir düşünce, hakikattir. «Bu türlü bir düşünce, düşünme aracı olarak gerçektir.»¹⁵ Zevkle düşünülen düşünceler, gerçektir; fakat daha önemlisi hayatın pratik mücadelelerinde, özellikle de sınıf çatışmasında bize yardımcı olan düşünceler, gerçektir. Şöyle diyor *James*: «Kişi, belli düşünceleri, bizim sevdiğimiz görüşleri yalnız destekledikleri için sevmez; tersine onları, pratik mücadelelerde bize yararlı oldukları için sever.»¹⁶ Emperyalizmin ideolojik ihtiyaçlarını, bu felsefeden daha iyi sağlayabilecek başka bir felsefe olabilir miydi? Ya-

12 General Motors Firmasının genel sekreteri ve Eisenhower hükümetinde savaş bakanı.

13 William James. *Pragmatism*, s. 76

14 Aynı yapıt.

15 Aynı yapıt, s. 50

16 Aynı yapıt, s. 76

İlana dayanan propaganda, maval okumalar, bu felsefenin kuramsal temelini oluşturmaktadır; bilimsel kuramı, bilgi ve hakikati olanaksız kılmaktadır. Pragmatizm, gerçekten ABD emperyalizminin bir felsefesidir.

Pragmatizm, hakikati, hoşla giden araçlara yararlı görünen herşey olarak tanımlamaktadır. Yararlı olan herşeye inanmadaki dayanak, bu dayanağın gerçek olayları ve nesnel evrenin eylem yasalarını yansıtmaması değildir, tersine diğer yararlı olan şeylere paralel giden bir «hakikat inancı» yaratma olanağıdır. Bu, inanma iradesinin boyun eğdiği biricik koşuldur. «Eğer biri diğerinden daha iyi olan bir yaşam biçimi varsa, eğer daha iyi bir hayat sürmemizde inandığımız bir düşünce bize yardım ediyorsa, bu düşünceye inanamamız, bizim için gerçekten iyi olur, isterse bu düşünce diğer önemli çıkarlarla çatışma içinde olsa, bile.»¹⁷ Sözünü şöyle sürdürüyor *James*: «Özel inançlarımız, hangi hayati çıkarlarımızla gerçekten çatışmaya düşebilir? Kuşkusuz, daha önceki inançlarla uyumsuzluğa düşen başka inançların doğurduğu hayati faydalarla. Başka bir anlatımla, herhangi bir hakikatımızın en büyük düşmanı, yine bizim diğer hakikatlarımız olabilir.»¹⁸

James, pekçok insanın, kanılarının çatışıp çatışmadığını ya da onların birbirleriyle uyuşup uyuşmadıklarını bilmediklerini; onların yaptıkları şeyin, kanılarının birbirleriyle uyuşup uyuşmadıklarına bakmadan, istedikleri şeye inanmak olduğunu öne sürmektedir. Onlar, «zamanın akışına uygun düşen şeye inanırlar... Fakat içimizden bazıları, felsefede uzman kişilerdir. Biz, amatör atlet ünvanını hak etmişizdir. Fakat inancımızdaki bu derece fazla sapmayı da istememekteyiz. Birbirleriyle uzlaşmayan şeyleri, birbirleriyle uzlaştırmaya gittiğimiz sürece iyi ve entelektüel bir vicdanı kendimize lâayık göremeyiz.»¹⁹

Şu halde yapılacak şey, bazı kanılar birbirleriyle uzlaşmazlarsa, onlardan vazgeçmektir. Fakat *James*, yüzü hiç kırmadan, «Onları, başka bir ilke aracılığıyla haklı göster-

17 Aynı yapıt.

18 Aynı yapıt, s. 77-78

19 Aynı yapıt, s. 14

meyi deniyorum.²⁰ demektedir. Çok doğru, sayın amatör atlet(!) İşte bu, «iyi bir vicdanın» korunması için ortaya konan pragmatik yöntemdir. Böylece kendi denemesi, ilkeye sadık kalma açısından, ters yöne dönmektedir.

İnsanlığın yüzyıllar boyunca ciddi çalışma, acı ve çatışmalarla kazandığı büyük hakikat hazinesini kökünden kazdıktan sonra pragmatizm, onun yaratıcıları ve *James*, ilkeye sadık hareket noktasına nasıl sahip olabilirlerdi? Onlar, aslında, daha iyi bir toplum düzeninin yaratılmasına, doğanın egemen olunmasına yol açan kapının anahtarını insanlardan almaktadırlar.

PRAGMATİK YÖNTEM

Pragmatizm için *hakikat*, inanılması bizim için daha iyi olan şeydir. Böylece hakikat kuramı ile pragmatik yöntem birleştirilmiş olmaktadır. «İnanılması bizim için daha iyi olan şey(!), insana bir tanım gibi gelmektedir.» diyor *James* ve sözlerine şunları ekliyor: «Şöyle söylersem pekçok şey dile getirilmektedir: Neye inanmak zorundayız? Bu tanımda, saçma bir yön bulunmaz. İnanılması *bizim için daha iyi olan* şeye, gerçekte sürekli olarak inanmak zorunda değil miyiz? Öte yandan bizim için daha iyi olan şeyin, bizim için gerçek olan şeyden nasıl ayrıldığını ortaya koyabiliriz? Pragmatizmin buna cevabı şudur: Hayır, bu görüşle aynı kanıdayım.»²¹

«Olması gerekmez mi» ile «daha iyi olan» deyimlerinin birbirlerine karıştırılması, acı hapların tatlılaştırılması demektir. Bu denemenin hemen su koyverdiği görülmektedir. «İnanılması bizim için daha iyi olan şey», hangi türden şeyden oluşmaktadır? Pragmatizmin buna vereceği cevap şudur: Herşey ve herkes. Haklı ve haksız, hakikat ve yanlış, gerçek ve uydurma hakkında hiçbir ölçek, hiçbir ilke olmadığından, bunlar için her türlü olasılık olanaklıdır. Bu, herşey için de geçerlidir; yeterki bu, bir ihtiyacı ya da isteği doyursun; gün-

20 Aynı yapıt, s. 79.

21 Aynı yapıt, s. 77

lük yaşamda yarar sağlayan amaç için etkili olsun; yeter ki pratik sonuçlar doğursun. Kişinin, eylemde bulunduğu sürece, bir sorunun içinde bulunduğu sürece, bir amacı olup olmadığı ya da o amaca nasıl varacağı ya da ulaşip ulaşamayacağı, burada hiçbir rol oynamamaktadır. Bir pragmatist, diyor *James*, «Kendisini gerçekliğe uygun olana, olaylara, eyleme ve güce yönelten»²² kişidir.

Pragmatizmin, teolojiye karşı bir önyargısı bulunmadığını ileri sürüyor *James*. «Teolojik düşünceler, bizim gerçek yaşamımız için yararlı olduklarını gösterirlerse, pragmatizm için bunlar iyidir ve gerçektir. Çünkü bunların hangi derecede hakikat olduğu, göz önüne alınması gereken diğer hakikatlara bağlıdır.»²³ Bununla birlikte *James*, başka bir yerde şöyle demektedir: «Teolojik görüşlere uymayan, özellikle de tanrı idesine uymayan hakikatlar, birbirleriyle uyumlu duruma getirilecek biçimde değiştirilmelidir.» *James* kısaca, bilim dinle uyum içine konmalıdır, demek istemektedir. Pragmatik görüşe göre tanrı varsayımı, sözcüğün en geniş anlamı korunacak olursa, gerçek olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü «Bazı güçlükler burada etkili olduklarını; sorunun bu varsayımı, bunların diğer etkili hakikatlarla yeterli derecede uyumunu sağlayacak biçimde geliştirmek ve belirlemekten ibaret olduğunu göstermektedir.»²⁴

Bir örnek vermek için *James*, aşkın idealizmin mutlaklığından söz etmekte; yetmiş sayfada da materyalizmi eleştirmektedir. Fakat 'aşkın idealizmi' ansızın arka kapıdan pragmatik yöntemin içine sokmakta, böylece de onların birbirleriyle olan savaşlarının, aslında yalancılıktan yapılan bir savaş olduğunu göstermektedir. Pragmatizmin, iki değil, yalnızca bir düşmanı vardır. Bu düşman da bilimi, hakikatı savunan diyalektik materyalizmdir. «İlkönce aşkın idealizmin muazzam bir kuram olduğunu söylemiş ve bu kuramın, bazılarını dinsel teselli aktarabileceğini ileri sürmüştüm. Fakat sonra onu, evrene yabancı ve verimsiz diye suçlamıştım. Ancak, dinsel teselli verdiği için o, kuşkusuz verimsiz değildir;

²² William James. *Pragmatism*, s. 51

²³ Aynı yapıt, s. 72-73.

²⁴ Aynı yapıt, s. 299.

onun işlevi, zaten bu idi. O, bu somut işlevi yerine getiriyordu. İyi bir pragmatist olarak Mutlak'ın gerçek olduğunu söyleyebilirim ve bunu da hiç çekinmeden yapabilirim.»²⁵

James, acaba aşkın idealizmin ortaya koyduğu Mutlak'ı yeniden kabul etmeye niçin çaba göstermektedir? Bunun nedenini, *James*'in şu sorusunu göz önüne aldığımızda kolaylıkla anlayabiliriz: «Mutlak'ı inananlar, inançlarının onlara teselli sağladıkları görüşünden neyi kastetmektedirler?» Sorunun cevabı ise şöyle: «Şunu demek istiyorlar: Zaman içindeki kötülük, Mutlak'da ortadan kalktığı için, zevkimize göre kendimizi zamana bağlı olmaya karşı koruyabiliriz. Bu sonuca, güvenebiliriz; günaha girmeden, kendimizi korkudan, dünyaya ilişkin sorumluluğumuza dair endişemizden kurtarabiliriz. Kısaca sürekli moral barışa hakkımız olduğunu, evreni kendi akışına bırakmamız gerektiğini, evrene ilişkin sorunların iyi ellerde bulunduğunu; bunlarla ilgilenmenin, bizim sorunumuz olmadığını.»²⁶

Burada ortaya konan, gerçekten yararlıdır. Çünkü bu, sermaye sınıfını, kendi kötü düzenlerinin sorumluluğundan kurtaracak, işçiler ıstırap içinde yaşarlarken, kapitalist sınıfın tanrısal pastaya bakmalarını sağlayacaktır. Bu inanç kapitalist sınıf için yararlıdır; bu inanç yararlı ise, bu inanca inanmak ve onu korumak daha iyi ise; eğer bu düşünce insanları etkiliyorsa, Mutlak, 'moral barışıyla' *gerçektir*. «Duygusal bir aldırmamazlığı»²⁷ güvence altına alan Mutlak Tanrı, gökyüzündedir. Herşey, en güzel düzende bulunmaktadır. Çünkü kötü olan şey, gerçekte iyidir. Bu, diyor *James*, Mutlak Tanrı açısından, «pragmatik olarak görüldüğünde, onun gerçek değeridir.»²⁸ Daha sonra da, «Mutlak, yalnızca bu anlama geliyorsa, onun gerçek olduğunu kim inkâr edebilir?» demektedir. «Bunun inkârı, reddedilmesi, insanın asla dinlemeye izinli olmadığı ya da hiçbir zaman tatil yapamayacağını söylemek demektir.»²⁹ *Lenin*, burjuva felsefe profesörlerini ve bunlar arasında *James*'i «teologların tüccarı» diye adlandırmakla sorunu hiç de abartmıyordu.

25 Aynı yapıt, s. 73

26 Aynı yapıt, s. 73-74

27 Aynı yapıt, s. 74

28 Aynı yapıt.

29 Aynı yapıt, s. 75

«Pragmatizmin, bir aracı ve uzlaştırmacı olduğunu, *Papini*'nin bir deyimini kullanarak bunun kuramlarımızı gevşettiğini söylediğimde kastettiğim şey açıklanmaktadır. Pragmatizm, hiçbir önyargı, dogma, hiçbir katı kural tanımaz. O, mutlak olarak yaşama yakındır. Her türlü varsayımı, her türlü delillendirmeyi göz önüne getirir...

Kısaca söylendiğinde Pragmatizm, Tanrıyı arama olanağını genişletmektedir. Rasyonalizm, sıkı sıkıya mantığa ve tanrısal olanın tasavvuruna dayanmaktadır. Empirizm ise; dış duyu algısına sarılmaktadır. Fakat pragmatizm, herşeyi almaya hazırdır. O, hem mantığı ve duyu algısını kabul etmekte, fakat kişisel yaşantıları da göz önüne almaktadır. Pratik sonuçları olan mistik yaşantıları bile benimsemektedir. Hatta günlük hayatın bataklığında Tanrıyı bulma olanağı olsaydı, onu bile kabul edebilirdi.

Olası hakikat için biricik test, en iyi bir biçimde etkili olduğundan neyin, yaşantının talepleri ile en iyi uyum içinde bulunduğundan başka birşey değildir. Eğer teolojik kavramlar, bunu gerçekleştirebiliyorlarsa ve Tanrı kavramı kendini, bunun içinde uygun olarak ispatlayabiliyorsa, pragmatizm tanrının varlığını nasıl inkâr edebilir? Pragmatizm, bunu anlamlı olarak kabul eder. Çünkü bu, pragmatik olarak başarılı olduğunu ispatlamaktadır.»³⁰

James'in yapıtından alınan yukardaki alıntıda pragmatizm için bir olumlu, bir de olumsuz sonuç ortaya çıkmaktadır. Olumsuz olanı, şu soruda ortaya çıkmaktadır: Pragmatizm, tanrının varlığını nasıl reddedebilirdi? Ya da bu soruya kör inancı dile getiren başka bir tasavvuru da ekleyebiliriz. Gerçeklik, hakikat, bilgi ve bilim, böylece kapı dışarı atıldığı için, kör inançlarla savaşmak için artık insanın elinde gerçek hiçbir gerekçe de kalmamaktadır. Şu halde, olumsuz sonuç, olumlu sonuca, olumlu belirlemeye, yani mistisizme evet demenin yolunu açıyor. «Pragmatizm, herşeyi içine almaya hazırdır. O, mantığı ve duyu algılarını kabul eder, fakat kişisel yaşantıları da inkâr etmez. Pratik sonuçları olan mistik yaşantıları bile kabul edebilir.»

Hoşa giden inanmanın, inancın kabul edilmesinde biricik ölçek, onun, pratik sonuçlara sahip olup olmaması, pratik so-

nuçlara götürüp götürmemesidir. Bu sözün uygun bir biçimde yeniden düzenlenmesi, pragmatizmin özünü ortaya koyacaktır: «Pragmatizm, pratik sonuçları olan herşeye açıktır.» Cümleyi anlamada anahtar görevi, «pratik sonuçlar» deyimindedir. Bu, nesnel, benim yaşantımdan bağımsız olarak varolan bir gerçeklik olmadığından, evrendeki değişmelerle ilgili olamaz. Bunun anlamı, yalnızca şu anda uğraştığım, benim yaşantımı etkileyen, farklı duyumlamamı, düşünmemi, hareket etmemi sağlayan herşey olabilir. James'e göre bana, istediğim gibi hareket etmemi, düşünmemi, duymamı sağlayan şeye inanmak isterim.

Buna göre insan, kendi aracısız yaşantısına göre, kendisini öznel amacına götürmeyi vadeden herşeyi *gerçek* olarak kabul etmek zorundadır. Kısacası, amaca ulaşmak için her türlü aracı kabul etmek zorundadır. Bu sonucu, kişisel alandan sınıfsal alana aktarmak zor değildir. Bir sınıfın, amaca ulaşmak için her türlü araçları kullanması hakkıdır. Pragmatizm için gerçeklik, hakikat ve pratik sonuçlar, eşanlamlı sözcüklerdir. Onlar, bir ve aynı şeydir. *James* bunu, «Hakikat, bizi en iyi yönlendiren şeydir. Hayat, pragmatizme yakındır. Pragmatizm, her varsayımı ve her kanıtı göz önüne alır; fakat burada biricik ölçü, içinde hiçbir şeyin dışarda bırakılmasına izin verilmeyen kişisel yaşantıdır.»³¹ derken açıkca dile getirmektedir.

Pragmatizmin, pratik sonuçları olan mistik yaşantıları bile kabul edebileceği görüşüne dönelim. Bu görüş, şöyle de ortaya konabilirdi: «Pragmatizm, kişisel yaşantıları etkilediği için mistik yaşantıları da kabul eder.» *James*'in bu öznel yorumu, her soyguncu egemen sınıf için belli pratik ve yararlı sonuçlar doğuracaktır elbette.

Şu halde mistisizm, gerçektir. O, diğer tasavvurlar kadar gerçektir. Çünkü o, etkide bulunmaktadır; onun, pratik sonuçları vardır. O, kişisel inanmada ve eylemdeki ayrılığa etkide bulunmaktadır. Pragmatizm, insanın içinde bulunduğu andaki yaşamındaki değişikliği etkileyen herşeye, hoşgörü ile bakmaktadır.

Bir inancı diğerinden ayıran biricik ölçek, onun kişisel

31 William James. *Pragmatism*, s. 60

yaşantıda yaptığı etkidir. *James*, bu ölçeği «temel soru» olarak ortaya koymaktadır. Bu, pragmatik yöntemin özüdür: «Öte yandan pragmatizm, kendi temel sorusunu ortaya koymaktadır. Şöyle sormaktadır: Diyelim ki bir düşünce ya da inanç gerçektir. Acaba bu gerçek olma, herhangi bir insanın hayatında hangi somut farklılığı göstermektedir? Hakikat, kendini nasıl gerçekleştirir? Eğer inanç yalnızsa yaşantılar, elde etmek istedigimiz yaşantılardan nasıl ayrılmaktadır? Kısacası, deneysel olarak ele alındığında, hakikatın kasa değeri nedir.»³²

*James şöyle diyor: «Pragmatik yöntem, temel şeylerden, temel ilkelere, kategorilerden ve kabul edilen zorunluluklardan; son şeylere, sonuçlara ve olaylara yönelmeden kaçınma yöntemidir.»*³³ Kişi, ilke ve zorunluluklardan yüz çevirdiğine göre, kendisine yararlı gördüğü sonuçları göz önüne alacaktır. İstenilen etkilerin vurgulanmasıyla, pragmatizmin nesnel nedensellik zorunluluklarını reddettiği görülmektedir. Çünkü nedensellik, doğru olarak göz önüne alınan ihtiyaçların değersizliğini ve yanlışlığını ispatlayabilirdi. Nedensellik olmadan sonuçların, önceden kestirilmesi olanaksızdır. Nedensellik ve önceden kestirme, bilimin temel özelliğidir. Etkilere yönelmeden sözetme, gerçi kulağa hoş gelmektedir; bu tutum, gerçekçi ve mütevazı gibi görünmektedir. Fakat buna, «temel şeylerden, ilkelere, kategorilerden ve kabul edilen zorunluluklardan kaçınma» eşlik ederse, bu, etkileri önceden kestirilemeyen akıldışı, öznel olan bireysel yaşantılar çerçevesinde *pratik sonuçlara* indirgeniyor demektir. Böylece pragmatizm yöntemi, inanılabilecek herşeyi kabul etme olasılığını yaratmış olmaktadır.

James'in ve pragmatizmin bize oynadığı gösteri, kötü bir oyundur. Pragmatizm, etkileri kabul ediyor, fakat nedenleri reddediyor. Böylece de her türlü gerçek etkiyi inkâra yöneliyor. *James'e* göre etkiler, insan eylemine yönelen etkiler olacaktır. Etkiler aracılığıyla eyleme geçeriz. Kısaca bu etkiler, eylemde ortaya çıkan *alışkanlıklar* ya da *inançlardır*. Şöyle demektir *James*: «Buradan, en yüksek öz olarak, kategori olarak, eğer istenirse gerçeklik olarak etkili neden-

³² Aynı yapıt, s. 200.

³³ Aynı yapıt, s. 54-55.

sellığın, duygumuzun onunla ilgili olarak bize ne söylediğini dile getirdiği; onun, bizim bireysel eylem dizimizi gün ışığına çıkaran ilişkiyi dile getirdiği sonucunu çıkarıyorum.»³⁴ Bireysel eylem dizimiz, nedensellik hakkında neyi aydınlatmaktadır? *James*'in buna cevabı şöyledir: «Sabır, dayanma; başlamışsa, orada kalmaya çaba gösterme, son olarak da amaçımıza erişme -bu, eylemdir; bu, aracısız yaşantı felsefesinde tartışılabilen etkilemedir-, işte nedensellik burada etkili olmaktadır.»³⁵ *James*, nedensellikten, istenilen amaca götüren inançları, alışkanlıkları ve eylemleri kastettiğine göre böyle bir sonuç doğaldır. Burada insanın düşünmesinden, istemesinden ya da eyleminden bağımsız nedensellikten, maddi evrende maddi nedenlerin etkisinden; evrendeki değişikliklerin yolaçtığı zaman ve mekân arasındaki karşılıklı ilişki olarak nedensellik kavramından asla söz edilmemektedir. Gerçi *James*'in ve pragmatizmin gerçek nedensellik ile uğraşmalarını bekleyemezdik. Çünkü onlar için maddi bir evren yoktur. Pragmatizm açısından nedensellik, «bireysel eylem dizimindeki» öznel ilişkiler olabilir.

Nedenselliğin inkârı, *James*'in de itiraf ettiği gibi, pragmatik yöntemin konusunu oluşturmaktadır. Bu, bu yöntemi felsefenin son ürünüyle yani amaca hizmet etmeyi «inanma iradesi» ile birleştiren temel öğedir. Bu görüşe göre bilim, metafiziğin, kör inançların ve dinin karşısında değildir. Bilim, bunlar gerçek nedensel ilişkiler olmadıkları için, bunlarla savaşılamaz. «Bilim ve metafizik» diyor *James*, «yanyana gelebilir ve gerçekten elele çalışabilirler.»³⁶ *James*'e göre bilimin yasaları, yaşantılar arasındaki kendi yolumuzu bulmak için, insanlar tarafından yaratılmış kurallardır, iyi uygulanabilir kurallardır. Bu yasalar, gerçekliğin kopyaları değildir. «*Fakat*» diyor *James*, «bilimler, kendilerini geliştirdikleri ölçüde yasaların çoğunun, belki de hepsinin yalnızca olası belirlemeler olduğu görüşü güç kazanmıştır... Hiçbir kuram, gerçekliğin tam bir aktarılması değildir; tersine her tek tek kuram, herhangi bir açıdan kullanışlı olabilir... Bunlar, insanlar tarafından yaratılan dildir; birisinin dediği gibi,

34 William James. *Essays in Radical Empiricism*, s. 185

35 Aynı yapıt, s. 133-184.

36 William James. *Pragmatism*, s. 52

kavramsal kısa yazılardır. Bu yazıda biz, doğa hakkındaki saptamalarımızı yazarız. Fakat her dil, bilindiği gibi, farklı şivelere sahiptir.»³⁷

Bilimsel kuram ve yasalar, gerçekliğin kopyaları değildir; onlar, hakikatla uğraşmazlar. Onların ilgilendiği şey, yalnızca pratik amaçlar için yararlı olan kısa yazılardır. Bunlar ise amaçlar için ortaya konan araçlardan başka bir şey değildir. Şöyle diyor *James*: «Kuramlar, sorulara verilen cevaplar değildir. Onlar, daha çok birer araçtır.»³⁸

Bilim, gerçeklikle, hakikatle değil, tersine bir yaşantıdan başka bir yaşantıya geçmeden yararlı yöntemlerle uğraşıyorsa, bilimsel olmanın ölçeği acaba ne olacaktır? Şurası açıktır ki pragmatist yöneme göre, benim isteklerimi, eğilimlerimi doyuran şey, beni ilgilendiren şey, bilimsel hakikattir. *James*, şu sonucu çıkarmaktadır: «Bilimde hakikat, en yüksek doyumu sağlayan şeydir.»³⁹ Bununla *James*, köktenci empirizmi ve pragmatik yöntemi, bilimin kuramsal temellerini tahrip etmek için kullanmaktadır. O, yaşantının sınıflandırılması için «açık bir değere» sahip olan yöntemlere indirgenmektedir. Bilim de, tıpkı gerçeklik gibi, nedensellik, bilgi ve hakikat gibi, aynı yazgıya sahiptir. Pragmatizm için bütün bunlar, gerçekten var değildirler. *James*'e göre biz, sanki bunlar varmış gibi hareket etmeliyiz. Bunlar, gerçek değilse; onlar, gerçekmiş gibi nasıl hareket edebiliriz? Onların bir varlığa sahip olmadıkları hiçbir şeyi dile getirmez mi? Tam tersine bu, herşeyi dile getirir. Çünkü pragmatizmin ileri sürdüğü gibi bunlar, gerçek değilse, geriye tek bir sığınak kalmaktadır: *İnanma iradesi*. Ayrıca pragmatizm, felsefede kendisiyle savaşılabacak hiçbir şey bırakmamaktadır. Hiçbir maddi evren, hiçbir nedensellik, hiçbir hakikat da yoktur. Varolan şey, benim için, benim istek ve iradem için vardır. Amaca hizmet etme, biricik ilke olmaktadır. Araçları belirleyen ve onları haklı gösteren amaçlar, eylemin temelini oluşturur. Tekbenci voluntarizm ya da voluntarist tekbencilik, nesnel maddi evrenin ve onun doğa ve toplum bilimlerindeki yansımasının yerine geçmektedir. Kı-

37 Aynı yapıt, s. 57

38 Aynı yapıt, s. 53

39 Aynı yapıt, s. 217

saca, bilimin yerine, kâr inançlar geçmektedir. *James* ve onun felsefesi, toplum ve tarih tekerleğini döndürebilecekleri kadar döndürmektedirler. Bunu biraz sonra açıkca göreceğiz.

James, nedenselliği ve bilimi reddetmek için pragmatik yöntemi şu biçimde özetlemektedir: «Pragmatizm, ilkelerden kaçmakta ve bakış açısını doğrudan doğruya olayların kendisine yöneltmektedir.»⁴⁰ Pragmatist felsefe, kurulu düzeni korumak için ileriye(!) bakmakta; buna karşılık bilimsel öğreti, kurulu düzeni gerçekten değiştirmek için gelişme yasalarını kavramaya çalışmaktadır. İlkelerin ve gelişme yasalarının inkârı durumunda kişi, kendini istediği düşüncelere kaptırınmaktadır. Bunu *James* tüm açıklığı ile söylemektedir: «Kişi, akla dayalı olmaktan, şeylerin varolduğundan söz eder ve bunların basit bir biçimde ortaya çıkmayacakları konusunda ısrar ederse, gerçekten birşeylerin ortaya çıkabilmesi için ne tür bir temellendirme ortaya konabilirdi? İnsan, zevkine göre, mantıktan, zorunluluktan, kategorilerden, mutlak'tan ve felsefenin tüm kapsamından söz edebilir. Fakat benim için düşünülebilen *biricik* temel, *herhangi birisi tarafından arzu edilen şeyin niçin ortaya çıktığıdır*. Bu temel, herhangi bir yükü hafifletmek için istenir. Bu, yaşayan bir temeldir. Bununla karşılaştırılan şeyler, maddi nedenler, mantıksal zorunluluklar gibi yalnızca düş ürünü olan şeylerdir.»⁴¹ Bacakları havaya getirilen, masallaştırılan bu görüş, pragmatizmi amerikan halkına zorla kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bu görüşe göre istek ve arzular, gerçek; fakat maddi nedenler ve zorunluluklar ise düş ürünü şeylerdir. Artık bundan böyle, egemen sınıfın kendi çıkarı için inandırmak istediği şeyi, inanmanın yolu açılmaktadır. Yukarda gözden geçirdiğimiz pragmatik kuramın öğeleri hakkında şunları söylemektedir *James*: «Gördüğünüz gibi bunların hepsi, anti entelektüalist eğilimlerdir.»⁴² Bu saptama, gerçekten doğrudur. Çünkü pragmatizmin özelliklerinden birisi, onun anti entelektüalist tutumu, onun teori düşmanlığı tutumudur.

40 Aynı yapıt, s. 122

41 Aynı yapıt, s. 238-239

42 Aynı yapıt, s. 54

İNANMA İRADESİ

Pekçok cilt tutan makalelerinde *James*, köktenci empirizmin ve pragmatik yöntemin mantıksal sonuçlarını gün ışığına çıkarmaktadır. En tanınmış makalesi, adını aynı adlı yapıta verdiği, «The Will to Believe» (İnanma İradesi) adlı makalesidir. Bu makale çok yayınlanmış ve çok büyük bir etki yapmıştır. Bu makaleyi çözümlemenin sırası artık gelmiştir.

Birinci bölümde *James*, konusuna şu sözlerle başlamaktadır: «Bugünkü konferansında, inanmanın birlikte getirdiği haklı gösterme üzerinde vaaza benzer bir konum var; daha doğrusu bizim mantıksal zekâmızın bu konu için hiçbir zorlayıcı temel vadetmemesine rağmen, inanmanın haklı gösterilmesi, hukukumuzun savunulması ve dinsel konularda bir inanma tutumunun zorunluluğunun haklılığı üzerinde size bir deneme sunacağım. Buna uygun olarak konferansımızın başlığı «İnanma İradesi» adını taşımaktadır.»⁴³

James, kendi niyetini bu biçimde açıkladıktan sonra konferansına başlamaktadır. Konferansının büyük bir bölümünü, «kişinin gerçekliğin ne olduğu hakkında bugüne kadar henüz herhangi bir teste sahip olmadığını»⁴⁴ ispatlamaya ayırmaktadır. Bundan sonra da esas konusuna, yani «isteklerimizi yüreklendirmede yeterli olan herhangi bir varsayımın inanmaya hakkımız olduğu»⁴⁵ konusuna geçmektedir. Burada ortaya konan cümleler, birbirlerini tamamlamaktadırlar. Çünkü hiçbir hakikat yoksa, niyet edilen şeye inanma vardır. Yine yalnızca niyet edilen şeye inanma varsa, hiçbir hakikat yoktur. *James*, doğan çocuğun adını doğru koymaktadır. Buna o, «istediğimiz şeye inanma özgürlüğüdür»⁴⁶ demektedir. Bu, pragmatizmin en son sonucudur. Bu, pragmatizmin varacağı kaçınılmaz sonuçtur. Bu, «Bir olaya inanmak, o olayın yaratılmasına yarar»⁴⁷ görüşünün kuramıdır. *James*'in bu sonucu çıkardığı sayfa, tamamen şöyle sürmek-

43 William James. *The Will to Believe*, New York 1897, s. 3

44 Aynı yapıt, s. 15

45 Aynı yapıt, s. 29

46 Aynı yapıt

47 Aynı yapıt, s. 35

tedir: «Kendisi hakkında bir inanma yoksa, bir olayın gün ışığına asla çıkamayacağı durumlar vardır. *Bir olaya ilişkin inanma, bu olayın yaratılmasını sağlayabildiği yerde, inanmanın, ki bu bilimsel temellendirmeden önce gelir, düşük düzeyde moralsizlik olduğunu, düşünen insan için bir çöküntü olduğunu söylemek, delice bir mantıksal hata olurdu. Bununla birlikte bilimsel absolutizmi savunan bilim adamlarımız, böyle bir mantıkla, yaşama biçimimizi belirlemek istemektedirler.*»⁴⁸

James, «Bir yalana inanmaktansa, ömür boyu inanmak daha iyidir» tezini savunan bilimsel mutlakçılardan söz etmekte ve sonunda şunu saptamaktadır: «Bana gelince, aldatılmaktan nefret ederim. Fakat bir insan için bu dünyada aldatılmaktan daha kötü şeylerin de olabileceğini düşünebilirim.»⁴⁹ «İstenilen şeye inanma» ve «inanmak, gerçeği yaratır» gibi yalanlarla *James*, sözümona savaştığı teolojinin tüm inanma konularını yeniden ortaya koymaktadır: Tanrı, irade özgürlüğü, ölümsüzlük, mutlak, teolojik ya da evrendeki amaçlılık gibi. *James*, «Bunlardan herbirisinin, diğer dinsel öğretilerde yeri vardır.» diyor ve şöyle devam ediyor: «Bunlar, tehlikeli olanı düzeltmekte ve eskimiş gedikleri iyileştirmektedir.»⁵⁰ Başka bir anlatımla *James*, bilim ve materyalizmin kör inançları ortadan kaldırması olasılığını kapı dışarı ediyor. Çünkü tehlikeli olanlar ve kör inançlar pragmatizm tarafından iyileştiriliyor: «Bunu, ancak pragmatizm olumlu anlamda açıklayabilir. Bunu yapabilmek için de pragmatizm, entelektüalist görüş açısını tamamen reddetmektedir. *James* şöyle demektedir: «Tanrı kendi gökyüzünde ve herşey evrende düzenlidir. Bu bizim teolojimizin hakiki özüdür. Bunun için de akla dayanan hiçbir tanıma ihtiyacımız yoktur.»⁵¹

Fakat «bir isteğe dayanan inanma, haklı olanı ve hatta kaçınılmaz olanı belirler.»⁵² görüşüne dayanan felsefe, teoloji ve dinle yetinemezdi. Gerçekten bu hiçbir yerde dura-

48 Aynı yapıt

49 Aynı yapıt, s. 18-19

50 William James. *Pragmatizm*, s. 121

51 Aynı yapıt, s. 122

52 William James. *The Will to Believe*, s. 25

mazdı, çünkü duracak hiçbir yeri yoktu. Bu nedenle *James'* in, «sezgiden, esinden, iptiladan, vecden, cezbeden, hastalıkların görkemli iyileştirilmesinden, bazı insanların kendi çevrelerinde kişiler ve şeyler üzerindeki sihirsel güçlerinden»⁵³ söz etmesi, bizi şaşırtmamaktadır. Mistisizm, pragmatizmin mantıksal sonucudur. *James*, şöyle diyor: «Felsefe yapmada mistik tutum, hoşnutsuzluk doğurabilir. Fakat mistisizmin bazı olgusal yaşantılara uygun düşen bir yeteneğe sahip olduğu da kuşku götürmez. Bu satırların yazarı, son yıllarda böyle bir görüşü kabul etmek zorunda kaldı. Şimdi şuna inanıyorum ki kim, mistiklerin yöneldikleri olaylara kendisini verir ve bu konuda akademik, bilimsel bir biçimde düşünürse, o, felsefe yapmada en iyi durumda bulunur.»⁵⁴

James, daha sonra akademik ve bilimsel yöntemden ne anladığını söylemektedir «Birinci olarak hipnotize etmek, medyumları, kahinleri... vb. kullanmak. İkinci olarak da olgular, hayaletler ve benzer görünümeler için kanıtlar toplamak...»⁵⁵

James, buna benzer bir sürü şey söylemektedir. Örneğin, düşüncenin aktarılması, medyumları yetenekli kılma, masayı kımılatma gibi. Bunları o, nesnelliği olan gerçek olgular olarak değerlendirmektedir. *James*, ruh çalışmalarına katıldığından söz etmekte ve şöyle demektedir: «Ruh araştırmaları derneğinin çalışmalarında 'bilimi' küçümseyen kişilerle tanıştım. Bunun nedenini şimdi anlıyorum ve onlara saygı duyuyorum...»⁵⁶

Bu sözlere eklenecek biricik yorum, *W. James'* in, bir insan olarak bunlardan sorumlu tutulamayacağıdır. Çünkü bir pragmatist felsefeyi bu mantıksal sonuca kadar getirsin ya da getirmesin sistematik dinden hortlaklara kadar tüm kör inançlar, pragmatizmin özünü oluştururlar.

Kişisel bilinçten, dileklerden, isteklerden bağımsız evren yoksa, evren insan tarafından icat edilmiş demektir. Bundan böyle bize, isteklerimize uygun düşen herşeyi icat etme yolu açılmaktadır. Bu, gerçi kopernikvari bir devrim, ama geriye

53 Aynı yapıt, s. 300

54 Aynı yapıt, s. 302-303

55 Aynı yapıt, s. 304

56 Aynı yapıt, s. 318-373

dönük bir devrim, açıkcası bir karşı devrimdir. Dünya, güneş çevresinde değil, tersine insanın «coşku» ve «içgüdüleri» çevresinde dönmektedir. *James* için, «yılanın kuyruğu, insana özgü olan herşeye yapışmıştır.»⁵⁷ Ve kendi görüşüne göre de, «bağımsız hakikat, bizim yalnızca bulabileceğimiz hakikat»⁵⁸ da yoktur. Gerçek olan şey, düşünme yolunda bizi, ileriye götüren şeyden başka birşey değildir. Bu ileriye götürme de bizim öznel isteklerimize ilişkin bir ileri götürmedir. Başka anlatımla bu, hayatımızda bize yararlı olan şeydir.

Pragmatizm, emperyalistler için büyük bir yarar sağlıyorsa; o, toplama kamplarına ve savaş kışkırtıcılığına karşı nasıl direnebilirdi? Çünkü bunlar, amaca hizmet ettikleri için iyi ve gerçektirler. *Mussolini*'nin, *James*'in kendisinin öğretmeni olduğunu söylemesi, şaşılacak bir durum değildir.» «*William James*'in pragmatizmi, politik kariyerim için bana çok yararlı oldu. O, bana bir eylemi, kuramsal temellerine göre değil, onun sonuçlarına göre değerlendirilmesini öğretti. Faşizmin başarısının büyük kısmının borçlu olduğu eyleme inanmayı, *James*'den öğrendim. Bu, benim için önemli bir noktadır.»⁵⁹

William James, pragmatizmi olduğu gibi ortaya koymaktadır. *John Dewey*'de, onu, süslü püslü bir kılık içinde bulacağız. Şimdi ABD emperyalizminin hem başta gelen filozofu hem de sosyal demokratların savunucusu olan *Dewey*'i incelemeye geçelim.

57 *William James. Pragmatism*, s. 64

58 Aynı yapıt

59 *Benito Mussolini*'nin nisan 1926 yılında yaptığı bir basın toplantısından. İçinde: *R. B. Perry. Thought and Character of William James*, cilt 2, s. 575

IX. JOHN DEWEY'İN ALETÇİLİĞİ (INSTRUMENTALİZMİ)

Bugüne kadar henüz hiçbir filozof, *John Dewey* kadar hizmet ettiği sınıf tarafından bu derece tanrılaştırılmamıştır. Onun bu saygıyı hak ettiği de elbette inkâr edilemez.

Dewey, felsefesinde olduğu gibi, pratik politikası anlayışında da dokunmadığı hiçbir şey bırakmamıştır. Amerikan emperyalizminin politikası olan *gözdağı vermeyi* ve *Theodore Roosevelt*'i göklere çıkarmıştır. Birleşik Devletleri, birinci dünya savaşına sokmak için elinden geleni yapmıştır. Büyük bir gayretkeşlikle *Leo Troçki*'yi savunmuştur. Yirmi yıl boyunca süren «Sovyet Emperyalizmi» iftira kampanyasında, kendine düşen türlü yalanlar uydurmaktan geri kalmamıştır. Kore savaşını desteklemiş ve «üçüncü dünya savaşının kaçınılmazlığı» görüşünü ilerletmiştir.

Dewey, gericiliğe en büyük yardımı kuşkusuz felsefesi ile yapmıştır. Bugün pragmatizm nasıl ABD emperyalizminde egemen felsefe ise, *Dewey* de onun lideri ve etkili temsilcisi durumundadır. Onun «aletçiliği» gerçekte *James* ve *Pierce*'ün ortaya koydukları pragmatizmin başka bir ad altında ortaya konmasıdır. Aletçilik, demagoji ile maskelenmiş bir pragmatizmdir.

Dewey'i pragmatizmi koruyucu bir renkle boyamaya götüren neden, asla kişisel bir sevgi ve bireysel bir özellik de-

gildir. Bunun nedeni, değişen tarihsel koşullardır. *Dewey*'in felsefe üzerine yazdığı yapıtlar, bu arada onun en önemli yapıtı da 1917 Ekim Devrimi'nden sonra yazılmıştır. *James* ve *Peirce*, yeryüzünün altında birinde köleliğin kaldırıldığını görmemişlerdi. Bu nedenle onlar, pragmatizmin sınıfsal özelliğini oldukça açık ve çıplak bir biçimde itiraf etmişlerdir. Onlar, ilk sosyalist devletin varlığını birinci dünya savaşından sonra tüm dünyada işçi hareketleri ve çağdaş devrimci partilerinin talepleri için ne anlama geldiği sorusu ile karşılaşmamışlardı. *Peirce* ve *James*, o zamanlar kendi kaçınılmaz çöküşünü henüz tamamen göremeyen emperyalist güçlerin yalancı güvenliği ve yanlış bir iyimserlik duygusu içinde yapıtlarını ortaya koymuşlardı.

Buna karşılık *Dewey*, kapitalizmin çelişkilerinin arttığı ve ileri toplum düzeninin kuruluşunun, kapitalizmin maskesini tamamen yırttığı bir zamanda, kapitalizm için bir övgü ve savunma ortaya koymalıydı. Onun yapıtı, yalnızca bu durumun etkisinde kalmakla yetinmedi, aynı zamanda da bu durumdan mantıksal ve tarihsel sonuçlar çıkarmaya gitti. Kısaca *Dewey*, önemli felsefi yazılarını, *Peirce*'ün ve *James*'in içinde bulunmuş oldukları koşullardan tamamen ayrı koşullar altında yazmıştır. İlk ikisi sosyalizm öcüsüne karşı yazarlarken, *Dewey* gerçekleştirilmiş sosyalizme karşı yazıyordu. Bununla birlikte düşüncelerinin içeriği, *Peirce* ve *James*'in düşüncelerinin aynısıdır. Burada değişen şey, yalnızca biçimdir.

Dewey, birinci planda ABD emperyalizminin, ikinci planda ise ABD'deki sosyal demokrasinin filozofudur. Sosyal demokrasi, emperyalizmin işçi sınıfı ve dostları içindeki uzantısı ve tutunduğu dayanaktır. Bu nedenle bir filozofun her iki özelliği de taşımasında bir çelişki yoktur. Bu, özellikle burjuva demokrasisi ile sosyal demokrasi demagojisi arasında kesin bir sınırın olmadığı ABD için geçerlidir. *Dewey*, her ikisini de kullanmaktadır. Bir yandan *Truman* ve *Eisenhower*'ın demagojilerini, diğer yandan da *Walter Reuther* ya da *Norman Thomas*'ın demagojilerini kullanmaktadır. *Dewey*'in bu iki rolüne 1949 ekim ayında kutlanan 90. yaş gününde büyük değer biçildi. Onuruna Waldorf'ta Astoria Otelinde verilen kutlama yemeği bu bakımdan ilginçtir. Yemeğe

«toplumun tüm katmanlarından önde gelen yüzlerce kişi katıldı.» Daha doğrusu iki çevreden kişiler katıldı: Kapitalist sınıftan ve onların kuyrukçuları olan sosyal demokratlardan. Yemekte sosyalist ve sosyalist işçi partiler yerildi. Dewey, «Batı kültürünün savunucusu ve onu tanı tanımazlardan, materyalistlerden kurtaran kişi olarak» değerlendirildi. O, «insan maneviyatını dünya ölçüsünde savunan ve onun için mücadele veren bir önder» olarak övüldü. «New Republic», «New Leader» gazeteleri Dewey'in 90. yaş günü için ekler çıkardılar. «Time», «Life», «The Saturday Review of Literature», «U.S. News and World Report», «Newsweek» ve diğer dergiler bugünle ilgili makaleler yayınladılar. Başkan Truman'dan, Sir Oliver Franks'dan, İtalyan sağ sosyal demokrat partisi lideri Giuseppe Saragat'tan kutlama telgrafları geldi.

Bu kutlama gününden aşağı yukarı üç yıl sonra Dewey 93 yaşında öldü. Bu konuda «New York Times» şunları yazmaktadır: «İki üniversite profesörü, bilim çağında, felsefeye yeni bir soluk ve anlam kazandırmışlardır: William James ve John Dewey. Her ikisi de pragmatistti. Fakat Amerikan felsefesine en büyük etkiyi, kuşkusuz Dewey yapmıştır. Aslında pragmatizm, James ve Dewey'den daha gerilere gider. Amerika'da onun kurucusu ve ona anlam veren kişi, matematikçi Ch. Peirce'dür. O, bu felsefeyi 'sağlıklı insan anlayışı' felsefesi olarak ortaya koymuştur. Fakat Dewey, kendini pragmatizmin peygamberi olarak ortaya koydu. Dewey, sade bir yurttaşın verdiği yargılarının temeli olarak kabul edilen yaşantının peygamberidir.»¹

Dewey, ortaya koyduğu aletçi pragmatizmi, yaşantı felsefesi olarak geliştirmiştir. Dewey, «yaşantı» felsefesi olarak adlandırdığı felsefesini iki biçimde yazmıştır: Herkesin kolayca anlayacağı ve bir de akademik biçimde. Biz, burada ilkönce birinci türden olanı inceleyeceğiz. «Living Philosophies» adlı yapıtta, «A Series of Intimate Credo»² adını taşıyan makalesinde Dewey, düşüncelerinin bir özetini vermektedir.

1 New York Times, 3 haziran 1952

2 Living Philosophies. New York, 1931

Dewey, adı geçen makalesinde, «Kabulü bir otoriteye ve özellikle de tanrısal vahiye dayanan»³ geleneksel inanma anlayışını eleştirmekle işe başlamakta ve sonunda bu anlayışa karşı kendi anlayışını ortaya koymaktadır: «İnanma, etkinlik için bir yöndür».⁴ Daha önce gördüğümüz gibi *Peirce* de inanmanın, «etkinliğin bir alışkanlığı» olduğunu ileri sürmüştü. Daha sonra da bu tanıımı faydacı bir biçime sokarak şöyle demişti: «İnanma, bir kişinin ona dayanarak etkinliğe hazır olmasıdır.» *Dewey*'de de aynı görüş ortaya çıkmaktadır.

Dewey, burada ortaya konan inanma tanımının içerdiği sonuçları, yaşantı felsefesi açısından ele almaktadır: «Bir inanma anlayışından başka bir inanma anlayışına geçmek, çok büyük bir değişkenliği dile getirir. Özel bir otoriteye dayanan herhangi bir dogma ve kuramda ısrar etmek, yaşantının ilerlemesi boyunca etkinlik için gerekli olan ilkeleri kendiliğinden yaratmada yaşantının gücüne bir güven eksikliğini gösterir. Bizim ortaya koyduğumuz anlamda inanma, biricik en yüksek otoritedir. Böyle bir felsefenin tüm öğeleri mevcuttur.»⁵ Gerçekten onun ortaya koyduğu inanma anlayışı, felsefesinin tüm özelliklerini taşımaktadır. Fakat bu cümlesi şöyle olsaydı, acaba insan ne düşünürdü? «Özel bir otoriteye dayanan, bu otorite bilim ya da din olabilir, herhangi bir dogma ve kuramda ısrar etmek, yaşantının ilerlemesi boyunca kendiliğinden gerekli olan etkinlik ve inanma ilkelerini yaratacak olan günlük yaşantıda bir güven eksikliğini dile getirir.» Buradaki anlam açıktır: Otorite olarak bilimsel kuramları kapı dışarı atmak, yaşantıyı ya da pratiği, kendilerini yönetecek tüm ilkelerden yoksun bırakacak ve ortaya çıkan her yeni durumla yüzyüze gelmeyi, gelişigüzel araçlara bırakmak demektir. Bu, kuşkusuz pragmatizmin temel özelliğidir. Hangi hakla *Dewey*'in cümlesini değiştirmeye kalkıştık? Bu, *Dewey*'i ölüm döşegine yatırmaya zorlamak için bilerek yapılan bir sakatlama değil midir? Bunun olup

3 Aynı yapıt, s. 31

4 Aynı yapıt

5 Aynı yapıt

olmadığını görmek için, onun gerçekten ne yazdığını daha yakından incelememiz gerekmektedir.

Dewey, «özellikle de otoriteye dayanan herhangi bir kuramda ısrar etmeyi» kabul etmemektedir. Bilimsel kuramlar, emekçinin üretken yeteneğine ve doğrulanabilir otoritesine dayanan kuşku götürmeyen bir «kuramlar sistemidir». Fakat Dewey, okuyucuların bilimsel kuramları düşünmelerini istememekte, bu yüzden de «duygusal içerikle yüklü olan» ve propaganda psikologlarının «dogma» dedikleri sözcüğü işin içine sokmaktadır. Böylece de okuyucunun düşünceleri, bilimsel kuramlardan daha çok dinsel kuramlara çevrilmektedir. Dewey, tuzak olarak kullandığı yemi, işte buraya koymaktadır. Çünkü o, makalesine otoriteyi, özellikle de tanrısal vahiye dayanan geleneksel inanma anlayışını eleştirmekle başlıyor. Bu yapmacık eleştiri ile Dewey, okuyucunun dinsel kuramlara yönelmesini sağlayabileceğini ummakta, böylece de eleştirisinin gerçek amacını gizlemek istemektedir. Şu halde, Dewey'in ilk cümlesini değiştirmekle elde edilen kanıtlar, onun «herhangi bir kuramda ısrar etmeme» görüşünün neyi dile getirdiğini olanca açıklığı ile gün ışığına çıkarmaktadırlar. Onun cümlesini bu biçimde değiştirmeye hakkımız olduğu konusunu, onun felsefesinin sistematik bir çözümlemesini ortaya koyuncaya kadar bir kenara bırakalım. Çünkü bu çözümlemeyi yaparken ortaya bir sürü kanıt daha çıkacaktır.

Dewey'in cümlesinde yaptığımız diğer bir değişiklik, «yaşantı» kavramından, «günlük» sıfatını da eklemek suretiyle, ne anlaşılmak istendiğini daha yakından belirlemektir. Bu, Dewey'in felsefesindeki en zor ve en su götürür konunun eleştirilmesidir. Çünkü «yaşantı», iki anlama gelebilir. O, doğrudan doğruya aracısız günlük yaşantıyı dile getirdiği gibi, insanlık tarihi boyunca toplumun biriktirdiği denenmiş ve genelleştirilmiş yaşantıyı da dile getirebilir. Birinci anlamda yaşantı, bireysel bir eylem; ikinci anlamda ise bilgi ve hakikatın ya da bilimsel kuramın başka bir adı olmaktadır. Marxizm, kuramın pratik olmadan verimsiz, pratiğin ise kuram olmadan kör olduğunu ileri sürmekte ve kuram ile pratiğin birliğini zorunlu görmektedir. Böylece de her iki «yaşantı» kavramını içiçe ele almaktadır. Buna karşılık Dewey, görü-

nen «dogmaları» kapı dışarı ederken, bilimsel kuramların otoritesini de inkâr etmekte, böylece de insanlığın toplumsal tecrübelerini bir köşeye itmekte; bunların yerine biricik ve en yüksek otorite olarak günlük yaşantıyı koymaktadır. İlerde Dewey'in «yaşantı» kavramını daha yakından inceleme olanağımız olacağından, şimdilik ondan çıkardığımız önemli bir sonucu gözler önüne sermemiz yeterlidir.

İşçi sınıfı, Dewey'in kuramını kabul ediverse; ona göre işçiler bilimsel öğretide işçi sınıfının birikmiş ve genelleştirilmiş tecrübelerini bir yana itebilirler ve bu yolla da sınıf mücadelesinde izledikleri taktik ve stratejileri günlük yaşantılarının akışına bırakırlardı. Bundan sonra da işçi sınıfının pratigini yönetecek hiçbir toplum bilimi, siyasal ekonomi ve hiçbir bilimsel öğreti olamazdı. Bunların yerine yalnızca Ticaret Birliklerinin bilek gücü geçerdi.

Makalesinin sonunda Dewey, «Bilgi ve davranışta en büyük otorite olarak yaşantıya dayanan felsefenin, kültürün şimdiki aşamasında neyi dile getirdiğini, onun düşünmeyi ve faaliyetini nasıl etkilediğini açıklama»⁶ denemesine girişmektedir. Doğa bilimleri ile teknolojinin ortaya koyduğu evren anlayışının özünün değişme olduğunu söyleyerek Dewey, değişmeyi reddetmek için dini, ahlâk öğretisini, politikayı ve siyasal ekonomiyi suçlamaktadır. Böylece de kurulu düzeni savunabileceğini sanmaktadır: «Hareket ve değişme düşüncesi, kendisini fiziksel bilimlerde kabul ettirmesine karşılık dine, siyasal ekonomiye, ahlâk öğretisine, politikaya karşı tutumlara yapmış olduğu etki, aşağı düzeyde kalmıştır. Bizim bu alanda, karışıklık ve anarşi ile sabit olmak ve değişmeyen arasında bir seçim yapmamız gerektiği her zaman öne sürülmektedir.»⁷

Bundan ne anladığını göstermek için Dewey, üç örnek vermektedir: «Hristiyanlığın en son ve en geçerli din olduğu ve İsa'da insanî ve tanrısal olanın tam ve değişmez bir biçimde bütünleştiği kabul edilmektedir Kurulu ekonomi düzenimizin, hiç olmazsa ilke bakımından, en son ve sabit kalan bir düzen olduğu da kabul edilmektedir. Evliliğin ve aile-

⁶ Aynı yapıt, s. 22

⁷ Aynı yapıt, s. 28

nin, içinde bulunduğumuz zaman içinde değişiklik göstermesine karşılık orta çağda Avrupa'da geliştirilen aile tipinin en son ve en değişmez aile tipi olduğu da kabul edilmektedir.»⁸

Dewey, bu görüşlere karşı kendi görüşünü öne sürmektedir: «Tüm bu örnekler, hareket içinde olan evrende ideal sabitliklerin elde ettikleri bir ölçünün ne olduğunu göstermektedir. Bir yaşantı felsefesi, toplumsal ve ahlaksal olguları, tıpkı fizik olgular gibi, bunlar önceden görünmeyen durumlarda bulunsalar bile, sabit durum içinde bulunsalar bile, sabit durum içinde görülmesi gerçeğini kabul etmektedir. Bu felsefe, kaçınılması mümkün olmayan modifikasyonları gizlemeye girişmez. Aynı zamanda da ortaya çıkan değişmelerin ölçüsüne, sabit sınırlar koyma girişiminde bulunmaz.»⁹

Kurulu düzeni savunma yerine o, değişmenin zekice yönlendirilmesini koyar. Bu, onun ünlü zekâ yorumundan çıkan bir sonuçtur. Şöyle demektedir: «Sabit olanda güven ve destek bulmak için verimsiz çabalar yerine yaşantı felsefesi, kendi başına olup biten değişmelerin özelliğini belirlemek ve bizi ilgilendiren noktalarda onlara akla yakın ölçüler vermek için ortaya çabayı koyar.»¹⁰

Tüm bu söylenenlerden Dewey'in, bilim ve ilerlemeden yana olduğu sanısı uyanmaktadır. Acaba onun düşüncelerini çözümlerken bir yanılgıya mı düştük ki onu emperyalizm yanlısı gösterdik?

Dewey nasıl ilerlerse ilerlesin, ekonomik durumu tasvir edişinde şu nokta açıkça ortaya çıkmaktadır: «Yaşantının kullanılmasında ve yorumlanmasında en büyük engeli, ekonomik durumumuzda aramak gerekir... En büyük çaba, düşünmeyi belirleyen para ekonomisini ve özel kâr elde etmeye yöneldiği sürece, tüm insanların katıldığı ve anlamlı yaşantı olanaklarına ulaşma, felsefi bir konu olarak kalmaktadır.»¹¹ Kâr düzeninden ayrılmayı öğütleyen birisine, karşı devrimci denebilir miydi?

8 Aynı yapıt.

9 Aynı yapıt.

10 Aynı yapıt.

11 Aynı yapıt, s. 30.

Makalesinin en sonunda da *Dewey*, sözlerini şöyle bitirmektedir: «Bilime ve tekniğe yönelik yaşantı felsefesinin anlamı, işte bu bağlamda ele alınmalıdır. Geleneksel görüşlerin çöküşü de ona, bu konuda elverişli olanaklar sağlamaktadır.»¹² *Dewey*'in öne sürdüğü din, ahlâk, politika ve ekonomi alanlarında geleneksel tanrısal değişmeineye ilişkin görüşlerin çöküşünden doğan elverişli olanakların, ne türden olanaklar olduğunu kendi kendimize sormak zorundayız. *Dewey*'den yapılan alıntılar, onun bu çöküşte akıl tarafından yönetilen ve yönlendirilebilecek ilerici ve gerçekçi bir felsefeyi geliştirme olanağını gördüğünü inandırabilirlerdi. Ancak, *Dewey*'in, pragmatist olması nedeniyle, bu çöküşte eski teolojik özü yeni bir biçimde ortaya koyma olanağını gördüğünü söyleyebiliriz.

Aletçilik özelliği ile birlikte *Dewey*'in yaşantı felsefesinin özünü tanımak istiyorsak, onun bu felsefesinin bilim, din, toplum, ahlâk alanlarında nasıl kullanıldığını gözden geçirmemiz gerekir.

DEWEY'İN YAŞANTI FELSEFESİ

Diğer pragmatistlerin ideolojilerini inceledikten sonra *Dewey*'den başka birşey beklenebilir miydi? Ondan bekleyebileceğimiz şey, birinci basamakta sözümona inkâr edilen, kabul edilmeyen şeyin, üçüncü aşamada yeniden ortaya konmasını sağlayan üç aşamalı temellendirme biçimidir. Bu şema, inceleyeceğimiz her durumda, biktırıcı bir kural olarak tekrarlanmaktadır.

Bu tutumumuz, pragmatizmi belki de önyargılı olarak çözümleyemeye kalkıştığımız görüşüne indirgenebilir mi? Hayır, asla. Sürekli olarak aynı şemayı ortaya çıkarmamızın nedeni, tarihsel koşullarda ve sınıfsal ihtiyaçlarda yatmaktadır. Bu, öznel değil, nesnel bir nedendir.

12 Aynı yapıt, s. 34.

Pragmatistler, acaba bu üç aşamalı temellendirmeye niçin dörtelle sarılmaktadırlar? Burada inceleyeceğimiz her pragmatist, felsefede ya da ideolojinin daha az soyut olan alanlarında, ahlâk ve dinsel kuramlarında bilim ve özellikle de evrim kuramı tarafından tehdit edilmesi tehlikesine karşı vargüçleri ile savaşımıştır. Bu yüzden de bu temellendirmenin *birinci* basamağında eskimiş görüşlerden değil, görünüşte bilimden, aynı zamanda da egemen sınıfın görüşünden yana çıkmışlardır. Bilimi ve emekçilerin gittikçe gelişen bilincini, egemen sınıf ideolojisinin dinsel biçimiyle etkisiz duruma getirdikten sonra *Dewey*, kör inancın eski silahını yeniden ortaya koymuştur. Bu, *kişinin bilimsel bilginin nesnel evrenin gerçek bilgisi olmadığını ispatlamaya girişmesiyle yapılabilirdi*. Bu, pragmatist temellendirmenin birinci basamağını oluşturmaktadır. Kuşkusuz bu, bu derece açıkca ortaya konmamıştır. Bu aşama, bilim ve işçi sınıfı tarafından belli bir alanda eleştirilebilen herşeye karşı *militanca* savaşma bahanesi altında ortaya çıkmaktadır. Örneğin, hukuk kuramında tanrısal hukuk, psikolojide tanrı tarafından hazır olarak verilmiş ruh anlayışlarını pragmatistlerin eleştirmeleri, hep bu kılık altında ortaya konmuştur. Bununla birlikte, gerçek saldırının amacı, insan ruhunun ve hukukun bilimsel materyalist anlayışına yönelmektedir.

Bilim, bir kez bu biçimde sakatlanınca, artık ikinci adımı atmanın yolu açılmaktadır: *Bilimin gerçek yöntemleri yerine, amaç ve araçta pragmatist yararlılık geçmektedir*. Bu da başlangıçta saldırının esas amacının belirlediği kör inanca dayanan uydurmaların içeriğini egemen kılmaya yönelen ikinci ve üçüncü adımların yolunu açmaktadır. Örneğin, hukuk kuramında sınıf hukuku, yine geleneksel, mutlak ve değişmez bir biçimde ortaya konmakta; fakat artık tanrısal hukuk değil de, insanın değişmez özellikleri olan içgüdülerinde kökleri olan yasalar olarak. Psikolojide, birinci basamakta saldırılan, eleştirilen ruh anlayışı, üçüncü basamakta sabit özellikte olan *Morgan-Weismann* genetiğine göre bir kuşaktan diğer kuşağa aktarılan doğuştan getirilmiş «organik ruhsal yapı» olarak değiştirilmektedir. Daha önce nesnel idealizm tarafından ezeli ebedi olarak açıklanan şey, yine ezeli ebedi olarak açıklanmakta; fakat bu, bu kez öznel idealizm açısın-

dan yapılmaktadır. Her ne olursa olsun, birinci basamakta ön kapıda inkâr edilen, kabul edilmeyen şey, üçüncü basamakta arka kapıdan içeri alınmaktadır. Bu şemanın herhangi bir türünü, Dewey'in yaşantı felsefesinde bulmanın olası olduğunu herkes kabul edecektir.

DEWEY'İN ÜÇ AŞAMALI TEMELLENDİRMESİ

Dewey'de üç aşamalı temellendirmenin ve akıl yürütmenin özel biçimini ortaya çıkarmak istersek, ilkönce onun neye karşı savaştığını ortaya çıkarmamız gerekir. Bu konuda fazla düşünmeye gerek yoktur. Çünkü bu, onun felsefi yazılarında sürekli olarak ortaya çıkmaktadır. O, daha önceki felsefelerin hepsini; temel ödevlerini, bilimi dinle uzlaştırmakta gördükleri gerekçesi ile suçlamaktadır. Bu, niçin böyle olmuştur? Dewey bu soruyu, felsefe, iktidarda bulunan sınıfın çıkarı için bilim ile dini uzlaştırmak zorunda kalmıştır diye cevaplamaktadır. Dewey, felsefenin temel işlevinin, bilimin, özel mülkiyet hukuku, azınlığın çoğunluğa egemen olması, öbür dünyanın anlaşılması gibi konularla uğraştığı sürece başarısızlığa uğrayacağını göstermek olduğunu ileri sürmektedir. Onun görüşüne göre pragmatizmin ortaya çıkışına kadar hemen hemen her felsefe, bu konuların ezeli ebedi olarak tanrı ve nesnelerin tanrısal düzeni tarafından belirlendiğini ispatlamaya çalışmıştır. Dewey'in, kendisinden önce gelen pragmatistlerin akıl yürütmelerinden apayrı bir özelliğe sahip bir akıl yürütme ortaya koyduğu akla gelebilir. Sınıfsal açıdan o, ona kendi niyetini gizlemede yardımcı olacak daha önceki felsefeleri çözümlenmiştir. Dewey, genel şemayı izlediğinde, Birleşik Devletler'de emperyalist aşamada kapitalist sınıfın ihtiyaçlarına uygun düşen bilim ile dinin uzlaşmasını gerçekleştirmeye yönelecektir.

Kendi «kavgacı mücadelesinin» yöneldiği amaç hakkında bir tasavvurumuz olduğundan, temellendirmesindeki üç basamağı da kolaylıkla ortaya çıkarabiliriz. Burada, onun genel felsefeye ilişkin yapıtlarına dayanacağız. Dewey, ken-

di felsefi sistemini ortaya koyduğu üç yapıt yazmıştır. Bu üç yapıt da yüzyılımızın 1920-1930 yılları arasında yayınlanmıştır: «Reconstruction in Philosophy» 1920'de, «Experience and Nature» 1925'de, «The Quest for Certainty» 1929'da yayınlanmıştır. Diğer yazıları çeşitli alanlardaki denemeler olup bunlar da genel felsefesinin uygulamasına yönelmektedir. Şimdi adı geçen üç yapıtta geliştirilen temellendirme ve akıl yürütme biçimini gözden geçirmeye başlayalım.

Dewey'in üç basamaklı temellendirmesinin birinci basamağı, her türlü metafiziğe saldırı maskesi altında maddi evrene ve bilime saldırmadır.

Dewey'in çıkış noktası, görünüşte idealist metafiziğe saldırdır. O, insan yaşantısından önce ve ondan bağımsız olarak varolan dinsel ve moral inançların «daha önce varolan öze» dayandığını öne süren kurama karşı bir geri çekilme savaşı yürütmektedir. Buna karşılık o, geleneksel inançların, «pratik eylemin» ürünü olduklarını ve herhangi bağımsız, kendi başına varolan birşeyle asla ilişkisi bulunmadığını ileri sürmektedir. Böylece de o, bilimin, Dewey'in terminolojisinde ahlâk öğretisi ve din için başka bir tanımlama olan «değerlere bağlı düşünceleri» tehdit edemeyeceğini öne sürmektedir. «Eğer insanlar, değerlere ilişkin düşüncelerini, daha önceki bir özü benimsemek yerine pratik etkinliklerle ilişki içine sokabilselerdi, bilimin ortaya koyduğu bilgi, onlar için asla bir sorun, bir dert konusu olmayacaktı.»¹³ Dewey, bu sözleriyle aslında şunu söylemek istemektedir: İnsanlar, dinsel ve moral değerleri bağımsız gerçeklik ile özdeşleştirmemiş olsaydılar, din ile bilim arasında bir çatışma olacaktı. Bu yüzden de her ikisini uzlaştırmayı bir görev olarak görmek, felsefe için bir zorunluluk olmayacaktı: «Uzlaştırma sorunu, tek bir nedenden ortaya çıkmakta ve ondan kaynaklanmaktadır. Bilginin, gerçekliğin, daha doğrusu bilmeden önce ve bilmeden bağımsız olarak varolan gerçekliğin kendini açması olduğu ya da bilginin yaşantıda verilen nesnelerin özelliklerini denetleme niyetinden bağımsız olduğu tasavvuru benimsediği sürece bilim, araştırdığı şeylerde anlamlı değerleri bulup ortaya çıkarmada güçsüz olacaktır.»¹⁴

13 John Dewey. *The Quest for Certainty*, London 1930, s. 43

14 Aynı yapıt, s. 45.

Dewey'in bu sözleri, ilk bakışta somut evrenin dışında kalan salt akla ve vahiye bir saldırı gibi görünmektedir. Fakat ikinci cümlede bilim ile dinin uzlaşma zorunluluğunun, «Bilginin, bilmeden bağımsız ve ondan önce varolan gerçekliğin kendini açması olduğu tasavvuru benimsenmediği sürece...»'den oluştuğu söylenmektedir. Dewey, burada okuyucuya kendisinin bilginin özel bir türü üzerinde durduğunu, yani vahiy ve salt akıl üzerinde konuştuğunu yutturmak istemektedir. Bununla birlikte onun «bilgi» kavramını, daha yakından belirlemediği görülmektedir. O, «uzlaştırma sorununun», dinsel ya da bilimsel bilginin, süjeden önce ve ondan bağımsız bir gerçekliğin kendini açması olarak kabul edildiği sürece varolacağını söylemektedir. Böylece de gerçeklik, insan düşüncesine bağlı birşey olarak ele alınmaktadır.

Kısaca Dewey, nesnel bir evrenin varolduğunu, insanın varlığından, insanın bilgisinden ve etkinliğinden önce ve onlardan bağımsız olan bir evrenin varolduğunu reddetmektedir. O, bunu doğa üstü bilgiyi inkâr ederken her türlü bilgiyi reddetmekle yapmaktadır. Çünkü insan düşüncesinden bağımsız bir gerçeklik olmadan, gerçek bir bilgi olmadığı gibi, obje ile düşünce arasında da bir tutarlılık, yani hakikat olamaz. Nesnel gerçeklik reddedilirse, öne sürülen bilimden ne beklenir? Kuşkusuz o, gerçek bir bilim olamaz.

Dewey'in, doğa üstü «daha önceki öz»'e yaptığı saldırı, «daha önce varolan» herşeye kadar uzanan genel bir saldırdır. Bu saldırı açısından hareket edildiğinde Dewey'in, gerçek olanın kişi tarafından tanınmış, bilinmiş olmak ya da gerçek olanın, eylemin süjesi olması demek olduğu görüşünü savunduğu ortaya çıkar. Bu ise papaz Berkeley'in «varolmak, algılanmış olmaktır» görüşünün başka bir biçimde dile getirilmesinden başka birşey değildir. Tüm bu tanımlar, gerçekliğin, insanın yaşantısına bağlı birşey olarak açıklamaktadır. Böyle bir bağlılık, öznel idealizmi dile getirir. Öznel idealizme göre, evrenin yaratıcısı insandır.

Daha önce Berkeley, Hume, Ernst Mach ve Peirce tarafından kullanılan bu temellendirmeyi Dewey, bilimi ve materyalizmi yıkmak için kullanmaktadır. Kendisinden öncekilerin yaptığı gibi, Dewey de bunu, doğaüstü olanın metafizikine saldırı maskesi altında yapmaktadır. Berkeley'in, Hu-

me'un, *Mach'ın*, *Peirce'ün*, *James'ın* ve *Dewey'in* kuramları, öz bakımından aynıdır. Bunların herbiri, idealizmin, daha doğrusu öznel idealizmin birer türüdür. Ayrıldıkları biricik nokta, öznel idealizmi temellendirme yollarıdır. *Berkeley*, *Hume*, *Mach*, atomsal duyumlardan hareket ediyorlardı. *Peirce* ve *James* de, belli bir dereceye kadar, temelde duyumları kabul eden yöntemi benimsemekte, buna ayrıca düşüncelerin anlamının son kaynağı olarak «pratik etkinliği» eklemektedirler. *Dewey'in* temellendirmesi ise daha beceriklidir. Beceriklidir; çünkü bu temellendirme, yalnız *Platon'a* değil, aynı zamanda da *Berkeley'e* karşı çıkmada da kullanılmaktadır. Bu maske altında hem öznel, hem de nesnel idealizme saldırmaktadır. Fakat *Dewey*, sonunda yine öznel idealizme saplanmaktadır. Acaba *Dewey*, hangi yoldan hareket ederek öznel idealizme ulaşmıştır, daha doğrusu saplanmış-tır?

DEWEY VE «YAŞANTI»

«Yaşantı» kavramı, *Dewey'in* düşünce yapısında çok önemli bir kavramdır. Bu kavram, onun görüşlerinin merkezini oluşturmaktadır. Onun, «yaşantı»'dan anladığı şey, felsefi kuramının köşe taşıdır. Onun tüm yapıtlarında olduğu gibi burada da yaptığı şey, karşı devrimci bir kurama karşı yürütülen mücadelenin arkasında gizlenmektedir. Bu, *Berkeley'e* yönelttiği görünüşte saldırının temelidir. *Edilgen yaşantıya* karşı yaptığı saldırı ile de *Dewey*, aynı zamanda bilimsel yöntemin temelini yıkmaktadır. *Dewey*, yaşantıyı, kuşkusuz etken olarak ele almaktadır. Fakat ona öyle bir etkenlik görünümü vermektedir ki yaşantı hem gerçek yaşantıyı, hem de *Berkeley'in* eski edilgen yaşantı kuramını kapsamaktadır.

Berkeley, insanın duyum yaşantısını edilgen olarak ele aldığı ve yalnızca kendi duyumlarını tanıyabildiği görüşünü savunmuştu. Ona göre duyumlar, asla bilgiye giden yol değildir; tersine bunlar, bilgi elde etmeyi engelliyorlardı. Duyum yaşantısı, şu halde, insan ile tanınmayan bir gerçeklik arasında olup biten bir süreçti.

Dewey, bu yorumu doğrudan doğruya saldırdı. Kendi felsefesinden de şöyle söz etmektedir: «İnsan, doğanın gerçek olduğu sonucunu çıkarmak için inanmayı anlayışa uygun olarak kullanırsa, bu felsefe, yaşantıdaki inanma sorunu üzerinde önemle durur. Bundan sonra artık doğa ve yaşantı, birbirlerine karşı ne düşman, ne de yabancı olabilirler. Yaşantı, böylece insan ile doğa arasında bir duvar gibi ortaya çıkmaz. O, doğanın derinliklerine, gittikçe artan bir derecede, nüfuz edebilmek için bir araçtır.»¹⁵

Yüzeysel olarak ele aldığımızda bu açıklama, hiçbir materyalist tarafından ciddi bir biçimde karşı konamaz görünmektedir. Fakat insan biraz daha ileri giderek Dewey'in «doğa» ve «yaşantı» kavramlarından ne anladığını araştırırsa, onun gerçek niyetinin ne olduğu kolaylıkla saptanabilir. Yukardaki alıntının son cümlesi, Dewey'in Berkeley'e karşı olan muhalefetini başka bir yoldan, yine Berkeleyci öznel idealizme dönüştürdüğünü de dile getirmektedir. Dewey'de yaşantı, doğa ile insan arasında gidip gelen bir duvar değildir. Asla. Tersine insan, ayrılmaz bir biçimde doğaya, doğa da ayrılmaz bir biçimde insana bağlıdır. Bu bağlantı, doğanın insan yaşantısıyla aynı olacak derecede dardır. Yaşantı, doğanın kendi başına varolamayacağı derecede doğaya nüfuz etmiştir. Böylece de Dewey, nesnel gerçekliği reddetmekte, dolayısıyla de kendi «aletçi» bilgi ve hakikat kuramına yolu açmaktadır.

Bu kurama Dewey, «doğanın ve yaşantının sürekliliği»¹⁶ diye adlandırmaktadır. Bu süreklilik öyle bir sürekliliktir ki doğa ve yaşantı burada birbirlerinden ayrılamaz. Doğa, yaşanan şeydir; şeyler, şeylerin yaşantısıdır. Bunlar, insanın şeylere, nesnelere karşı tepkileridir. Bir taş, ya fırlatmak ya da bina yapmak içindir. Bir obje, insanın kavramları açısından «iyi» olan şeydir. Yaşantıdan çıkan şey, yararlı ya da sevindirici olduğu için, birşeydir. Şöyle demektedir Dewey: «Çünkü şeyler, bilinmesi gereken obje olmaktan çok uzaktır; objeler, insanın uğraştığı, kullandığı, etkide bulunduğu, kat-

15 John Dewey. *Experience and Nature*, New York 1929, s. 111

16 Aynı yapıt, s. 8

landığı, insanda sevgi uyandıran şeylerdir. Onlar, bilinen şeyler olmaktan çok *sahip olunan* şeylerdir.»¹⁷

Bu anlayışa göre biz, kendi başına ve bizden bağımsız olarak varolan evreni bilmiyoruz. Bildiğimiz şey, evrene karşı yaptığımız tepkilerdir. Bir kimse ilkönce nesnelere sahip olur, ondan sonra da onları bilebiliriz derse, bu, bilgi objesinin evren olmadığı, tersine evrene yapılan tepki olduğunu söylemek demektir. Biz, ağaçları varoldukları gibi bilmiyoruz; bildiğimiz şey, onları hangi amaçlar için kullandığımız ve onların bizde hangi duyguları uyandırdıklarıdır.

Şu halde Dewey, «yaşantı, gittikçe artan bir derecede doğanın içine nüfuz eder» derken, aslında bunu söylemek istemektedir. Onun yaptığı şey ise, *Berkeley*'in «varolmak, algılanmış olmaktır» sözünün başka bir biçimini ortaya koymaktadır. O, «varolmak, sahip olmaktır; uğraşının objesi olmaktır, kullanılmaktır ve sevinç doğurmaktır» demektedir. Dewey'in bu görüşlerinde, objelerin insana bağlı olduğu açık ortaya çıkmaktadır. Gerçeklik, onun bilgisi ve hakikat açısından evrenin, insana *nasıl* bağımlı olduğu hiçbir rol oynamamaktadır. Buradaki biricik sorun, bağımlı ya da bağımsız olmak sorunudur. Evrenin varlığı herhangi bir biçimde insana bağlı ise, böyle bir görüş, kişiyi en sonunda öznel idealizme götürür. Çünkü bu felsefenin özü, nesnel gerçekliği, evrenin insanda bağımsız olarak kendi başına varolduğu gerçeğini inkâr eder.

Dewey'e göre «doğa ile yaşantının sürekliliğini inkâr etmek, şeyleri sevimli, saygı değer, güzel, çirkin, şaşırtan ve korkunç yapan doğanın özünün özelliklerini reddetmek demektir.»¹⁸ Buna karşılık bu bağlılığı kabul etmek, «yaşantıda söz konusu olan şeyi, ki bu şey doğanın bir görünüşüdür, doğasal olayların ayırteci özelliklerinin bir kanıtı olarak kullanılabileceğini, hatta kullanılması gerektiğini»¹⁹ kabul etmek demektir. Buradan da şu sonucu çıkarmaktadır: «Buna dayanarak düşler ve dilekler bile nesnenin gerçek doğasına ilişkin özellikler sayılır... Bilim ya da yaşantı ile bilinen

17 Aynı yapıt, s. 21

18 Aynı yapıt.

19 Aynı yapıt, s. 19

şeyin özellikleri gerçi çok önemlidir; fakat sihir, masal, politika, resim, cezaevleri gibi olgular da aynı derecede önemlidirler.»²⁰ Eğer yararlı olma, «herşeyin gerçek doğasının» ölçüğü olduğu söylenirse, bundan ne derece fantastik ve masalsı olursa olsun eğer bunlar insana ya da toplumsal bir sınıfa yararlı ise, şeyin gerçek doğasına ait olduğu sonucu çıkmaktadır. Burada Dewey'in, «doğa ve yaşantının sürekliliği» anlayışı ile, tıpkı James'in köktenci empirizme yaptığı gibi, kör inançlara kapıları açmaktadır.

Dewey'in görüşüne göre birşey, insanın etkinliğinde bir takım sonuçlara yol açarsa, yararlıdır; alışkanlık türünden tepkiler doğurursa, yararlıdır. Dewey, bu konuda ilkönce toplumsal yaşamdan bir örnek vermekte, daha sonra da doğa olgularına geçmektedir. O, polisin düdük kullanmasının neyi dile getirdiğini, bu düdük kullanma olayının özünün neden oluştuğunu kendi kendine sormaktadır. Bu soruyu da şöyle cevaplamaktadır: «Bunun özü, toplumsal karşılıklı ilişkilerin alışkanlığa dönüşmesi yüzünden kullanılmış olmasıdır.»²¹ Şu halde düdüğün anlamı, onun hangi amaca yaradığıdır. Veya düdük, insanın etkinlikleri için belli şeyleri birlikte getiren şeydir.

Dewey, bu görüşü daha sonra da doğadaki olgulara uygulamaktadır: «Durum, tıpkı insanın dışında bulunan olgunun özündeki gibidir. Örneğin, yerçekimli, etkileme gücü, omurgalılar gibi... Ateş, yanar ve yangının bir anlamı vardır. O, yaşantıyı etkiler; o, sihirlidir ve onu, dönüp duran alevler içinde görmek gerekir. Burada önemli olan şey, onun zararlarından kaçınmak ve yarar getirme olanağını değerlendirmektir.»²² Dewey, daha sonra polisin düdük kullanma örneğini tekrarlıyor ve buna ekli olarak da ateşle ilgili görüşünü sürdürüyor: «Benzer biçimde ateşin simgesini içeren olgunun özü ya da en yüksek anlamı, toplumsal ilişkilerin yaşantısı içindeki insan etkinlikleri alanında belli doğasal olguların sonuçlarından ibarettir. Örneğin, aile ocağında huzur ya da metallerin ve benzer şeylerin işlenmesi gibi.»²³

²⁰ Aynı yapıt, s. 20

²¹ Aynı yapıt, s. 190

²² Aynı yapıt, s. 191

²³ Aynı yapıt.

Bu yoruma göre ateşin ne olduğu, insan için neyi dile getirdiğidir. O, bir olgunun simgesi ya da insandan bağımsız olarak varolan bir olgunun simgesi değildir.

Böyle bir yorum, *Dewey*'in kullandığı *yapma* kavramın yalancı özelliğini göstermektedir. Öz, insan bilincinde nesnel bir varlığın yansıması olarak ele alındığı takdirde, örneğin ateşin özü, sıcaklık özelliği gösteren «yanma» olarak ele alındığı takdirde, insan ateşi tanıyabilir, bilebilir; böylece de onu kullanır ve ona egemen de olur. İnsan, kendisinin dışında bağımsız olarak varolan şeyin, nesnenin özü hakkında hiçbir şey bilemeyecekse ya da bilemeyecek durumdaysa, onu nasıl kullanabileceğini de hiçbir zaman bilemez. *Dewey*, bir nesnenin özünün, onun insan için yararlı olmasında bulunduğunu ileri sürerken, aslında söz konusu olan yararlılığı da reddetmektedir. İnsan, ateş hakkında birşey bilmezden önce, ateş nasıl olur da insana yararlı olabilirdi? Yararlı olmak, bir şeyin bilgisine sahip olmaya bağlıdır. Böyle bir bilgi, insan bilincinde, insan bilincinden bağımsız olarak varolan nesneye az ya da çok uyan bir örneğin bulunduğunu koşul tutar. Bu varolmayı ve bu varolmaya bağlı bilgiyi inkâr etmek, o şeyin yararlı olduğunu da reddetmek demektir.

Dewey'in yaşantı felsefesinin özünün yararlılığı, bugün ABD'de egemen güçlere yaramaktadır. Çünkü doğa, yaşantı ise; eğer yaşantı yapma, katlanma, acı çekme, sevinç, yararlı olma, inceleme, insanın etkinliklerinde ortaya çıkan sonuçlar ise, artık ortada hakikat ve hata sorunu diye de bir sorun olamazdı. Görüşler, düşünceler, *Dewey*'e göre, artık yanlış ve hatalı olamazlardı. Tersine onlar, bir amaca ulaşmada bir araç olarak yararlı ya da yararsız olabilirlerdi. *Dewey* gerçekliği, insan davranışında ortaya çıkan sonuçlar olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle düşüncelerin, nesnel varlık ile uyuşmaları, birbirlerine uygun düşmelerini saptamada da bir ölçek aramak yersizdir. Varolma ve doğa, insanın yaşantısına bağlıdır. Yaşanılmayan şey, varolamaz. *Dewey*'in kuramına göre varolma ve doğa, insanın yaşantısı tarafından yaratılmaktadır. Bu yüzden onun yaşantı kuramı, gerçeklik, bilgi ve hakikatı asla yer vermemekte, onları kapı dışarı etmektedir. Bunların yerine de yararlı olmayı, araç olarak amaca hizmet etmeyi koymaktadır. Böyle bir felsefenin özü,

gerçekliğin, bilginin ve hakikatın ortadan kaldırılabilceğine inanan beylere yarar sağlamaktadır.

Dewey'in yaşantı felsefesi ve doğa ile yaşantının sürekliliği öğretisi, üç basamaklı akıl yürütme yönteminin birinci adımında nesnel gerçekliği ortadan kaldırıp onun yerine öznel yaşantıyı koymaktadır. Böylece Dewey, aletçi hakikat kuramına yolu açmaktadır.

DEWEY'İN ALETÇİ HAKİKAT KURAMI

Üç adımlı akıl yürütmede ikinci adımı, bilimin gerçek yöntemi yerine pragmatik ya da amaç ve araca hizmet etme olan aletçi yöntemi koymak oluşturmaktadır.

Bu ikinci adımın biçimi, aklın yerine anlayışı koymak olarak ortaya çıkmaktadır. Burada Dewey'in yaptığı şey, yine görünüşteki saldırısı ile temel niyetini gizlemektir. Bu kez ortadan kaldırmaya kalkıştığı huzursuzluk, kuram ile pratik arasındaki ayrılıktır. Felsefede klasik gelenek, kuramı göklere çıkarırken pratiği, uygulamayı küçümsüyordu. Buna Dewey, «kuram ile pratik arasındaki ikilik», «klasik felsefe geleneğinin temel kalesi»²⁴ demektedir.

Bununla birlikte biz, onun eleştirisinin görünüşte bir eleştiri olduğunu görmekteyiz. Çünkü eleştirdiği ikilemi (dualizmi) başka bir biçimde kendi felsefesinde ortaya koymaktadır. Klasik felsefeye yönelttiği eleştiri, kendisinin ortaya koyduğu ikilemi maskeleyemeye yaramaktadır. Onun yöntemi, klasik kuramın karşıtıdır. Kuramı yüceltmek ve pratiği küçümsemek yerine, pratiği göklere çıkarmak ve kuramı küçümsemek, onu yok saymak amacına yönelmektedir. Bunu ise Dewey, kuram ile pratiğin birliği adı altında yapmaktadır.

Eğer kuram ile pratiğin birliğine ulaşılacak isteniyorsa, kuram kişiyi pratiğe yöneltmeli; pratik de kuramın hakikat olup olmadığı hakkında bir ölçek olmalıdır. Kuram, kişiyi pratiğe götürüyorsa, maddi evrendeki olguların doğru bir yansıması ise, bilimsel bir kuramdır. Kuram, toplumsal pra-

24 John Dewey. *The Quest for Certainty*, s. 77

tikte kendi kaynağını bulmalı, doğru olup olmadığı da yine toplumsal pratikle denetlenebilmelidir. Dewey'in akıl yürütmesinin daha birinci basamağında kuramın, evrenin bir yansıması olamayacağı, bu nedenle de kişiyi pratiğe yöneltemeyeceği açıkca ortaya çıkmaktadır. Şu halde Dewey, bunu acaba nasıl becermektedir?

Dewey, tamamen pratikten soyutlanmış salt akıl anlayışını temele alan geleneksel kuram anlayışı ile işe başlamaktadır. Pratikten koparılmış akıl, dogmatik masallara ve mantık açısından kılı kırk yarmalara götürür. Dewey, akli, işte bu geleneksel idealist yorumu ile özdeşleştirmektedir. Dewey, bu akıl anlayışını kabul etmekte ve bunun yerine «anlayış» koymaktadır. Dewey, «Akıl ve yasa, eşanlamli sözcükler olarak kullanıldı» demektedir ve akıl ile yasanın özdeşleştirilmesinin, «bireyin, değişmez ve önceden verilmiş gene yargıların, ilkelere ve yasaların altına yerleştirilmesini haklı göstermeye ya da 'mantıksal olarak temellendirmeye' yaradığını»²⁵ ileri sürmektedir. Böylece Dewey, akli inkâr etmekte, aynı zamanda da yasaları da reddetmiş olmaktadır. Dewey'in can düşmanı, kendi başına egemen olan *salt akıl* değildir, tersine evrende nesnel olarak varolan yasaların bilinçte yansımaları olarak akıldır. Salt akıl denilen şey, gerçi dinsel masalların uydurulmasıyla sınırlıdır. Bununla birlikte, özü gereği, geçerli ve bilimsel olan gerçek akıl, evrenin mantığının düşünsel alandaki yansıması olabilir. Fakat pragmatizmin ve Dewey'in aletçiliğinin özü, evrenin nesnel yasallığını reddetmektir. Ancak bunun itiraf edilmesi, pragmatizmin öznelciliğinin suyunu kesmek olurdu. Bunu da pragmatistler, itiraf edemezlerdi. Bu yüzden Dewey'in saldırısının amacı, bilime ve özellikle de marxist bilime yönelmektedir. Dewey, diğer burjuva ideologları gibi, evrenin ve toplumun hareket yasalarını savunduğu, bunları 'ortaya çıkardığı için marxist bilimi, bir dogma olarak nitelemektedir.

Dewey, akli, ilke ve yasallık olarak reddettikten sonra, onun yerine *anlayış* kavramını koymaktadır. Acaba Dewey, anlayış kavramından neyi anlamaktadır? Bu konuda şunları söylemektedir: «Geçmiş yaşantılardan çıkan, ihtiyaç ve 'şimdinin' eksikliğinden doğan ve olgunlaşan, özel tekrarın yön-

tem ve araçları olarak kullanılan ve yeniden ortaya koyma görevinde başarılı ya da başarısız olarak nitelenen somut sevgiler, tamamen yeterlidir. Yeni amaçlar için yapıcı bir biçimde kullanılan bu türlü yaşantısal sevgilere anlayış adı verilir.»²⁶

«Anlayış», daha önceki yaşantıların kullanılmasıdır. O, evrenin yenilenmesi değil, yaşantının yeniden inşa edilmesidir. Dewey, «Eski yaşantı, yeni ve düzeltilmiş yaşantının gelişmesinde yeni yöntem ve araçlar telkin etmede kullanılır.»²⁷ demektedir. Daha önce başarılı ya da başarısız olan amaç ve araçların veya yöntem ve araçların yaşantıları, şimdi içindeki pratik yaşantıyı yönlendirmek için kullanılır. Böylece de gelecekteki yaşantı değiştirilir ya da yenileştirilir. Daha önceki yaşantıdan gerçekliğin hakikate uygun yansımaları olan ilke ve yasalar doğmaz. Dewey, böyle bir şeyin doğmasını düşünmenin bile bir dogma olduğunu öne sürmektedir. Daha önceki yaşantı, yeni yaşantının yönlendirilmesinde bir deneme yanılma varsayımı görevi yapmaktadır. Bu yüzden de pratiğe yön vermede hiçbir kuram, toplumun ya da doğanın hiçbir yasası olamaz. Varolan şey, yalnızca her olası durumda *işleyip işlemediği* denetlenmesi gereken varsayımlardır. Veya Dewey'in söylediği gibi «Pratikte doğrulanması ve geliştirilmesi gereken yaşantılar, kuşkusuz şimdi içindeki yaşantılarımızdır.»²⁸

Durumlar ya da olaylar, tüm yaşantının bir bölümü olarak nesnel değil, tersine ulaşılmak istenilen amaca erişmede birer araçtırlar. Bu nedenle Dewey için bilgi sorunu, hangi araçların geçmişte başarılı olduğunu ve hangi araçların şimdi içinde *başarılı* olabileceğini, pratik açısından düşünmek sorunudur. Böylece bilgi, nesnel evrenin gerçek bir bilgisi değil, tersine pratikte yararlı olmayı ilgilendiren bir sorun olmaktadır: «Kişi, karşısına çıkan durumlardan ne kaçabilir, ne de kendini edilgen olarak onlara teslim edilebilir. Bu izin, ona verilmemiştir. Tersine o, bunları değerlendirmek ve yönlendirmek zorundadır. Bunlar, amaçlarımız için ya engellerdir ya da onların gerçekleşmesine birer araçtırlar. Böylece,

26 Aynı yapıt, s. 89

27 Aynı yapıt, s. 88

28 Aynı yapıt, s. 89

en derin anlamında, kuramsal olmaktan çıkar ve pratikleşir.»²⁹

Dewey için bilgi, anlayıştır. Anlayış, amaç için *doğru* araç seçmektir. «Doğru» araçtan da etkili ya da başarılı araçlar anlaşılmaktadır. Bilgi, düşünce, görüşler ve kuramlar, amaçlara ulaşmada engelleri aşmak için birer *alet* olarak etkide bulunmaktadırlar. Düşünceler ve kuramlar, etkili iseler, amaca götürüyorlarsa, *hakikat* olarak nitelendirilmektedir. Bunları yapamıyorlarsa *yanlıştır*lar. Dewey'in pragmatist ya da aletçi *hakikat* anlayışına karşı tutumu şudur: «Etkili olan varsayım, hakikattir.» Varsayımın etkisi, nesnel evren ile kuramın uyuşup uyuşmadığında bir mihenk taşı değil, tersine varsayımın başarılı olarak amaca götürdüğünün yalnızca simgesi olduklarıdır. Dewey, kendi hakikat kuramını, kendi pragmatist yönteminin özünü şu biçimde ortaya koymaktadır: «Etkili olan varsayımlar, hakikattir; hakikat, şimdi içinde umulan ve arzu edilen durumların tümünü dile getiren bir sözcüktür.»³⁰

Dewey, bu anlayışa «pragmatik hakikat kavramı»³¹ demektedir. Etkili olan her araç, *iyi ve hakikattir*. Tıpkı *James*'de olduğu gibi, hakikat, amaca yönelen araç olarak salt yararlı değildir. Dewey, «hakikat, yararlı olma olarak tanımlanır»³² demektedir. İnsana yararlı olan herşey, hakikattir. İnsan için «bir düşüncenin ya da varsayımın yararlı olması, onun hakikat olmasının ölçөгüdür.»³³ Bir amaca hizmet eden şey, hakikattir ve iyidir. Bunu, *James*'in bu konuda söyledikleri ile karşılaştırabiliriz: «Kısaca söylendiğinde hakikat, bizim düşüncemize hizmet eden şeydir. Aynı biçimde doğru olan şey, bize davranışlarımızda yararlı olan şeydir.»³⁴

Şu halde Dewey'in «akla uygun olan kavrama» dediği şey, ki buna anlayış demektedir, coşku ve dileklerin belirlediği amaçlar için amaca hizmet eden, yararlı, kullanışlı araçları seçmek yeteneğidir. Amaçlar, nesnel zorunluluğun bil-

29 Aynı yapıt, s. 102-103

30 Aynı yapıt, s. 128-129

31 Aynı yapıt, s. 130

32 Aynı yapıt, s. 129

33 Aynı yapıt.

34 William James, *Pragmatism*, s. 222

gisi tarafından değil, dilek ve istekler tarafından belirlenmektedir. Amaçlar, amaca hizmet etme açısından seçilmekte; amaca ulaşmada başarılı ya da başarısız olmaları bakımında da değerlendirilmektedirler.

Dewey, kuram ile pratiği birleştireceğim derken, aslında onları birbirlerinden daha fazla uzaklaştırmaktadır. O, doğada ve toplumda nesnel yasaları ortaya çıkarınada bir araç olarak aklı ve bilimi bir yana bıraktıktan sonra, bunların yerine kendisinin uydurduğu «anlayışı» koymaktadır. Tüm bu açıklamaların ışığında «akla uygun» kavramından, Dewey'in terminolojisinde amaca yararlı olma anlaşıldığı apaçık ortaya çıkmaktadır. Böylece o, bilimsel yöntemi ve aklı, amaca yönelmede aracın salt fırsatçı yararlılığı ile değiştirmektedir. Bunu da geleneksel «akıl» anlayışına ve kuram ile pratiğin birliğinden soyutlanmış olduğu görüşüne saldırı, onları eleştirme maskesi altında yapmaktadır. Gerçi bu geleneksel anlayışların her ikisi de eleştiriye açıktır; fakat Dewey'in yaptığı biçimde değil. Dewey, kesin olarak yıkmak istediği şeyi, yeniden, fakat başka bir kılıkta ortaya koymaktadır. Çünkü o, kuramı pratiğe indirgemekle pratik ile kuram arasındaki geleneksel görüşün öne sürdüğü ayrılığı, ebedileştirmektedir. Ayrıca bilimsel görüşün öne sürdüğü yöntemi kapı dışarı etmek ve onun yerine amaca yarayan «anlayışı» koymakla masallar üreten bir öge olarak «salt akıl» da ebedileştirmektedir. Eğer «anlayış», masalların yararlı olduğunu, örneğin işçi sınıfının kapitalist toplumdaki durumunun doğal olduğu masalı gibi, belli amaçlara ulaşmada etkili olduklarını saptarsa, *anlayış* bunların *hakikat ve iyi* olduklarını tanıklık edecektir. Böylece de masalların yaratılması sürdürülebilecektir. Masalların yeniden ortaya konması sürecine Dewey, *klasik* felsefenin çözülmesi olarak nitelendirmektedir. Bilginin nesnel temeli yıkıldıktan ve hakikatın yerine doyumluluk konulduktan sonra, bilgi ile mistisizm arasında artık bir ayrım kalmamaktadır.

DEWEY'DE BİLİM İLE DİNİN UZLAŞTIRILMASI

Dewey'in üç basamaklı akılyürütmesinin üçüncü basamağını, birinci basamakta reddettiği şeyi yeniden ortaya koymak oluşturmaktadır: Din ile bilimin uzlaştırılması.

Dewey'in görüşlerini çözümlemeye başlarken, onun din ile bilimi birbirleriyle uzlaştırmaya çalışan ve bunu kendisine görev yapan geleneksel felsefe anlayışına saldırdığını görmüştük. Dewey, din ve onu savunan felsefenin insan yaşantısından bağımsız olan varlığı aydınlatmaya yönelmesi durumunda böyle bir görevin gerekli olabileceğini savunmaktadır. Şu halde onun saldırısı, eleştirisi, ister doğasal isterse doğa üstü olsun, bağımsız gerçekliğe yönelmektedir. Fakat bunu yapayım derken Dewey, nesnel maddi evreni ve onun yasalarını da inkâra gitmektedir. Böylece de o, din ile bilimi aynı düzeye getirmektedir. Her ikisi de artık nesnel gerçekliğin özünün ortaya çıkarılmasına yönelmemektedirler. Dewey, gerçekliğin din aracılığıyla aydınlatılmasını eleştireyim derken, sonunda maddi nesnel evreni dinsel «gerçeklikle» eleme suretiyle bilimi inkâra yönelmektedir.

Dewey, bilimin din ve idealist felsefe ile çatışmaya düşebileceğini, çünkü her üçünün de bağımsız gerçekliği ortaya çıkarmaya giriştiklerini ileri sürmektedir. Fakat Dewey'in çözümünde dinin ve idealizmin ortadan kaldırılması, kör inançların yıkılması ve materyalizmin savunulması bulunmamaktadır. Bilimi, dini ve idealist felsefeyi aynı düzeye getirmekle Dewey, bilimin gerçek kuramsal temelini yıkmakta ve açıkca idealizmi savunmaktadır.

Dewey'in idealist yaşantı felsefesi, bilim ile din arasında kuşkusuz bir «bağlantı subayı» görevini görmektedir. Onun görevi, kapitalist sınıfın sürdürdüğü sömürüyü ortadan kaldırmaya yönelik bilimi bertaraf etmektir. Artık Dewey'in üç aşamalı akılyürütmesindeki üçüncü adım atılmıştır: *Bilim ve din birbirleriyle uzlaştırılmış, birinci adımda görünüşte saldırı hedefi olan «felsefenin klasik geleneği» yeniden ortaya konmuştur.* Dewey'in yaşantı felsefesi, ortaya koyduğu «anlayış» ve aletçilik ile birlikte, öznel idealizmin pragmatist türü olarak sunulmaktadır.

Yaşantı kavramı, Dewey'in bir sürü günahını içermektedir. Gerçi bu, burjuva felsefesinde yeni birşey değildir. Yaşantı, «eski düşünme yöntemlerin yeni adı» da değildir. Lenin, Avenarius'un görüşlerini eleştirirken bu yalanı daha 1908 yılında ortaya çıkarmıştı. Şöyle yazıyor Lenin: «Farklı görünümlerdeki felsefe profesörleri, karşı devrimci görüşlerini «yaşantı» kavramının arkasına gizlemektedirler.»³⁵ Avenarius'u göz önüne alarak daha sonra da şöyle diyor: «O, idealist sistemi, yaşantı sözcüğüne dayandıran ne ilk, ne de son kişidir.»³⁶

Dewey, «insanlık, yaşantının olanaklarını ciddi olarak araştırılmasıyla ve bu olanakların kullanılmasıyla nelerin ortaya çıkabileceğini bugüne kadar sormamıştır»³⁷ demektedir. Bundan sonraki bölümde, Dewey'in kendini «yaşantı» kavramını tutsak etmesiyle nelerin ortaya çıktığını göreceğiz.

35 W. İ. Lenin. Materyalizm ve Empiriokritizizm, s. 138

36 Aynı yapıt, s. 139

37 İçinde: Living Philosophies, s. 22

X. DEWEY'DE «İNSANIN ÖZÜ» VE TOPLUM KURAMI

Dewey, toplum anlayışında diyalektik ve tarihi materyalizme cepheden saldırmaktadır. Bu ise eskimiş bir burjuva anlayışını eleştiri maskesi altında yapılmaktadır. Fakat en sonunda bu eskimiş burjuva toplum anlayışını küçük bir değişikliklerle yeniden ortaya koymaktadır. Bu, Dewey'in pekçok yapıtında açıkca ortaya çıkmaktadır. Bu yapıtlarının arasında en önemlisi «Freedom and Culture» 1939 yılında, ikinci dünya savaşının başlamasından biraz önce yayınlanmıştır.

Diyalektik ve tarihi materyalizmi ortadan kaldırmak için Dewey'in eleştirdiği, saldırdığı burjuva toplum kuramı, özgürlük ve demokrasinin ayrılmaz bir biçimde insanın özüne ait olduğunu ileri sürmektedir. Bu, insanların özgür olduğunu, yasa önünde eşit olduklarını; özgür kurumlar yarattıklarını ve kilise ile devletin uyguladığı baskı ortadan kaldırılır kaldırılmaz da özgürlük ve demokrasinin gerçekleşeceğini öne süren burjuva kuramıdır. Zorluk, bu kuramın artık geçerliliğini yitirmesinden doğuyordu. «Özgürlük sevgisinin ayrılmaz bir biçimde insana bağlı olduğu, kendileri için bağımsız kuramlar yarattıkları, kilise ve devletin baskısının ortadan kaldırılması fırsatı verilir verilmez bunların ileri sürceği anlayış, artık uygun bir anlayış değildir.»¹

1 John Dewey. *Freedom and Culture*, New York 1939, s. 7

Bu geleneksel görüş, Dewey'e göre, tek yanlıdır. Çünkü insan doğasına ağırlık vermekte ve «kültürel etmenleri» dışarda bırakmaktadır. Dewey, böyle bir durumun özgürlük ve demokrasi sorununu çözemeyeceğini ileri sürmektedir. Sorun, öncelikle çeşitli ilişkilerde ele alınmalıdır. Bu, «iki etmen, yani insanın doğuştan doğası ile kültür arasında»² karşılıklı etkileme göz önüne alınmalıdır. Şu halde Dewey'in toplum kuramı, ona göre, tek yanlı olmayacaktır. O, iki temel etmen arasında, insanın doğuştan getirdiği doğası ile kültür arasında karşılıklı bir etkileme anlayışına dayanacaktır.

İnsanın doğası hakkındaki bu geleneksel öğretiye saldırının, diyalektik ve tarihi materyalizme nasıl aktarıldığını şimdiden görebiliriz. Bu saldırı, şu anlayışa dayanmaktadır: Eski görüş, insan doğasına ağırlık verirken, diyalektik ve tarihi materyalizm ağırlık noktasını kültürde, yalnız tüm kültürde değil, aynı zamanda da «ekonomik etmenlerde» bulmaktadır; bu nedenle o da tek yanlıdır. Dewey bu tek yanlılığı aşmak için üçüncü bir yol izleyeceğini ileri sürmektedir. Bu yol, ona göre, farklı iki tutumu birleştirecek ve böylece de tek yanlılığı ortadan kaldıracaktır. Fakat biz, Dewey'in bu tutumunun aslında soruna bir çözüm getirmediğini, tam tersine doğuştan getirilen insan doğası anlayışını başka bir biçimde yeniden ortaya koyduğunu göstereceğiz.

DEWEY'DE İNSANIN DOĞUŞTAN ÖZELLİĞİ

Dewey'in diyalektik ve tarihi materyalizme yönelttiği eleştiriyi incelemeye geçmeden önce, onun «kültürden» ve «insanın doğuştan özelliği»nden ne anladığını incelememiz gerekmektedir. Çünkü bu kavramlar ve bunların birbirlerine yaptıkları karşılıklı etkiler, toplumun insan doğasıyla birlikte değişmesi kuramının merkezine konmaktadır.

Acaba Dewey, «insanın doğuştan özelliği»nden neyi anlamaktadır? Bu konuda şunları söylemektedir: «İnsan doğa-

² Aynı yapıt, s. 23

sının durumunu incelemek, insan psikolojisinin sorunudur.»³ O, «doğuştan gelen temel özelliklerden» ve «doğuştan gelen eğilimlerden», «insanın doğasından» söz etmekte ve «insan doğasının oldukça sabit»⁴ olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Dewey, «ham ve asli insan doğasından»⁵ da söz etmektedir. Fakat yapıtlarının hiçbir yerinde «doğuştan getirilen temel özelliklerin», «doğuştan eğilimlerin» ya da «ham ve asli insan doğasının» neyi dile getirdiğini, insanda neleri gösterdiklerini açık bir biçimde ortaya koyamamaktadır. Ancak, biz, Dewey'in, James'in psikoloji anlayışını benimsediğini göz önüne alarak, bu kavramlarla James'in psikolojisinde ortaya konan, insana doğuştan hazır olarak verilen ruhsal yapısını dile getiren coşku ve içgüdüleri kastettiğini söyleyebiliriz. Dewey, ruhsal yapıyı ikiye ayırmaktadır: Birincisi bireyselliğe ve ayrımlaşmaya, ikincisi ise birleşmeye ve bağlamaya eğilimli olan yönler. «Kuşkusuz, insanın doğasının, diğer canlılar gibi, ayrımlaşmaya eğilimli olduğunu söyleyebiliriz. Bu ayrımlaşma ise kesin olarak bireysel yöne hareket eder ve birleşmeye ve bütünleşmeye yönelir.»⁶

Bu eğilimlere Dewey, «insan doğasının özgeci ve bencil eğilimleri»⁷ olarak adlandırmaktadır. Bunlar, «ham ve asli insan doğasının» psikolojik temel özelliklerini oluştururlar. Kültür, bu eğilimlerle karşılıklı etkileşim içindedir. Dewey'in okuyucular tarafından görülmesini istediği sorun, öyle bir kültür yaratmalı ki bu yolla hem özgeci, hem de bencil; hem toplumsal, hem de bireysel eğilimler, birbirlerini karşılıklı olarak geliştirebilsinler: «Bazı kültür koşulları ayrımlaşmağa götüren, bazıları da arı kovanının ya da amip yığınlarının dayanışmasını ilgilendiren temel psikolojik öğeleri geliştirmektedirler. İnsanın görevi, her iki temel ögenin gelişmesini güvence altına almak; bununla da diğerlerinin olgunlaşmasına ve özgürleşmesine katkıda bulunmaktır.»⁸

Dewey, insanın doğasını bu iki eğilimden oluşturmakla kapitalist toplumda üretim güçlerinin toplumsal özelliği ile

3 Aynı yapıt, s. 13

4 Aynı yapıt, s. 18-19

5 Aynı yapıt, s. 19

6 Aynı yapıt, s. 21

7 Aynı yapıt, s. 29

8 Aynı yapıt, s. 23

özel mülkiyet arasındaki çelişkiyi, öznel bir olguya indirgemektedir. Buna göre çelişki, artık burjuva toplum yapısında değil, tersine insan doğasının özelliğinde bulunmaktadır. Bu, «ham ve asli insan doğası», tarih boyunca *oldukça sabit bir özellik* göstermektedir. Bu yüzden toplum düzeninin değiştirilmesi için insan doğasını değiştirmek uzun bir süre alacağı gibi çok da zor olacaktır. Böyle bir sonucun gerçekten *Dewey'* in ulaştığı sonuç olduğunu açık olarak göreceğiz. İlk önce *Dewey'in* «kültür»den ne anladığını görelim.

DEWEY'İN KURAMINDA KÜLTÜRÜN ROLÜ

Toplum, kültür ile insan doğası arasındaki etkileşimdir. Ve insan doğası, bir sürü kalıtımsal etmenlerle donatılmıştır. Bu kalıtımsal etmenler, doğuştan getirilen iki eğilimin çevresinde toplanmaktadırlar. Böylece bize, kültürün, pek çok etmenlerin birbirleriyle etkileşimi olduğu söylenmek istenmektedir. Şöyle diyor *Dewey*: «Kültürün içinde bulunduğu durum, pek çok etmenin birbirleriyle olan etkileşimlerinin durumudur. Bu etmenler arasında genellikle hukuk, politika, endüstri ve ticaret, bilim ve teknik, değerler ve moral arasındaki etkileşim; son olarak da, dolaylı da olsa, kendi varlığının temel koşullarını haklı göstermek ve eleştirmek amacıyla insanların kullandığı genel görüşler sistemi, yani onların toplum felsefeleri.»⁹

Böyle bir tutuma, *Dewey'de* kültürün «etmenler kuramı» denmektedir. Fakat bu etmenler kuramında, yalnızca aynı düzeyde bulunan, aynı düzeyde önemli olan ve birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen etmenler dizisi vardır. Bunlardan hiçbiri, belirleyici etken değildir. Bu yol, toplumun yapısı hakkında bilgi elde edebilmek için her türlü akla gelebilen yöntemin ortadan kaldırılması için etkili bir formül durumuna getirilmektedir. İnsanın doğasının ve kültürünün etmenleri kuramı olarak *Dewey'in* toplum kuramı, bir etmen-

⁹ Aynı yapıt, s. 23

ler kuramıdır. Böyle bir kuramda bir biri üstüne yığılan etmenler yığını o derece karman çormandır ki böyle bir karmanışıklıktan bir *düzen* bulmanın olanağı da yoktur. Şu sözleri ile Dewey, bunu itiraf etmektedir: «Bireyin eylemlerini etkileyen etkiler, birbirlerinden o kadar uzaktırlar ki bunların tanınmasına artık olanak bulunmamaktadır. Beklenmedik ve güçlü bir biçimde bize yönelen olayların etkisi altındayız.»¹⁰

Dewey'in ortaya koyduğu anlayışta tüm etmenleriyle birlikte toplum, gerçekten tanınmaz bir durumdadır. Böyle bir durum, toplum hakkında bir bilimin oluşmasına olanak vermez. Toplumsal alandaki araştırmalar, yalnızca deneysel denemeler ve düzeltmelerdir; bu yüzden yasa koyucu bile bilime dayanamaz, tersine baskılara ve amaca yararlı olma ilkesine güvenmelidir. Bunu, Dewey açıkca söylemektedir: «Toplumsal alanda deney diye kendini ortaya koyan şey, doğa bilimlerindeki deneyle tamamen ayrıdır. O, öncelikle deneysel deneme ve düzeltme sürecidir. Fakat yasa koyma, az ya da çok, akla yatkın önceden görmelerden ibarettir.»¹¹

Bir planı bulunmayan ve aynı düzeyde önemli olan etki-leşim ögelerini göz önüne almak gerekmektedir. Gerçekten bir plan yapma denemesine girilirse, herşey başka türlü olmayacak, tersine planda göz önüne alınanın tam tersi olacaktır.

Çoğulcu etmenler kuramını Dewey, diyalektik ve tarihi materyalizme karşı bir silah olarak kullanmaktadır. İşçi sınıfının bilimine yönelttiği saldırısını da görünüşte idealist kuramlara karşı bir tutum takınıyormuş görünümü uyandırarak maskeleymektedir. İki anlamlı oyununu, ister materyalist isterse idealist olsun, tekçi dünya anlayışlarına saldırma bahanesi ile gizlemektedir. Böylece toplumun idealist ve materyalist yorumları arasında bulunduğunu inanmamızı istediği *üçüncü bir anlayış* oluşturmaya girişmektedir. Bunun asla üçüncü bir yol olmadığını, tersine eski bir idealizm olduğunu, Dewey'in gerekçelerini incelediğimizde göreceğiz.

¹⁰ Aynı yapıt, s. 45

¹¹ Aynı yapıt, s. 64

İnsan doğasını çıkış noktası olarak ele alan toplum kuramına karşı yürütülen savaşı; artık şimdi tüm tekçi kuramlara, yani tek bir etmeni temel etmen olarak kabul eden, diğer öğelerin ise zamanla bu temel etmenden çıktığını söyleyen tüm kuramlara yöneltmektedir. Dewey'in saldırısının amacı, giderek o kadar genişlemiştir ki sonunda diyalektik materyalizmi de içine almıştır. Dewey, şu temel soruyu ortaya koymaktadır: «Sorun, etmenlerden birisinin nedensel güç olabilecek derecede belirleyici olup olmadığı, diğer etmenlerin ise ikinci dereceden ve bu temel etmenden çıkan etkiler olup olmadığıdır.»¹²

Dewey'in görüşüne göre geleneksel kuramlar, ağırlık noktasını ya insan doğasında ya da kültürde bulmuşlardır: «Bu kuramlar çok basit bir biçimde hareket etmekte, ya insan doğasından çıkarılmış ya da dış çevre etmenini çıkış noktası olarak kabul etmektedirler.»¹³ Ağırlık noktasını insanın doğasına veren kuramlar, «moral güçlerin, insan toplumlarının doğuşu ve çöküşünde en son belirleyici olduklarını»¹⁴ öğretmektedirler. Öte yandan, ağırlık noktasını çevrede ve kültür etmeninde bulan kuramlar ise, «insanlar arasındaki ilişkilerde egemen güçlerin ekonomik koşullar olduğunu»¹⁵ ileri sürmektedirler. Özetlersek, bu kuramlar, «aşırılığa götüren tek yanlı basitleştirmelerdir. Gerçi bu aşırılıkta verilen öncüller mantıksaldır, fakat öncüllerin mutlak özelliklerinden ötürü de bu aşırılık, eylemi yanılgiya götürmektedir.»¹⁶

Aşırı tekçi kuramlar diye adlandırdığı kuramların tersine Dewey, ortaya kendi «çoğulcu kuramını» koymaktadır. Bu kuram, ona göre, «toplumsal süreçler, bir yanda insan doğası ile diğer yanda da kültürel ilişkilerin karşılıklı etkileşimi olarak ele alınmaktadır.»¹⁷ Fakat aslında Dewey'in en sonunda

12 Aynı yapıt, s. 13

13 Aynı yapıt, s. 75

14 Aynı yapıt, s. 13

15 Aynı yapıt, s. 14

16 Aynı yapıt, s. 75

17 Aynı yapıt

insan doğasını ağırlık noktası olarak ele alan idealist tekçiliğe saplandığını; bu kurama göre toplumsal değişme sorununun, insanların eğitim, moral ve din aracılığıyla değiştirilmesi sorunu olduğunu göreceğiz. Ancak, Dewey, kendi görüşlerine geçmeden önce diyalektik materyalizmi *tahrip etmek* zorunluluğunu duymaktadır. Onun, «Freedom and Culture» adlı yapıtının dört bölümü bu işle uğraşmaktadır: «Bu bölümde insan etmeni elden geldiği kadar sifıra indiren, olayların açıklanmasında ve politikanın biçimlenmesinde çevre tarafından yaratılan koşulları benimseyen bir toplum kuramı türünü eleştireceğim. Burada tekçiliğin tipik bir örneği olarak marxizmi ele alacağım. Marxizm, bir yandan moda olduğu için, diğer yandan da toplumsal değişmenin gerçek kuramı ve buna dayanarak da gelecekteki değişimleri etkileyebilme yöntemi olduğu ileri sürülmesi bakımlarından tipik bir kuramdır.»¹⁸

Son cümle, yüzyıl boyunca marxizmi *tahrip etme* işine kendilerini veren sayısız burjuva ideologlarına Dewey'in de niçin katıldığını göstermekte; birinci cümle ise onun saldırı çizgisinin ne olduğunu açıklığa kavuşturmaktadır. Bu çizginin, burjuva sınıfı savunuculuğunu yapanların kullandığı çizgiden zerrece ayrılığı yoktur. Onun hareket noktası, diyalektik ve tarihi materyalizm anlayışına dayanan toplum kuramının tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Bu nedenle de Dewey'in saldırısı, doğrudan doğruya diyalektik ve tarihi materyalizmin tahrip edilmesine yönelmektedir.

Dewey, başlangıçta iki sınırlama yaparak saldırısını maskeleymektedir. Birinci olarak ekonomik etmeni değil, ona ağırlık verilmesini eleştirmekte; ikinci olarak da diyalektik ve tarihi materyalizme saldırarak kapitalist düzeni savunmaktadır. Birincisi, öne sürdüğü etmenler kuramının mantıksal bir sonucu olmaktadır; ikincisi işe bu burjuva savunmasının, inandırıcı olması için, daha etkili olarak ortaya konmasıdır: «Benim eleştirimdeki temel amacım, ekonomik etmenin reddedilmesini ya da demokratik özgürlüğe aykırı olan şu andaki ekonomik rejim eğiliminin sonuçlarını ortaya koymak değildir. Tersine amacım, bu inkâr edilemez etmen soyutlandığında ya da her toplumsal değişmenin *nedeni* olarak ele alındığında neyin olup biteceğini göstermektedir.»¹⁹

¹⁸ Aynı yapıt

¹⁹ Aynı yapıt, s. 76

Dewey, bu açıklamayı da başardıktan sonra, kendisinin uydurduğu marxist kuklayı oluşturmaya koyulur. Böylece de *Marx* ve *Lenin* bir yanda, *Stalin* öbür yanda, arasında sosyal demokrat «ayrımı» yapmaya girişir. Dewey'in görüşüne göre *Lenin* ve *Stalin* marxizm-leninizm biçimine sokmuşlardır. Bunu yapmak için de sözüm ona «marxist etmenler kuramını» ekonomik determinizme çevirmiştir. Böylece Dewey, *Marx*'ı ve marxizmi, sovyetizm önünde savunduğu izlenimini uyandırma denemesine girişmiştir. Bu, hiç kuşku yok ki klasik revizyonist bir formüldür.

Dewey, «marxist kuramın» bir özelliği ile işe başlamaktadır. Ona göre bu kuramda, «üretim güçlerinin durumu, biricik nedensel güçtür.»²⁰ Bu sözde marxist kurama o, «ekonomik determinizm»²¹ demektedir. «Bu ekonomik etmen», diyor Dewey, «toplumsal eylemin tüm biçimlerini ve ilişkileri, politik, hukuksal, bilimsel, sanatsal, dinsel ve moral ilişkileri belirlemektedir.»²² Bununla birlikte sözlerine şunları da eklemektedir: «*Marx*'ın bunu ilk ortaya koyduğunda politik ilişkilere ve bilime... vb. göre bir sınırlama vardı. Bunlar ortaya çıkar çıkmaz, birer neden olarak etkili olmaktadır ve ekonomik etmeni yumuşatmaktadırlar.

Marx, ortaya koyduğu bu sınırlandırmayı izleyebilseydi, tarihte onun yeri büyük olacaktı.»²³

Dewey'e göre *Marx*'ın bu sınırlaması, *Lenin* ve *Stalin* tarafından ortadan kaldırılmıştır. Fakat, ona göre, bu sınırlama korunabilseydi marxizm ile kendi etmenler kuramı arasında bir uyuşma, bir uzlaşma(!) olacaktı.

Eğer *Marx*, tarihi materyalizmden vazgeçseydi ve Dewey'in çoğulcu ve idealist etmenler kuramı ile aynı görüşte olduğunu açıklasaydı, elbette onlar açısından tarihteki yeri kuşkusuz büyük olurdu.

Ekonomik determinizmin hatasını ispatlamak için Dewey'in, *Marx*'a, *Engels*'e, *Lenin*'e ve *Stalin*'e hiçbir yerde başvuramaması kuşkusuz bir raslantı değildir. Çünkü bunu yapmak için elde hiçbir belge yoktur. Tam tersine marxizm, ekonomik

20 Aynı yapıt, s. 98

21 Aynı yapıt, s. 77

22 Aynı yapıt

23 Aynı yapıt, s. 77-78

determinizme karşı sürekli olarak savaşırmış ve savaşmaktadır. Bu nedenle bu «sınırlamadan» ya da «bu sınırlamanın gözden ırak tutulmasından» söz etmek, olanaksızdır. Dewey'in iddiaları, toplum bilimini kurma olasılığını kendisinin reddettiğini gizlemeye yönelik yalanlardır. Kendisini *Marx*'ın arkasına gizlemesi, halk yığınlarını kendisine çekebilmek için hakikata verilen bir *haraçtır*.

«Diyalektik ve Tarihi Materyalizm» adlı yazısında *Stalin*, Dewey'in hem ekonomik determinizme, hem de «sınırlamaya» ilişkin iddialarını çürütmektedir. *Stalin*, zihinsel yaşamı oluşturan toplumun maddi yaşamının belirleyici etmen olduğunu, bununla birlikte bilincin de büyük bir rol oynadığını göstermektedir. Kuşkusuz bilinç, kaynağının maddi hayatın kopyası olması nedeniyle, bir etkilemeye sahip olabilir. O, somut toplumsal pratik aracılığıyla etkileyebilir. Düşünceleri ve kuramları reddeden diyalektik ve tarihi materyalizm değil, tersine Dewey'dir. Çünkü Dewey'in aletçi kuramının özü, bilincin gerçeğin bir kopyası olduğunu reddetmektir.

Yazılarından burjuva ideologlarının maskesini düşürmeyi amaçlayan *Stalin*, bir yerde sanki Dewey'in yalanlarını çürütnek istiyormuş gibi yazmaktadır: «Toplum, toplumun maddi yaşam koşulları nasılsa, görüşler, kuramlar, politik görüşler ve politik kuramlar da aynı biçimdedir. Buna ilişkin olarak *Marx*, şunları söylemektedir: 'İnsanın bilincini belirleyen, onun varlığı değildir; tersine insanın bilincini onun toplumsal varlığı belirler (*Marx/Engels*. Seçme Yapıtlar, cilt 1, s. 338).

Bilimsel öğretinin yaşam gücü, toplumun gerçek yaşamından kopmadan, pratik etkinliklerde kendisini toplumun maddi yaşamının gelişmesinde ortaya çıkan ihtiyaçlara dayandırmasıdır.

Marx'ın sözlerinden toplumsal güçlerin, kuramların, politik görüşlerin, politik kuramların, toplumsal varlığı ya da toplumun maddi yaşam koşullarının gelişmesini etkileyemeyecekleri anlamı çıkmamaktadır. «Biz burada ilkönce toplumsal görüşlerin, kuramların, politik görüşlerin, politik kuramların *kaynağından*, toplumun zihinsel yaşamının, onun maddi yaşam koşullarının bir kopyası olduğundan söz ediyoruz. Toplumsal düşüncelerin, kuramların, politik görüş ve kuramlarının *anlamının* ne olduğu, toplum yaşamında önemli

rollerin ve anlamların ne olduğu tarihi materyalizm tarafından inkâr edilmemiştir; tersine bunlar ortaya konmuştur...

Yeni toplumsal düşünceler, görüşler, toplum için zorunlu oldukları, onların düzenleyicisi, harekete getirici ve biçimlendirici etkileri olmadan toplumun maddi yaşamından yükselen sorunları çözmenin olanaksız olduğu için ortaya çıkmışlardır.»²⁴

Demek ki toplumun maddi ve manevi hayatı arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Fakat bu ilişki, mekanik değil, tersine diyalektiktir. Birbirlerini etkileyen ögeler, aynı düzeyde olan ögeler değildirler. Maddi hayat, manevi yaşamı yaratır; fakat manevi yaşam, denetlemek ve yönlendirmek amacıyla maddi hayatı yeniden etkiler. Ancak bu, *Dewey*'in birbirlerini aynı biçimde etkileyen etmenler alışımından tamamen farklıdır.

OLASILIK VE ÇOKCULUK

Dewey, kendisinin kuklalaştırdığı diyalektik ve tarihi materyalizme işte bu biçimde saldırmaktadır. Onu, kendince «tahrip» ettikten sonra da toplum bilimine asla izin vermeyen, imkânsız kılan tam bir indeterminizmi ortaya koymaktadır. Bunu yapınca *Dewey*, saldırısını diyalektik ve tarihi materyalizmin «biricik kapsamlı yasası» olarak gördüğü şeye, yani «toplumun değiştirilmesi ve ilerlemesini etkilemek için ekonomik güçlerin etkin olduğu sınıf kavgası, biricik yoldur.»²⁵ görüşüne yöneltmektedir. Sınıf mücadelesi kavramını tahrip etmek için *Dewey*, daha önce «doğada ve toplumdaki yasaların metafizik tasavvurlarını ortadan kaldırdığını ileri sürdüğü genel felsefesine dayanmaktadır. Ona göre diyalektik ve tarihi materyalizm, sürekli olarak nesnel evrenin yasaları olduğunu söyleyip durması nedeniyle çoktan eskimiştir. Böylece de tek tek yasaların ve zorunluluğun yerine *Dewey*'in çokculuk ve olasılık anlayışı geçmektedir.

24 J. Stalin. *Diyalektik ve Tarihi Materyalizm*, Dietz Verlag, Berlin, 1955, s. 18-21

25 John Dewey. *Freedom and Culture*, s. 79

Dewey, akıl yürütmesine bir suçlama ile başlamaktadır: *Marx* çelişki yasasını toplumun somut gözleminden değil de sözümona *Hegel*'den almışmış(!) «Bu yasa, gerçekten tarihsel olayların incelenmesinden değil, *Hegel*'in diyalektik metafiziginden alınmıştır. Bu yöntemin ortaya konmasına *Marx*, *Hegel*'i başaşağı getirdiğini söylemektedir...»²⁶

Dewey'in bundan sonra söylediklerinden bu suçlamanın, diyalektik ve tarihi materyalizme dayanan bilimi inkâr için, bilime yapılan saldırıyı gizlemek amacı güttüğü ortaya çıkmaktadır: «Özellikle bilimsel olma iddiası açısından marksizmin 'modası' geçmiştir. Çünkü geçen yüzyılın 40'lı yıllarında zihinsel atmosfer için zorunluluk ve tek kapsamlı bir yasa aramak tipik bir olgudur. Bilimin bugünkü durumu için de olasılık ve çokculuk tipik bir olgudur.»²⁷

Diyalektik ve tarihi materyalizme yapılan bu saldırı, aslında bilime yapılan saldırıdır. Bugün bilime yapılan saldırının ana amacı ise tarihi ve diyalektik materyalizmdir. Bilimde zorunluluk yasaları bulunmadığı, tersine olayların şu ve bu biçimde hareket edebilmelerine götüren karmaşık etmenlerin karşılıklı etkilemeleri çalışma varsayımları bulunduğu gerekçesi ile Dewey, diyalektik ve tarihi materyalizmin bir bilim olamayacağını öne sürmektedir.

Diyalektik ve tarihi materyalizme yöneltilen temel itiraz, onun olayların çözümlenmesine değil, otoritelere dayanmasıdır. İlkönce *Hegel*'in, daha sonra da *Marx*, *Engels* ve *Lenin*'in otoritelerine. Şu halde Dewey'in suçlaması, marksizmin asla bir bilim olmadığı, tersine, «hakikatın ne olduğunu doğrudan doğruya belirleyen eski bir övgü»²⁸ ve «apaçık çelişkileri açıklamak için eski teolojik yöntemle rekabet eden yorumlar sistemini»²⁹ kapsayan bir teoloji olduğuna yönelmektedir. İşte bu, burjuva ideologlarının sözde temel saldırı çizgisidir. Bunlar, marksizmin ve katolizmin «otoriteye güvenmelerinde» bir ve aynı şey olduklarını ispatlamak istemektedirler.

Akla dayanan temellendirme, Dewey'in akıl yürütmesinin arkasındaki acizliğin ve soysuzlaşmanın nerede bulunduğu

²⁶ Aynı yapıt, s. 79-81

²⁷ Aynı yapıt

²⁸ Aynı yapıt, s. 97

²⁹ Aynı yapıt, s. 39

nu göstermektedir. Çünkü akıl yürütme, nesnel maddi evrenin ve onun yasaları ile olayların yansıması olan bilimsel bilgiyi inkâra dayanmaktadır. Nesnel bir gerçeklik ve bilimsel bir bilgi olmadan «yasa» ve «hakikat», inanç sistemlerine indirgenmekte ve yalnızca otorite aracılığı ile bu sistem korunabilmektedir. Dewey ve diğer burjuva ideologlarının tasvir ettiği şey, kendilerinin oluşturdukları yalan sistemidir. Bu sistemi, onlar *hakikat* diye bize sunmaktadırlar. Onların yalanları, kendi devlet ve propaganda araçlarıyla egemen sınıfın güce dayanan otoritelerinden başka birşey değildir.

Bilimsel bilgi, yasalar, kesinlik ve hakikat, tamamen materyalist kurama dayanır. Bu kurama göre nesnel bir maddi evren vardır. Bu evren bilinebilir. Bu, kendisini kendi yasaları ile geliştiren bir evrendir. Dewey'in yönelttiği saldırının özünü, diyalektik ve tarihi materyalizmin bu hareket noktasının idealist ve karşı devrimci açıdan reddedilmesi oluşturmaktadır. Marxizmin bir «din» olduğu suçlamasına götüren Dewey'in etmenler kuramı ile zorunluluğu ve yasaları inkârı, materyalizmin reddedilmesine dayanmaktadır. Materyalizmin ve bilimin savunulması, marksizmin savunulmasıdır. Marksizmin savunulması ise materyalizmin ve bilimin savunulmasıdır.

AHLÂK SORUNU

Dewey, Marxizmi, bilimin ve materyalizmin ortadan kaldırılması ile tahrip ettikten sonra, kendi iddiasına göre marxist toplum kuramında göz önüne almadığı şeyi öne sürmektedir. O, bugün toplumsal sorunun toplumun gelişmesi sorununun birinci derecede bir moral sorunu, bir ahlâk sorunu olduğunu ileri sürmektedir. Bu, ahlâkın, insanın doğa üzerindeki denetimi anlayışına göre düzenlendiği görüşüne dayanan bir ahlâk anlayışıdır.

Bu anlayışa göre insan, kuvvetli bir güce sahip, fakat onunla işe başlamasını bilmemektedir. Bu gücü, hangi amaçlar ve hedefler için kullanmak gerektiğini bilmemektedir. Şu

halde toplumun bilimi değil, doğanın bilimi zorunludur. Bu nedenle burada bilim ve onun yöntemleri değil, ahlâk, din, değerler, amaçlar ve hedefler söz konusudur. Dewey, sorunu şöyle ortaya koymaktadır: «İnsanın, doğanın fizik güçleri üzerindeki gücü gittikçe büyümüştür... Fakat bu güçle neye başlayacağımız, henüz bilinmemektedir... Onunla olup biten şey, bir ahlâk sorunudur.»³⁰

«Ayak uyduramamayı» ortadan kaldırmak için «insan doğasının uygun bir bilimine»³¹ artık gerek duyulmamaktadır. İnsan, «politik kuramların ahlâki temeli sorununu ve ahlâk ilkelerini göz önüne almalıdır. Böylece toplu olarak hareket eden insanlar, kardeşliğe dayanan bir topluluğa götüren bireysel özgürlüklerini elde edebilirler.»³² Şu halde kültürel etmenler, ahlâki etmenlere bağlıdır. İnsan doğası ve onun değerleri de belirleyici ögeler olarak ortaya çıkmaktadır. Demek ki Dewey, kültür ile insan doğası arasındaki «karşılıklı etkiden» söz ederken içtenlikle davranmıyordu. Bu, toplum bakımından, idealizmin özüdür. Toplumsal, politik ve ekonomik sorunların çözümü, psikolojinin ve dinin görevi olmaktadır. Dewey'in sözleriyle söyleyelim: «Fizik güçlerin bağımsızlaştırılması eğer insana yardım edecekse, insan doğasının uygun bir bilgisi zorunludur... Toplumsal sorunların temel ahlâksal özünü yokeden herşey, zararlıdır...»³³

Demokrasi ve özellikle de «geleneksel Amerikan demokrasisi», ahlâki bir sorundur. Bu demokrasi, özgürlüğe ulaşmak için insan doğasına, ondaki yeteneğe inanmaya dayanmaktadır. Bu kuram, Dewey'in yapıtının başında sözde saldırdığı insan doğasına dayanan özgürlük ve demokrasi kuramının aynısıdır.

Kendini diyalektik ve tarihî materyalizmden kurtardıktan sonra Dewey, insan doğası hakkındaki kuramını hakettiği yere yerleştirmektedir: «Jefferson'un belli noktalardaki görüşlerini ayrıntılı olarak göz önüne sermiştim. Çünkü bu görüşler, geleneksel Amerikan demokrasisinin kaynağının, teknik, soyut, sınırlı bir politik ve maddi açıdan faydaya

30 Aynı yapıt, s. 163

31 Aynı yapıt, s. 171

32 Aynı yapıt, s. 164

33 Aynı yapıt, s. 171

yönelen öz olmadığını, tersine ahlâksal bir öz olduğunu belelemektedir. Gerçekten bu demokrasi, bireyin özgürlüğüne erişmesi için insan doğasındaki yeteneklere inanmaya dayanan ahlâksal bir özgüdür.»³⁴

Dewey'in, toplumsal sorunlar ahlâki nitelikte sorunlardır, demokrasi ise insan doğasına inanma sorunudur demesi, acaba ne anlama gelmektedir? Bu, toplum sorununun, daha iyi bir toplum yaratma sorununun kişilerin özgür seçimine bağlı olduğunu dile getirmektedir. Bu ise toplumu değiştirmeden önce bireylerin, onların niteliklerinin değiştirilmesi gerektiği görüşünü doğurmaktadır. Toplumun, bireylerin istemlerinden bağımsız olarak etkide bulunan hiçbir hareket yasası olmadığından herşey, kişinin ne *istediğine* bağlı olmaktadır.

Dewey, sorunun ahlâksal nitelikte bir sorun olduğunu ileri sürerken, bununla neyi kastettiğini açıkca söylemektedir: «İnsan, sorunun ahlâki nitelikte olduğunu söylerse, bu, sorunun en sonunda kişisel seçmeye ve eylemlere dayandığını ifade etmektir. Tek tek insanlar, önyargı ve beğenmişlikleri, sınıfsal ve kişisel çıkarları ve daha önceki duygusal çağrışımlar yüzünden değer kazanan kanıları yerine bu tutuma sahip olmalıdır. Pekçok kişinin seçimi ve etkin çabası, bu sonuca ulaşmasını olanaklı kılabilir.»³⁵

Şu halde Dewey'e göre toplumun değiştirilmesi, bireysel seçim ve bireysel ahlâksal değişme sorunudur. Bu biçimde ele alındığında toplumun değişmesi, yavaş yavaş ve sonsuza dek süren bir süreçtir. Kişi, kullanabileceğine inandığı bazı şeyleri herhangi bir biçimde ve herhangi bir zamanda elde edebileceğini umut edebilir, bekleyebilir. Dewey, kendi toplum kuramını şu sözlerle özetlemektedir: «Amerikan demokrasisi, ancak kendi yaşam biçiminde çoğulcu ve deneysel yönetime götürürse, dünyaya yararlı olabilir... Zaman olarak kısa tutulan olayların yorumundan çıkan karamsarlıktan kendimizi korumak için zamanın yavaş ve uzun sürecine başvurmakta tamamen haklıyız... Biz, sorunlarımızı tek tek, birbirleri ardından ortaya çıktığı gibi, toplu eylemde kolektif anla-

34 Aynı yapıt, s. 163

35 Aynı yapıt, s. 151

yışın bize sağladığı araçlarla çözümlemekle güvenilirliğe sahip olabiliriz.”³⁶

Çoğulcu ve parçasal olan deneysel yöntem, bilime karşı bir yöntemdir. Bu yöntem, birbirlerini arka arkaya etkileyen etmenlerin kuramıdır. Fakat bu etmenler, o kadar çeşitli ve o kadar karışıktır ki kişi onlardan hiçbir şey bilemez, hiçbir şekilde önceden kestirmede bulunamaz. Bu nedenle de toplumun değiştirilmesiyle daha iyi bir dünya yaratma eylemini de ortaya koyamaz. Bu yöntem, bilimin değil, kör inançların kuramı ve yöntemidir. Bu yöntem, ilerlemenin değil, geriye dönmenin yöntemidir.

Dewey için tüm toplumsal sorunlar, ahlâki nitelikte olan sorunlardır. Bu ahlâki sorunlar ise insanın doğasına, bu doğanın içgüdülerine ya da eğilimlerine dayanmaktadır. Toplumunu değiştirmek için insanın değiştirilmesi gerekmektedir. Bu hareket biçimi, toplumun idealist açıdan yorumlanmasıdır. Onun «üçüncü yol» dediği kendi tutumu, böyle bir hareket biçimiyle uyum içindedir. Fakat onun kuramı, aslında tekçi bir kuram, özellikle de tekçi bir idealizmdir. Özellikle ortaya koyduğu çeşitli etmenler, toplumun birlikli, idealist bir yorumunu yaratmada birleşmektedirler.

Herşey, Dewey'in kuramına göre olup bitseydi, kapitalist sömürü ve beyazların üstünlüğü Hitler için kuşkusuz binlerce yıl boyunca güvence altında olurdu. Çünkü insan doğası, toplumun değiştirilmesinde bir anahtar görevi yapmaktadır. Binlerce yıl süren ve binlerce kuşağı içine alan insan doğasının değiştirilmesi ise yavaş yavaş ve günden güne ilerleyen bir gelişme olmaktadır. Böylece Dewey, burjuva kuramını yeniden ortaya koymaktadır. Bu kuramın odak noktasında insan doğası bulunmakta, tüm sorunların ahlâki nitelikte sorunlar olduğu; kişinin, insan doğasını değiştiremeyeceği, en azından hızlı bir biçimde değiştiremeyeceği görüşleri sürülmektedir.

XI. DEWEY'İN GRADUALİST AHLÂK ÖĞRETİSİ ANLAYIŞI

Dewey, ahlâk öğretisinin yenileştirilmesi gerektiğini söylemektedir. Fakat ortaya koyduğu ahlâk öğretisinin «yenileştirilmesi» anlayışı da pragmatist savunmanın diğer alanlardaki şemasını izlemektedir. Kendisine karşı savaştığı «kötü öğreti» bu kez, insana «son amaç ve değer» sunan ve «en yüksek güce ya da otoriteye sadık kalmayı ve itaat etmeyi»² isteyen geleneksel mutlak idealist ve dinsel anlayıştır. *Dewey*'in bu mücadelesi de, diğerlerinde olduğu gibi, temel saldırısını gizlemeye yönelen görünüşte bir eleştiridir. Onun saldırısı, her türlü nesnel etik anlayışa, özellikle de marxist ahlâk anlayışına yönelmektedir. O, insan davranışında iyinin bir ölçeği bulunmadığını, iyi olanın farklı bireylere göre farklı olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle ortaya koyduğu «iyi» anlayışı, öznel bir anlayıştır. İyi, kişinin övdüğü, istediği, değerli saydığı şeydir, kendisi için iyi saydığı şeydir. Böylece iyinin nesnel olarak varolduğunu ve bilimsel olarak belirlenebilir olduğunu kabul eden tarihi materyalizme saldırmaktadır. Bu suretle *Dewey*, materyalist ahlâk öğretisini tahrip edip yerine öznel yöntemi geliştirir geliştirmez, bir-cik son amaç kuramını biraz değişmiş bir biçimde yeniden ortaya koymaktır.

1 Yavaş yavaş değişme kuramı (Yayınlayanın notu)

2 John Dewey. *Reconstruction in Philosophy*, s. 131

MATERYALİST ETHİK ANLAYIŞINA SALDIRI

Dewey, temellendirmesine geleneksel etik öğretisine saldırarakla işe başlamaktadır: «Antik Yunan'dan beri etik kuramda insan, son amaç ya da değer veya en yüksek genel geçer bir yasanın bulunması gerektiği anlayışında sıkışıp kalmıştır. Bu, çeşitli kuramların ortak ögesidir. Bununla birlikte ortak oldukları bir noktada ayrılmaktadırlar: Yasanın biricik ve son kaynağı anlayışında.»³

«Son amaç ve değer» kuramına saldırı, doğa üstü etik anlayışına bir saldırı olacaktır. Bu ise yasaları biricik kaynak olarak kabul eden materyalist etiğe saldırıyı maskeleyecektir. Materyalist etik, bununla birlikte, gelişme yasaları ile bağlantı içinde nesnel toplumun, iynin kaynağı olduğu görüşünü savunmaktadır. Marxist etik bilimi için iyi, yalnızca doğa ve topluma egemen olma ve bunların bilgileri için mücadelede anlamı taşır. İyi, bireysel olarak değil, toplumsal olarak belirlenmiştir. Belli bir toplumda iyi olan şeyin ne olduğu hakkındaki karar, bu toplumda olmakta olan ile çökmekte olanın bilimsel çözümlenmesine bağlıdır. Olmakta olan şey, gelişen üretim güçleri, doğanın insan tarafından egemen olunması ve sınıflı toplumda ise olmakta olanın temsilcisi olan sınıftır. Kapitalist toplumda iyi olan şey, işçi sınıfı için iyi olan şeydir, özellikle de doğa ve toplumun insan tarafından egemen olunmasını ilerletmesi anlamında iyidir. İnsanlık için iyi, işçi sınıfının ortaya koyduğu iyiliğe bağlıdır. Çünkü bu sınıf, üretim güçlerinin eski ve sınırlı kapitalist ilişkileri parçalama mücadelesinin ve üretim araçlarında ortak mülkiyete dayanan sosyalist ilişkilere devrimci bir biçimde dönüştürülmesinin temsilcisidir. Gerçekte Dewey, işte bu biricik bilimsel etik öğretisiyle savaşılmaktadır.

«İyinin» bilimsel açıdan belli bir anlamı yoksa, o, «değerlerin» bir *çoğulculuğu* ya da «bireyselleştirilmiş amaçlar»⁴ olmaktadır. Bu nedenle de «her moral durum» kendine özgü ve birbirleriyle çatışan ve apaçık iynin seçilmesine⁵ bağlı olan değiştirilemez bir değeri içeren biricik durumdur⁶ Bu

3 Aynı yapıt, s. 131-132

4 Aynı yapıt, s. 132

5 Aynı yapıt

6 Aynı yapıt

öz, gerçek bir etik öğretilerinde elenmesi gereken idealist etik anlayışının yenilenmesidir.

Dewey, ahlâklılığı bir «anlayış» sorunu olarak görmektedir. Anlayış, ona göre arzu edilen amaçlara erişmedeki sorunların ve bunlara ulaşmada araçların üstesinden gelme demesidir. Bilindiği gibi Dewey'in anlayış görüşünde «anlayış», akıl olarak kullanılmaktadır. Akıl, nesnel evrenin gerçeğe uygun yansıması ve böylece de toplumla ilgilenir. Fakat «anlayış», araç olarak kullanılan fikirlerin başarı ve başarısızlıkları ile ilgilenir ve nesnel gerçeklik ile uyuma olarak hakikatı bir sorun olarak ele almaz. Etik alanında «anlayış», yalnızca *benim* ne istediğimle ve bu isteğimin nasıl doyurulacağı ile ilgilenir. Doyuma yardımcı olan şey, iyidir; burada yararlı olmayan şey ise kötüdür. Bu, ahlâk kuramına uygulanan pragmatist ya da aletçilik yöntemidir.

ANLAYIŞ'IN ÖZÜ VE ROLÜ

«Yasanın kaynakları» görüşünü benimseyen kuramlar yerine Dewey, kendi aletçilik yöntemini koyar: «Zihinsel yenileşmenin bugünkü sınırlandırılmasının, bu sorunun moral ve sosyal disiplinlerde bugüne kadar ciddi olarak ele alınmadığı gerçeğine dayandığı, bireysel amaç ve değerlerin değişken olduğu, ayrıca da ilke, ölçek ve yasaların bireysel ya da tek tek durumlarının çözülmesinde zihinsel ölçekler olduğu anlayışına ulaştığımız takdirde böyle bir anlayışı gerçekleştirme isteminde bulunulamaz.»⁷

Bu anlayışa göre yasalar, gerçekliğin yansısı değil, tersine bireysel ya da tek tek durumların çözülmesinde yalnızca araçlardır. Gerçeklikte ise yasalar nesnel gerçekliğin yansısı iseler, etkili araçlar olabilirler. Bunlar gerçekliğin yansısı değilse, ne türden araçlardır? Yasa ve bir yapıya dayanmayan ahlâklılık, kendine özgü durumlarda kendine özgü «değerlerin» bir sorunu olmaktadır. Dewey, moral ilkeyi bir kıyıya attığından kendisinin suçlanacağından kork-

⁷ Aynı yapıt

makta ve bu nedenle de şunları söylemektedir: «Her moral durumun kendine özgü bir durum olduğu, kendine özgü bir değere sahip bulunduğu iddiası, yalnız meydan okuyucu değil, aynı zamanda küstahça da görülebilir.»⁸

Bu iddia, «küstahça» görülebilir. Çünkü davranışın, genel yasalar tarafından belirlenmediğini ileri sürmektedir. Bu nedenle de «moral sorumluluğu» güya dışarda bırakmaktadır. Dewey, pragmatik kuralı burada kullanmaktadır. Pragmatik kural, bir fikrin anlamını onun son amaçlarına göre belirlemektedir. Şöyle diyor Dewey: «Bununla birlikte pragmatik kuramı izlemek ve bir fikrin anlamını ortaya çıkarmak için onun sonuçlarının ne olacağını sormak istiyoruz. Anlayışı ahlâklılığın taşıyıcısı yaptığımızda somut bir durumun kesin ve biricik moral özelliği şaşırtıcı bir biçimde ortaya çıkar. Anlayış, sorumluluğu tahrip etmez, tersine onu lokalize eder.»⁹ Dewey, ahlâklılığın tek tek durumlarda seçim yapma ve karar verme sorunu olduğunu söylemektedir. Sorumluluk kişiye hangi seçimi yapacağını ya da neye karar vereceğini gösterir. İyi ve kötü, nesnel değildir; onlar, toplumda mevcut değildir. Bunlar, ilk kez bireyin herhangi bir durumla hesaplanması esnasında seçim yapması ya da karar vermesinde ortaya çıkar. Örneğin kapitalizmde kötülüklerin kaynağı, Dewey'e göre, sistemin özü ile ilişkili olmayıp, tam tersine tek tek kapitalistin kötü seçimini ya da kötü karar vermesinin sonuçlarıdır. Kapitalizm *iyileştirilmek* isteniyorsa, tek tek kapitalistlerin yeniden eğitilmesi gerekir. İşte bu, dinsel anlayışla uyum içinde bulunan burjuva moral öğretisinin klasik biçimidir.

Dewey'e göre anlayış, kendileriyle istenilen amaçlara ulaşılabilir araçlar bulmak yeteneğidir. Anlayışa dayalı moral seçim ve karar vermede etkinliğe yön verebilecek ne var? Yasa ve ilke yok, tersine yalnızca birbiri arkasına etki eden bir sürü etmenleri göz önüne alan kör bir çözümleme var.

Etkinlik, spontan bir biçimde yalnızca amaca hizmet etme, kişi tarafından ulaşılması arzu edilen amaçlar ve aracı-sız ya da *biricik* situasyon alanında başarı vadeden tüm araç-

8 Aynı yapıt

9 Aynı yapıt

lardır. Dewey, insanın bir şeyi yapmadan ya da etkinliğinin sonuçları ortaya çıkmadan ne yapacağı hakkında *kesin* bir şey söylenemeyeceğini ileri sürmektedir. Fakat burada hakikat sorununa değinilmemektedir. Sorulan şey, yalnızca belli beklentilerin etkinliğin sonuçları ile gerçekten uyuşup uyuşmadıklarıdır. Dewey için etkinlik, bir fikrin hakikat olup olmadığı konusunda bir denek taşı değildir. Etkinlik, bir fikrin anlamıdır. O, ya etkili olan bir fikir ya da etkisiz olan bir fikirdir. O, başarılı ya da başarısız bir fikirdir. O, etkili ise iyi, etkisiz ise kötüdür. Böyle bir formül, ahlâksızlığa değil, tamamen ahlâksızlığa hizmet etmek demektir. Bu formülün gerçek anlamı şudur: İnsan birşey yapar ve bu şey etkili olmuşsa, onun bu hareketi iyidir. Gerçi Dewey, bu sonucu bizzat kendisi ortaya koymuyor; fakat böyle bir sonuç, onun temel görüşünün mantıksal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir sonuç, emperyalizm aşamasındaki kapitalizmin soygun ve öldürme politikasının parlak ve rasyonel bir temellendirmesidir. Bu, gansterlik ahlâkıdır.

Dewey, *bilimin* fizik alanında kullanabileceği soruları moral alanında da kullandığını ileri sürmektedir. Bu ise nesnel gerçeklik ve hakikatın inkârı demektir. Daha önce gördüğümüz gibi Dewey, bilim alanında hakikatı inkâr ediyordu. Şimdi de moral kuramı alanında da iynin her gerçek anlamını reddetmektedir. Şöyle demektedir: «Son olarak biz, fizik olguların değerlendirilmesinde verimli, sağlam ve kesin bir kaynak olarak kendini gösteren mantığı, moral sorunların değerlendirilmesinde de benimsenmesini savunuyoruz.»¹⁰ Bilim ve ahlâk alanında kapitalist sınıf için kendini *güvenilir* olarak gösteren bu mantık, fikirlerin, yasa ve ilkelerin anlamını dile getiren ve etkinlikte ortaya çıkan başarının aletçi mantığıdır, pragmatist mantığıdır. Amaca yönelen araçlarda yararlılık, moral kuramında nesnel iynin yerine geçmektedir. Dewey, W. James'in saptamasını tamamen gerçekleştirmektedir: «Hakikat, kısaca söylenirse, düşüncemize yararlı olan şeydir, tıpkı davranışımızda bize yararlı olan şeyin doğru olması gibi.»¹¹

¹⁰ Aynı yapıt, s. 134

¹¹ William James, *Pragmatism*, s. 322

İyiye amaca yararlılık olarak ele alan pragmatist kuram, moral öğretisi alanında salt burjuvazinin savunulmasıdır. Çünkü bu, kapitalist sınıfın ve kapitalist sistemin soysuzluğunun tam bir yansımasıdır. Kitle kıyımı, faşizm ve saldırı savaşı, kapitalist sınıf kendisini ayakta tuttuğu için iyidir.

GELENEKSEL KURAMIN ÖZÜNÜN YENİDEN ORTAYA KONMASI

Dewey, «yasanın» nesnel kaynağı anlayışından hareket eden tüm etik öğretileri, özellikle de materyalist etik öğretiyi kuramsal olarak böylece yokettikten ve bunların yerine geliştirdiği aletçi yöntemi koyduktan sonra yine *biricik amaç* kuramını yeniden canlandırmaya girişmektedir. Dewey, art.k temel özelliği teolojik sistemden pek farklı olmayan *biricik saptanmış amaç* anlayışını ortaya koymaktadır. Onun gözünde biricik saptanmış amaç ise reformist, ya da *durumların* yavaş yavaş iyileştirilmesidir. İnsan için belirlenmiş biricik amaç, kötülüğü ortadan kaldırmak değil, tersine bu durumları daha az kötü yapmak ya da daha iyileştirmekten ibaretti.

Bu nedenle Dewey, *genişlemenin* insanlığın en son amacı olduğunu ileri sürmektedir. Genişleme ise iyileştirme, ilerleme ya da niceliksel olarak değişme, yani temizleme ve eksiklikleri onarma, ama asla niteliksel değişme değil. İnsanın amacı devrim değil, evrimdir. Başka bir anlatımla tıbbın amacı, sağlı değil, tersine sağlığın iyileştirilmesidir. Dewey, «*biricik moral amaç, genişlemedir*»¹² demektedir. Bunu kapitalizme aktardığımızda burada söz konusu olan şey, kapitalizmi ileri toplum düzenine dönüştürmek değil tersine kapitalizmi iyileştirmektir. *Toplumsal* amacı, daha güçlü ve iyi olarak gelişmiş kapitalist sistemdir. Dewey, burjuva reformistlerinin biricik ve en son amacını şu sözlerle dile getirmektedir: «Ayırtedici durum, genişleme sürecidir, yani iyileştirme ve ilerlemedir. Amaç ve iyi olan şey, her zaman için

12 John Dewey. *Reconstruction in Philosophy*, s. 140

geçerli olan şey olarak sağlık değil, tersine sağlıkta süreçli olarak iyileştirmeler yapmaktır. Amaç, artık ulaşılabilecek bir hedef değil, tersine mevcut durumun iyileştirilmesi sürecidir. Yaşamın amacı, son hedef olarak mükemmellik değil, tersine sürekli olgunlaşma süreci içinde olmaktadır. Sözünde durmak, çalışkanlık, mütevazilik, adil olma gibi iyilikler, tıpkı sağlık ve zenginlik gibi iyiliklerdir. Bilgiler, insanın sahip olabileceği ulaşılması gereken iyilikler değildir. Bunlar, yaşantının değiştirilmesinde yön vericidirler. Biricik moral amaç, genişlemedir.¹³

Dewey, sağlık ve hastalığı örnek olarak seçmekle kullandığı sözcüklerin tam anlamını gizlemek istemektedir. Biz, başka bir örneği ele alalım. Kendi kuramı beyazların üstünlüğü ve zencilerin eşitsizliği gibi toplumsal kötülükleri göz önüne aldığımızda ne duruma girecektir? Bu alıntının beyazların üstünlüğü konusunda nasıl geçerli olabileceğini görelim: Ayırtedici durum, genişleme sürecidir, iyileştirme ve ilerlemedir. Amaç ve iyi olan şey, her zaman geçerli olduğu söylenen beyazların üstünlüğünü ortadan kaldırmak değil, tersine sürekli olarak beyazların üstünlüğünü ortadan kaldırma sürecinde zorunlu iyileştirmeleri yapmaktır. Amaç, ulaşılabilecek bir hedef değil, mevcut durumun değişmesi sürecidir. Beyazların üstünlüğüne karşı savaşmada amaç, beyazların üstünlüğünü kesin olarak ortadan kaldırmak değil, tersine sürekli mükemmelleşme ve olgunlaşma süreci içinde olmaktadır. Beyazların üstünlüğünü ortadan kaldırma, insanın sahip olabileceği ulaşılması gereken iyilik değildir. Beyazların üstünlüğünün ortadan kaldırılması, yaşantının değişmesinde yön vericilik demektir. Beyazların üstünlüğünü ortadan kaldırmada biricik moral amaç, iyileştirmedir.

Bu sözler, beyazların üstünlüğünün ortadan kaldırılmasını değil, tam tersine onu korumayı dile getirmektedirler. Bu her zaman mevcut olan bir kötülüktür. İnsanın bu konuda şurada ya da burada küçük iyileştirmeler yapmaktan başka elinden birşey gelmez. Dewey'in bu moral öğretisi toplumsal kötülükleri açıklamak için kullanıldığında ortaya ilginç şeyler çıkmaktadır. O, bu türlü küçük değişiklikler yap-

13 Aynı yapıt, s. 141

manın biricik moral amaç olduğunu öne sürmektedir. Moral amaç, zencileri izlemeyi ortadan kaldırmak değil, tersine bunda iyileştirmeler yapmaktır. Aynı şey, sömürü, baskı, savaş, faşizm, kitle kırımı... vb. için de söylenebilir. Burada söz konusu olan şey, bunları ortadan kaldırmak değil, bunlarda iyileştirme yolunda ilerlemeler yapmaktır. Bu, *ezeli ve ebedi* bir süreçtir. İşte Dewey'in herşeyi oldukları gibi koruma öğretisi olan Gradualizmin özelliği budur.

Genişleme biricik moral amaç olarak ele alınırsa, reform da biricik moral amaç olmaktadır. Reform mevcut durumu olduğu gibi koruma, ayrıntılarda değişiklikler yapmaktır. Dewey, genişleme ya da iyileştirmeden ne anladığını şöyle ortaya koymaktadır: «İyileştirme, belli bir zaman kesitinde mevcut özgül durumların iyileştirilebileceği, ister oldukça kötü ya da iyi olsun, hakkındaki inançtır. Bu inanç, iynin olumlu araçlarını ve onun gerçekleştirilmesindeki engelleri incelemek ve durumların iyileştirilmesine çaba göstermesi için anlayışı harekete geçirir.»¹⁴

Durumların iyileştirilmesi için sürekli mücadele kuşkusuz yanlış değildir. Reformda sürekli mücadelede en sonunda niteliksel değişmelere yol açan niceliksel değişmeler öngörülüyorsa; değişmede eski kötülüğün yıkılması ve iyiye geçiş dile getiriliyorsa reform girişimi, bir kıyıya itilemez. Reform, biçim değiştirme ile birlikte ele alındığında ileriye dönüktür. Bu anlamda evrim de devrimci niteliklerle birlikte ele alındığında ileriye açık bir kavramı dile getirir.

Fakat, Dewey, işte reform ile biçim değiştirme; evrim ile devrim arasındaki bu ilişkiyi reddetmektedir. Onun için, «yasantının genişlemesi ya da sürekli yenileşmesi biricik amaçtır.»¹⁵ Dewey'in ortaya koyduğu *en son amaç* anlayışı, istatistiksel ve değişebilir amaçtır. Bu amacı o, niceliksel değişmeler biçiminde ele almaktadır. Niteliksel değişmeye yol açmayan niceliksel değişmeler, istatistiksel değişmelerdir.

Diyalektik ve tarihi materyalizme göre günlük mücadelede karşılıklı etkileşim, ileri toplum düzeni için kaçınılmazdır. Günlük mücadele, işçi sınıfı ve müttefikleri için kapita-

¹⁴ Aynı yapıt, s. 142

¹⁵ Aynı yapıt, s. 148

lizmin dönüştürülmesinin gerçekleştirilmesine bir hazırlıktır. Fakat kim ileri toplum düzenini göz önüne almadan günlük mücadeleyi vurguluyorsa, o, *kurulu düzeni* savunuyor demektir. Dewey, reformizmin, sosyal demokrasinin felsefi temellerini yaratmaktadır.

Dewey'in toplumun *yenileştirilmesinde* ortaya koyduğu gibi insan, toplumsal değişimin bir moral sorunu olduğunu söylerse, buradan şu sonuç çıkar: Toplumun değişmesi için kişinin moral bakımından *yenileşmesi* gerekir. Dewey'in moral açıdan *yenileşmeden* bireyin dileklerini doyurmak amacıyla başarı vadeden araçları bulmak için kendi *anlayışını* kullanmasını anladığını biliyoruz. Amaca yararlılığın anlayışa uygun bir biçimde geliştirilmesi ise eğitimin görevidir. Bu bakımdan *moral açıdan yenileşme* ile eğitim süreci bir ve aynı süreçtir. Her ikisi de, yaşantının kötüden iyiye yönelen sürekli hareketidir. Dewey şöyle demektedir: «Moral süreç kötüden iyiye yönelen sürekli bir hareket olması bakımından eğitim sürecine benzer.»¹⁶ Toplumsal değişim, bir moral sorun olması nedeniyle aynı zamanda da bir eğitim sorunudur da. Toplumu değiştirmek için kişiler moral bakımından eğitilmelidirler. Böyle bir tutum ise hem toplumda, hem de kişilerde mevcut durumu koruma reçetesinden başka birşey değildir.

Dewey'de toplum, moral ve eğitim kuramları, üç adımlı bir akılyürütmeyi oluşturmaktadır: Tüm toplumsal sorunlar moral sorunlardır; tüm moral sorunlar eğitim sorunlarıdır; o halde tüm toplumsal sorunlar eğitim sorunlarıdır. Bu akılyürütmeye göre okul, toplumsal değişmeyi etkileyen bir araç olmalıdır. Fakat kapitalist sistemde okullar gerçekten acaba hangi merkezi ödevleri yerine getirmektedirler? Bunlar, kapitalizmden ileri toplum düzenine geçişin araçları mıdır? Bu soru, Dewey'in akılyürütmesini saçmalığa götürmektedir. Kapitalizmde okulun ilk görevi, *kurulu düzeni* değiştirmek değil, tersine onu korumaktır. Dewey'in ortaya koyduğu akılyürütme, yüzyıllardan beri kapitalizmin öne sürdüğü akılyürütmeden başka birşey değildir.

¹⁶ Aynı yapıt, s. 45

XII. DEWEYDE DİN ANLAYIŞI

Dewey'ın «yenileştirme» kavramından idealizmin özellikle emperyalizm koşullarında sınıf mücadelesine hizmet edecek şekilde geleneksel karşı devrimci öğretilerin yeniden biçimlendirilmesini anladığı artık apaçık ortadadır. Dinin yenileştirilmesinde sorun, dine yönelik bir eleştiri maskesi altında onun özünü korumaktır. Sınıflı toplumda dinin özü acaba nedir? *Marx*, egemen sınıfca kullanılan dinin «halk için bir afyon» olduğunu söyler. *Dewey*, dinin işte bu özelliğini korumaktadır. Ama bunu dine yönelik bir eleştiri maskesi altında yapmaktadır. O, bunu ünlü üç aşamalı akıl yürütme yönteminde becermektedir.

«DOĞAL OLAN»IN DINI

İlk adım olarak *Dewey*, geleneksel olarak doğaüstü olana inanma ile bağlantılı dinsel öncülleri eleştirmeye girişmektedir. *Dewey*, bunu pekçok yapıtında ele almıştır; ama biz dinle ilgili olarak yazmış olduğu «A Common Faith» adlı yapıtı üzerinde durmak istiyoruz. Burada o, bir saptama yapmakta ve şöyle demektedir: «Geleneksel dinler, her zaman doğaüstü olma ile bağlantılıdır ve doğaüstü olana inanma

ile temellendirilir. Ama günümüzde pekçok kişi, doğaüstü olmanın yalnızca dinsel olarak adlandırılabilceği kanısındadır.»¹ Dewey, bu tanımın yalnız theistler tarafından değil, aynı zamanda tanrıtanımazlarca da benimsendiğini ileri sürmektedir. Ona göre, çünkü bunların hepsi bilimin doğaüstü anlayışını yoketmesiyle birlikte dinin de ortadan kalkacağı görüşündedir. Geleneksel theist ve tanrıtanımazcılık üzerine şunları söylüyor Dewey: «Bu karşıt gruplarca ortaklaşa savunulan bir anlayış vardır: dinsel olanın doğaüstü olanla eşdeğer tutulması.»² Fakat ona göre dinin doğaüstü ile eşdeğer tutulması, yalnızca çatışmalara sürükler.

Dewey, ilkönce artık doğaüstü olmayla yüklü olmayan «doğal olan»ın dinini oluşturmaya girişir. Görüşlerini şöyle belirtmektedir: «ilerde yaşantının dinsel aşamasının dinsel özü üzerinde duracağım. Bu anlayış, doğaüstü olanın dini ile buna ilişkin olarak ortaya çıkan şeyleri birbirinden ayırmaktadır. Bu ayırma sayesinde yaşantının dinsel yönünün ilk kez özgürce gelişebilme olanağına kavuşacağını göstermeye çalışacağım.»³

Böylece Dewey, doğaüstü olanın yükünden kurtulmak için dini yenileştirmek istemektedir. Ama böyle bir yenileştirme niçin özgürleşme kanalıyla gerçekleşmek zorundadır? Çünkü geleneksel doğaüstü anlayışla temellendirilmiş din, artık günümüzde kitlelerin çoğunluğunca kabul edilebilir olmaktan çıkmıştır. Pekçok insanı bu din artık etkilemiyor. Bu nedenle bugünkü biçimiyle din, uygun bir silah olmaktan çıkmıştır. Ama bu, mevcut kiliseleri reddetmek demek değildir. Tam tersine bugün kilise dininin yükleri tarafından olumsuz bir biçimde etkilenen insanları dinin yeni biçimi ile etkilemek için dine yeni bir kılık vermek istendiğini ifade etmektedir.

Dewey, dini «günümüz koşullarına uyduracak» biçimde onu yenileştirmeyi amaç edinmektedir. Bunun için de tarihsel dinsel «yükler» bertaraf edilmeli, en azından eski görünü-

1 John Dewey, *A Common Faith*, s. 1003

2 Aynı yapıt, s. 1004

3 Aynı yapıt.

münde. Acaba bu nasıl bertaraf edilebilir, ama aynı zamanda da «yaşantının dinsel özü» alıkonabilir?

Dewey, Oxford Dictionary'deki din tanımına katıldığını söylemektedir: «İnsanların, yazgılarını belirleyen, ona itaat, saygı ve tapınma borçlu olduğu görünmez yüksek bir gücün tanınması.»⁴ Şu halde Dewey, «görünmez güçlerle», «saygı ve tapınma» ile ilgilenen dini benimsemektedir. Fakat bu tasavvurların ya da inanç öğretilerin hangi biçiminin «günümüz koşulları»yla uyumlu olduğunu bulup ortaya çıkarmak zorundadır. Aynı zamanda da «eski dinlerin bazı rahatsız edici yönleri» temizlenmelidir. Kısacası Dewey için sorun, eski ve yeni dinlerden nelerin ve kitlelerde genel inanmanın ne kadar korunacağıdır. O, «görünmez», «saygı» ve «itaat»ın günümüzde benimsenmesi için hangi biçim içinde görünmesi gerektiğini bilmek istemektedir. Dewey, sorunu şöyle ortaya koymaktadır: «Şu halde düşünmemizde sorunu kesin olarak çözümlemek; görünmez olan anlayışının, onun üzerimizdeki egemenlik türünün, temelde dinsel olan yaşantıda herşeyin tüm tarihsel yüklerden bağımsız olarak kendisini ifade etme olanağına kavuştuğunda saygı ve itaatın somutlaştığı biçimlerin hangisi olduğunu saptamakla yenibaştan işe girişmek zorundayız.»⁵

Dewey'in sorunu kesin olarak çözmediği hemen göze çarpmaktadır. Çünkü «görünmez güçler», «itaat» ve «saygı», burada çok sağlam biçimde yer edinmektedir. Bu nedenle onun doğaüstü dine yaptığı eleştirinin, temelde, görünüşte bir eleştiri olduğu görülmektedir. Doğaüstü dinin hangi biçimini Dewey'in ortaya koyacağı tartışma konusu olarak kalmaktadır.

TOPLUM VE DİN

Hepsi, kuşkusuz bu kadar değil. Dewey, doğaüstü dini yalnız yeniden canlandırmak istememekte, aynı zamanda onu ortaçağdakine benzer bir biçimde yeniden oluşturmak istemektedir: dinin bireysel ve toplumsal yaşamın merkezi

4 Aynı yapıt, s. 1005

5 Aynı yapıt, s. 1008

noktasını oluşturduğu bir teokrası. Bunun Dewey'in gerçek amacı olduğu, modern bilim ve endüstrinin doğuşundan beri dinde cereyan eden «devrimi» ele alış biçiminde açıkça görülebiliriz.

Dewey'in görüşüne göre dinde devrime yol açan şey, bilimin talebi değildi. Onun kuramsal bilgiyi, hakikatı ve gerçeği ortadan kaldırarak bilimi bir tehlike olarak bertaraf ettiğini anımsayalım. Dinin incelenmesinde doğrudan doğruya bu sorunla ilgilenmemektedir. Tam tersine toplumsal anlam, dinin yeri ve işlevi açısından meydana gelen değişimle uğraşmaktadır. Önceleri din, toplum yaşamının merkezinde idi, şimdi ise «batı toplumu içinde özel bir kurum»⁶ durumuna geldi.

Dewey, bu değişmeyi «dinde meydana gelen ve insanın yaşadığı en büyük devrim olarak» adlandırmakta ve bu konuda şunları söylemektedir: «Çünkü daha önce belirttiğim gibi bu değişme, dinin *toplumsal* yeri ve işleviyle ilgilidir.»⁷

Devrimci burjuvazinin dinin merkezi ve belirleyici yeri ve işlevine karşı mücadele ettiği bir dönem olmuştur. Fakat ölmekte olan kapitalist sınıf, eski ideologların gözüyle dinin tüm kurumlara ve sömürülen halkların faaliyetlerine nüfuz ettiği eski zamanlara özlem duymaktadır.

Dewey, dinin merkezde olduğu teokratik toplumu, yani biraz değişik bir biçimde yeniden ortaya koymak istediği teokratik toplum tipini tasvir etmektedir: «Dinin toplumsal açıdan en büyük önemi, topluluğun, kabilenin, şehir devletinin, imparatorluğun resmi dinsel temsilcilerinin olması olgusu idi... Her toplumsal grup, kurucusu ve koruyucusu olduğu dinsel kuruma sahipti. Kurban, dua ve bayram kuraları, organize toplumsal yaşamın somutlaşması idi. Tapınak, bir kamu kurumu idi, ibadetin merkezi idi. Tapınak kuraları, topluluğun tüm geleneklerine, evdeki, ekonomik ve politik geleneklerine kadar etkili oluyordu. Hatta farklı gruplar arasındaki savaşlar bile genellikle onların dinleri arasındaki çatışma idi.»⁸

6 Aynı yapıt, s. 1031

7 Aynı yapıt, s. 1032

8 Aynı yapıt, s. 1030

Şu halde Dewey'in felsefesi, «topluluk yaşamının tüm geleneğe ve faaliyetlerine nüfuz eden» dinsel yaşantıyı «yenileştirmekte» odaklanmaktadır. Kilise dinlerinin dışında gelişmiş ve insanın anlamlı bir biçimde dinsel diye adlandırabileceği herşey, ya içler acısıdır ya da «yeni bir temel ve anlayışla bu özelliklerin genişletilmesi olanağını yaratmaktadır.»⁹ Dewey, kuşkusuz ikinci yolu seçmekte ve burada dinsel yaşantının «insan ilişkilerine tamamen»¹⁰ nüfuz etmesi olanağını görmektedir.

Dewey, her iki olanağı da şöyle açıklamaktadır: «Dünyevi ilgiler ve faaliyetler, kilise dinlerinin dışında gelişmiştir ve onların otoritesine bağımlı değildir... Bu değişiklik, gelecekteki dinlerde insanın anlamlı bir biçimde dinsel olarak adlandırabileceği herşeyin korkunç bir biçimde çöküşünü ifade eder ya da yeni bir temel ve anlayışla bu özelliklerin genişletilmesi olanağını yaratır.»¹¹ Dünyevileştirme, ya dinin kesin olarak çöküşünü ifade eder ya da kilise dinlerinden kurtularak toplumsal yaşamın belkemiği olarak dinsel yaşantının yeniden ortaya konması olabılırdi. İkinci olanak, dinsel yaşantının tüm insan ilişkilerine nüfuz edebilme ve yeniden dinin merkezi duruma gelmesi sonucunu doğurabilirdi. Dewey'in amacı, insanın anlamlı bir biçimde gerçekten dinsel diyebileceği şeyi genişletmektir. Dewey, bu amacını şöyle ortaya koymaktadır: «Tüm insan ilişkileri alanında kadın ve erkekler, tarihi dinlerin günümüzde yol açtıkları gibi, inanç ve heyecandan uzaklaşacak olurlarsa, bunun sonuçlarını kestirmek olanaklı olmayabilir. İnanca ve heyecana ulaşmak, kolay bir ödev değildir.»¹²

Tüm insan ilişkilerine dinsel «inanç» ve «heyecanla» nüfuz etme, gerçekten zor bir görevdir. Dewey, gerçekleşmeyi acaba nasıl tasarlamaktadır? Cevap, kendisinin ortaya koyduğu «yenileştirme»nin doğaüstü dini «görünmeyen güçler» ve «itaat ve saygı»nın insan yaşantısının entegre bir parçasını oluşturacak bir biçimde ilerletmek istemesinde yatmaktadır.

9 Aynı yapıt, s. 1035

10 Aynı yapıt, s. 1034

11 Aynı yapıt, s. 1035

12 Aynı yapıt, s. 1034

Dewey, yaşantının dinsel öğelerini tarihsel olarak ortaya çıkmış dinlerin «yükünden» kurtarmak istemektedir. Böyle bir kurtarıma, «dinsel olanı günümüzde bunaltan ve sınırlayan yüklerden sıyrılmaya yol açabilirdi.»¹³ Buna ulaşmak için Dewey, *isim olan din'i bir sıfat olan dinsele* dönüştürmektedir: «Tezimin özü, din ile dinsel olan arasında farklılık olmasından, daha doğrusu isim olarak adlandırılabilir şey ile sıfat olarak adlandırılan yaşantının özelliği arasında bir farkın bulunmasından meydana gelmektedir.»¹⁴

Sıfat olarak dinsel sözcüğü, «her nesneye, arzulanan her amaç veya ideale karşı takınılabilecek tavırları ifade eder.»¹⁵ Kısacası yaşantının her yönü, «dinsel» olarak ele alınabilir. Böylece de «dinsel yaşantının öğeleri, tüm yaşama nüfuz edebilirdi; bunun sonucu olarak da Dewey'in dini odak noktası durumuna getirme amacı, kuramsal açıdan gerçekleştirilmesi için en uygun yol bulmuş olurdu. Bununla birlikte onun «din» ile 'dinsel' ayrımında neyi kastettiğini ayrıntılarıyla yakından görelim: «Daha ayrıntılı olarak söylediğimizde bir din (biraz önce söylediğim gibi kendi başına bir din yoktur), yumuşak ya sert ve kesin biçimde düzenlenmiş inanç ilkelerinin ve davranışların özel bir yapısıdır. Buna karşılık bir sıfat olarak «dinsel» sözcüğü, ister kurum olsun isterse inanç ilkeleri olsun, daha yakından belirlenebilen bir özü ifade etmez... Bu, her nesneye, arzulanan her amaç ya da ideale karşı takınabilecek tutumları dile getirir.»¹⁶

Burada belirleyici nokta, «din» sözcüğünün tersine «dinsel» sözcüğünün yaşantının özel bir türü olmadığı, fakat her yaşantıya, her bilimsel, ahlâki ve politik yaşantıya ait olabileceğidir. Dewey şöyle diyor: «Kendi başına dinsel olan belli bir yaşantı türü tasavvurunun bulunduğu inanan kişi, estetik, bilimsel, ahlâki, politik, dostluk ve arkadaşlık yaşantılarından farklı bir yaşantı yapıyor demektir. Buna karşılık

13 Aynı yapıt, s. 1010

14 Aynı yapıt, s. 1005

15 Aynı yapıt, s. 1010

16 Aynı yapıt.

«dinsel» sözcüğü, tüm bu yaşantılara ait olabilen yaşantının özelliğini ifade eder.»¹⁷

Dewey, «dinsel» sözcüğünün «tüm bu yaşantılara ait olduğu» konusunda herhangi bir biçimde kuramsal bir temel sağlayabildiğinde burjuvazinin en yüksek taleplerini gerçekleştirmiş oluyordu. Bundan sonra da dinin merkezde olduğu teokratik topluma ideolojik olarak geri dönmeyi haklı çıkarmaya girişti. Böyle bir yeniden canlandırma da günümüzde faşist korparasyon devleti için uygun bir ideoloji olabilirdi. Gerçekten Dewey, tüm felsefesinde ve bunun diğer ideoloji alanlarına uygulanmasında dinin insan yaşamının odak noktasında bulunduğuna ve herşeye nüfuz ettiğine ilişkin görüşün yeniden canlandırılması için kuramsal temel yarattı. Nesnel maddi bir evren yoksa, «görünmez güçlere» itaat etmekten ve saygı duymaktan başka geriye ne kalmaktadır? Bilinmeyen «görünmez» korku salmakta; her adım yaşama ya da ölüme doğru bir girişim olmaktadır. Geriye dua etmek, deneysel girişimlere ve düzeltmelere ilişkin yararlı olmaya sarsılmak kalmaktadır.

GÖRÜNMEZ GÜÇLERE BOYUN EĞME

Acaba «yaşantının dinsel öğeleri» nelerdir? Bu öğelerin yaşantının tüm alanlarına nüfuz etmede hangi görevleri bulunmaktadır? Dewey, yaşantıyla kopmaz bir biçimde bağlantılı olan iki temel dinsel öğe bulunduğunu söylemektedir: Boyun eğme ve görünmez güçler. İtaat ve saygı ise bunların sonuçlarıdır.

Boyun eğme, tavırdaki cinsi ve acıya katlanma değişmesidir. Böyle bir değişmenin her ortaya çıkışında bu değişme, dinsel türden bir değişmedir. Bu, kişinin kendi kaderinin darbelerine severek katlanması demektir. Dewey şöyle diyor: «Başka bir çıkar yol bulamazsak, gelirimizdeki ya da hava değişikliklerine uyum yaparız.»¹⁸ Bu türlü uyumlar, «bizi çev-

¹⁷ Aynı yapıt, s. 1011

¹⁸ Aynı yapıt, s. 1014

releyen özel koşullara rağmen bu koşullar bizim açımızdan düzenlenip bir kurala sokulacak biçimde varlığımızın çeşitli ögeleri ile uyumlu duruma getirmekle ortaya çıkarlar.»¹⁹ Bu, geleneksel dinin «arzuna göre olsun!» anlayışıdır. Fakat Dewey'e göre ise bu, tüm yaşantıların, hatta bilimsel ve politik yaşantıların bir özelliğidir. Yaşamı, tüm değişkenliklerine, kötülüklerine ve vurduğu ağır darbe'leriyle birlikte olduğu gibi kabul et! Sömürü ve baskıya karşı durma! Varlığını bir düzene sok, onu uyumlu duruma getir! Dünyaya uyum yap, onu değiştirmeye kalkma!

Dewey «uyuından» sözettikten sonra sözlerini şöyle sürdürüyor: «Varlığımızın çeşitli ögelerini, bizi çevreleyen koşullardaki değişmelere rağmen bu koşulları bizim açımızdan düzenlenip bir kurala bağlamak suretiyle uyum içine sokarız. Bu tavır, boyun eğme özelliği taşır. Bununla birlikte bu, dışardan yapılan bir zorlamaya dayanmaz, tersine insanın kendi isteğine bağlıdır. İnsanın kendi isteğine bağlı olduğu için de Stoik etkilemeden daha fazla birşeyi, yani şaşmaz bir biçimde kaderin darbelerine katlanmayı ifade eder. Bu boyun eğme, son tavırdan daha lütufkâr, daha istekli ve daha mutludur; ama ilk tavırdan daha aktiftir.»²⁰ Yaşamın değişiklikleri altında «isteyerek» boyun eğme, egemen sınıf açısından baskıya dayanılarak ulaşılan boyun eğmeden daha değerlidir, özellikle de kişiler boyun eğmeye hazır ve istekli iseler!

O, dikkafalıktan boyun eğmeye yönelen tavır değişmesine yol açan şeyin din olmadığını, tersine böyle bir değişikliğin her ortaya çıkışında yaşantının sıfat olarak «dinsel» olduğunu vurgulamaktadır. Böylece değişme, yalnız kilisenin içinde değil, aynı zamanda ruhaniliği ile birlikte kilisenin dışında da cereyan etmektedir. Bu değişme, resmi okullarda ve diğer kamu kurumlarında da olabilir; hatta yanlış yola sevk edilen sendikalarda, siyasi parti ve örgütlerle de ortaya çıkabilir. *Boyun eğmenin ortaya çıktığı her yerde ve zamanda bu değişme dinseldir.* Dikkafalıktan boyun eğmeye götüren her değişme, her olumsuz durum karşısında teskin et-

19 Aynı yapıt, s. 1015

20 Aynı yapıt.

me, dinseldir. Bunu her türlü kuşkudan arındırmak için Dewey şunları söylüyor: «Dinler, bu cinsi ve acıya katlanmayı tavırda ortaya çıkarabileceklerini ileri sürerler. Bu iddiayı tersine çevirip söylemek istiyorum: Bu değişmenin cereyan ettiği her zamanda kesin dinsel bir tavır vardır. Bunu bir din ortaya çıkarmaz, tersine hangi nedenle ve araçla ortaya çıkarsa çıksın, ortaya çıktığında dinsel bir tavır ve işlev söz konusudur.»²¹

Bu formül yardımıyla dinin çöküşü, din rönesansına dönüştürülür. Bununla birlikte olası en geniş temeli genişletmek için Dewey, başka bir tavrın olanaksız olduğunu göstermek zorundadır. Bunun için onun «görünmez güçlerin» geleceksel öğretisinin yenileştirilmesi anlayışı hazır ve nazır emre amade beklemektedir.

Dewey, boyun eğmenin bilinçli bir irade altına bağlı olmadığını, tersine «öbür dünyaya ilişkin bilinçli düşünüp taşınmanın ve niyetin nedenlerine bağlı bulunduğunu»²² söylemekle boyun eğmeden «görünmez güçlere» bir geçiş yaratmaktadır. «Öbür dünyaya ilişkin nedenler», «görünmez güçlerdir.» Fakat bu ifade ne anlama gelmektedir? Bunun açıklanması için Dewey, ilkönce isteyerek boyun eğmenin irade altına bağlı olmayan bir boyun eğme olduğunu söylemektedir. Aşağıda dikkatli bir şekilde boyun eğmeye dönüşen tavır değişmesinden şöyle söz etmektedir: «Fakat bunu isteyerek boyun eğme dersek, bu, özel bir karara ya da istemeye dayanıyor demek değildir. Bu, irademizdeki özel bir değişme değil, tersine varlığımızın organik bütünlüğü olarak yaşadığımız irademizin değişmesidir.»²³ Varlığımızın organik bütünlüğünden çıkan iradenin değişmesi acaba ne demektir? Buna Dewey'in cevabı şudur: «Dinsel tavır, tasavvur gücü yardımıyla *genel bir tavıra* bağlı olan birşeyi ifade eder.»²⁴ Şu halde dikkatli bir şekilde boyun eğmeye yönelen irade değişmesi, genel bir tavır tarafından meydana getirilmektedir. Hangi «genel tavır»? Dewey cevaplıyor: «Kendisini yüksek bir ayniyet olarak ortaya koyan tüm dinler, varlığımızın parçalanmış ve değişen olaylarına bir perspektife sokmak için din gücüne

21. Aynı yapıt.

22. Aynı yapıt, s. 1016

23. Aynı yapıt, s. 1015

24. Aynı yapıt, s. 1019

dayanırlar. Burada bilinen iddiayı tersyüz etmek ve şunu söylemek zorundayız: Gerçek bir perspektif kazandıran her şey, dinseldir; din ise bunu kazandırmaz.»²⁵

Dikkafalıktan boyun eğme değişmesini sağlayan «genel tavır», bir perspektif sağlayan tavidir; fakat böyle bir perspektif dinseldir. Bununla birlikte dikkafalılığı boyun eğmeye dönüştüren hangi perspektif güce sahiptir? Dewey, bunu şöyle cevaplandırıyor: «Denetimimizin dışındaki güçlere bağlı olduğumuz konusunda hiçbir kuşku yoktur.

Bazı din adamları üzerimizde etkili olan güçlerin genelde lütufkâr olduğu görüşündedir. Fakat bireyin ya da toplumun her bunalımı, insana egemenliğin tek yanlı ve istikrarsız özünü hatırlatır. *İnsan, birey olarak ya da toplumda elinden geleni yapmış olsa bile, farklı zamanlarda ve yerlerde kader, şans, raslantı, kader ve kaza düşüncelerini uyandıran durumlar yerinde kalmaktadır... İnsan denetiminin dışında kalan güçlerin insanın kaderini belirledikleri olgusu, geleneksel öğretinin öngördüğü bağımlılığın ve onunla birlikte olan alçakgönüllülüğün özel bir yol izlemesi gerektiği kabulünü geçersiz kılmaktadır.»²⁶*

Artık şimdi şunları biliyoruz: «Varlığımızın organik bütünlüğü», «genel tavır», «perspektif», dikkafalılığı boyun eğmeye dönüştürme. Tüm bunlar, «bağımlılık duygusudur.»²⁷ Başka anlatımla insan kaderinin, kader, şans, raslantı, kaza ve kader düşüncelerini doğuran ve insan denetiminin dışında bulunan güçler tarafından etkilenmesi, «yaşantının dinsel özelliğidir.» Ekonomik bunalımlar, savaş, faşizm, istikrarsızlık, işsizlik, yoksulluk, hastalık. Tüm bunlar, sanki kapitalist sınıfın yol açtığı baskı ve sömürüyle ilgili değil; bunlardan sorumlu olan şey, insan denetiminin dışında olan güçler, kader ve şans, raslantı, kaza ve kaderdir. Bu türlü güçlere insan ancak «boyun eğme», «itaat ve saygı» borçludur.

Dewey'in tüm felsefesi, burada en son noktasına erişmektedir. Çünkü felsefesinin sistematik kısmı, insanın asla

25 Aynı yapıt, s. 1020

26 Aynı yapıt. İtaliyeli yazılar H.K.W.'e aittir.

27 Aynı yapıt, s. 1021

emin olmadığını, hakikatı tanıyamayacağını, kendi denetimi dışındaki görünmez güçlere bağımlı olduğunu ifade etmektedir. Bu haliyle Dewey, herşeyden önce teologların sekreteridir.

TEHLİKE DOLU DÜNYA

Dewey'in anlayışına göre dinsel özellik, «ben'in dünya ile uyumudur.»²⁸ «Dünya» sözcüğünden ise «benin bağlantılı olduğu koşulların tümü»nü²⁹ anlamaktadır. «Ben» bu koşulları tanımayacağı için «uyum» süreci ancak «bağımlılık duygusunu» boyun egmenin «genel tavrına» götürmekle açıklanabilir.

Pragmatik felsefe, bu sonuca kaçınılmaz bir biçimde ulaşmaktadır. Bu felsefe, genelde işçi sınıfı ve dostlarının gerçekte tarihte bilgi ilerlemesinin olmadığı, denetimimiz dışındaki güçlere boyun eğdiğimiz; başka bir biçimde de olsa, kör inancın bizim temel tavrımız ve düşünme biçimimiz olduğundan emin olmaları gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Pragmatizm, temel tez olarak dünyanın bilinebilir olmadığını, bu nedenle de insanın raslantılarla yüzyüze geldiğini ve çevresinde güvensizlik ve tehlikelerin kol gezdiğini öğretmektedir. Yaşam, tehlikelerle doludur. Çünkü kişi ne olup biteceğini hiçbir zaman asla bilemez. İnsan kendi tehlikesini kendisi yaşamaktadır. Bu olgunun sonucu, dindir. Din, insanın kötü durumdan kurtulmasının biricik yoludur: bilinmeyen, görünmez ve kaypak dünyaya karşı boyun eğ! İtaat et ve saygılı ol!

Dewey'in felsefesi, biri hariç, yani körinancı ezeli ebedi kılmaya ilgi duyan soyguncu sınıfı ortadan kaldırma hariç, körinançları, kökünden kazınmaları için tüm koşulların bulunduğu bir zamanda yeniden canlandırma girişimidir.

«Deney ve Doğa» adlı yapıtının bir bölümünde Dewey, bu tezini herkesin anlayabileceği bir biçimde ifade etmekte-

28 Aynı yapıt, s. 1016

29 Aynı yapıt.

dir. Onun için söz konusu olan şey, tüm görünen «ilerlemeye» rağmen, insanın tıpkı ilkel toplumdaki gibi körinancılara bağlı olduğudur. Kendine göre dünya kaypak ve tehlikelerle dolu olduğu için de bu tezini temellendirme gerekçesini bulmaktadır.

«Gözlerimizi şu olguya çevirelim: Empirik nesneler dünyasında su götürür, önceden kestirilemeyen, denetlenemeyen ve raslantısal olan şeylerin birlikte bulunduğuna ilişkin gözle görülebilir kesin bilgi...

İnsan, korkutucu, korku uyandıran bir dünyada yaşadığı için korkuyor. Dünya, istikrarsız ve tehlikelerle dolu.

İnsan, ulaştığı ve kazandığı herşeye yalnızca istediği ve kendisi için mutlu sonuçlar doğuran faaliyetlerle değil, aynı zamanda başka, daha doğrusu iğrenç şeylere de yol açabilen faaliyetlerle de ulaşmıştır. Onun yaptığı şeyler, bilinmiyenin imparatorluğuna tecavüzdür. Bu nedenle şu anda gelişmeyi tehdit eden ya da tehdit etmesi gereken korkunç sonuçlardan kişi, kefaret kurbanı sunarak kurtulabilir. Geçmişin bilinmeyen sonuçları şimdiyi tahrip ettiğine göre, gelecek daha fazla bilinmez ve tehlikelidir. Bu yüzden şimdi, felâket yıldızının altında bulunmaktadır. Gelecekteki kaderi belirleyen güçler yatıştırıldığında kişi, onların lütuf ve inayetine mazhar olma çabası göstermezse, inanılınayacak derecede düşüncesiz demektir... İsteğe dayanan sadaka verme amacıyla kim kendisine sunulan yardımı tanımazsa, o kişi tehlikeli bir hödüktür.

Bu şeyler, ilkel kültür dönemindeki gibi bugün de gerçektir.

Görülebilen, görülemeyende yatar; görülebilende cereyan eden şey, en sonunda görülemeyende belirlenir. Elle tutulabilen, elle dokunulamayan ve tutulamayana dayanır...

Belli bir ölçüye kadar körinancın yerine safsatayı koyduk. Fakat safsata, yerine geçtiği körinanc kadar irrasyondur ve lafa dayanır. Dünyanın güvensizlik doğuran niteliğine karşı koyduğumuz sihirli araç, raslantının varlığını reddetmek, genel ve zorunlu yasadan, güncel neden ve sonuçtan, doğanın tekdüzeliğinden, genel ilerlemeden ve evrenin akla uygunluğundan biraz birşeyler mırıldanmak. Bu sihirli formüller, güçlerini hiç de sihirli olmayan koşullardan çıkar-

maktadırlar. Bilimin yardımıyla önceden kestirme ve denetleme konusunda belli bir yetenek kazandık... *Fakat herşey söylense ve yapılabilse bile dünyanın temeldeki bilinemez karakteri ciddi olarak değişmez, kaldıki bertaraf edilebilsin.*»³⁰

Bu, Dewey felsefesinin kısır döngüsüdür. İnsan, ancak dünyanın «raslantılarla dolu», «tehlikelerle dolu», «belirsiz», «görünmez», «keşfedilemez», «şifa bulmaz», «önceden kestirilemez», «güvensiz», «çok kaypak», «irrasyonel», «korku dolu», «korkunç», «bilinemeyen güçler», olduğundan emin olabilir. Bu dünyada insanın yaptıkları, ona yalnız arzu ettikleri değil, aynı zamanda başka, yani iğrenç gerçekleştirmeler de getiren «bilinmeyenin imparatorluğuna saldırıdır. «Bu dünya, görülebilenin görülemeyende yattığı; görülebilende cereyan eden şeyin, en sonunda görülemeyende belirlendiği bir dünyadır.»

Çağdaş körinancın ilkel körinançtan farkı, insanların geçmişte kurban sunarlarken, günümüzde genel ve zorunlu yasalardan söz etmeleridir. Artık insanlar, neden sonuç ilişkilerine, doğanın tekdüzeliğine, genel ilerlemeye ve evrenin akla uygunluğuna inanmaktadırlar. Kısacası insan, sihir ve masal yerine bilimin ve hakikatın *körinancına* inanmaktadır. Böylece Dewey, insanı bilgisizliğe geri döndürmek ve köleliği ebedileştirmek istemektedir. İnsanların hepsi, aynı gemide ve aynı «güvenilmez ve tehlike dolu» dünyadadır. Buradan bu duruma karşı tevekkülün dinsel özelliğinin yaşantının entegre bir parçası olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu, Dewey'in ortaya koyduğu sistemin dinsel anlamını ifade etmektedir. Bu, dini yeniden toplum yaşamının merkezine koymada yarattığı kuramsal temele ilişkin yöntemdir. Şöyle diyor Dewey: «Benzetmenin ötesinde kardeş olsak da olmasak da, hepimiz aynı gemide ve kabaran aynı denizde hareket ediyoruz. Bu olgu, sınırsız bir biçimde potansiyel dinsel bir anlama sahiptir.»³¹ Dewey felsefesinin «görünmez güçlerle» kabaran deniz olarak hayata ilişkin «potansiyel dinsel anlamı», gerçekten sınırsızdır.

30 John Dewey, *Experience and Nature*, s. 41-44. İtalikler yazara aittir.

31 John Dewey, «A Common Faith»; *Intelligence in the Modern World*, s. 1036

Dewey'in «görünmez» olan altında itaat ve saygı gerektiren «boyun eğme» görünümünde bir uyuşturucu olarak dini halk için nasıl «yenileştirdiğini» ve onu yaşantısının merkezi ögesi olacak biçimde nasıl genişlettiğini gördük. Bundan sonra da dışarıya karşı mücadele etmek istediği şeyi, yani «tanrı» ve «tanrısali» yeniden nasıl ortaya koyduğunu gözden geçirmemiz gerekmektedir.

Sınıf mücadelesinde silah olarak nasıl kullanılabileceğine ilişkin dinin iki ögesi bulunmaktadır. Birincisi, görünmez güçlere boyun eğme, klasik dinsel tavırda «istegine göre olsun!» da somutlaşan tevekkül ögesi. İkincisi ise ideal bir alana, gökyüzüne dönmekle elde edilen taviz ögesi. Her iki öge de dinin sınıfsal olarak belirlenmiş rol ve işlevine girer. Dewey, görünmez güçlere boyun eğme ögesini dinin yenileştirilmesine, bu güçleri tanrısali olarak ifade etmeksizin sokar. Daha önce gördüğümüz gibi bunun için dünyanın bilinemez, tehlikelerle dolu ve kaypak olduğuna ilişkin öğretiyi kullanır. Bununla birlikte egemen sınıfın ideologu ve savunucusu olarak diğer ögeyi, yani yoksulluk ve acının gökyüzü tarafından ödüllendirileceği ögesini de işin içine sokar. Burada bu şeylerin adlarını da söylemek zorundadır Dewey. O, «tanrı» ve «tanrısali» a dayanmak durumundadır. Halka vaaz edilen ideal olan şeyle onun günlük yaşamının gerçekliği arasında belli bir bağlılık kurmak zorundadır. Çalışan kitlelere, gerçeklik ile ideal doğrudan doğruya bilinmemelerine rağmen, bunlar arasında yine de bir bağlantının bulunduğu söylenmelidir. Bu insanlar, bu bağlantının gerçekten var olduğuna inanmalıdırlar. Birgün herhangi bir yerde, bu ya da öbür dünyada yaşam ideal olacaktır. Dewey, «idealin gerçeklikle birliği»ne³² «tanrı» ya da «tanrısali» demektedir.

Sömürülen ve baskı altında tutulan kitleler, «soyutlanma duygusundan ve buna bağlı olarak da kuşku ve başkaldırmadan» ancak ve ancak «ideal ile gerçeğin bir bütünlüğünü ifade eden 'tanrı' ve 'tanrısali' sözcüklerinin kullanılması»³³ ve bunların yaşama geçirilmesiyle korunabilirler. İşçi

32 Aynı yapıt, s. 1027

33 Aynı yapıt.

sınıfı ve müttefikleri, yalnız devletin zor kullanmasıyla başkaldırmadan caydırılmazlar, aynı zamanda herşeyin en sonunda iyi olacağına ilişkin «tanrının» söz vermesiyle de caydırılırlar. Olgular bununla çelişki içindeyseler de tanrısal gerçeklikte ideal olan ile gerçek olanın bütünlüğü vardır. Böylece kötü olan herşeye katlanılması gerektiği, çünkü zamanla -çok uzak bir gelecekte- bunların iyiye götüreceği bildirilmektedir.

Dewey, bu konuda şöyle düşünüyor: «İdeal ile gerçek arasındaki bu *aktif* ilişkiye 'tanrı' diyorum...

Somut ve deneysel olarak bir sürü iyilik türü vardır: Dostluk, arkadaşlık, sevgi oluşturmaya, zihinsel ve bedensel gelişmeye insan çaba gösterdikten sonra çaba ve dinlenmenin, bilginin ve sanatın değerleri. Bu iyilikler vardır, fakat oldukça az gelişmişlerdir. Pekçok insan, onların tadına varamaz. Bunlar, varolan iyilikleri tehdit eden, onları gömen, hem de genişlemelerini engelleyen güçlerdir. İdeal amaçların gerçek koşullarla olan birliğine ilişkin açık ve net bir tasavvur, her zaman aynı kalan heyecan doğurur. Bu hangi türden olursa olsun, her yaşantıdan beslenebilir.

Tamamen yolunu şaşırın çağımız için böyle bir anlayış acilen gereklidir...

Gerçekliğin ideal ile bütünlüğünün ifadesi olarak «tanrı» ya da «tanrısal» sözcüklerini kullanma, insanı soyutlanmadan, buna bağlı olarak da kuşkudan ya da başkaldırmadan koruyabilir.»³⁴

Dewey'in akıl yürütmesinin yönü gözden ırak tutulmamalıdır. Bazı kişilerin mutluluk duyabilecekleri gerçek iyilikler vardır. Ama kendi denetimlerinin dışındaki güçler yüzünden yaşamın bu iyiliklerini tatmaktan alıkonan pekçok insan da bulunmaktadır. Bu iyiliklere sahip pekaz kişiyi, bunlara sahip olmayan pekçok kişinin «başkaldırmasından» korumak amacıyla «tanrının gerçek ile idealin bir bütünlüğü» olduğuna onları ikna etmek, günümüzde acilen zorunludur. Pekçok kişi, «kevser şarabının ve ölümsüzlüğün» gökyüzünde kendilerini beklediğinden ikna olmalıdır. Mücadele içindeki işçi sınıfı, kuşaklar boyunca buna verilecek cevabı bilmektedir: «Bu, bir yalandır.»

Dewey'in tüm felsefesi, boyun eğmeye ilişkin dinsel öğretiyi yenilemeyi amaçlamaktadır. Böylece de *tevekkülü* yenisinden biçimlendirmeye yönelmektedir. Çünkü dünya bilinemezse, tehlikelerle dolu ve istikrarsız ise, görünmez güçlerin çeşitliğine, günlük yaşamla ya da dünya ile idealler arasında gerçek bağlantı için kuramsal bir temel artık yoktur. *Dewey* sisteminin temelinde ideal ile gerçek arasındaki olası tek bağlantı, doğaüstü «tanrı» ya da «tanrısalsı» olandır.

Sınıfsal özelliği ile halkı uyutmaya yönelik geleneksel dinin «yenileştirilmesi», tevekkül ve boyun eğmenin her iki ögesi, *Dewey*'in tüm felsefesinin mantıksal sonucudur. Tüm felsefi yapısının oluşturulmasındaki temel amaç, burjuvazinin ihtiyaç duyduğu, hatta emperyalist aşamada daha fazla ihtiyaç duyduğu dinsel öğretinin «yenileştirilmesidir.» Din, farklı kişilerin bize inandırmak istediği gibi daimi değildir. O, tüm sistemden «ayrılmaz»; tersine o, sistem içindeki belirleyici ögedir. O, aynı zamanda merkez ve doruk noktasıdır. *Dewey* kendi sisteminden dini sonuçlar çıkarmamış olsaydı bile, bunlar onun felsefesinden çıkarılabilirdi. *Lenin*'in belirttiği gibi dincilik, her elbise içinde öznel idealizmin özüdür. Dinin «yenilenmesi», felsefenin, bilimin vb. yenilenmesinin temelidir. *Dewey*'in ortaya koyduğu tüm «yenileştirmelerin» temeli, oynadığı ABD emperyalizminin savunucusu rolünde yatmaktadır.

Dewey, gerçekten Birleşik Devletler'de burjuva savunmasının en yüksek papazıdır. O, teolojinin en yüksek hizmetkârıdır.

XIII. EMPERYALİZMİN FELSEFESİ

Sınıflı toplumda egemen olan görüşler, egemen sınıfın görüşleridir. Bugün Birleşik Devletler'de toplumu ve evrenin incelenmesinin egemen yöntemi, burjuvazinin elindeki pragmatist yöntemdir. Pragmatizm, çöküş içinde bulunan bir sınıfın karşı devrimci ve idealist dünya anlayışıdır. Pragmatist felsefe, bu sınıfın kuramlarını, politikasını ve düşüncelerini etkilemiş olup buradan zehirini tüm toplum katmanlarına ve en sonunda da işçi hareketine yaymıştır ve yaymaktadır. Pragmatizm, özellikle işçi sınıfı bilimine, bilimsel felsefeye saldırıda bir silah olarak kullanılmaktadır. Bu saldırının ağırlık merkezi, Birleşik Devletlerdir. Pragmatist felsefenin karanlık niyetli kişileri, ideolojik saldırıda sancaktarlığı üzerlerine almışlardır.

Pragmatizm, ABD emperyalizminin egemen felsefesidir. O, kapitalist sınıfın kuram ve yöntemidir, onun dünya anlayışıdır. *Peirce*'ün, *Fiske*'nin, *Holmes*'in, *James*'in ve *Dewey*'in görüşlerinde ortaya çıkarılan özelliklerden acaba hangileri pragmatizmin özellikleridir?

Felsefi pragmatizm, hem bir yöntem, hem de bir kuramdır. Özetimize pragmatist yöntemin temel özellikleriyle başlayacağız. Bunlar, dört tanedir:

- a) Empirizm,
- b) Bireycilik,

- c) Kendiliğindenlik (spontanite),
- d) Oportünizm (işçi sınıfının çıkarları ile kapitalist sınıfın çıkarını uzlaştırma)

PRAGMATİK YÖNTEM

Empirizm

Rasyonalist yöntemin tersine pragmatik yöntem, düşünme, bilme ve karar vermenin empirik yöntemidir. Empirik yöntemin eleştirilecek aslında bir yönü yoktur. Her gerçek bilimin yöntemi gibi, diyalektik ve tarihi materyalizmin yöntemi de empiriktir. Fakat bir yöntemin bilimsel olması için empirik olması yetmez; o hem empirik, hem de rasyonel olmalıdır: Eylemi bilgiyle, pratiği kuramla birleştirmelidir. Empirik tutumda akli bir kıyıya iten, eylemden yana olan, fakat bilgiyi inkâr eden; önemli olan herşeyi pratiğe bağlayan, fakat kurama kötü gözle bakan bir yöntem, artık empirik yöntem değildir. Tersine bu, tek yanlı bir yöntemdir. Buna *empirizm* denir.

Şu halde pragmatik yöntemin ilk özelliği empirizmdir. Empirizm, yalnız eylem ve pratiğin tek yanlı vurgulanması, rasyonel bilgi ve kuramın tek yanlı vurgulanması için asla sağlıklı bir denge değildir; tersine o, varolmasının nedeni egemen sınıfın ihtiyaçlarında bulunan tam bir saptırmacıdır. O, bir bilgi biçimi değil, bir savunma biçimidir. Buna karşılık gerçek bilgi sürecinde pratik, kişiyi kurama götürür; kuram da yeniden pratiği yönlendirir ve kuramın doğru olup olmadığı da pratik açısından denetlenir. Gerçekten bilimsel yöntem, pratikten kurama; buradan da yüksek düzeydeki pratiğe ve yeniden daha fazla geliştirilen kuramlara yönelir.

Pratik ile kuram arasındaki empirik ve rasyonel bilgi arasındaki ilişkiyi, genel olarak, empirizm, özellikle de pragmatizm reddetmektedir. Pragmatizm, bilimsel yöntemin inkârıdır. Bununla birlikte pragmatizm, bilimsel yöntemin bu biçimde inkârını, katıksız rasyonalizme, yani katıksız empirizmin tersi olan rasyonalizme karşı militanca bir saldırı yürüt-

mekle, gizlemeye çaba göstermektedir. Rasyonalizm, yaşantının ve pratiğin dışarda bırakılmasında aklın tamamen tek yanlı vurgulanmasıdır. Empirizm dikkatini duyumlarla sınırlarken, rasyonalizm, böyle bir öğretiye pek az önem vermekte ve onun yerine «salt» zihinsel işlemlerle masallar örmektedir.

Şu halde empirizm ve rasyonalizm, aynı amaca yönelen farklı yollardır. Her ikisi de kişiyi, egemen sınıf için gerekli olan uydurmalara sürüklemektedir. Empirik yöntem, burjuva ideolojisinin egemen yöntemidir. Çünkü o, çağdaş işçi sınıfını yanlışlara götürmek isteyen demagogik araçları kapsamaktadır.

Pragmatizm, pratiğe yöneldiğini yemin billah etmekte, kuramı ise hor gördüğünü söylemektedir. Fakat en sonunda onun, pratiğe de saldırdığı gün ışığına çıkmaktadır.

Bireycilik

Duyumsal yaşantının vurgulanması, toplumsal pratiğin tersi olan bireysel yaşantının vurgulanmasına götürmektedir. Bireysel yaşantı, kendi başına ele alındığında gerçi yanlış değildir. Her pratik, başlangıçta bireylerin yaptıkları pratiktir. Fakat yaşantıda elde edilen pratiğin bireysel yönü, toplumsal yönü ile birlikte ele alınırsa anlaşılabilir. Ağırlık noktası, toplumsal olanın sırtından bireysel olana aktarılırsa, bu bireysel olan en sonunda bireyciliğe, individualizme dönüşür.

Pragmatik yöntemin ikinci özelliği bireyciliktir. Empirizmin temel tutumundan, yani tüm bilgilerin aracısız duyum yaşantısına dayandığı anlayışından, bu yaşantının, yaşantıyı yapan bireyin malı olduğu, bildiği herşeyin onun kişisel yaşantısı olduğu sonucu çıkmaktadır. Toplumsal yaşantıdan soyutlanan bu yaşantı neyi dile getirmektedir? Yaşantı, birbirli ile bağlantısı olmayan duyumlardan ve etkilerden ibarettir. Her yaşantı özel ve tektir. Özel ve tek olmak, bireyciliğin kaçınılmaz sonuçlarıdır. Özel olma (biricik olma), genel olmanın; tek olma da birlikli (mütecanis) olmanın inkârı demektir. Pragmatizm, özel olguların doğa ve toplumdaki genel yasaların örnekleri olduklarını reddetmektedir. Aynı zamanda *biricik* durumların, özleri bakımından eşit olsalar bile, biricik olabilecekleri de reddedilmektedir.

Pragmatist yöntem, insanın yaşantısını ve bilgisini bireycilikle, individualizmle ve özel olma, tek olma ile sınırlamayı denemektedir. Örneğin işten çıkarılan ya da kovulan bir işçiye, bu durumun özel ve tek olduğunu; bu durumun sorumlusunun kendisi olduğu, bu nedenle de yalnızca açlık ve soğuğa katlanmakla kalmayıp aynı zamanda da suçluluk bilinci kazanması gerektiği de söylenmek istenmektedir. Bu yöntem, bu durumun bir bakıma tek, fakat kapitalizmde tüm işçiler için *genel* olduğunu, bunun kapitalizmin genel yasasının bir görünümü olduğunu işçinin kavramasını önlemek istemektedir. Eğer işçi bunu kavrayabilirse, ne kendini suçlayacak, ne de kötü bir suçluluk duygusuna kapılacaktır. İşçi, bundan böyle sorumluluğu ekonomik düzende arayacak, kendi gücünü diğer işçilerin gücü ile birleştirerek sınıf mücadelesine girecektir.

Pragmatik yöntem, her bireyi soyutlanmış ve her duyum izlenimini de kendi içinde kapalı bir durum olarak ele almaktadır. Duyumlara sahip olan bireyler ve duyumlar arasında ortaya konan ilişkiler, dış evrendeki nesnel karşılığı olan ilişkilerin kopyaları olarak değil, tersine öznel alışkanlıkların, dileklerin, içgüdülerin ve davranış biçimlerinin sonucu olarak ortaya konmaktadır. İnsanın düşünmesi, nesnel evrenin kopyası değil, duyusal ve pratik ihtiyaçlara uygun düşen yaşantılarının düzenlenmesidir. Bu hareket biçimiyle pragmatist yöntem, bilimsel bilgiyi kapı dışarı etmeye girişmektedir. Bilim tarafından ortaya çıkarılan olaylar ve yasalar, kendilerini daha önceki yaşantıda yararlı olarak ispatlamış olan reçetelerle sınırlandırılmaktadır.

Bu olgularla birlikte, yani özel olma ve biricik olma görünümüleriyle birlikte bireycilik, pragmatik yöntemin ikinci özelliğini oluşturmaktadır. Bireycilik ise doğrudan doğruya pragmatizmin üçüncü özelliğini doğurmaktadır.

Kendiliğindenlik

Pragmatizme göre bilgi, hiçbir zaman bir kuram değil de yaşantı ise; yaşantı hiçbir zaman toplumsal, genel ve birlikli değil de özel ve biricik ise, böyle bir anlayıştan uzun vadeli plan ve projelerin yapılamayacağı sonucu çıkar. Plan ve pro-

Je, toplumsal yaşantıya dayanan ve kendi içinde genel yasaları kapsayan kuramsal bir bilgiyi zorunlu kılar. Fakat böyle bir bilgi, pragmatizm tarafından reddedilmektedir.

Pragmatik yöntemin üçüncü özelliği, plan ve projelere karşı olmak, kendiliğindenliğin göklere çıkarılmasıdır. Genel bir toplum kuramı olmadan bireysel pratik, eylemi şu anda ortaya çıktığı gibi ele alır. Bu yüzden pragmatik yöntem, anarşist bir yöntemdir. Burada önerilen görüş, gerçekten hiçbir şey önceden planlanamaz anlayışına yol açmaktadır. Şu halde geçerli olarak kabul edilen yöntem, iyi şansa dayanan eylemi yeğlemektedir.

Kendiliğindenlik, bir çalışma, bir hazırlık olmadan ve beklenmedik bir biçimde ansızın ortaya çıkan şeye dayanır. O, tamamen yeni olanı zorunlu kılar. Gerçi şeyin, ani değişiklikte, kendini spontan olarak değiştirmiş gibi görüldüğü doğrudur. Bu görünme, daha önce oldukça uzun süren bir zaman kesitinde yavaş yavaş ya da birdenbire patlamayı hazırlayan niteliksel değişikliklere sahip olmadan ve şeyin kendini niteliksel olarak değiştirmiş gibi görünmesidir. Fakat diyalektik ve tarihi materyalizme dayanan bilim kuramının temel görevi, ortaya çıkan her süreçte hem yavaş yavaş olan değişmeyi, hem de ansızın ortaya çıkan patlamanın hangi noktada ve nasıl ortaya çıktığını saptamaktır.

Anarşist pragmatik yöntem, ki onun özelliklerinden biri kendiliğindenliktir, bir yanda kapitalist üretim ve dağıtımın anarşist özelliğinin bir kopyası, diğer yandan da halka karşı bir silahtır. Tek tek tekellerin sınırlarının dışında planlama yapamayan ve ulusu periyodik olarak üretim buhranlarına ve dünyayı savaşımlara sürükleyen bir sınıf, elbette kendine uygun düşen bir yöntem yaratacaktı. Bu sınıf, ayrıca, işçiyi kendi geleceğini hazırlamadan, planlamadan alıkoyma amacına yönelik bir yöntemle ihtiyacı duyacaktır.

Pragmatik yöntem, kapitalist sınıfın tüm taleplerine uygun düşmektedir. Bu yöntem, işçilere kapitalizmin kendi ölümünü kendisinin hazırladığının doğru olmadığı; işçi sınıfının ve müttefiklerinin yeni bir dünya yaratma ve ezenleri ortadan kaldırma girişimlerinin olanak dışı olduğu üzerinde vaizler vermektedir. İşçilere, kendilerini sendikalar içinde günlük pratiğe bırakmaları, kapitalistlerin tortusundan daha bü-

yük bir ekmek dilimi koparmaya bakmaları üzerinde tımaraklı sözler söylemektedir bu yöntem. Hiçbir kesin bilgi olmadığından, bu nedenle de önceden tahminde bulunmanın olanaksız olduğundan söz etmektedir. İnsan, neyin olup bittiğini, eğer daha önce olup bitmişse, bilemez. İnsanın yapabileceği biricik şey, şu halde, ter dökmek ve patronun yeni taleplerine o anda uygun olarak görünen yöntemlerle karşı durmaktır. Kendi amacına bu yolla ulaşamazsa, başka bir yöntemle baş vurur ve bu böyle sürer gider. Bu yöntemin sunduğu şeyler şunlardır: Önceden tahmin etme girişiminde sakın bulunma!, Spontan olarak eylemde bulun!, Plan yapma! Tüm bunlar, pragmatist yöntemin işçiye verdiği öğütlerdir. Pragmatizme göre, bu türlü öğütler işçi sınıfını, kendi sınıf çıkarlarından vazgeçirecektir.

Buna karşılık bilimsel felsefe, denetlenmiş bilginin nesnel ve gerçek olduğunu, bu temele dayanarak tarihsel gelişmenin genel gidişi üzerine tahminde bulunulabileceğini; işçilerin gelişmenin yönünü görebileceklerini, böylece de sömürü ve ezilmeyi ortadan kaldırarak ileri toplum düzenini kurabileceklerini; hem kısa, hem de uzun vadeli planların yapılabilceğini, bu planlara dayanılarak projelerin yapılabilceğini ve bunların başarılı olarak yürütülebileceklerini öğretmektedir. Diyalektik ve tarihi materyalizm, pragmatist kendiliğindenliğe karşı bilimsel stratejiyi; pragmatist anarşizme karşı bilimsel bilgiyi ve önceden tahmin etmeyi; pragmatik baskıya karşı bilimsel taktiği ortaya koymaktadır. Birinci yöntem, işçi sınıfını ileri toplum düzeni ve günlük zorunluluklar için birlikli ve dayanışmayı gerekli kılan bir mücadeleye götürür. Diğer yöntemle göre ise işçi sınıfı, günlük mücadelede kapitalist sisteme sokulmalı ve ileri toplum düzeni için mücadeleden alıkonmalıdır.

Amaca Yararlılık Oportünizmi

İlk üç özellik, özleri gereği, olumsuz özelliklerdir. Bunlar, hakiki bilimsel yöntemi gömmek zorunluluğuna yönelmektedirler. Empirizm, bireycilik, kendiliğindenlik, kendi başlarına henüz eylem alanında kullanılabilecek bir yöntem değildir. Bununla birlikte bunlar, pragmatik yöntemin pratik yönü için bir temel yaratmaktadır.

Pragmatizmin ileri sürdüğü gibi pratik için ipucu olarak bir kuram yoksa, bilimsel bilgiye ve tahmine dayanan hiçbir plan ve proje yapılamazsa, orada insan nasıl eylemde bulunabilir? Hakikat yoksa, orada farklı görüşleri, yargıları ve eylemler arasındaki farklılığı saptayacak hangi ölçekler bulunabilir? Pragmatist yöntem buna, ilk üç özelliğine dayanarak, kişinin kendisine, kendi yaşantısına dayanmaktır diye cevaplamaktadır. Kuşkusuz bu bir yardım değildir. Bu, kişinin bilimsel yöntemi kullanmaktan kaçınması gerektiğini; kendini kuramdan, toplumsal yaşamdan, plan ve projeden uzak tutması gerektiğini söylemektedir. Böylece insanlara gerçi neleri yapmamaları gerektiği söylenmektedir, bununla birlikte bunların yerine başka seçenekler konmamaktadır.

Pragmatizm, yine de yalnızca uyarılarla yetinmemekte, pratik için başka seçenekler de önermektedir. O, bilimsel yöntemin yerine amaca yararlılık ilkesini önermektedir, daha doğrusu amaca yararlılık oportünizmini ortaya koymaktadır. *Oportünizm, ilkeleri ya da bağlayıcı sonuçları göz önüne almadan uygun fırsatlardan ve durumlardan yararlanmak demektir.* O, amaca ulaşmaya yardım ettiği sürece olası her aracın kullanılmasını, kullanılabileceğini dile getirir. Bir araç, başarıya ulaşmaya yardımcı oluyorsa, *iyidir*; başarıya ulaşmada kişiyi yolda bırakıyorsa, *kötüdür*. Eğer bir görüş hakikat ise etkili olur, diyen bilimsel yöntemin tersine pragmatist yöntem, bir görüş etkili oluyorsa, hakikattir görüşünü savunmaktadır. Bilimsel açıdan birinci durumda hakikat, nesnel gerçeklik ile uyum içinde olmaktır. Şu halde bilimsel yoruma göre bir görüş, bir düşünce, şeyleri olduğu gibi yansıtabildiği ölçüde etkilidir. Pragmatizme göre ise hakikat, başarılı olmak demektir. Buna göre hakikat, şu anda istenilen amaca ulaşmayı vadeden düşünceye yapııştırılan bir etiket olmaktadır.

Pragmatist yöntemin dördüncü ve sonuncu özelliği, amaca yararlı oportünizmdir. Bu yöntem, amaca yararlı olmayı kendisine amaç edinir. Çünkü pragmatizm, yalnızca amaca uygun düşen araç ve gereçlerle ilgilenir. Bu yöntem, oportünisttir, çünkü başarı vadediyor gibi görünen her türlü aracı kullanmayı savunmaktadır. Göz önüne alınan amaç için her türlü aracı kullanmak, pragmatik yöntemin özüdür.

Böyle bir yöntem, sömürünün ve baskının genişletilmesi ve korunması için başarılı görünen olası her türlü aracı kullanan bir sınıfın ideolojik ihtiyaçlarını tam olarak karşılayacak durumdadır: Grev kırıcılığı, sendikaları parçalamak, devrimci avcılığı, iftira, işçi eylemlerini sınırlama, provakasyonlar ve provakatörler, ırk üstünlüğü kuramları, işgaller, atom bombaları, zehirli gazlar savaşı, toplu kırımlar, toplumsal ve ulusal hor görme, kan dökme, yasal palavrası altında kitle kırımları, halkların toplu olarak ortadan kaldırılması. Pragmatik yöntem, ideolojik yalanları ve kanlı baskıları savunmaya ve bunları haklı göstermeye uygun düşen bir yöntemdir. Amaca yararlı olma oportünizmi, ölmekte olan ve ayakta kalmaktan umudunu yitirmiş kapitalist sınıfın özelliğinin gerçek bir yansımasıdır. Bilgi, bilim, hakikat ve hatanın ilkeleri, doğruluk ve yanlışlık, artık bu sınıfı ilgilendirmemektedir.

Amaca yönelen araçları kullanmaya karşı, bunlar kendi başlarına ele alındıklarında, hiçbir itirazda bulunulamaz. Amaçları bilinçli olarak belirlemek ve onların gerçekleştirilmesinde planlı bir biçimde çalışmak, insan türünün temel özelliklerinden birisidir. Bu süreçte insan, doğal olarak verilen şeylerle uğraşmaktadır. Bir olgunun iç özünü ortaya çıkarmakta, bu bilgiye dayanarak istenilen ve arzu edilen değişiklikleri yaratmak için çalışmaktadır. Burada *olasılık*, doğal ve toplumsal süreçlerin nesnel özüne, *istenilen şeyin özelliği* ise insanın ilgi ve ihtiyaçlarına dayanmaktadır. Fakat istek, geçici bir heves değilse, ulaşılması olası olan şeyle uyuşma içinde bulunmak zorundadır. Örneğin buharlı makinaları istemenin kaynağı, suyun buhara dönüştürülebileceği, basınç altında bırakılan buharın büyük bir güç kaynağı olduğu bilgisidir. Şu halde hakiki isteme, yalnızca içten çıkanın, bireysel bilincin kendiliğinden bir sonucu olmamaktadır. Bunun gerçek bir istemeyi ortaya koyması, bunun tarihsel gelişmenin belli bir dönemindeki belli olanaklar aşamasında insana yönelen ilişkide evrenin bir yasası olmasıdır. Şu halde isteme, insanın amaçlarını yaratmaktadır, fakat bu amaçlar havadan devşirilmiş amaçlar değildir. Bunların gerçek amaç olması isteniyorsa, onlara ulaşma olasılığı olmalıdır. Ortada bulunan belli sorunlar gerçekleşiyorsa, ortaya çıkarılabilecekleri bir değişmeyi göstermelidirler. *Ortada bulunan sorunlar*,

amaca ulaşılmasındaki araçlara dayanırlar. Amacı gerçekleştirmek için hangi araçlar kullanılmalıdır? Amaç ve isteme gibi araçların da doğa hakkındaki hakikatları yansıtmaları gerekir. Araçlar, amacın gerçek bir amaç olmasını sağlayan nesnel koşullarla uyum içinde olmalıdır.

Nesnel evrenin hareket yasalarının bilgisine dayanan amaç ve araç, insan yaşamının gerekli ve ayırtedici öğeleridir. Diyalektik materyalizm, bu olguyu kabul etmekte ve onu yönteminin temel ögesi yapmaktadır. Diyalektik ve tarihi materyalizm, araçların ve amaçların, amaçların ve yöntemlerin maddi evrenin somut koşullarıyla uyuşmasına göre incelenmesi gerektiğini söyler. Çünkü araçlar ve amaçlar, nesnel hakikatın bilimsel olarak ortaya çıkarılmasına dayanmaktadır. Buna karşılık pragmatizm, bilimsel bilginin ve nesnel hakikatın varlığını reddetmektedir. Bu durumda araçlar ve amaçlar sorunundan, yöntemler ve amaçlar sorunundan ortaya acaba çıkan nedir? Pragmatist yöntem için ne araçların, ne de amaçların gerçek, nesnel ihtimallere dayanmadığı apaçıktır. Şu halde bu yöntemin temeli, yalnızca *isteme* olmaktadır. Belli bir amaç, birey için, grup ya da sınıf için hoş olduğundan, istenilen amaçtır. Pragmatizme göre aracın seçimi neyle belirlenecektir? Bilgi ve hakikat kapı dışarı edildiği için araçlar, amaca yararlılık temeline göre, «etkili olan her araç, hakikattir» ilkesine göre seçilebilecektir.

Araç ve amaçların seçiminde bilimsel bilginin yerine amaca yararlı olma oportünizmi geçmektedir. Vereceğimiz bir örnek, iki yöntem arasındaki farklılığı açıkça ortaya çıkaracaktır. İşçi sınıfının yaptığı gibi, emperyalizm aşamasında kapitalist sınıf, uzun vadeli amaç ve araçlarını tarihin gidişine ilişkin bilimsel bilgi temeline göre belirleyebilir miydi? Bu sınıf, kapitalizmin devrimci bir eyleme ileri toplum düzenine dönüşmesini kavrayabilir ve isteyebilir miydi? Sınıf olarak kendi çöküşünün zorunluluğunu kavrayabilir miydi? Kuşkusuz bunları yapamazdı. Kapitalist sınıfın amaç ve araçları, birinci planda, isteme temeline, ikinci planda da yönü değiştirilmiş tarihsel koşullar temeline göre belirlemektedir. Şu halde kapitalist sınıf, amaç ve araçlarını bilimsel yöneme göre değil, tersine pragmatik yöneme göre düzenleyecekti.

Kapitalistlerin amacı, tarihsel olarak ortaya çıkanla uyuşma içinde değildir. Onun amacı, tarihsel olanla zıtlık içindedir. Kapitalistler, sınıf olarak kendi çöküşlerini istememekle kalmıyorlar, kendi varlıklarını, aynı zamanda, zorunlu olarak kutsallaştırmak da istiyorlar. Bu sınıfın en yüksek amacı, çalışan yığınların ezilmesi ve sömürülmesi yoluyla yaşamını sürdürmektir. Fakat tarih, bu amacın karşısına dikilmekte ve bu sınıfın zorunlu olarak ortadan kaldırılmasına doğru yol almaktadır. Burjuvazinin bu tarih bilimine sahip çıkmayacağı gün gibi açıktır. Çünkü tarih bugün artık onların yanında değildir.

Kapitalist sınıf, kendisini koruma amacına ulaşmak için hangi araçları kullanmaktadır? Kuşkusuz, bilimselliği ya da ahlâki ilkeleri göz önüne almadan, kendi amacını pekiştirmeye yarayan kullanabilecek her türlü aracı kullanmaktadır. Burada amaç, aracı belirlemektedir. Nesnel koşullar, olanakları yalnızca sınırlandırmaktadır. Kapitalist sınıf, biricik *ilke* olarak *başarıyı* tanımaktadır.

Pragmatik yöntemin dört özelliği de materyalist diyalektikğin özelliklerinin tamamen karşıtıdır. Bunlar, aslında idealist metafiziğin genel özelliklerinin özel biçimleridir. Pragmatik yöntemin birinci özelliği, yani empirizm, onun idealist özelliğini açığa vurur. İkinci özellik, yani bireycilik, diyalektik karşılıklı etkilemenin karşıtı olarak metafizik soyutlamayı dile getirmektedir. Üçüncüsü, yani kendiliğindenlik, statik olanın metafizik özelliğinin bir biçimidir. Dördüncüsü ise, yani amaca yararlı olma oportünizmi, değişikliğin iç özünü reddetmesi ve böylece de metafiziğin son özelliği ile, yani çelişkinin inkârı ile aynı özelliği göstermektedir.

Pragmatist yöntem, kendini kendiliğindenliğe, yararlı olmaya ve amaca yönelik oportünist araca dayanan salt empirizmin bir türüdür. Bu yöntem, kurama karşıdır, toplum düşmanıdır; planlara, projelere karşıdır, bilim ve her türlü ilkenin düşmanıdır. Kısaca söylendiğinde pragmatist yöntem, amaca götüren her aracı kullanmayı savunan oportünist bir yöntemdir. Onun sloganı ise şudur: *Hiçbir şey, başarı kadar yararlı olamaz.*

Gerçekten pragmatist yöntem, emperyalizm aşamasında kapitalist sınıfın özüne ve rolüne uyan bir yöntemdir.

Pragmatizm, yalnız bir yöntem değildir; o aynı zamanda da bir yorumdur, evren hakkında bir kuramdır. Pragmatizm kuramı nedir ve hangi özellikleri vardır?

Pragmatizm, pozitivizm türünde bir öznel idealizmdir. Pozitivizm, agnostik (bilinemezcilik) ve kuşkuculuk koşulları ileri sürmeden, gelişmiş bir öznel idealizmdir. Zihnin, yalnız kendi eylemini bilebilecek biçimde eylediğini ileri sürmektedir. İlk önce *Hume*, *Kant* ve *Comte* tarafından belirlenen öznel idealizme giden bu yolda *Ernst Mach*'tan *Russel*'a kadar pozitivistler, *Wittgenstein*, *James* ve *Dewey* sonuna kadar gitmektedirler.

Pozitivizmin zamanımızda pekçok türleri vardır. Bununla birlikte bunlar, bazı temel tiplerde toplanabilir. Bunlar arasında en tanınmışları ve en etkili olanları mantıksal pozitivizm, semantik pozitivizm ve pragmatik pozitivizmdir. Bunların hepsinde aynı temel yorum vardır, aynı temel yorumla birbirlerine bağlıdırlar: Kendi evrenini insan, duyumların «başlangıçtaki karmakarışıklığından» zihinsel etkinliğin bir yönünün yardımı ile yaratmaktadır. Fakat *ham* yaşantının düzenlenmesini zihinsel etkinliğin hangi yönünün yaptığı sorununda birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Mantıksal pozitivizm, bunun zihnin mantıksal yapısı olduğunu; semantik pozitivizm, dilin gramatik sentaksı ve anlamı olduğunu; bunlara karşılık pragmatik pozitivizm ise bu yönün pratik çıkar ve yararlı olma olduğunu öne sürmektedirler.

Pozitivizmin her üç türü de içlerinde demagojiyi taşımaktadır. Bu, bir raslantı değildir. Çünkü pozitivistler, kuramlarını kapitalizm tarihinin daha sonraki dönemlerinde geliştirmişlerdir. Bu zaman basamağı, işçi sınıfı ve ulusal kurtuluş hareketlerinin emperyalizmin temellerini sarstığı bir zamandı. Burjuvaziye saldırı, tüm alanlarda, ekonomik, toplumsal, politik ve ideolojik alanlarda tehlikeli oluyordu. Burjuvazinin felsefi kuramları, saldırıları başarılı olarak etkisiz kılabilmek için, demagojik maskeler için liberal bir elbise olmaları gerekiyordu. Bu nedenle pozitivizmin bir türü, düşünmenin mantıksal olması gerektiğini; diğer türü, düşünmenin açıkça tanımlanmış kavramlarla dile getirilmesi ve

sentaktik kuralları izlemesi gerektiğini; başka bir türü de düşünmenin pratik ve yararlı olması gerektiğini söylemektedir. Tüm bu görüşlere her okuyucu katılacaktır. Mantıkdışı ve akıldışı düşünmeyi savunan, düşünmeyi çelişik bir biçimde dile getirmeyi ve bunun pratikdışı ve yararsız olduğunu savunan hiçbir kimse yoktur. Mantıksal, açık ve pratik düşünme, genellikle hoş karşılanan düşünmelerdir. Pozitivizm, görüldüğü gibi, sıradan insanın tasavvurlarını işe karıştıran, onlarla bilimsel bir kuram kurmaya girişen bir öğretidir.

Bununla birlikte düşünmenin mantıksal, açık ve pratik olması gerekiyorsa, onun nesnel evrenin yasalarını hakikata uygun bir biçimde yansıtmaları gerekir. Mantık ve düşünmenin yapısı, evrenin mantıksal yapısına tekabül etmek ve onu yansıtmak zorundadır. Dilin sentaksı ve anlamı, dış evrende varolan olgulara ve onların birbirleriyle olan bağlantılarına tekabül etmelidir. Düşünme pratik ve yararlı olacaksa, onun, aynı zamanda gerçekliği yansıtmaları ve ona tekabül etmesi zorunludur. Diyalektik materyalizm, mantıksaldır, açıktır ve pratiktir. Çünkü o, dış evrenin hakikata uygun bir kopyasıdır. İşçi sınıfının felsefesi, mantıksal tutarlığa, açıklığa ve kuramların tanımına ve onların toplum hayatında pratik kullanımına büyük önem vermektedir. O, bu üç kavramı tek yanlı ve çarpık bir biçimde ele alan pozitivizmden tamamen farklıdır.

Mantıksal olan, pratik olan ve kavramların açık seçikliği, duyumlar arasında ve insan tarafından yaratılan ilişkiler ise, bu duyumlar da nesnel maddi evrende varoldukları gibi görünen doğal olgulara ve onların birbirleriyle olan bağlantılarına dayanmıyorsa, pozitivizmin bu türünde tamamen ters döndürülmüşlerdir, demektir. Pozitiviste göre insan, daha önce yapılaşmış mantıksal, semantik ve pratik biçimleri yaşantıya aktarmakta kendi yaşantısının «karmakarışıklığından» evreni yaratmaktadır. Düşünceler, ona göre, gerçekliğin yansıtılması ve denetlenmesiyle yaratılmazlar, tersine kendi kendileriyle mantıksal uyuma içinde olmalarıyla, dil kurallarıyla ve sözcüklerin anlamlarıyla tutarlı olup olmadıklarına göre ya da yararlı olmalarına göre yaratılırlar.

Pozitivizmin özü, ister mantıksal, ister semantik ve isterse pragmatik tür söz konusu olsun insan, zihninin kendi yapısını, duyu verilerini kabule zorladığı ve böylece de daha önce düzenlenmemiş duyuları düzenlediği görüşüdür. Buradan zorunlu olarak çıkan sonuç, insanın dış evreni değil, tersine yalnızca kendi zihinsel etkinliğini bilebileceğidir.

İdealizmin pozitivist türünün üç özelliği vardır: Öznelcilik, kör inançlara yönelme ve uydurmacılıktır. Pozitivizm, kendini öznelciliğe ve kör inançlara bırakmıştır. Çünkü evrenin gerçek olmadığını, onun bilinemez olduğunu ileri sürmektedir. Pozitivizm, uydurmacılığa da kendini teslim etmiştir. Çünkü bilgi ve hakikat olmadan insana, mantık, semantik ve pragmatik tarafından zorlanan, fakat aslında egemen sınıfın ihtiyaçlarını dikte eden *uydurmalar yaratma* yolunu açmaktadır.

Bunlar, pozitivizmin temel özellikleridir. Biz, burada bunların pozitivizmin pragmatik türünde nasıl ortaya konduklarını özetlemeye çalışacağız.

ÖZNELCİLİK

Pragmatik pozitivizme göre zihinsel etkinlik, ne mantıksal, ne de semantiktir; tersine içgüdüsel, coşkusal, isteğe uygun, pratik ve yarara yöneliktir. Sinir sistemi tarafından ortaya konan «zengin ve karmakarışık çokluk», güdüler, içgüdüler, coşkular ve alışkanlıklar, ki bunlar doğuştan getirilen zihinsel yapıyı dile getirmektedirler, yardımıyla düzenlenir. Şu halde düşünme, içgüdülerin ve coşkuların düzenlenmiş olduğu şeyle ilgilenebilir. Nesnel olarak görüldüğünde «şeyler», şu ya da bu nitelikte değildirler; onlar, o şey olacaktı gibi istenilen ve korkulan şeydir. Bunlar, insan yaşantısında kullanılan şeylerdir. Kuşkusuz bu, *Berkeley*'in çoktandır bilinen varolmak, algılanmış olmaktır kuramının değişik bir biçimidir. Varolmak demek, insan davranışlarında yararlı ya da zararlı olmak demektir. Pragmatist pozitivistler böylece evreni, insan doğasına bağlı olmaya indirgemektedir. Bu ise onun öznelciliğe yönelen özelliğidir.

Tekbencilik, öznelciliğin kaçınılmaz sonucudur. Her türden öznel idealizm, tekbencilik bataklığına saplanmaya mahkumdur. Pragmatik ·pozitivizm, aynı bataklığa sürüklenmiştir. Tüm «şeyler», Ben'in kendi tasavvurudur. Ayrıca buradan Ben'in biricik varolan şey olduğu sonucu da zorunlu olarak çıkmaktadır. Ben, kendi evrenini kendisi yaratmakta ve kendi başına onun içinde yaşamaktadır. *Şu halde pragmatik pozitivizmin birinci özelliği öznelciliştir.*

KÖR İNANÇLARA YÖNELME

İnsanın tanıyabileceği, bilebileceği herşey, onun kendi coşkularının ve pratik etkinliklerinin bir türü ise, buradan evrenin tanınamaz ve bilinemez olduğu sonucu çıkmaktadır. Hakikatı ve bilimsel bilgiyi reddetmesi ve halk üzerinde etkisi kanıtlanabilen her türlü inanmaya izin vermesiyle pragmatik yöntem, kör inançlara, sihirbazlıklara, mistisizme ve dine varıncaya kadar kapıları açmaktadır. Kör inançlara yönelme, prgmaticizmin bir özelliğidir. Kör inançlara inanma, evrenin bilinemeyeceği kuramından başka birşey değildir.

Şu halde pragmatik pozitivizmin ikinci temel özelliği kör inançlara yönelmesidir.

UYDURMACILIK

Evreni bilmek olanaksızsa, hakikat ve bilginin yerine kör inançlar alıyorsa, buradan pragmatik pozitivizmin belli bir amaca yararlı olabilen *uydurmaların* düzenlenmesini savunduğu sonucu çıkmaktadır. Bu türlü uydurmalar, kendilerinin yararlı olduklarını ispatlamışlarsa, bunlar, pragmatizme göre *hakikattir*. Bundan sonra da böyle bir hakikatı çürütebilecek hiçbir kuram bulunamayacaktır. Bu kuram, *ekonomik, toplumsal ve politik alanı kapsadığı gibi* aynı zamanda da psikoanalitik ve teolojik bir temellendirme de sunmakta-

dir. «Bilinçsiz ben» ve «tanrısal istem», «ırkların üstünlüğü» ve aşağılığı, ekonomik buhranın nedeni olarak güneş lekeleri üzerindeki uydurmalar, kapitalist devletleri «batı uygarlığı»; savaşı, barış olarak; saldırıyı, savunma olarak; kitle kırımlarını kurtuluş olarak ve faşizmi demokrasi olarak adlandıran uydurmalar: Tüm bunlar, istenilen etkileri uyandırdıklarında, başarılı olduklarında, etkili olduklarında *gerçek ve iyi* olarak nitelendirileceklerdir.

Tek tek pragmatistler, kendi kuramlarında belki bu kadar ileri gitmemiş olabilirler. Fakat bu, pragmatizmin mantığında hiçbir şey değiştirmez. Bu kuram, hakikat için nesnel bir ölçek, nesnel bir mihenk taşı vermemektedir. Sunduğu şey, yalnızca yararlı olma, amaca yararlı olma ve fırsatçılıktır. Bilinçli uydurmalar, örneğin Dewey'in zevkine göre olma-yabilir. Bununla birlikte onun aletçi anlayışı, ABD emperyalizminin küçük ve büyük yalanlarına karşı savaşmada hiçbir temel sunmamaktadır. Pragmatist kuram, bu türlü yöntemleri eleştirmiyor, tersine onları savunuyor.

Şu halde pragmatist pozitivizmin üçüncü ve sonuncu özelliği uydurmacılıktır. Pragmatik kuram, bu biçimiyle pozitivizmin ve özel idealizmin zorunlu bir biçimi olmaktadır. Bu, hizmet ettiği sınıfın ihtiyaçları için uygun olan öznel ve yalancı bir kuramdır.

Pragmatist kuramın ve yöntemin temel özelliklerini bu biçimde özetledikten sonra artık pragmatizmi tam olarak kavrayabilecek olanağa sahibiz.

PRAGMATİZMİN ÖZELLİĞİ

Pragmatizmin tam bir tanımı, kapitalizmin ABD'deki gelişmesi ile bağlantı içinde olan tarihini bilmekle yapılabilir. Bu yapıtta, böyle bir tanım denemesinin yalnızca başlangıcı yapıldı. Daha geniş ve daha tam bir tanım, daha geniş ve kolektif bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Yine de şimdilik biz, pragmatizmin temel özelliklerine dayanan özetinin tasvirsel özelliklerini ortaya koyabilecek durumdayız.

Pragmatizm, ABD'de emperyalizm aşamasındaki kapitalizmin egemen felsefesidir. O, burjuvazinin idealist dünya anlayışıdır. O, bu burjuva dünya anlayışını savunmayı ve onu yüceltmeyi amaç edinmiştir. Pragmatik yöntem, salt empirik bir yöntemdir. Bu yöntem, amaca yönelik oportünist ve yararlı araç anlayışına dayanmaktadır. Pragmatik kuram, pozitivizm kılıfına girmiş öznel idealizmdir. O, öznel, kör inançları savunan ve uydurmalara dayanan bir hayat anlayışıdır. Kısaca pragmatizm, kan dökücülük, bilgisizlik ve kör inanç demektir. Yöntem ve kuramda diyalektik ve tarihi materyalizmin karşıtıdır. Pragmatizm, işçi sınıfının ve onun müttefiklerinin kurtuluş mücadelelerine karşı çıkmaktadır.

Pragmatik yöntem, materyalist diyalektiğin karşıtıdır¹. Birinci olarak diyalektik yöntemin tersine pragmatik yöntem, doğayı birbirleriyle ilişkili, birlikli ve bütün olarak ele almıyor; tersine onu, birbirleriyle bağlantısı olmayan, birbirlerinden soyutlanmış şey ve görünümünün rasgele bir yığılması olarak görmektedir. Bu yüzden pragmatizm, doğadaki olguların, birbirlerinden soyutlanırsa ve kendilerini çevreleyen olguların bağlantısı dışında ele alınırsa, bilinebilecekleri varsayımından hareket etmektedir.

İkinci olarak diyalektik yöntemin tersine pragmatizm, doğayı sürekli hareket ve değişme, sürekli yenilenme ve değişme, kendisinden birşeylerin ortaya çıktığı ve yok olduğu bir durum olarak görmemektedir. Pragmatizm, doğayı hareketsizlik, değişmezlik durumu olarak ele almaktadır. Bu nedenle pragmatist yöntem, olguların yalnızca birbirinden bağımsızlıkları ve soyutlanmış olarak ele alınmasını değil, aynı zamanda da onların hareketsizlikleri ve değişmezlikleri açısından da göz önüne getirilmesini istemektedir.

Üçüncü olarak diyalektik materyalizmin tersine pragmatizm, gelişme sürecini, gizli niceliksel değişmelere, görünür değişmelere, temel değişmelere, niteliksel değişmelere dönüşmesi olarak görmemektedir. Bu yüzden pragmatist yöntemden gelişme sürecinin, ilerleyen bir hareket olmadığı, hareket olarak yükselen bir gelişme olmadığı, eski niteliksel durumdan yeni niteliksel duruma geçiş olmadığı, tersine döngüsel bir

1 Burada yazar Stalin'in, «Diyalektik ve Tarihi Materyalizm» adlı yazısına dayanmaktadır, s. 5 - 8. (Çn.)

hareket olduğu, daha öncekinin tekrarlanması olduğu sonucu çıkmaktadır.

Dördüncü olarak diyalektik materyalizmin tersine pragmatizm, doğadaki nesnelerin, doğadaki olguların içsel çelişkilere sahip olduğu, eski ile yeni, ölmekte olan ile doğmakta olan arasındaki savaşın, gelişme sürecinin iç dinamiğini oluşturduğu görüşünü reddetmektedir. Bu yüzden pragmatist yöntemden, gelişme sürecinin aşağı düzeyden yukarı düzeye çelişkilerin çözülerek çıkılması değil, tersine olguların uyumlu bir değişmesi olduğu sonucu çıkmaktadır. Kısaca pragmatist yöntem, nesneleri soyutlanmış ve statik olarak ele alır ve onları, büyüme ve uyumlu gelişme açısından inceler. Bu yöntem, sömürücü bir sınıfın ihtiyaçlarına uygun düşmekte, ona belli yararlar sağlamaktadır. Değişme ve birleşme, böyle bir sınıfa aykırı düşmektedir. Evrenin bu temel özelliklerini, çekinmeden kapı dışarı edebilmektedir; özellikle de bunları, ezilen kitlelerin düşüncesinden uzaklaştırmaya büyük özen göstermektedir. O, evrimci ve devrimci değişme arasındaki ilişkiye sınır koymaktadır. Değişmeyi, yalnızca basit büyüme ile sınırlamak istemektedir. Burada kapitalizm gibi bir olgu sürekli olarak gelişecek ve kâr getirecektir. Eski ile yeni, özellikle de doğmakta olan sınıf ile ölmekte olan sınıf arasındaki mücadeleyi, ideolojiden atmak istemektedir. Sınıflar arası kavga değil, sınıflar arası barış vaaz edilmektedir: İşçi ve sermayedarların ilgilerinin uyumlu bir biçimde gelişmesi. Pragmatist yöntem, sömürücü sınıfın kullandığı felsefi bir yöntemdir.

Pragmatist yöntem, diyalektik ve tarihi materyalizme doğrudan doğruya ters düşen bir yöntemdir.

Birinci olarak evrenin maddi olduğu, evrendeki çeşitli olguların hareket içinde olan maddenin çeşitli biçimlerini dile getirdiği, gelişmesi için onu bilen bir bilince ihtiyaç duymadığı görüşünden hareket eden diyalektik ve tarihi materyalizmin tam tersine pragmatizm, evreni insan yaşantısının ve yararlı olmanın cisimleşmesi olarak ele almaktadır.

İkinci olarak diyalektik ve tarihi materyalizm, nesnel bir gerçekliği dile getiren varlıktan, doğadan hareket eder. Bunlar, bilincin dışında ve ondan bağımsız olarak vardır. Düşünme, maddenin bir ürünüdür. Özellikle beynin bir ürü-

nüdü. Beyin, düşünmenin bir organıdır. Bu nedenle, düşünme, maddeden ayrılamaz. Buna karşılık pragmatizm, varolan şeyin yalnızca bizim bilincimiz ve eylemimiz olduğunu, yalnızca bizim bilincimizde ve duyumlarımızda, tasavvurlarımızda, kavramlarımızda varolanın, maddi evren olduğunu ileri sürmektedir.

Üçüncü olarak diyalektik ve tarihi materyalizme göre evren ve onun yasaları, tamamen bilinebilirdir. Deney ve pratik aracılığıyla denetlenen doğa yasaları hakkındaki bilgimiz, güvenilir bir bilgidir. Fakat henüz bilmediğimiz şeyler de vardır. Buna karşılık pragmatizm, evrenin bilgisini elde etme ihtimalini ve evrenin yasalarını reddeder; bilgimizin güvenilirliğine inanmaz; nesnel hakikatı inkâr eder ve bilimin evreni hiçbir zaman bilemeyeceğini öne sürer.

Kısacası pragmatizm, evrenin insana bağlı olduğunu; onun insan tarafından yaratılmış olduğunu; bu evrenin ise öznel olduğunu ve onun asla bilinemeyeceği görüşündedir. Amerikan halkının bilincini karıştıran bu felsefe gücünü acaba nereden almaktadır?

PRAGMATİZMİN GÜÇ KAYNAKLARI

Pragmatizmin temel güç kaynağı, kapitalist sınıfın örgütlü gücüdür. Devletin tüm baskı gücü ve tüm kitle haberleşme araçları bu sınıfın elindedir. Bu güç, kendini radyoda, televizyonda, sinemada; daha doğrusu tüm burjuva kurumlarında, okullarda ve ideolojinin tüm alanlarında göstermektedir. Pragmatizmin gücü ise egemen sınıfın politik ve ekonomik baskısını teşvik etmede ortaya çıkmaktadır.

Toplumun hiçbir üyesi, hiçbir işçi, pragmatizmin kötü etkilerinden kendini koruyamaz. Bu kötülük, sonsuz denebilecek birçok yollardan onun bilincine girmektedir. O, işçinin ailesine radyo, basın ve çocuklarının eğitimi yoluyla gizlice girmektedir. Kiralanmış ajanlarla işçinin sendikasını bölmektedir. Pragmatizm işçiyi, burjuvazinin köpeksi, baskıcı ve soysuzlaşmış politikası ile zehirlemektedir.

Emperyalist zulüm ile beslenen beyazların üstünlüğü hakkındaki adi ideoloji, pragmatik mikrobun temel kaynaklarından birisidir. Çünkü bu, kişiyi ilkesiz pratiğe götürmektedir. Zencilerin, belli sömürölme biçimine uygun olarak amaca yönelik uyum yapmalarını sağlamakta ve yaşamın tüm alanlarında onları hor görmekte ve kapı dışarı etmektedir. Evde erkeğin üstünlüğü ideolojisi de pragmatik tutumun kaynaklarındanr. Kuramın ters yüz edilmesi ve pratiğin amaca hizmet eden oportünizme dönüştürölmesi, kadınların sömürölmesini teşvik etmektedir.

Pragmatizmin kötü niyetli güç kaynaklarından birisi de kapitalizmde işçinin bir mal olduğı ve pazarda kendi malını satan bir satıcı durumunda bulunduğı görüşüdü. Kapitalist düzen, bireyci bir oportünizm oluşturur. Burada işçi kişisel çıkarını, ilkelerden üstün tutmaya yönelir. Böylece dolara dayanan burjuva değer ölçülerinde «şimdi» içindeki kişisel başarı, sınıfın uzun vadeli çıkarının üzerine çıkarılır. Bu eğilim, işçinin bağımsızlığı ve sendikalaşması ile doğrudan doğruya çatışmaya düşer. Bu pragmatist oportünizmin beslenmesinin tabanını, işçi sınıfının üst kesimleri, yani işçi aristokratları oluşturur. Bunlar, emperyalist yolla elde edilen kârların artıklarıyla kandırılan kişilerdir.

Pragmatizm işçi sınıfına nüfuz eden güç kaynaklarından diğeri birisi de belli bir tarihsel olguda aranmalıdır. Kapitalizm, gelişmesinde işin çabuklaştırılmasına büyük önem vermiştir. Böylece kitap bilgisine dayanan kurama karşı bir sabırsızlık oluşmuştur. «Önemli olan sonuçtur» ilkesi, belli bir dereceye kadar ulusal bir slogan olup çıkmıştır. «Yanke kurnazlığı» ve «amerikan becerikliliğı» gibi deyimler, işte başarıya ulaşmanın vurgulanmasının yansımaları olmuştur.

ABD'de işçi sınıfının izlemesi gereken çizgi, eğer kendini pragmatist ağılardan kurtarmak istiyorsa, «amerikan becerikliliğı»ni kuramsal bir anlayışa bağlamaktır. Öteki halklar, özellikle Rus halkı, kendi kültürü gereğı az ya da çok tam ters bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Yani bu durumu, devrimci bir atılım biçiminde değerlendirmişlerdir. Fakat aracısız «beceriklilikten» yoksundur. Bu, büyük bir ölçüde kapitalizmin Rusya'da gelişmemiş olmasına dayanmaktadır. Ayrıca bunda feodal kuramların ve Almanya, Fransa ve İn-

giltire tarafından girifilen emperyalist baskıların da rolü vardır.

İfçi sınıfı açısından pragmatizm, pratik iş ile devrimci kuramın birbirlerinden ayrılmasını dile getirmektedir. O, kişiyi yalnızca praktiksizme sürüklemektedir. ABD'deki kapitalist sınıf, işçi sınıfının büyük serveti olan pratik becerikliliğini, bu sınıfın gelişmesini engelleyici bir biçime dönüştürmek için sürekli olarak çaba göstermiştir. Fakat Birleşik Devletler'in işçi sınıfı, pragmatizmin büyük yalanını kırmalı; çalışkanlığını pratikle diyalektik ve tarihi materyalizm öğretisi ile birleştirmelidir. İleri bir toplum düzenine geçebilmek için bu adımı mutlaka atmalıdır.

PRAGMATİZM VE RESMİ POLİTİKA

Tekelci kapitalist sınıf, ölüme mahkum edilmiş bir düzeni savunduğu için ölmekte olan bir sınıftır. Bu sınıfın ve düzenin geleceği yoktur. Sürekli olarak, özü gereği, gittikçe şiddetlenen buhranların içindedir. Bu sınıf, siyasal ekonominin ve tarihin bilimsel bir kuramına sahip olabilir miydi? Bu sınıfın isteklerini her zaman egemen kılmaya yönelen böyle bir kuram, kendini daha baştan geçersiz kılmaktadır. Emperyalist sınıf, özellikle tarihi materyalizm kuramını reddedecektir. O, gelecek hakkında tahminde bulunabilecek bir durumda değildir. Böyle bir gücü de yoktur. Çünkü onun geleceği yoktur. Bu nedenle gelecek hakkında tahminde bulunan bilimsel kuramı elbette reddedecektir. Yalnızca devrimci sınıf, yani işçi sınıfı, kapitalizmin gelişme yasalarının bilimine sahiptir. Çünkü bu yasalar, kapitalizmden ileri toplum düzenine geçişin yasalarını içermektedir. Yalnızca işçi sınıfı, geleceği önceden kestirebilir. Çünkü geleceği olan bir-cik sınıf, işçi sınıfıdır.

Sovyet bilim adamı *F. W. Konstantinow*, egemen sınıfın bu durumunu şöyle ortaya koymaktadır: «Burjuvazinin ideologları, olayların akışını önceden söyleyebilecek durumda değildir. Bunlar, geleceğe korku ve endişe ile bakmaktadır. Çünkü gelecek, kapitalizme iyi olan birşey getirmemektedir.

Tarihsel gelişmenin gerçek akışı, burjuvazinin ilgileri ile çelişki içindedir. Çünkü zaman, onun için artık yoktur.»²

«New York Times» gazetesinde yayınlanan bir makalede de aynı özelliği görmekteyiz: «Diğer zamanlardan daha çok zamanımızda geleceği önceden kestirmek ya da onu önceden sezmek, daha da güçtür.»³

Tekelci kapitalist sınıfın dünya anlayışını ve ihtiyaçlarını yansıtan bir felsefe, tarihsel gelişmenin bilimsel bir kuramının olasılığını reddetmek temeline kaçınılmaz olarak dayanmak zorundadır. Fakat toplum biliminin olasılığını reddetmek için bu felsefe, toplumsal gelişmede herhangi bir zorunluluğun bulunduğunu da inkâr etmek zorundadır. O, aynı zamanda, değişimin bir yapısı olduğu hakkındaki her görüşe karşı çıkmak zorundadır. Çünkü böyle bir yapının varolması, onun bilinebileceğini ve ona dayanarak eylemde bulunulabileceğini, dile getirir. Çünkü böyle bir yapının varolması, bunun bilimsel kuramda yansıyabileceğini gösterir.

Toplumsal değişimin nesnel yapısı ve bunun bilimsel kuramda yansımaları, kapitalistlere zıt düşmektedir. Çünkü bu sınıfın biricik amacı, kendi varlığını ezeli ebedi olarak korumaktır. Bu sınıf, maddi varlığı çökerken, kendi egemenliğini sürdürmek istemektedir. Çözümlememez çelişkiler, buhranlar ve savaşlar onu, ölüm döşeline yatırmıştır. Bu nedenle yapabileceği tek şey, tarihin gelişme tekerleğini baskı ile ters çevirmeyi denemektir.

Kendi varlığını sürdürebilmek için egemen sınıf, emperyalizmin aşamasında, özellikle de kapitalizmin genel buhranı aşamasında kaçınılmaz olana karşı çıkmaktır. Bu sınıf belirleyici etmenlerin, tarihi oluşturan güçlerin nesnel hareketi değil, kendi istek ve dilekleri olduğunu savunmak zorundadır. Sınıfın amacı, sınıf egemenliğinin ebedileştirilmesidir. Toplumsal gelişmede bu amaç için hiçbir temel de yoktur. Bu amaç, tekelci kapitalizmin oluşturduğu bir sınıfın amacıdır. Bu amaç, kendilerine ulaşmada kullanılan araçları belirler.

2 F. W. Konstantinow. Die rolle der Persönlichkeit in der Entwicklung der Sowjet-gesellschaft, s. 21

3 «New York Times», 10 Ekim 1950

Kuram düşmanlığı ve amaca hizmet etme anlayışıyla pragmatizm, tekelci kapitalist sınıfın özelliğinin gerçeğe uygun bir kopyasıdır. Bu sınıf, ancak ve ancak amaç ve araçtaki oportünist yararlı olma temeline göre hareket edebilir. Ne amaç, ne de araç, nesnel koşulların bilimsel çözümlenmesinden seçilebilir. Her ikisi de sınıfın isteği ve dileği tarafından belirlenmektedir. Bu dilek ve istekler de sınıfın özelliği ve kapitalist toplumun özü tarafından oluşturulmaktadır.

Bu sınıf ve onun felsefesi için şeyler, umulan gelişmeyi nadiren gösterirler; genellikle de tam tersi ortaya çıkar. Bu yüzden tehlike, güvensizlik, buhrandan buhrana sürüklenme, onun kaçınılmaz özelliğidir. Tahminde bulunma ve plan yapma olanaksız olduğundan olaylar, kendiliğinden ortaya çıkmış gibi görünürler. Bu tekelci kapitalist sınıf, neyin olacağını, birşey olup bittikten sonra öğrenebilmektedir. Bu nedenle emperyalistlerin düşünmesi, geriye dönük bir düşünme biçimidir..

Kapitalist devletlerin iç ve dış konularda politik kararları, bilimsel temele değil, amaca hizmet etme temeline dayanır. Emperyalizmin politikacıları, geçmişte bu sınıfın amacına ulaşmada etkili olan şeye kendilerini teslim ederler.

«New York Times» gazetesinde yayınlanan «Başkan Kararlarını Nasıl Veriyor?» adındaki makale konumuz bakımından çok önemlidir. Tarihin bu buhranlı döneminde Amerika içinde ve dışındaki tüm insanlar için bu makale, göz önüne alınması gereken bir makaledir. Şu halde Başkan, kararlarını nasıl vermektedir? makalede şöyle denmektedir: «Bay Truman'ın kararları üç etkinin bir toplamına dayanmaktadır, Danışmanının araştırma ve öğütleri, kendi pragmatik yaşantısı ve kendi derin sezgilerine kulak vermek.»⁴ Başkanın danışmanının da kendi pragmatik yaşantılarına ve kendi sezgilerine dayandığını da göz önüne alırsak, durum apaçık ortaya çıkar. Şu halde ulusun iç ve dış sorunlarında Başkan, bilimsel çözümlmeye değil, tamamen pragmatik yönetime dayanmaktadır. Makalenin yazarı da bunu kabul etmekte ve makalesini «Bay Truman, bir pragmatisttir.»⁵ cümlesi ile bitirmektedir.

4 «New York Times», 30 Ekim 1950

5 Aynı makale.

Bay Truman, bununla birlikte, tek bir kişi olarak kendi zihinsel sınırlarından ötürü pragmatist değildir; tam tersine, kim başkan olmayı istiyorsa, makamında ancak bu temellere dayanmak yoluyla kalabilir. Çünkü o, pragmatik biçimde hareket eden bir sınıfı temsil etmektedir. Bu, tüm devlet mekanizması için de, bakanlar kurulundan, kongreden ve yüksek mahkemeden polisliğe kadar geçerlidir. Kuramsal bir temel olmadan pragmatik yaşantıya dayanarak *etkinlikte* bulunma, sezgiler biçimine giren *kendiliğindenlik* ve sınıfın tüm hedeflerinin *amaca hizmet etmesi*. İşte bu, bir devletin politikasını oluşturan felsefedir.

Buna karşılık işçi sınıfı partileri kendi politikalarını, işçi sınıfının somut tarihsel koşullarda sahip olduğu bilimsel bilgi temelinde dayandırır. Koşullar farklı ülkelerde benzer olduğundan, kuşkusuz bu'en geniş anlamda ele alınıyor, yani emperyalist zulüm ve savaştan kurtulma, partilerin hepsi, benzer politika uygulamaktadır. Bu politikanın hakikat olup olmadığı, sürekli olarak toplumsal pratik aracılığıyla denetlenmekte, eleştiri ve özeleştiri mekanizması işletilmektedir.

PRAGMATİZM VE DİYALEKTİK MATERYALİZM

İşçi sınıfının felsefesi olan diyalektik ve tarihi materyalizm, emperyalizmin felsefesi olan pragmatizmin tam karşıtı bir felsefedir. Bunların her birisi, belli bir sınıfın dünya anlayışını ve yöntemini ortaya koymaktadır. Pragmatizm, bir-cik varlık nedeni sömürme ve zulüm yapmak olan, kâr elde etmek ve savaşmak olan bir sınıfın ideolojisidir. O, geleceği olmayan bir sınıfın felsefesidir. Pragmatizm, bu sınıfın özelliğinin ve sınıf durumunun bir yansımasıdır. Onun başka bir varlık nedeni yoktur. O, *Nietzsche*'nin üstün insan anlayışının felsefesidir. O, yolu olmayan, çıkış yolu tıkalı olan bir sınıfın felsefesidir.

İşçi sınıfın ilerici ve materyalist bir felsefesi vardır. Bu, karşı devrimci idealist felsefe olan pragmatizmin karşıtı olan bir felsefedir. Diyalektik ve tarihi materyalizm, işçi sınıfının

ve onun partisinin bilimsel dünya anlayışı ve yöntemidir. Bu, bir sınıfın, bir partinin felsefesidir. Bu felsefe, işçi sınıfının tümü tarafından yaratılan bir felsefedir. Sınıf, felsefeyi yaratmaktadır; kuşkusuz onu yoktan varetmemektedir. İşçi sınıfı onu, kendi maddi yaşamının temeline, sınıf durumuna ve devrimci tarihsel rolüne, evrenin yaratıcı eylemi ile kazandığı bilgisine ve ezilme, zulme karşı verdiği savaş bilgisinin temeline dayanarak yaratmaktadır.

Bu temele dayanarak işçi sınıfı, kendi dünya anlayışını, düşünme biçimini ve felsefesini yaratmaktadır. Fakat bu, asla herşey demek değildir. İşçi sınıfı kendi felsefesini, yalnızca emekçi halkların genelleştirilmiş deneylerinden yaratmaz. O, aynı zamanda da, tüm bilimlerin ve sanatın bilgisinin yanındadır. O, insanlık tarihinde ilerici olan herşeyin yanında yer alır. Emperyalist sınıf, pragmatist felsefeyi yaratmak için geçmişin kör inançlarına dönerken işçi sınıfı, insanlığın uzun süren çabalarıyla kendisini hayvansal aşmanın üstüne çıkarmak için yığıldığı bilgi ve hakikatı da elde etmeye girişir.

Diyalektik ve tarihi materyalizm, şu iki kaynaktan fışkırmıştır: İşçi sınıfının genelleştirilmiş deneyim ve bilgi hazinesi. Bunlara dayanarak, insanlık tarihinde ilk kez bilgi, sömürülen ve ezilen emekçilerin mülkiyeti olmaktadır. İnsanlığın genelleştirilmiş yaratıcı deneyimi, sömürülen kitlelerin mücadele deneyimi, en sonunda yüzyıllar boyunca biriklenen bilgi ile birleştirilince, dünyayı sarsan bir değişimin olması kaçınılmazdı. Bu, herşeyden önce yüzyıllar boyunca sınıfsal olarak belirlenen işbölümü tarafından birbirinden ayrı düşürülen kuram ile pratiğin, kafa ile elin birleşmesi idi.

Diyalektik ve tarihi materyalizm, ileriye giden, devrimci bir sınıfın, işçi sınıfının canlı ve ilerici felsefesidir. Bu felsefenin görevi, tüm insanları, tüm zamanlar için sömürüden, zulümden, faşizmden ve savaştan kurtarmak, demokrasi ve ileri toplum düzenini yaratmaktır.

Okurlarımıza.

Yayınlarımız hakkındaki yazılı soru, öneri ve değerlendirmelerinizi cevaplamak üzere beklemekteyiz.

Sorun Yayınları

ÖNCÜ KİTABEVİ YAYINLARI

Babıali Caddesi No: 8 Cağaloğlu/İSTANBUL

Telf. : 526 55 13

(1.9.1986 Fiyatları)

Yayın Listesi

<i>Mevcudu Olan Kitaplar :</i>	<i>KDV'li Fi:</i>
..... KARL MARX BİYOGRAFİ P. N. Fedoseyev Başkanlığında Bilim Kurulu	5.000,—
..... SİYASET VE FELSEFE K. Marx - F. Engels	1.600,—
..... KADIN VE MARXİZM Marx - Engels - Lenin - Stalin	1.100,—
..... MARXİZM DEVLET ÜZERİNE V. İ. Lenin (Beraat etti)	825,—
..... BÜLGARİSTAN TARİHİ Nikolay Todorov	550,—
..... TARİHSEL MADDECİLİK - MARXİST TOPLUM KURAMININ ANA ÇİZGİLERİ V. Kelle - M. Kovalson	1.600,—
..... SİYASİ DÜŞÜNCE HÜRRİYETİ VE 1981 ANAYASASI Bülent Tanör	1.600,—
..... TEKELLER J. P. Delilez	860,—
..... DOĞANIN İNSANLAŞMASI Serol Teber	1.600,—
..... DEVRİMCİNİN SAVUNMASI Babeuf, hayatı, mücadelesi, savunması Josette Lepin	1.000,—
..... DEMİR ÖKÇE Jack London	1.200,—
..... IŞIĞIN KAVGASI Mehmet Aydın	550,—
..... MARX'IN SOSYOLOJİSİ Henri Lefebvre	990,—
..... KİRAZ KÜPELER Mustafa Balel	550,—

SORUN YAYINLARI

Boyacı Ahmet Sokak No: 12/307 Çemberlitaş/İSTANBUL
Telf. : 511 24 55

(1.9.1986 Fiyatları)

Yayın Listesi

Yeni Yayınlarımız :

KDV'li Fi:

.....	ERİCH FROMM'UN VE YENİ-FREUDÇULUĞUN ELEŞTİRİSİ V. İ. Dobrenkov	750,—
.....	İLERİCİ YAYINCILIĞIMIZIN SORUMLULUĞU Sırrı Öztürk	750,—
.....	FELSEFE TARİHİ İlk Çağ I. Cilt Tuncer Tuğcu	750,—
.....	Demokrasi Mücadelesi Sendikal - Siyasal Birlik PARTİLEŞME SORUNU I Sırrı Öztürk	880,—
.....	EĞİTİM ÜZERİNE V. Suhomlinski	1.220,—
.....	EMPERYALİZMİN FELSEFESİ PRAGMATİZM Harry K. Wells	1.385,—
.....	PARTİLEŞME SORUNU II (Hazırlanıyor) Sırrı Öztürk	

Mevcudu Olan Kitaplar :

.....	SENDİKALAR VE SOSYALİZM Henri Krasucki	420,—
.....	SENDİKALAR VE SINIF SAVAŞIMI Henri Krasucki	420,—
.....	İŞÇİ SINIFI - SENDİKALAR VE 15-16 HAZİRAN Olaylar/Nedenleri/Davalar /Belgeler/Anılar/Yorumlar Sırrı Öztürk	3.500,—
.....	OPORTÜNİZM YARGILANIYOR Sırrı Öztürk	750,—

.....	İŞÇİ SINIFI HAREKETİ ÜZERİNE Georgi Dimitrov	850,—
.....	SOVYET ORDUSU Sovyet Savaş Tarihi/Askerlik Bilimi/ Doktrini/Sanatı/Stratejisi S. S. Lototski Başkanlığında Bilim Kurulu	1.600,—
.....	TÜRK - SOVYET HALKLARININ KARDEŞLİĞİ Türk - Sovyet İlişkilerinin Kısa Tarihçesi Cevdet Alsan	500,—
.....	KÜBA KOMÜNİST PARTİSİ I. KONGRESİ VE KÜBA CUMHURİYETİ ANAYASASI Granma Dergisi Yazı Kurulu	1.500,—
.....	BİLİMSEL TEKNOLOJİK DEVRİM VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA A. Shprit	600,—
.....	TARİHİN MANTIĞI Sosyalizme Geçişin Kaçınılmazlığı ve Geçiş Döneminin Temel Özellikleri Üzerine Viktor Neznanov (Beraat etti)	420,—
.....	SOVYET - ÇİN İLİŞKİLERİ Altmışlarda Neler Oldu? Oleg Ivanov	300,—
.....	LENİN'İN BÜTÜN DÜNYA KADINLARINA VASIYETLERİ Clara Zetkin (Beraat etti)	400,—
.....	SOSYALİZM VE HÜMANİZM S. I. Popov	900,—
.....	YEDİ KURŞUNUN ÖLDÜREMEDİĞİ DEV Nina Andonova	650,—

EMPERYALİZMİN FELSEFESİ PRAGMATİZM

□ Sınıflı toplumlarda her sınıf, üretim sürecinde yer aldığı konuma göre belli bir dünya anlayışı, belli bir felsefe oluşturur. Felsefi bir akım olarak Pragmatizm, giden yüzyılın 70'li yıllarında amerikan burjuvazisinin idealist özlü felsefesi olarak oluşturulmaya başlandı. Nesnel gerçekliği ve hakikati inkar etmesi, kuramı gözardı ederek pratiği öne çıkarması, hakikatin biricik ölçüsünün kişiyi amaca götürecektir araçları seçmede başarılı olmak olduğunu vurgulaması, bireysel yaşantıyı yüceltmesi nedeniyle Pragmatizm, kapitalizmin emperyalist aşamasında amerikan sermaye sınıfının işbiricisi felsefesi durumuna geldi. Mussolini'nin de ifade ettiği gibi Faşizmin kuramsal temeli oldu. Kapitalizmin emrindeki birçok bilim adamı, onun tüm sosyal bilimler alanında nasıl yarar sağlayabileceğini gösterme çabasına girdi. Günümüzde uluslararası tekeli sermaye güçlerinin temel felsefesini oluşturan Pragmatizmin ülkemizde de temsilcileri bulunmaktadır. Onları, her yerde görmek mümkün. Hatta kendisinin açıkça işbiricisi olduğunu söyleyen bir parti devlet yönetimine getirildi. Geri kalmış halkların emperyalizmin felsefesi pragmatizmi iytanımaları, onun işbiricilik adına sağda ve solda giriştiği kuşatma politikasını yerli yerine koyması gerekmektedir.

Amerikalı felsefeci Harry K. Wells, işte bu kitabında Pragmatizmin ortaya çıkışının tarihsel, siyasal ve ekonomik kaynaklarını incelemekte, Pragmatist yöntemin yıkıcı özelliklerini ortaya çıkarmakta, bu felsefenin yıkıcı ve saptırıcı özünde durmakta; bu felsefenin hukukta, tarihte, psikolojide, eğitimde, ahlakta, din ve dış politikada insanlık düşmanı ve karşı devrimci bir felsefe olduğunu ayrıntılı olarak göstermektedir. □

